

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

FELSZABADULÁSUNK HARMINCADIK ÉVFORDULÓJÁRA

CSORBA GYÖZÖ
ILLYÉS GYULA
PAKOLITZ ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

✱

BERTHA BULCSU:
A KENGURU

BOR AMBRUS:
MOSZKVAI HÁZAK

HERNÁDI GYULA:
VÉRKERESZTSÉG

THIERY ARPAD:
A REND

✱

HÁRS ÉVA:
FELSZABADULÁSI
EMLÉKMŰ PÉCSET

MIKLÓS PÁL:
VIZUÁLIS KULTÚRA —
TARGYKULTÚRA

TUSKÉS TIBOR:
BESZÉLGETÉS
MARTYN FERENCCEL

4-5

12,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

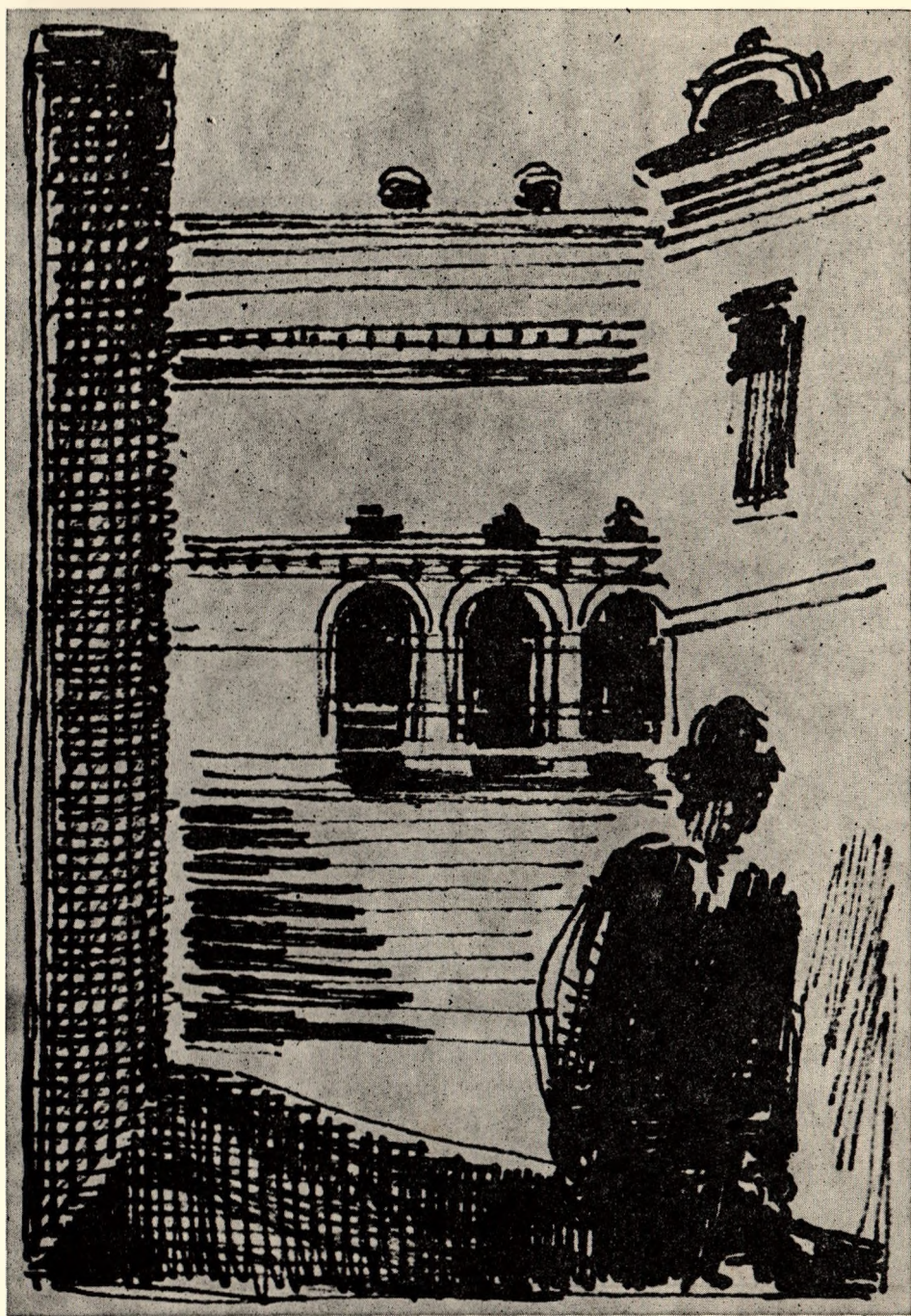
BALIPAP FERENC
BERCZELI A. KÁROLY
BERTHA BULCSU
BODOSI GYÖRGY
BOR AMBRUS
CZIMER JÓZSEF
CZINE MIHÁLY
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
DEVÉNYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HÁRS ÉVA
HEITLER LÁSZLÓ
HERNADI GYULA
ILLYÉS GYULA
KALDI JÁNOS
KENDE SÁNDOR
KERÉK IMRE
KERESZTURY DEZSŐ
KOVÁCS SÁNDOR
LÁSZLÓ LAJOS
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MIKLÓS PÁL
PAKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SZABÓ EDE
TAKÁTS GYULA
THIÉRY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

DOHNAL TIBOR
GELLER B. ISTVÁN
GOLDMAN GYÖRGY
MAKRISZ ÁGAMEMNON
MARTYN FERENC
SOLTRA ELEMÉR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM 4-5. SZÁM

ÁPRILIS-MÁJUS

FELSZABADULÁSUNK HARMINCADIK ÉVFORDULÓJÁRA

CSORBA GYŐZŐ versei	- - - - -	291
THIERY ÁRPÁD: A rend	- - - - -	294
PAKOLITZ ISTVÁN versei	- - - - -	302
CZIMER JÓZSEF: Április lépcsőin	- - - - -	304
HERNÁDI GYULA: Vérkeresztség (dráma)	- - - - -	309
ILLYÉS GYULA: Nem volt elég (vers)	- - - - -	346
SZABÓ EDE: Egy Illyés-versről	- - - - -	348
BERTHA BULCSU: A kenguru (III.)	- - - - -	351
WEÖRES SÁNDOR: A tavasz játékai	- - - - -	369

*

BOR AMBRUS: Moszkvai házak	- - - - -	371
BERCZELI A. KÁROLY: Világegyetem (vers)	- - - - -	386
LÁSZLÓ LAJOS: Fiatalok gyára	- - - - -	387
KERÉK IMRE versei	- - - - -	406
KENDE SÁNDOR: Komlói fiatalok	- - - - -	408
BALIPAP FERENC versei	- - - - -	427
CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép	- - - - -	428
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Örtüzek fölött (vers)	- - - - -	434
KERESZTURY DEZSŐ versei	- - - - -	435
TAKÁTS GYULA: Soproni disztichon	- - - - -	436

*

HÁRS ÉVA: Felszabadulási emlékmű Pécsen	- - - - -	437
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (<i>Beszélgetés Martyn Ferencsel</i>)	- - - - -	439
HEITLER LÁSZLÓ: Goldman György művészete	- - - - -	447
MIKLÓS PÁL: Vizuális kultúra - tárgykultúra	- - - - -	453
KÁLDI JÁNOS versei	- - - - -	457
POMOGÁTS BÉLA: Költészettan egyes szám első személyben (<i>Juhász Ferenc: Írás egy jövőendő őskoponyán</i>)	- - - - -	458

*

KOVÁCS SÁNDOR: Irodalmunk a Szovjetunióban	- - - - -	463
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Napjaink szovjet irodalma	- - - - -	464

BODOSI GYÖRGY: Keresztury Dezső: Csillagok között	-	-	466
CSÁNYI LÁSZLÓ: Gyergyai Albert: Ősz és tél között	-	-	467
RÓNAY LÁSZLÓ: Rákos Sándor: Elforgó ég	-	-	468
FUTAKY HAJNA: Moldova György: Az Őrség panasza	-	-	471
DÉVÉNYI IVÁN: Szabolcsi Miklós: A clown mint a művész önarcképe	-	-	474
CZINE MIHÁLY: Templomot építtek (Búcsú Németh Lászlótól)	-	-	476
A Jelenkor krónikája	-	-	479

K É P E K

GELLÉR B. ISTVÁN rajzai	-	-	-	293, 308, 405, 407, 452
DOHNÁL TIBOR rajza	-	-	-	350
SOLTRA ELEMÉR rajza	-	-	-	446

M ű m e l l é k l e t e n

- 1-6. MARTYN FERENC: Rajzok Pécsről
 7-8. MAKRISZ AGAMEMNON: Pécsi felszabadulási emlékmű
 (Kovács Ferenc fotói)
 9-12. GOLDMAN GYÖRGY: Önarckép 1927, Munkás 1929,
 Ülő munkás 1934, Horthy-rendőr 1936.
 (Petrás István fotói)

A b o r i t ó n

MARTYN FERENC: Rajzok Pécsről
 (Nádor Katalin fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

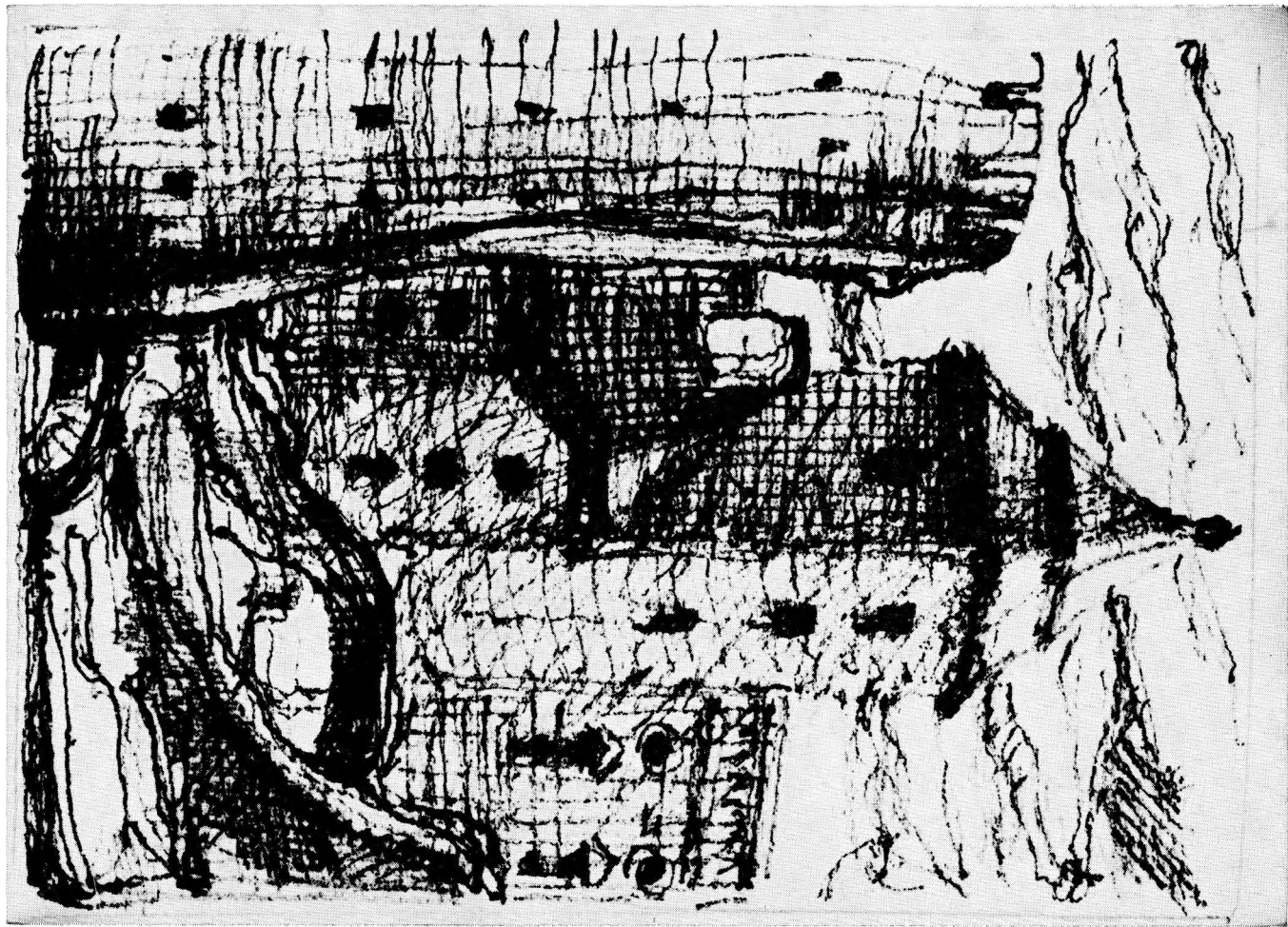
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
 Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
 (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
 jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72,- Ft.

75-566 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Jobb

A közös nyelv . . .

Szókinsz? Grammatika?

Zörejből lassan nyíló muzsika?

Történelemben, sorsban fölnevelt

külön virágokkal telt, ősi kert?

A szív botlása, hogyha idegen

ég alatt túlbe libben melegen?

Apai intés, anyai bece,

küllős értelmű gyermek-gőgicse?

Jó tanács, ha éjek-napok során

omladóvá torlódik a talány?

S mikor fontosabbá válik a más:

bizonykodó szerelmi vallomás?

„Egy-kettő” összehangoló vezény-

szó a gyakorló élet mezején? – –

Ez is, ez is.

De jobb, ha támadó

kártékonyságra együtt ránduló

védekezés, ha buktatók felett

szinkron szülemelő egy-test lendület,

s míg ön-szín égre szivárvány bomol,

készületlen fölbimbózó mosoly,

jobb, ha forgandó fény-árny-változás

ütem-rendjén ringó szemvillanás:

ha eggyé-szerveződve már a sok

beszélni szótlan szókkal szólva fog.

A városrész költözködései

1.

A bútorok s egyéb holmik után a ház is kocsikra került. A falak, a födémek, a tetőgerendák, a cserepek, az ajtók, az ablakok, a vízcsapok . . .

A ház is elköltözött, a házak is elköltöztek, a városrész is elköltözött.

Csak néhány öreg fa maradt itt-ott s egy-két toszló héjú vén szőlőlugas. Az is például, amely alatt gyermekkorom annyi szivárványos óráját töltöttem. Torzan, csapzottan rogyott a törmelék közé, véletlenül le nem szakadt drótszálak tartották még némely ágát a magasban, mint akasztottakat.

Ó, az én házaim, az én hajdani otthonaim is elköltöztek. Egészen kicsi, majd serdülő s végül felnőtt korom otthonai.

Az egyik adta a galambokat és a halált. A másik a megaláztatást és a fölemeltetést. A harmadik a nőt és a játékot. A negyedik a háborút és a fészket. Az ötödik és valamennyi a verset.

Előbb izekre szedték őket, aztán dörmögő gépkocsikra rakták.

Fölepíthetném könnyen ezt is, azt is. De vissza tudnám-e tenni, s jó helyre-e vajon?

Mert odébbálltak az utcák is. Otthonaim utcái, az indulások és érkezések, a labdacsaták, lánylesések, a véget-nem-érő baráti séták, a mentőkocsik és árverési hiénák utcái.

S amik maradtak belőlük, megzavarodtak.

2.

Költöztek aztán, s költöznek még mindig az elgyalult pusztaságra új utcák és új házak, új terek és új parkok. Józanok, világosak, fegyelmezettek.

Tudom mégis, hogy a régiek melegségével, meghittségével, titkaival gazdagon. És táplálnak a mai kölyköknek s ajándékoznak foghyatatlan emlékeket ezek a lépcsőházak, lapostetők, átjárók, teraszok, játszóterek éppúgy, mint a kócos kertek, zezugos udvarok, padlásos-pincés, táskamrás régiek tették.

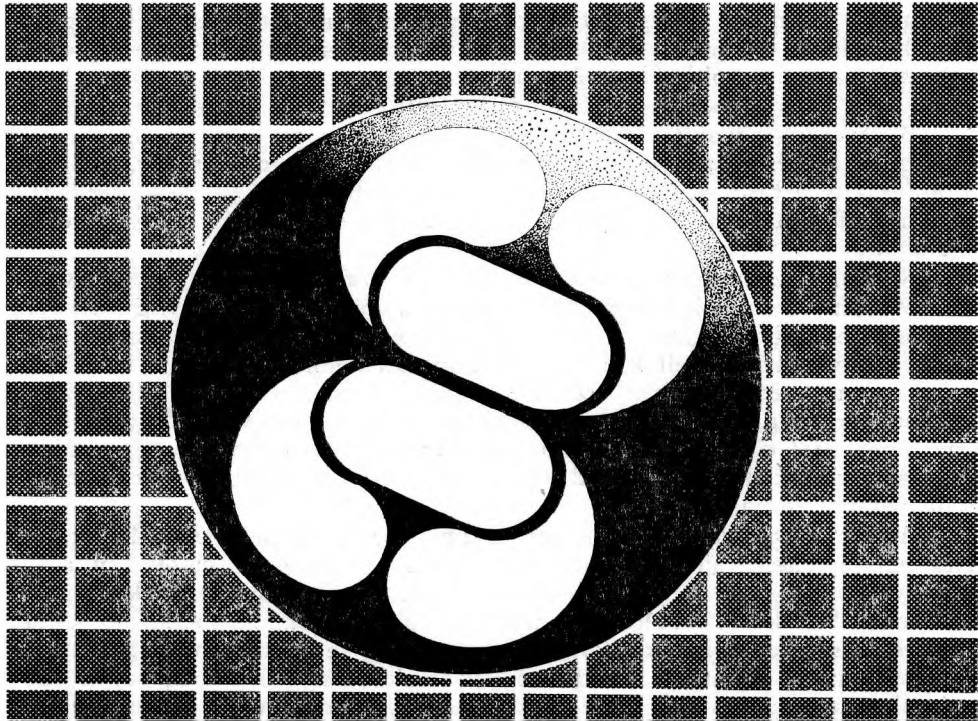
Számomra ilyesmit nem adhatnak már.

Az én kedvemért viszont felöltöznek derűbe, s ablakaikba kirakják szemem örömeit. Olyan arcokat, amik túl-túl sokáig éltek a homályban, amik most néznek először felülről lefelé.

S fő-fő boldogságomat: tündöklő gyermekarcokat; arcom hűséggel-hűtlenséggel szaporodó másait, vérem közeli-távoli bokrainak virágait.

Velük köszöntenek, ha utcáik völgyeibe megyek.

S ettől az új városrész családias lesz, az enyémmé válik, ahogy enyém volt a régi is, amibe vissza-visszalátogathatok kívánságom szerint, ha nagyon erősen magamba nézek.

A rend

A szokott módon kezdődik. Felmérem magamnak Szabó Jenőt.

Kassákra emlékeztető fej- és arcforma, valószínűleg a jellem konoksága nélkül. Erős, kidolgozott kéz. A lapított, vastag ujjak szerszám nélkül árván ácsorognak a levegőben. Az ujjak súlytalansági állapota.

A televízióban lottóhúzást közvetítenek. Olyan szögben ülök, mint hajdan a moziban: az első sor szélén, közel a vészkijárat vastag függönyéhez, poros szárnyai mögött bújtam el, míg a teremben leoltották a villanyt, aztán besurrantam korhatár alatt s természetesen jegy nélkül. Olajkályha melegít. A délelőtt olyan lesz a melegben, mint egy vasárnap a múltból, amikor a kályhameleg valami módon fontos része volt a képzeletnek és a reménynek. A fiú, azaz: a fiatalember szemben ül velünk a heverőn, kezében lottószelvényeket szorongat, tekintete a képernyőn, de arcán már megszületett a barátságos mosoly, amivel fél óra múlva felém fordul majd, és megkérdezi: – Magának nem kell valami a boltból? . . . Pillanatnyilag úgy érzem: valóban nincs fontosabb, mint hogy kihúzzák-e Szabó Jenőék lottószámait vagy sem . . .

Baj van a tárgyakkal. Sokáig úgy gondoltam, hogy a környezet legalkalmasabb az ember megfigyelésére és megközelítésére. A ténszerűség. A látható, a tapintható. A tárgyak szerepében csaknem minden tettenérhető az emberből, hiszen a tárgyakat mi teremtyük meg, s több-kevesebb sikerrel igyekszünk a szolgálatunkba állítani őket.

Körülnézek, mint aki segílyt kér, de a tárgyak nem sokat segítenek.

Mostanában tartok a kezdettől. Pedig nem volt ez mindig így. Emlékszem: örökös támadásban éltünk. Kérdés kérdést követett, fellépésünk komoly volt, s mi magunk oly eltökéltek, hogy fel se merült bennünk annak a lehetősége, hogy valami esetleg ne msikerül. Úgy tűnik: ez már múlt idő. A kezdetnek mostanában roppant súlya van. Kiszámíthatatlan, és bizonytalanná tesz. Nyers gorombasággal döbrent rá a hiábavalóságomra. Felnagyítja gyarlóságaimat, és gyanakvást kelt, hogy a rend utáni vágyakozásom lényegében nem egyéb, mint valamiféle beletörődés.

Amikor életsorsot kerestem ahhoz, amit szeretnék elmondani, lelkem mélyén azt reméltem: sikerül olyan embert találni, akinek az életébe pillantva, a mélységben tisztán megtalálhatók az élet fundamentumai, az a kevés, aminek teljes birtokosai lehetünk, a munkánk bizonyosan, ha hivatásból csináljuk, és talán a gyerekeink, akikben mégiscsak a saját folytonosságunkat, sőt fontosságunkat láthatjuk, minden egyéb ezekből ágazik el, ámbár a többi másról felületesen és tudatlanul úgy gondoljuk: önmaguktól vannak az életünkben.

Vagyis komolyan gondoltam, hogy erőltetés vagy hivalkodás nélkül néhány órára valamiféle azonosság keletkezhethet közöttünk.

1942 novemberében egy tizenhat éves fiú mezítláb ácsorog a hideg betonon: Szabó Jenő. Várja, hogy leszállhasson a bányába. Arca ennyi idő után elmosódott, a tartás azonban jellegzetes: ágrólszakadt, kiszolgáltatott. A kamasmunkások ilyen beletörődéssel álldogálnak a régi fényképeken.

Harmadszorra vették fel.

Júniusban, amikor betöltötte a tizenhatodik élet, rögtön jelentkezett. A bányafőfelügyelő kis szánalommal s talán jóindulattal nézett végig rajta.

– Kisfiam, menj haza, és hízzál, erősödjél... – mondta végül.

Kegyetlen pillanat az ilyen. Az ember szeretné, ha mindent tudnának róla, de még az is reménytelen, hogy esetleg észreveszik.

Az apja akkor már tíz éve meghalt, míg élt napi munkás volt a bányánál. Pécsszabolcson laktak, a havi harminc-negyven pengős keresetnek csaknem a felét albérletre fizették. Apja halála után az anyja kapálni, aratni járt, ebből tengődtek hárman. Amikor az apja meghalt, a húga még nem volt ötéves. Szabó Jenő, miután elvégezte az elemi iskola hatodik osztályát, bulgárkertészhez járt gyomlálni, gyakran tíz-tizenkét kilométerre. Aratás után a tarlón öszeszedszte az elhagyott búzafejeket, a téli tüzelőt összegyűjtötte az erdőn. Később egy kőműves felfogadta tizenkét filléres órabérért. Két év múlva egy másik vállalkozónál jelentkezett, aki a bányához is küldött munkaerőt. Szabó Jenő a napszintre került, mint egykor az apja.

– Emlékszem – tűnődik csöndesen –, az üres csilléket kellett a lemezen megforgatni. Műszakonként hét-nyolcszázat. Nem is tudom, talán egy pengő negyven fillért kaptam naponta... Vagy egy pengő ötvenet.

A harmadik jelentkezésre felvették ötvenszázalékos takarítónak, vagyis a vájár fizetésének a felét kapta. Az első műszakon, 1942. szeptember huszonkettedikén délután, Kovács János XIV. csapatvezetőhöz osztották be.

– Akkor kaptunk fatalpú bakancsot – mondja –, amikor már elfagyott a lábunk. A talpam olyan volt, mint a bivaly bőre. Évekig dolgoztam így, térdig érő vízben csillézve...

Szabó Jenő talán kételkedést fedez fel az arcomon, mert intőn hozzáteszi:

– Voltak olyan napjaim István-aknán, amikor a „volksbund király” volt a vájárom, hogy anyaszült meztelen kellett dolgoznom, a vájár meg felült a csillére, és tolatta magát a nagy vízben...

Egy kisebb fiú tűnik fel a múltból. Az ő apja is meghalt. Anyja hadikórházban dolgozik. Onnan, majd később egy plébánia konyhájáról hordja haza, alighanem a maradékot. Testvére nincs. Egy jó módú nagynéni házában laknak a kertvárosban, és amikor anyja háromhavi lakbérrel adós marad, az édestestvér nagynéni zálogul átvesz tőlük egy létrát, egy hatalmas fonott üveget és egy ormótlan, bádogtetejű pultot, amiket bérlakásról bérlakásra vándorolva hurcolnak magukkal, de fogalma sincs: hogyan került hozzájuk, és egykor mi célt szolgáltak. Minden karácsony táján egy segélyező egylettől ruhát és cipőt kap. Minden nyáron az iskolai tedeumtól venisanctéig dolgozni jár, nagy építkezésekre, villanyszerelőkhöz, kőművesekhez. Ezekben a hónapokban messze, nagy ívben kerüli gimnazista osztálytársait. Nem érti, csak halványan megsejti, hogy közösség és közösség között, ember és ember között milyen mély szakadékok húzódnak, és ettől a felfedezéstől egyik közösségben sem érzi jól magát. Az építkezéseken minden komolyság és eltökéltség ellenére diák marad a túloldaltól, a gimnáziumban pedig borotvaélen táncol a kö-

zépiskola és az inasműhely között, s így a nyári kereseten vett tanszerek és más holmik már-már feleslegesnek érzik magukat.

Nekem a gyerekkor olyan már, mint egy hatalmas, fáradt, lecsukódni készülő szem. Időnként már csak az foglalkoztat, hogy anyám sohasem árulta el: mire szánt az apám s mit várt tőlem, és miután tizéves koromban meghalt, fogalma sincs, hogy milyen úton, áron, mivé lettem. Most már anyámnak sem, aki egyszer, hosszas töprengés után, szemüvegét megigazitva, szemrehányással és fenyegetően mégis mondott annyit: – Ezt nem akarta . . .

A lakásban lakásokról, bútorokról, gépekről, vacsorákról, autókról beszélgetünk. Ahogy élünk. Dicsékvések, áradozások vagy elégedetlenkedés nélkül. Inkább megállapítóan, hogy: ez van.

Szabó Jenő egyszercsak témát és hangot vált, mint aki valójában huza-mos idő óta erre a mondatra készült.

– Ha bővíti az írását majd, az édesanyámról több jót írjon. Hogyan nevelte a két gyereket a múlt rendszerben. Mert megcsinálta azt . . .

*

Szabó Jenő élettörténete néhány munkadátumra is felfűzhető.

1945-ben hetvenszázalékos csillás. 1949-ben vájár, a Béke-aknán dolgozott. 1951-ben a legjobb fiatal vájárokat önkéntes bányamentő készenléti szolgálatra toborozták. Szabó Jenő is jelentkezett, mellékfoglalkozásként vállalta. A nap huszonnégy órája oly módon oszlott fel a klasszikus három egyenlő részre, hogy nyolc óra vájármunka lent a föld alatt, nyolc óra bányamentő készenléti ügyelet, nyolc óra pihenés. Így tizenöt éven át.

1970-ben megkapta a Bányász Szolgálati Érdemérem arany fokozatát.

– Gyerekkorában is bányász akart lenni?

Gyöngé mosoly fut át az arcán, de lehetséges, hogy nem is mosoly, csupán egy bizonytalan arcmozdulat.

– A szomszédban lakott egy cipésmester. A fia jó barátom volt. Tizenhárom, tizennégy éves koromban szívesen elmentem volna inasnak hozzá, az anyagi lehetőségünk azonban nem engedte. Nekem dolgozni kellett, és ezen kívül más választásom nem volt . . . Nehezen szoktam meg a bányát, de annyira meg is szerettem. Pláne, amikor kialakult a versenyszellem. Volt, hogy különböző dolgokat lehetett nyerni a munkaversenyben, mint motort, ruhát, cipőt . . . Motort nem nyertem. Azt tudom, hogy más nyerte meg, de én mindig a legjobban kereső vájárok között voltam. Élmunkás lettem, többszörös Kiváló Dolgozó. Tavaly is Kiváló Dolgozó lettem. Másodszor. Nem is tudom pontosan . . . Tulajdonképpen attól a naptól szerettem meg igazán a bányát, amikor bejött a forint. Azóta értelme van a munkának. Volt pénz, lehetett dolgozni. A versenyszellem pedig megvolt bennünk. Most is, persze.

– Mennyit keresett, mondjuk az ötvenes évek elején?

Fennhangon számol.

– Ötvenkettő-ötvenháromban napi hatvan forint negyven fillér volt, plusz százalék, plusz prémium . . . Vagyis kijött havonta háromezerre.

Rámpillant.

– Kevés vájár keresett annyi pénzt, mint én.

– Most mennyit keres?

– Hetvenháromban hatezeregyszáz volt az átlagom.

– Úgy hallottam, hogy most hetek óta betegállományban van.

Úgy néz rám, mintha maga sem értené a dolgot, és abban reménykedik, hogy talán majd én valamiféle magyarázattal szolgállok.

– Harminckét év alatt belgyógyászatilag ilyen beteg még nem voltam – ingatja értetlenül a fejét. – Egyszer mellhártyával feküdtem három hétig, annak is tíz éve már. Sérüléseim voltak, persze... Bokarepedés, kéztörés hatvanhatban. Négy évvel később egy kő esett a fejemre, és agyrázkódást kaptam... Mostanában nehezen kapok levegőt, meg a szívem is, talán... Képzelve, most vették észre, hogy valamikor a negyedik csigolyám el volt törve. De én a derekammal soha... Az orvosok csodálkoznak, és azt kérdezik tőlem: Dehát, ember, magának gipszágyban kellett volna feküdnie... Én nem, az biztos. Fogalmam sincs, hogy mikor történt. Hígyje el, hogy nem tudom. Most is úgy vették észre, hogy panaszkodtam a derekammal. A körzeti orvos azt mondta: reuma lesz. Megröngeneztek, és ez derült ki.

– A harminckét év alatt gyakran volt veszélyhelyzetben a föld alatt?

– Voltam... A Béke-aknán is, amikor hajtottam a harmadikból a másodikba. Sok volt a metán, a szellőztető nem tudta kiszívni a gázt. Másodmagammal voltam. Engem rosszullet fogott el. Elveszítettem az eszméletemet. Állítólag harminc méter mentem fejjel lefelé. Az alapvágaton tértem észhez. Ha Borbás József nincs ott, egy perc vagy kettő, és nekem végem van. Megfulladtam volna... Aztán egyszer meg észrevettük, hogy mozog a fejtés. Futott, ki merre látott, de mi heten mentettünk fölfelé, amit lehetett. Csakhogy kimenni már nem tudtunk, mert a kijárat összement. Akkor csináltunk egy kis lyukat, és egyenként kibújtunk. Mindenki kijött, csak az anyag maradt bent... Olyanban is voltam, huszonhat órát egyhuzamban, 1953 szeptember negyedikén. Sújtólégrobbanás volt. Nem emlékszem egész pontosan, kilenc vagy tizenegy halott volt. Egy nő is meghalt. Kisebb lökésekben én is részt vettem. A metán még utána is felgyülemlett, félő volt, hogy szétdobja a gátat. Volt még néhány kisebb lökés. A felső homokzsákokat lesodorta, és nagy forróság is volt, mert égett a fejtés... Egyszer meg az omlás fölött voltam. Az egyik ember lent meghalt, a másik meg súlyosan megsérült.

Csönd támad, mintha véget ért volna a beszélgetés, majd egy magától értetődő, természetes mondattal megtörik.

– Mit érzett az ilyen nagy veszélyek után?

– Sajnáltam azokat, akik meghaltak, vagy megsérültek. Nagyon sajnáltam őket, de lelkibetegségem nem volt.

Jártam már bányában, föld alatt. Az ember másképpen viselkedik lent, és másképp a felszínen, más az emberhez, a dolgokhoz fűződő viszonya.

Első ízben különösen nyomasztó érzés fogott el, már-már a háborús bombázásokhoz hasonló félelem, gyerekkorom legszörnyűbb lidércnyomása. Én akkor már régóta nem féltem. Sem embertől, se veszélyes helyzettől, se betegségtől, se csalódástól – mégis nehezen uralkodtam magamon. Olyasmit éreztem, hogy nyomorultul fogságban vagyok, kiszolgáltatott pária a természet kezében. Körülöttem azonban könnyedén, értelmesen mozogtak az emberek, arcukon, viselkedésükön a félelemnek legkisebb nyomát se fedeztem fel, csupán az a körülmény gondolkodtatott el, hogy bizonyos helyzetekben mennyivel több az emberekben a szerénység, az áldozatkészség és a lemondásra való hajlam.

Laikusnak nevezhető érzéseimre, pontosabban a félelmem okára akkor Spinozánál találtam magyarázatot: „... az ember pedig csak egy részecské-

je a természetnek: egyedül ennek szükségszerűsége determinál minden egyént . . . Ha tehát nekünk valami a természetben nevetségesnek, képtelennek, vagy rossznak látszik, az onnan van, hogy csak részben ismerjük a dolgokat, hogy az egész természet rendjét és összefüggését legnagyobbbrészt nem ismerjük, s hogy azt szeretnők, ha minden dolog a mi eszünk szokásai szerint igazodnék. Pedig amit az ész rossznak mond, nem az egyetemes természet rendje és törvényei szempontjából rossz, hanem egyedül a mi természetünk törvényei szempontjából . . .”

Azóta tudom már, hogy a bányászok a maguk egyszerű, tapasztalati módján tisztában vannak ezzel, és ezért sem félnek, pontosabban: nem úgy félnek a földalatti veszélyektől, mint én, vagy a hozzám hasonlók. A föld alatt más-képpen viselkedik az ember, más a viszonya. Mindegy, hányadmagával tartózkodik a vágatban, időről időre, naponta mégis valamiféle kettesben van a nyomasztó közetbörtönnel: a természettel. A félelem legnagyobb ellenszere éppen a megszokás, vagyis más szóval: a megismerés. Minden idők eddigi legnagyobb autóversenyzője – Jackie Stewart –, a háromszoros világbajnok, huszonhétszeres futamgyőztes azt mondta: „Az egyetlen bátorság, amit elismerek, az ellenőrzött és irányított félelemérzés”.

*

Mielőtt idejöttem Szabó Jenőhöz – valószínűleg ostoba nosztalgiák hatására – egy ideig a meszesi lakótelep házai között barangoltam. Fel-felnéztem a házakra: talán ebben lett volna? . . . Annakidején, tizenöt éve úgy volt, hogy a meszesi lakótelepen adnak lakást. Tizenöt éve egy bérelt személyautóban, zuhogó esőben közeledtem Pécs felé. Április elseje volt. Ügyszólván mindent magam mögött hagytam, ami volt: harminckét évet, egzisztenciát, lakást, ismerősöket, rossz házasságot, rossz kéziratokat s egy kis provinciát, amelyben magam is provincia voltam. Összes vagyonom az autóban volt és két könyvesládában a vasúton, Veszprém és Pécs között. A veszprémi lapszerkesztőség sofőrje útközben időnként sopánkodni kezdett, mondván, hogy mi szükség volt erre az áthelyezésre, hiszen micsoda nagyszerű életem volt, ez a város pedig merő barátságtalanság, szenvedés lesz itt az életem, és soha nem teszek szert olyan nőkre és barátokra, mint ahol olyan nagyszerű életünk volt. Én azonban biztos voltam a dologban. Tudtam előre, hogy Pécs fontos hely lesz az életemben, és nem hiába hagytam hátra mindent.

Egy hét múlva a város belső részében kaptam lakást, közel a szerkesztőséghez, nem Meszesen. S ez valamiképpen csalódást okozott nekem.

– Régóta lakik ebben a házban? – kérdezem Szabó Jenőt.

Készségesen, sőt felkészülten válaszol.

– Ötvennyolcban a mentőállomás felhívta a figyelmet, hogy koncentrálni kell a bányamentőket. Akkor kaptam ezt a lakást. A ház egyik fele István-aknán dolgozott, a másik fele Széchenyi-aknán. Mind bányamentők . . .

– És jól érzi magát ebben a házban?

– Nekünk ez a lakás megfelel. Jó a levegő, jók a szomszédok is. Megértőek.

A kérdés nem sikerült.

Sokkal többet szerettem volna megtudni. Azt szerettem volna megtudni, hogy Szabó Jenőnek mit jelent az a körülmény, hogy Egerágon született, hároméves korától évtizedeken át Pécsszabolcson élt, most pedig a meszesi fő-

utcán, a Tolbuhin úton lakik. Életének e földrajzi pontjai között a távolság körülbelül tizenöt kilométer.

Mit jelent ez? Egyáltalán: jelent valamit?

Mit jelentenek az ember életében a lakások? Az ablak, ahonnan állandóan a világ egy kis darabjára szegezi a tekintetét? Mit jelentenek az utcák? Az utcasarok, ahol valaki naponta befordul? Egy állomás, ahonnan a vonatok a messzeségbe röpitik? Egy felpuposodó salakhegy, valósággal mintha elállná az utat. Az érdekes formájú fák? Egy kökereszt, amiről vandál kezek lefeszgették Jézus Krisztust? Egy végtelenbe vesző pusztai gyalogút?...

Az otthoni íróasztalomon, szemben velem hatalmas, irigylésre méltó ház áll – levelezőlapon. Emeletes orosz faház. A széles, barátságos bejárathoz falépcsők vezetnek fel, két oldalt dús repkény borítja a falat. A földszint külső ablaktáblái zárkózottan, becsukódva várják az estét, az emeleti ablaksor viszont könnyelműen, csaknem ledér módra rendetlenül tárva-nyitva, mint ahol napok óta szellőztetnek. Az udvarból egy hatalmas platánfa lóg be a levelezőlapra. A ház egykor Lev Tolsztoje volt.

A házak az én életemben, valami módon fontos szerepet töltenek be. Nekünk sohase volt saját házunk. Úgy emlékszem, fel se merült bennünk a remény. Amióta az eszemet tudom, bérlakásról bérlakásra vándorolva élek. Komor bérkaszárnnyak, külvárosi kertesházak, feltéglázott udvarok, hátsó lakások, tűzfalak, amelyekről mindent tudtam. Tyúkólak, fáskamrák, nyári szénpor, a felhalmozott téli tüzelő nyers, fanyar illata. Egyik helyen a házinéni nagykendős, fekete varjú volt, minden vasárnap reggel hatalmas, fekete szárnycspásokkal indult a holtághoz horgászni. Az utcai szobákban albérlők laktak, és tudtam, mert sugallatom volt: a sors nem lehet hozzám oly igazságtalan, hogy legalább egyszer ne legyen annyi pénzem, hogy kivehessek magamnak egy ilyen csodálatos, nedves falú, ablakpárnás albérleti szobát.

Minden ház, ahol éltem, megfordultam, egy kicsit a szülőházam is lett. Mint ahogy szülőföldemnek érzek ebben az országban minden talpalatnyi helyet, ahol tanulhattam valamit, ahol barátokra, szeretetre és jóindulatra találtam, ahol azon a nyelven beszéltek, mint én, ahol tudják az igazságról, hogy nem egyenlő a hatalmi kinyilatkoztatással, ahol nem szánják meg a dilettáns karrierizmust, ahol nem megtévesztő a bárány képében jelentkező alattomoság, és ahol – akár egy egészen kis közösség, vagy a legkisebb közösség révén is – mindig éreztem és érezhetem, hogy a hazámban élek.

Mint ahogy most már Pécs is visszavonhatatlanul a szülőföldem. El kellett menni, hogy megértem. Amikor két-három hónap múltával először érkeztem vissza a városba, már mint látogató, a véletlen úgy hozta, hogy a szállodában egy térre néző, erkélyes szobát kaptam. Reggel rossz érzésekkel ébredtem fel, és rosszabb érzésekkel néztem le a főtérre, ahol három hónappal előtte magam is álmosan és mérgelődve loholtam a lapszerkesztőség felé, ahol mindig korán kezdődött a munka, és mindig volt valami értekezlet. Egy ilyen szállodai erkély elégtételt adhat az embernek a régi dolgokért, de nem adott. Egy elvesztett város szállodai erkélyén ácsorogtam, amely – bárhogyan is gondoltam korábban – több mint kilenc év és annyi félreértés után a második legfontosabb város lett az életemben, és ott az erkélyen röstellkedni kezdtem, amiért egy novellához a várost eképpen mintáztam le magamban: kora délelőtt méltóságteljesen érkezik, ugyanabban a fekete posztókabátban, ugyanazzal a keskeny bársonygallérral és nyakán az átvetett kockás sállal, mint

régen, amit állítólag egy operettszínésznő horgolt neki, alacsonyan, kigombolt kabátban áll a kávéház közepén, újra és újra körülnéz aggodalmasan, míg gyanakvó kék szeme fennakad rajtam, odajön az asztalhoz, amelyről hiányzik már a kocsonya, a vörösbor és a pezsgő, nem úgy mint régen, az asztal üres és idegen, nem úgy mint régen, amikor még mind ott ültünk az asztal mellett, és onnan indultunk munkára nap nap után...

Akkor rájöttem, hogy az idő szerepét egészen addig, könnyelműen eltoloztam. Mindent az időre tettem fel, pedig a hely, ahol élünk: a szoba, a lakás, a ház, a város, a haza...

Az maradandóbb.

*

Szabó Jenő felesége tölteni akar a poharamba, de elhárítom.

– Ja, persze... Maga autóval van... – mosolyodik el barátságosan, természetességgel.

Az autóm lent áll az aszfaltozott téren, a széntüsztró irodaháza előtti parkolóban. Szabó Jenő autója az anyós családi háza mellett áll, a garázsban.

Volt idő, amikor komolyan hittem, hogy a jólét, emberre való tekintet nélkül termeli és hatványozza a kapzsiságot, a hiúságot, mások lenézését és megelőzését, a szerzés közösségellenes ígézetét, összességében: a boldogtalanságot. Az pedig, hogy valakinek saját tulajdonú autója van, vagy lehet: az én szememben egyet jelentett azzal a szivarozó, cilinderes kapitalistával, akit madiszos korunkban – mindig sorsolással választva ki magunk közül a boldogtalant – a színpadon nemcsak nyilvánosan megszégyenítettünk, de szent elfogultságunkban abban a percben talán még őt magát is gyűlöltük.

Tudom, hogy naiv idők voltak.

Reggelenként a Kálvin tér közelében egy tejboltban vettem negyed kiló kenyeret, fél liter tejet, ott az üzletben befaltam, aztán jókedvűen, komoly ambícióktól fűtve elgyalogoltam Budára, a Fő utca elejére az Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatalba, estig megvoltam a tejjel s a kenyérral, de előfordult, hogy másnap reggelig is.

Ma már tudom, hogy a közösségellenes bűnöket nem maga a jólét követi el, hanem az ember.

– Olyan év még nem volt – mondja Szabó Jenő dicsekvés nélkül –, hogy disznót, vagy disznókat ne vágtunk volna. Most van a második autóm. Az első Moszkvics volt, nyolc évig használtam. Hetvenkétezer kilométer volt benne, amikor eladtam. A mostani egy Skoda, másfél éve vettem. Garázsom is van. Anyósomék a családi ház mellett adtak egy kis részt, oda építettem a garázst... A lakás berendezése, láthatja... Minket kielégít. Tizenennyolc éve vagyunk együtt a feleségemmel. Ő is keres havonta ezernyolcszáz-kétezer forintot, a kesztyűgyár bedolgozója. Tizenöt éve született egy gyerekünk, most ipari tanuló. Szobafestő és mázoló lesz... A tizenennyolc év alatt mi kétszer kicseréltük a bútorokat. Az első garnitúrát odaadtuk az édesanyámnak, a másodikat az anyósoméknak... Háztartási gép?... Mit mondjak? Nem is tudom, hogy hiányzik-e valami?... Nekünk már az elsők között volt televíziónk. Az étkezéssel meg úgy vagyunk, hogy nem spórolunk, de nem is pocskolunk...

Nem vagyunk tévedés áldozatai. Csupán arról van szó, hogy kissé kövérebbek lettünk. Nemesebb italokkal koccintunk. Nagyobb a kényelem, és gyorsabban alattunk az autók. Gyakrabban és türelmetlenebbül figyeljük a társain-

kat, mint önmagunkat, s ebből következik, hogy többet csalódunk. Az orvosok főként hajolva csodálkoznak: a gerincre mért csapások ellenére sem fektültünk gipszágyban. Időnként végignézzünk egymáson, mi, öregedő bolsevikok. Rájöttünk már, hogy a karrieristák, a dilettáns akarnokok, az ostobák, a lakájszívűak a szocializmusba sem változnak meg – olyan könnyen s önmaguktól.

Végül az esküről. Mert volt ilyen.

– A mozgalmi munkáról azzal kell kezdenem – mondja Szabó Jenő –, hogy a felszabadulás után beléptem a szakszervezetbe, majd negyvenöt öszén a Szociáldemokrata Pártba. Kétszer-háromszor el is mentem a gyűlésre, de lelki-furdalást éreztem, hogy miért nem a Magyar Kommunista Pártba léptem, hiszen a magamfajta mind ott voltak. Aztán egyik alkalommal a szocdemeknél megint gyűlést rendeztek. A szónok a koalíciós politikát egy autóhoz hasonlította, amelynek a karosszériája a Kisgazda Párt, a motorja a Magyar Kommunista Párt, majd a hasonlatot úgy fejezte be: mi, szociáldemokraták pedig majd kormányozzuk ezt az autót... Akkor én azonnal kértem az átigazolásomat a Magyar Kommunista Pártba.

Ez a nap 1946 április elseje volt. Szabó Jenő még nem töltötte be a huszadik évét. Először kisebb megbízatásokat kapott az alapszervezetben, 1949-től a mindennapi fizikai munka, a termelési sikerek mellett mind több funkciót bíztak rá, részt vett a politikai oktatásban. Háromhónapos pártiskolára küldték. Nyolc hónapig függetlenített párttitkár is volt. 1956 óta a mai napig pártbizalmi, tagja a pártalapszervezet vezetőségének, az István-aknai pártbizottságnak, a fegyelmi bizottságnak...

A szavak egyszerűek. Sokkal egyszerűbbek, mint ahogy a dolgok megtörténnek az emberrel.

– Amikor én elhatároztam, hogy ennek a pártnak a tagja leszek – mondja –, eldöntöttem, hogy az életem végéig az leszek. Volt olyan, hogy bíráltak, aztán erre megsértődtem, de akkor se fordult meg a fejemben, hogy én tovább nem... Mert én úgy érzem, hogy ennek születtem, és életem végéig az leszek!

Feladatomban lett volna, de meg se kérdeztem Szabó Jenőtől, hogy tagja-e valamely szocialista brigádnak? Nem azért, mintha ez akörülmény nem lehetne fontos az életében, inkább abból az aggodalomból, hogy gyakran a legjobb dolgoknak is az a sorsuk, hogy előbb utóbb megteremtjük annak a bizonyos dolognak a nimbuszát.

Néhány nap múlva levél érkezett Szabó Jenőtől.

Tisztelt író úr! Az interjúban a következő kiegészítést szeretném kérni. 1. 1962. április 13-án részt vettem a szocialista brigádvezetők első országos tanácskozásán. 2. 1962 májusában jutalomüdvözlésen voltam a Fekete-tenger partján, Mamaiában. 3. Az ötvenes években felvonulás alkalmával az akkori fiatalok az élenjáró dolgozók képeit vitték, és az enyém is köztük volt. Tisztelettel, Szabó Jenő."

*

Az azonosítás megtörtént. A kör – mondhatnám – bezárult.

Ahhoz a generációhoz tartozom, amelyik az első pillanattól kezdve fogékony az igazságra, az eszmei hűségre, az önfegyelem s a dialektika rendjére. Talán ez a magyarázat, hogy abban a hiedelemben élek: minden élet az én sorsomban tükröződik, mint ahogy az én életem is minden sorsban benne található.

Harminc

A Kisded

*bizony csúnyácska volt és vérszegény,
anyja elapadt mellét hasztalan dömöckölte;
a vénvarjú bába jajveszékelt:
reggelig se húzza ki az istenadta.*

A Gyerek

*rácáfolt a sápítozókra,
egyszeribe kigömbölyödött;
gúnyait kinötte,
kilábalt gyermekbetegségeiből,
levedlette kamasz-hőbörgéseit;
ifjonti gögijéből ugyancsak kigyógyult,
bár kishiján nyakát szegte:
sutba dobva arányérzékét,
hebehurgyán égig akart ugrani.*

A Felnőtt

*megszenvedett örömmel,
póztalan önérzettel néz vissza
harminc tavaszára;
ünnepi mosolya
hétköznapi erő, akarat,
nyíltszívű bizakodás:*

*meglakható a Mű,
az anyaöl-meleggel bélelt
hazányi Otthon.*

Egészségünkre!

Javítás

*Félévi bizonyítványomban
tüntetve éktelenkedett
egy nyomorult elégséges.*

Jogos volt

*a szigorú szülői homlokráncolás;
előnytelen helyzetemben
csak a Majdkijavítom-ba fogódzhattam.*

Újabb homlokráncolás:

*„Hát úgy fogj hozzá,
hogy ne kelljen javítani!”*

*Buzgólkodtam eleget,
hogy elérjem az előirt
magas követelményt,
de soha sem sikerült.*

Mindig volt valami javítanivaló.

Akad ma is.

*Csak az boldogtalan,
kinek nincs lehetősége a javításra.*

Zobák

*Hatszázharminc méternyi mélyben
a pokol éjsötét mezőin
fekete kővirág-bimbók milliárdja
duzzad-teszül,
szabadításra vár,
hogy izzó-vörös szírom-lángba boruljon;*

*mert olvadni akar a rideg vas,
több fényre vár a vaksi világ;
fűteni is kell,
hogy tészek-melegű maradjon a lakás;*

*és bár az omlás, a sújtólég,
a bezártság sorsos félelme torokszorító,*

*mégse hagyhat föl a reménnyel,
ki itt alászáll.*

Alma

*A szabadesés törvénye szerint
eleitől fogva így döntül,
időtlen időig így buffan
a nyárvégi harmatos gazba.*

*(A fölismerés döbbenete
– szinte hátba-bufálva –
égig lökdösi,
aki a Törvényt megtogalmazza.)*

ÁPRILIS LÉPCSŐIN

– Szevasz, Gyula. Beszéltem Pécssett, a Jelenkor szerkesztőségével. Tartozom a lapnak egy dolgozattal, amelynek a témája izgat, de a feladat olyan bonyolult és hosszadalmas, hogy nem fogok egyhamar a végére jutni. Megállapodtunk, hogy addig is a Vérkeresztiségedhez írok egy bevezetőfélét. Ha nincs ellene kifogásod.

– Hogy mondhatasz ilyet? Megtisztelsz vele. Arról írv, hogy mennyit köszönhetek neked.

– Bolond vagy? Honnan tudhatom én azt? Különben is csak úgy dől belőlem az önhittség. Még csak ez hiányzik.

– No, jó. Akkor majd én megírom. De te mindenképpen arról írv, hogy lettem általad drámairó, és általában, írv meg rólam mindent. Hogy hogy lettem azzá, ami. Az intimításokat is. Te ismeresz. Mindent tudsz rólam.

– A Vérkeresztiségedről akarok írni.

– Arról írsz.

– Az ördög vigyen el. Mi ütött beléd? Mitől ilyen ünnepélyes a hangod? – Most jöttem az orvostól, aki anyámat kivizsgálta. A diagnózis végleges.

– És?

– – –

Fogtam a telefonkagylót. Motyogtam valamit, ami ilyenkor egy baráttól telik. Tudtam, hogy nagyon szereti idős édesanyját, aki egy ideje komoly beteg.

Mielőtt elköszöntünk, ismét figyelmeztetett, hogy írjak meg róla mindent.

Mindent. De hát mit tudok én róla? Igaz, a több éves munkatársi viszony óhatatlanul barátságga melegegett, sőt forrósodott. Igaz, minden magánügyéről beszámolt, ezekben itt-ott még baráti tanáccsal is szolgáltam, ha tudtam. Kezdetben, míg a mostaninál kevésbé voltak rendezettek az anyagi viszonyai egyszer-egyszer még kisebb pénzkölcsönökkel is kisegítettük egymást, de én soha nem vettem részt ezekben a magánügyekben, még közös baráti körünk sincs. Meg aztán csak nem azt akarja, hogy a magánügyeiről írjak?

Végigfutok ismeretségünk útján. Ezerkilencszázhatvannyolcban, mikor kiléptem a Vígyszínházról és az egész színházi területet el akartam hagyni, felkerestek a Pécsi Nemzeti Színház vezetői, és rábeszéltek, hogy szerződjek hozzájuk dramaturgiai tanácsadónak. Nem sokkal elszegődöttem után Nógrádi igazgató segítségemet kérte, hogy változtathasson a színház addigi gyakorlatán. Addig ugyanis a pécsi színház, mint akkor még általában a vidéki színházak, többnyire olyan magyar darabokból tartott ősbemutatót, amelyek a fővárosban nem kaptak színpadot. Nógrádi szerette volna, ha a színház emelkedésének érdekében egyszer-egyszer olyan bemutatóhoz segíteném őket, amely a fővárosban is színre kerülhetett volna. Tetszett nekem ez az emelkedni vágyás, és ekkor kértem fel elsőnek Illyést, akinek Tisztákja indította el a színházat ezen az emelkedőn. Aztán felkértem Weöres Sándort, aki ugyancsak elkészült egy darabbal, de az, fájdalom, mindezidáig még nem jutott el a bemutatóig. Ugyanakkor elhatároztam, hogy élek azzal a teljes bizalommal, amelyet a színház részéről élveztem, és megpróbálkozom egy olyan íróval a drámához csábítani, akinek tehetségét, drámai látásmódját ismerem, de aki nemcsak a drámából, hanem már-már az irodalomból is valósággal kiszorul.

Hernádi megjelent írásait természetesen nagyrészt ismertem, láttam a Jancsó-filmeket, és egyszer, még vígyszínházi koromban, mikor kéziratban elolvastam egy még meg nem jelent regényét, személyesen is beszéltem vele.

A dramaturg munkája – amennyiben egyáltalán módja van rá – a kiválaszt-

tásnál kezdődik. Ehhez természetesen nemcsak bizonyos szakmai érzék kell, fogékonyság a tehetség, a rátermettség felismerésére, és hogy ehhez fel tudja mérni színháza szükségletét és lehetőségeit, de azon túl, hogy, mint mondani szokták, meglátja, kinek van csillag a homlokán, legtöbbször nem mellékes, hogy a dramaturg milyen emberismerő. Ennek részleteibe most nem kívánok belemenni, de ha jól akarja szolgálni a színházat, fel kell mérnie, melyik íróat kell, melyiket nem szabad sürgelni, kinek a tervszerűsége lehet építeni, kinek a bizonytalanságaival kell számolni, satöbbi. A közös munkában természetesen ennél sokkal mélyebb pszichológiai együttérzés igényeltetik.

Az emberismeret azért jut most eszembe, mert nekem Hernádiról teljesen más képem volt, mint egyeseknek, vagy azoknak a sokaknak, akik ezeknek az egyeseknek a véleményét mint előítéletet átvették. Azt hallottam Hernádiról, szinte már közhelyként, hogy sanda író, akinek írásaiban a szocializmus ellen rejtett bombák vannak elhelyezve, és sokan vadásztak ezekre a rejtett bombákra, hol itt, hol ott vélve azokat felfedezni. Bennem, mikor Hernádit megismertem, teljesen más kép alakult ki róla. Igaz, néha gyermekesen impulzív, indulatában gyermekesen összevissza vagdalkozik, szavakkal vagdalkozik, de nála nyíltszívűbb, őszintébb, jóindulatúbb, közösségre, szeretetre vágyóbb, szocialista lelkületűbb, forradalmi hitűbb író nem sok szaladgál köztünk. Nagy műveltsége, igazságétvágya és hatalmas tudásszomja szerencsére megakadályozza abban, hogy behunyja a szemét az élet, és igen, a szocialista fejlődés ellentmondásai előtt, hogy a nehezét könnyűnek, a bonyolultat egyszerűnek mutassa. A világ legbátortalanabb merénylője. Eredeti fantáziája, az ünnepélyességet meghökkentő játékosága, a furcsaságban öntudatlan gyönyörűséget lelő, ugyanakkor a tudást, a tudományt kedvelő, racionális, dokumentumokra építő bizarrsága sokakat megzavar. Akik ismerik őt, azokban tiszteletet és szeretetet ébreszt.

Ezerkilencszázhetven őszén egy délelőtt összetalálkoztunk az Astoria-hallban. Megismert, köszöntöttük egymást. Nem volt egyedül, de megkérdeztem tőle: „Nem volna kedved darabot írni?” Rám meredt: „Megbolondultál? Én darabot?” „Nem unod még, hogy Jancsó keresztneve vagy?” Csend lett. „Nem mondom, jókat mondasz.” Nemet intett, kedélyesen kezét ráztunk és elváltunk. Legközelebb ugyanott, ugyanolyan körülmények között találkoztunk. Megismételtem az ajánlatot. Újra nemet mondott. De egy kicsit elgondolkozva. „Nagyon megtisztelő az ajánlatod, vagy inkább, hogy drámaírótl látsz bennem. De nem. Nem értek hozzá.” „Ha mégis meg gondolod magad, hívj fel.” Megadtam a telefonszámom.

Nemrégem még úgy neveltek bennünket színháziakat, de tapasztalatom szerint nagyon sokan ma is úgy képzelik a színház és a közönség mai dráma iránti éhségének kielégítését, hogy az nagyon egyszerű: Végy egy színvonalas íróat, akinek van mondanivalója, jól ír, valóságérzéssel rendelkezik, adj hozzá megfelelő dramaturgiai szakmai segítséget, és kész a jó dráma. Kölcsönös igyekezet és hozzáértés kérdése csupán az egész. A fizikus meghökkenően áll az előtt a képtelen tény, de tény előtt, hogy a négy hidrogénatommag egyesüléséből keletkezett héliumatommag tömege jóval kisebb, mint a négy hidrogénatommag tömegének összege. A művészt ez már régen nem lepi meg. Gyakori, hogy az imént leírt szintézissel létrehozott dráma külön-külön elemeiben is – mondanivalójában, stílusában, hitelességében –, de drámai egészében is jóval kisebb fajsúlyú, mint az író ismert átlagos színvonala. Ahhoz, hogy valaki vérbeli drámaírónak bizonyuljon, sajátos drámai látásmód kell. Nem elég egy konfliktus felfedezése vagy felállítása. Olyan helyzetekben való gondolkodás szükséges, amely eleve kizárja az idillt. És én ezt éreztem Hernádiban.

Néhány hét múlva felhívott, hogy nem is tudja, volna egy témája, ha mellé állnék, megpróbálná. Mikor összeültünk, nem ért csalódás. A téma, az alaphelyzet vérbeli, bár szokatlan drámát ígért. Ismervén eddigi írásait, a szokatlanságra el voltam készülve. Sőt, láthatta, hogy örültem is neki. Nincs a színház (de talán más művészet, vagy az irodalom) barátjának melegebb öröme, mint hogy eredeti, új hangot hall, ha az valóban a tehetség és az igény hangszerén szól. Ami meglepett – természetesen a Falanszter témájáról van szó –, hogy a téma az ő munkásságában is szokatlan. De

ennél is jobban meglepett Hernádi pesszimizmusa az induláskor. Természetesnek tartottam volna mondjuk az önbizalom hiányát, a félelmet, hogy nem fog sikerülni jó drámát írnia, hiszen még nem próbálta. Természetesnek tartottam volna, ha a színháztól tart, hogy nem érti majd meg az ő másféle hangját. (Ambár az igazság az, hogy később sem fogta fel, mért nem értik egyesek az ő hangját, mikor neki az olyan természetes.) A félelme egész más természetű volt. Attól tartott, hogy eddig is nagyon sok bizalmatlansággal találkozott, ha most meg a szocialista forradalom perspektívájáról annak féltésében ír drámát, vissza fogják utasítani, hogy mi köze neki hozzá, vagy hogy talán valami ferde szándéka van vele.

Persze próbáltam megnyugtani. De láttam, hogy a probléma mélyebben érinti, semhogy néhány mondattal el lehetett volna intézni. Sértette a bizalmatlanság, és nemegyszer nekikeseredett, handabandázó kitörésekre ragadtatta magát miatta. A siralomházat ajánlottam neki. Mint mondják, a halálraítélt nyugtalansága csak addig tart, míg a kegyelmi kérvényt el nem utasítják. Akkor megszűnik a bizonytalanság, már nincs, nem is lehet mit várnia és megnyugszik. (Mennyivel szebben fogalmaztatta ezt ő később Sallaival a Vörös rekviemben: „Leereszkedem, sebeimet, félelmeimet az óra mellé az asztalra helyezem.”) De ne engedje magát ismeretlen fantomoktól ellenzékbe szorítani. Minden írónak joga van a haladás ügyéhez hozzászólni, a szocialista forradalomról beszélni, de még kommunistákról is, ha társadalmi mondánivalója van vele. Én nem riadok meg attól, hogy ő a forradalomról beszél, ha úgy beszél róla, ahogy a Falanszterben akar, és meggyőződésem, hogy a színház sem. A többit bízva a jövőre. És igenis, csak keresse a forradalmi, a szocialista témát, ha éppen az vonzza, és azzal akarja elmondani, amit legfontosabbnak tart. Ami pedig a kritikát illeti, az szövevényesebb kérdés. A kritika nem egyenmű anyag. Nálunk sem. De azért figyeljen nagyon oda. Ne tekintse a kifogásokat a becsülete, írói vagy politikai becsülete elleni támadásnak. Becsületes embernek sincs mindig igaza, és a kritika is, ha téved, nem biztos, hogy rosszindulatú. A kritikusra is érvényes, hogy becsületes embernek sincs mindig igaza.

Ezek a beszélgetések, néha sűrű viták az egész munka alatt, sőt – nagy örömkünkre – a mai napig folytatódtak és folytatódnak bizonyára ezután is. Az igazság azonban az, hogy soha nem tudta felvenni a siralomházi attitűdöt, mindig vágyódott a befogadás, a szocialista emancipáció után. De a szocialista, a forradalmi téma szorgalmazását – minden vesszőfutásra készen is – következetesen vállalta.

A Falanszteren végzett hosszú munka író és dramaturg magánügye. A darab nagy siker lett, nem kis mértékben a remekbe sikerült pécsi előadás segítségével. De azért addig sem volt olyan sima az út. Hernádi hangjának eredetisége, színpadi megjelenésének szokatlansága kicsit meghökkentette a rendezőt. Első pillanatban nem tudta, mit kezdjen a darabbal. Néhány perces beszélgetésünk felszabadította a szokványok kötelékéből, és egyszerre szárnyalni kezdett a művel. De még előzőleg a politikai előítélet, vagy tán találébb, jobb magyar szóval a balítélet szele is megcsapott. Színházunk egyik kitűnő színésze, aki nemcsak nagyon tehetséges, de – ami színészeinknél nem olyan mindennapos – művelt is, irodalmilag nemcsak érdeklődő, de tájékozott is, egy délelőtt, mikor a budapesti nagykörút forgatagos, napos járdáján mentem, hozzám lépett, és se szó, se beszéd, rám támadt, hogy hogyan merek én a színházba behozni egy olyan fasisztát, mint Hernádi, akiről azt hallotta, hogy darabot írt a színháznak. Nagyon szeretem színházunknak ezt a kiváló, szenvedélyes, eredeti színészét, akivel máskor is óriásiakat szoktam veszekedni. Kiabálunk, csapkodunk, ordítjuk egymásnak az érveket, mert ha csendes vagyok; az őt méregbe kergeti, engem pedig nem is nehéz kihozni a sodromból. Úgyhogy – persze csak fontos kérdésekről – nagyokat szoktunk veszekedni. Nem is értem azokat az embereket, különösen vezetőket, akiket irritál, ha rájuk támadnak, akik félnek, ha felelősségre vonják őket vagy kiabálnak velük. Engem – bármilyen furcsán hangzik – ez megtisztel, bizalmat érzek benne, hogy a veszekedő úgy látja, nekem érdemes elmondani kifogásait, velem lehet szót érteni. A tisztelőnk egymás iránt az őszinteség. Az, hogy még az igazság iránti szenvedélyünk szemérmét is levetjük egymás előtt. Kiderült, hogy színészbarátom, akkor olvasta az Erődöt, és valami társaságban beszéltek

is róla. Ellenvetésemre, hogy az Erőd az újfasizmus ellene íródott, azt felelte – amit akkoriban annyian –, hogy ez csak látszat, aki ennyire beleéli magát az erőszak beteges világába, az maga is csak fasiszta lehet. Pár perc múlva zengett a nagykörút. Később ő kapta a Falanszter egyik fontos szerepét – remekül oldotta meg –, és ma – a Vérkeresztség egyik legjelentősebb szerepét is ő játssza –, ma jót nevetünk a körúti csetepatén. Közben azonban a rendezőnek is volt baja a színészeivel, akiket neki kellett meggyőznie arról, hogy a Falanszter jó színház. A színészeket szinte csak a bemutatón zúgó taps, vagy még inkább a fesztiválon kapott díjhalmaz eszméltette rá, hogy nem is akármilyen, hanem a színházunkon túlnövő siker részesei.

A Falanszter után Hernádi kedvet kapott a drámairáshoz. De amennyire segítette a Falanszter kitűnő színházi előadása a kiugráshoz, annyira nem segítette rosszul sikerült előadásunk a következő darabját, az Antikrisztust, amelyet többen érettebb darabnak tartunk a Falanszternél. A következő darabjainál is mindig én voltam a konzultánsa a Királyi vadászat kivételével, amelynek csak a témáját beszélte meg velem, aztán egy nekifutásra megírta.

Most a színházban az itt olvasható Vérkeresztséget próbáljuk, de eddig Hernádi számára fáradságos, veritékes volt az út. A látszat ellenére.

Nemrég írok társaságában voltam. A beszélgetés során egyikük szóba hozta, hogy manapság drámaírodalmunk olyan lendületre és színvonalas fejlődésre jutott, amilyenre a magyar irodalom történetében még nem volt példa, és – nyilvánvalóan irántam való kedveskedésből – hozzátette, hogy ennek legfőbb motorja a Pécsi Nemzeti Színház. Valaki megjegyezte, hogy szerencsésen választották a háziszzerzőjüket, mert Illyésben egyszerre találták meg Petőfijüket és Aranyukat. És Hernádiban Jókaijukat, szólt közbe valaki.

A Jókaihoz való hasonlítás, úgy érzem, nem csupán dicséretnek volt szánva. Ami a fantáziáját illeti, az valóban jókais. Mindig tele van témával, mindig eszébe jut valami, ötletei kifogyhatatlanok, és témáinak sem térben, sem időben nincsenek korlátai. Amit szemére vetnek – erről is panaszkodik –, hogy könnyen, gyorsan és sokat ír. Nem tudom, ez bűn-e. Az biztos – és lehet, hogy Jókai is ilyen volt –, csak akkor boldog, ha olvas, majdnem azt írom, tanul – és ha ír. De ami a drámát illeti, tanúsíthatom, ez a gyors munka csak látszat. A Falanszter több mint egy évig készült. A Vérkeresztség alaptémáját is – Virtely drámáját – egy évvel ezelőtt mondta el először. Míután a feldolgozáshoz megkapta a kért dramaturgiai lökést, ötletet, gondolatot, még mindig négy hónapig tartott, míg a darab most elkészült. Van drámatémája, amelyet régebben hordoz, mint a Falanszterét, és még vagy három, évek óta hordozott, de még mindig nem kihordott drámatémáját ismerem.

Egyben azonban biztosan nem hasonlít Jókaihoz. Nem a világlátásukról beszéllek. Egy író semmi sem jellemző jobban, mint a motivációi. Ezt különösen a dráma teszi világossá. Egy drámának ugyanis nem lehet kívülről törvényt szabni. Minden dráma törvényrendszerét írója szabja meg. Nem kényszeríthető a dráma pszichológiai logikára, ha az író eszmei logika irányítja, vagy történelmi logikára, ha ő érzelmi logikával motiválja szereplője tetteit, cselekménye fordulatait. Nos, Hernádi motivációja társadalmi, őt a lélektani motívumok alig érdeklik, csupán annyit használ fel belőlük, amennyi a helyzet emberi hitelének megalapozásához szükséges. Hogy ismét őt magát idézzem: a Falanszterben Brisbane-nek szemére vetik, hogy azért marad a Falanszterben, mert szerelmes Francesba, „nem azért jöttem el vele ide, válaszolja Brisbane, mert szeretem, hanem azért szeretem, mert el akart jönni ide.” Erre a rendezők figyelmét is fel szoktam hívni. De én nem erről akarok beszélni, hanem politikai egyéniségükről. Hernádiban, és ez nagyon jellemző, semmi sincs Jókai, de még Mikszáth konzervativizmusából sem. Soha-soha nem kapható rajta – mint azt annyiszor látni azokon, akik nem tudtak egészen elszakadni tőle – semmiféle nosztalgian az olyan világ iránt, amelyben a tőke az úr, a régi rendszer iránt, amelyben élete első húsz esztendejét – nem is proletárként – leélte, még a visszahozhatatlan ifjúság szépítő aranykodén át sem. Az olvasó kezében tartja a Vérkeresztséget, szavamon foghat. A dráma végén van egy különös, szürrealista játék, világosan mutatva, milyennek látja a dráma írója azt a társadalmi rendet. Rendőrállamnak, amely

ártatlannak, sőt nőiesnek mutatja magát, szépeleg, bájolog, kelleti magát, közben azonban a fiataltságot is rendőrnek öltözteti, hogy velük biztosítsa a jövőjét. De ezt a történelem számonkérése szerencsére kivette gyilkos kezéből.

A Vérkeresztség arról szól, hogy a munkásosztály szenvedések fájdalmaiban szülte meg felemelkedésének egyetlen lehetőségét, és ez a lehetőség a keresztségben azt a nevet kapta, hogy forradalom. Kivánom, hogy a Vérkeresztségig megtett útjával Hernádi is elnyerje a továbbemelkedéséhez szükséges szép lendületet – bármilyen nevet kapjon is az a keresztségben.

Vérkeresztség

(Külvárosi „munkásegylet” előadóterme. A teremnek két ajtaja van, néhány szék, pad, két asztal a bútorzata. A kopott falakon féligkész dekoráció világít, a Párizsi Kommün jelvényei, plakátok, idézetek. Hatalmas vörös betűkkel van a falra írva Saint-Just mondata: „A forradalom a népben él tovább, nem pedig egyes személyek hírnevében.” Nagyított fényképek, festmény-reprodukciók mutatják a Kommün eseményeit. Alattuk feliratok, a képek címei:

1. Az ellenforradalom tüzésége ugyanolyan kegyetlenül lövi Párizst, akár a poroszoké.
2. Árulás a Saint-Cloud-i kapunál: a versaillesiak betörnek Párizsba.
3. Felkelő tüzerek a Montmartre dombján.
4. A Vendôme-oszlop ledőlt. I. Napoleon szobra a földön hever.
5. Forradalmárnők az utcai harcban.
6. Drámai fénykép lenne ez a dominikánus barátok kivégzéséről, ha nem tudnánk, hogy a kép rekonstrukció, az alakok pedig a Nemzeti Színház statisztái.
7. Egy forradalmárnő kivégzése.
8. Kommünárok kivégzése a Père-Lachaise falainál.

A betűket csak nehezen lehet a távolból, a nézőtérről elolvasni.

Tizenöt-husz férfi, nő, főleg fiatalok vannak jelen. Öltözetük általában a kornak – 1912 májusa – megfelelő munkásöltözet. Az egyik férfi, András, aki ingujjban van, pálcát vesz a kezébe, és elindul a fényképek, képek felé. Sorra veszi őket, hangosan felolvassa az alájuk írt szöveget. A többiek figyelmesen hallgatják. Miután tagolva, hangosan az utolsó kép címét is elmondja, megáll, türelmetlenül kérdezi.)

ANDRÁS: Hol vannak a többiek?

(az egyik fiatal nő, Mária válaszol.)

MÁRIA: Erzsi tegnap azt mondta, kimennek a tüntetésre.

ANDRÁS: Kik?

MÁRIA: Péter is, János is...

ANDRÁS: (közbevág) Be se jönnek?

MÁRIA: De biztosan bejönnek, csak mindenfelé rendőrök vannak.

ANDRÁS: Tudom. Megbeszéltük, hogy mindenki itt lesz. A főpróba főpróba.

MÁRIA: Erzsi szerint a tüntetés fontosabb.

ANDRÁS: Ki mondja meg itt, hogy mi a fontosabb? Erzsi vagy én?

MÁRIA: János beszélt rá őket.

(Máriának fiatal férfi, Jóska válaszol András helyett.)

JÓSKA: Erzsit nem kellett rábeszélni.

ANDRÁS: Pétert se. Várunk még tíz percet, a főpróbát nem halasztom el. Nem normálisak ezek, szombat van a premier.

MÁRIA: Szívesen beugrom, ha kell.
 ANDRÁS: Kislányom, három hónapja próbálunk.
 MÁRIA: Éppen azért.
 ANDRÁS: De nem veled!
 MÁRIA: Minden próbán itt voltam, tudom a szerepet.
 ANDRÁS: Erzsi nem teszi ezt meg velünk!
 MÁRIA: Én csak azt mondtam, beugrom, ha kell.
 ANDRÁS: Köszönöm, hogy ilyen lelkes vagy. Két hét múlva elkezdjük a Munkás-Rómeót. Neked adom Júliát.
 MÁRIA: *(szemérmesen mosolyog)* Viccelsz?
 ANDRÁS: Te leszel Júlia.
 MÁRIA: Nem hiszem el.
 ANDRÁS: Menj a fenébe! *(Mária odamegy hozzá, gyengéden megöleli, megcsókolja az arcát. András mosolyogva lefejtí magáról a lány karját, aztán Jóska-hoz fordul)* Jóska, hallottad az előbb? Hangosan, tagolva olvasd! Gyere ide, kezd el! Tagolva! Hangosan! *(Jóska odalép a Kommünt ábrázoló képekhez, átveszi Andrástól a pálcát, elkezd olvasni a címeket.)*
 JÓSKA: Az ellenforradalom tüzésége ugyanolyan kegyetlenül lövi Párizst, akár a poroszoké. *(szünetet tart, odébb lép, folytatja.)* Árulás a Saint-Cloud-i kapunál: a versailles-iak betörnek Párizsba. Felkelő tüzerek a Montmartre dombján. *(Hirtelen nyílik az utca felőli ajtó, elsőnek fiatal lány lép a terembe, utána két fiatalember, majd még vagy tizen, vegyesen fiúk-lányok. A fiatal lány Erzsi, az egyik fiatalember János, a másik Péter. Erzsi izgatottan mondja)*
 ERZSI: Alig tudtunk átjönni a Podmaniczky utcán.
 ANDRÁS: Sokan vannak?
 PÉTER: A Parlament előtt legalább háromszáz katonát láttam.
 JÁNOS: Huszárokat is hoztak, egy hadnagy térképről nézte, merre kell menni. Erdélyből hozták őket.
 ERZSI: Fél óra múlva indulhatunk.
 ANDRÁS: Hova?
 ERZSI: *(csodálkozva)* Nem értek.
 ANDRÁS: Azt kérdeztem, hová?
 ERZSI: Ne komolytalankodj.
 ANDRÁS: Ha jól emlékszem, ma itt a darabunk főpróbája van.
 JÁNOS: A munkásosztálynak pedig ma az utcán premierje van.
 ANDRÁS: *(gúnyosan)* Szellemes, csak nem igaz. A premier a forradalom, nem a séta. Jó, igazatok van, de ezen most ne vitázzunk. Menjetek, de Erzsi nem megy. Ő játszik, ő itt marad.
 ERZSI: *(Jánosra néz)* Nem hiányzok, ha itt maradok?
 JÁNOS: *(Andrásnak)* Olvastad a tegnapi Népszavát?
 ANDRÁS: Olvastam.
 JÁNOS: Akkor ez elkerülhette a figyelmedet benne. Hallgasd csak. *(előveszi az 1912. május 21-i Népszavát, olvasni kezd)* „Munkások! Elvtársak! A parlamenti erőszakra a munka beszüntetésével és forradalmi tüntetésekkel kell válaszolnotok! Halálos csapást akarnak mérni a nép ellenségei az általános választójogra. Ellenetek megy a harc első sorban. Töltekek sajnálják a kenyeret a bőséges lakomák lakmározói. Erőszakkal dolgoz-

nak ellenségeitek: erre nektek is erőszakkal kell felelnetek. Munkások, felhívunk benneteket, álljatok készen arra, hogy hívó szavunkra leteszitek a szerszámot, és a műhelyből kimentek az utcára. A parlamenti erőszakra a munkások sztrájkja és tüntetése legyen az első felelet."

ANDRÁS: Tudod, hányszor lesz még ebben a hónapban tüntetés?

JÁNOS: Nem tudom. Majd eldöntjük.

ANDRÁS: Ma van huszonharmadika. Harmincegyedikéig még nyolc nap van hátra. Minimum nyolc darab tüntetés lesz. Nyolc darab.

ERZSI: Miért vagy cinikus?

ANDRÁS: Én vagyok cinikus?

PÉTER: Te prédikálsz mindig forradalomról, te jártál Párizsban, te tanultál közlünk a legtöbbit. Most egyszerre azt mondod, ne menjünk ki az utcára. Miért?

ANDRÁS: Mert elkezdtünk valamit, ami legalább olyan fontos, mint egy tüntetés.

PÉTER: A darabodra gondolsz?

ANDRÁS: Nem. A darabunkra.

JÁNOS: Mit gondolsz, kit érdekel a mai napon a darabunk?

ANDRÁS: Sztrájk holnap is lesz, tüntetés holnapután is lesz. Egyébként a statiszták elmehetnek, a színészek maradnak. *(többen megmozdulnak, a kijárat felé indulnak, elhagyják a termet. Fiatal tiú áll András elé.)*

FIATAL FIÚ: Először vagyok itt, szeretnék itt maradni, nagyon érdekel.

ANDRÁS: Maradj. Figyeld a próbát.

JÁNOS: És a premiért nem lehet elhalasztani?

ANDRÁS: Ha ezt az elsőt szétzüllesztjük, soha senki se hisz nekünk többet.

JÁNOS: Miért gondold, hogy az elhalasztás mindjárt a szétzülleszt is jelenti?

Miért gondold, hogy az egész világ csak a te akcióddal foglalkozik?

Miért nem tudsz különbséget tenni a közvetlen és a közvetet között?

ANDRÁS: Nem akarok filozófálni, de mi az, hogy közvetlen? A mi akciónk, ez a darab ezerszer közvetlenebb, mint egy ötórás séta.

JÁNOS: Mi az, hogy séta? A tüntetés neked sétálás?

ANDRÁS: Bocsássatok meg, nem akartalak megsérteni benneteket, ideges vagyok. Nem sétálás a tüntetés, csak azt akartam mondani, hogy ez a darab... Ezt nem szabad itthagyni! Tudjátok, hogy mi a véleményem. Ha az erőszak, az áldozat, a nyomorúság, az igazságtalanság az eddigi történelem állandó kísérője volt, akkor miért ne lenne lehetséges, hogy az egyik undorító kísérő, az erőszak megforduljon, és a haladás szolgálatába álljon? Én tudom...

PÉTER: *(közbevág)* Ne folytasd. Tudod, mi a hatalom?

ANDRÁS: Tudom.

PÉTER: Mondd!

ANDRÁS: Annak van hatalma, aki megengedheti magának, hogy ne tanuljon.

PÉTER: Én jobbat tudok. Annak van hatalma, akinek megvan a lehetősége, hogy beszéljen, ahelyett, hogy odafigyelne másokra, hogy meghallgatna másokat.

ANDRÁS: Hallgatlak benneteket.

ERZSI: *(odaszól az egyik fiatal lánynak)* Kati, kezd el! *(a fiatal lány előre lép, megbiccenti a fejét, szavalni kezd.)*

KATI: Ady Endre: Proletár fiú verse

Az én apám reggeltől estig
Izzadva lőt-fut, robotol,
Az én apámnál nincs jobb ember,
Nincs, nincs sehol.

Az én apám kopott kabátú,
De nekem új ruhát veszen
S beszél nekem egy szép jövőről
Szerelmesen.

Az én apám gazdagok foglya,
Bántják, megalázzák szegényt,
De estére elhozza hozzánk
A jó reményt.

Az én apám harcos, nagy ember,
Értünk ad gögöt és erőt,
De önmagát meg nem alázza
A pénz előtt.

Az én apám bús, szegény ember,
De ha nem nézné a fiát,
Megállítaná ezt a nagy, földi
Komédiát.

Az én apám, ha nem akarná,
Nem volnának a gazdagok,
Olyan volna minden kis társam,
Mint én vagyok.

Az én apám, ha egyet szólna,
Hajh, megremegegnének sokan,
Vigan annyian nem élnének
És boldogan.

Az én apám dolgozik és küzd,
Nála erősebb nincs talán,
Hatalmasabb a királynál is
Az én apám.

ANDRÁS: *(elfelejtkezve a vitáról, a többiekkel együtt tapsolni kezd)* Nagyszerű, nagyon jól csinálod!

ERZSI: *(most egy fiúnak szól oda)* Kálmán!

Mondj el te is egyet!

(A fiú előrelép, megáll Kati mellett, megbiccenti a fejét, ő is szavalni kezd.)

KALMÁN: Ady Endre: Az Isten harsonája

Mikor az elnyomottak, a senkik,
Jajdulva, fegyverkezve jönnek,
Az Isten jön és millió árnya
Méhébe halt erőnek és örömnak,
Jajdulva, fegyverkezve jönnek.

Akik erőt és örömet ölnek,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.
Néhány ezer évig tűr az Isten,
De azután jaj a gyilkosoknak,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.

Mert Isten: az Élet igazsága,
Parancsa ez: mindenki éljen.
Parancsa ez: mindenki örüljön,
Parancsa ez: öröm-gyilkos féljen,
Parancsa ez: mindenki éljen.

Jönni fog az Isten, az ős Élet
S e földön szól majd harsonája:
„Halottak, élők és eljövendők,
Ím, igazságot teszek én máma.”
S e földön szól majd harsonája.

Aki csak élt mások könnye árán,
Rettenetes, rút véggel pusztul.
Sirban, mában, ágyékban, ki zsarnok,
Döggént fog elhullni, csapatostul:
Rettenetes, rút véggel pusztul.

ERZSI: *(mosolyogva fordul András felé)* Ezeket fogjuk szavalni az utcán.

ANDRÁS: *(arca ismét elkomorul)* Nem értitek, miről van szó.

ERZSI: Te nem érted. Ha csak egy kicsit őszinte lennél magadhoz, értenéd.
Te hoztad a történetet, megírtad a darabot, megszerettetted velünk, és

most megőrülsz, ha egy héttel később mutatjuk be. Pedig eszedbe juthatna, hogy azoknak, akiknek meg akarod mutatni, nagyobb szükségük van ebben a pillanatban a fizikai jelenlétedre az utcán, mint a darabodra holnapután este.

ANDRÁS: Elkezdtem mondani valamit, nem engeditek, hogy befejezzem.

PÉTER: Amint nem a darabról van szó, olyan absztrakt vagy, mint egy matematikus. A forradalom a szabadság háborúja, és a mai tüntetés a csapatok felvonulása. És löni fogunk, ha kell! Érted? Löni fogunk!

JÁNOS: *(közbevág ingerülten)* Hagyd abba ezt a hülyeséget! Senki se fog löni!

PÉTER: Most kell megindítani a háborút! Ez a századvégi gyönyörű harmónia, az úri kaszinók harmóniája a legrohadtabb börtön, az egyenlőtlen-ség rendje gyilkol benne!

JÁNOS: *(Péternek)* Ne játszd el a romantikus túlradikálist! Elég, ha ma ki-megyünk az utcára, és odaállunk a Parlament elé.

PÉTER: És ha lönek?

JÁNOS: Nem mernek.

PÉTER: Honnét vagy te ebben olyan biztos?

JÁNOS: Félnék.

PÉTER: Éppen azért fognak.

JÁNOS: Nem gondolod, hogy ez a vita egy kicsit teoretikus?

PÉTER: Az erőszak a civilizáció igazsága, kvantifikálja az embernek ember-hez való viszonyát.

ERZSI: Honnét veszed ezeket a mondatokat? Az előbb azt mondtad András-nak, ő az absztrakt, közben te beszélsz folyton kínaiul. Ha nem vetted volna észre, munkások között vagy. Kvantifikálsz, aforizmákat mon-dasz...

PÉTER: *(gúnyosan)* Ne védj Erzsit, nincs rá szüksége.

ANDRÁS: *(ingerülten)* Igaza van Erzsinek.

PÉTER: *(gúnyosan)* Ne védj Erzsit, nincs rá szüksége.

ANDRÁS: Védem Erzsit, mert igaza van. De egyébként is megvédeném, hi-szen tudod jól, szerelmes vagyok bele. Azt is megmondhatom neked, amit szintén tudsz, reménytelenül. Reménytelenül, mert Erzsik *(Jánosra mutat)* Jánosba szerelmes. És ez a szerelem is reménytelen, mivel hogy János viszont a feleségébe szerelmes, nem reménytelenül. *(Máriára mutat)* Má-ria pedig téged szeret, reményteljesen. Ezek a mi ismert szerelmi kapcso-lódásaink. Folytassam?

PÉTER: *(nevet)* Mit tudsz még?

ANDRÁS: Szerintem szavalókórust kellene alakítanunk...

ERZSI: Az utcán.

ANDRÁS: Már megint kezdted. Holnapután van a bemutató.

ERZSI: Engem nem tudsz itt tartani.

ANDRÁS: Te vagy a főszereplő.

ERZSI: Akkor se. Nem érdekel.

ANDRÁS: Kizárlak a darabból!

PÉTER: Figyeltelek a próbákon, te tulajdonképpen cezaromániás vagy.

ANDRÁS: *(Péternek)* Sajnálom, hogy beengedtelek a próbákra.

ERZSI: Miért zársz ki a darabból?

ANDRÁS: Mert fegyelem nélkül nincs mozgalom.

JÁNOS: A színházi mozgalom a munkásmozgalomnak csak a zenekara

ANDRÁS: Szerinted mi a művészet?

PÉTER: Ne provokálj! Nem bántja senki a művészetedet? Ne legyél ennyire merev! Holnap megtartjátok a főpróbát, és kész, nem lesz semmi baj.

Nevetséges ezen összeveszni. Gyere velünk, menjünk!

ANDRÁS: *(nagyon ingerült)* Ne avatkozzál bele a dolgunkba!

PÉTER: Miért? Nem közösek a dolgaink?

ANDRÁS: Úgy látszik, nem.

MÁRIA: *(Péternek)* Te ezt nem érted, nem voltál benne!

PÉTER: Mi az, hogy nem értem? Te se voltál benne, Erzsi viszont benne volt.

ANDRÁS: Mária lesz Louise.

PÉTER: *(Máriának)* Vállalod?

MÁRIA: Miért ne vállalnám?

PÉTER: Nem jössz velünk?

MÁRIA: Nem.

PÉTER: Még egyszer megkérdezem. Velünk jössz?

MÁRIA: Nem.

PÉTER: Nem állok veled szóba többet.

MÁRIA: Ha ezért nem állsz, akkor ne is állj!

PÉTER: *(Andrásnak)* Teljesen megbolondítottad.

ANDRÁS: Most aztán elég volt! Menj innét a fenébe!

PÉTER: Majd ha a többiek is jönnek.

ERZSI: *(Andrásnak)* Te is teljesen megbolondultál. Mondd meg nekem, mi történik, ha egy nappal később tartjuk meg a főpróbát? Mi történik?

ANDRÁS: Nem magyarázom el többet, teljesen fölösleges. *(A fiukhoz, lányokhoz fordul)* Ki marad itt? Aki itt marad, álljon mögém!

(Mária András mögé lép, Jóska is, és még hat fiú.)

ERZSI: *(Andrásnak)* Nem vagy túl demokratikus.

ANDRÁS: Lehet, hogy számodra az összevisszaság a demokrácia, nekem a progresszív fegyelem a demokrácia.

PÉTER: Mi az, hogy progresszív fegyelem?

ANDRÁS: *(Péternek)* Téged arra kértelek, nézd meg, mi van a díszlettel. Megnézted?

PÉTER: Megnéztem. Holnapra mind meglesz. Látod, még ez is amellettt szól, hogy holnap tartjátok!

ANDRÁS: Tisztázzuk még egyszer a fogalmakat! Szerintem ez a tüntetés éppen olyan, mint a többi. Ezzel éppen úgy nem érünk el semmit, mint az eddigiekkel. Elegen lesznek ott, senkinek se hiányoztok. Ott csak számok vagytok, bárkit be lehet állítani helyettetek. Itt viszont hiányoztok. Aki nem hiányzik, azt én is elengedtem.

ERZSI: Van kedved itt pojácáskodni, mikor a fél város kint van az utcán? Szerinted milyen akció fontosabb a te rendezői, színészi teljesítményednél?

ANDRÁS: Ez a legjobb módszer, rásütni valakire, hogy hiú, hogy karrierrista. Azt hittem, ha egyszer elvállalsz valamit, azt következetesen vállalod.

ERZSI: Én a munkásmozgalmat vállaltam. Egyébként nevetséges ez a vita. Az, hogy ma tüntetés lesz, tény. A tüntetést nem igazítják a te darabodhoz. A darabnak viszont tényleg nem történik semmi baja, ha szombat helyett jövő szombaton mutatjuk be. De még erre sincs szükség, el se kell halasztani. Holnap megcsináljuk a főpróbát, szombaton megtartjuk

a premiért. Olyan vagy, mint az a montenegrói ismerősöm, aki elmesélte, tavaly földrengés volt náluk, összedőlt az egész város, de neki vonatjegye volt, délben kellett volna elutaznia, ezért hiába volt körülötte az utolsó ítélet, ő csak mászott a romok között a vasútállomás felé, mert jegye volt aznapra. Kikúszott a sínekig, várta a vonatot. Nem jött. Két hétig nem jött vonat.

ANDRÁS: Azt kérdezted, van-e kedvem itt pojjáskodni, mikor a fél város kint van az utcán. Képzeld, van. Nekem most ez a dolgom.

JÁNOS: Másnak is van dolga, mégis felfüggeszti.

ANDRÁS: Ha most kezdtük volna el, vagy ha csak próbálnánk, azt mondanám, jó, menjünk. Akkor is azt mondanám, ha tudnám, hogy ez a tüntetés egy radikális akció, egy forradalmi robbanás kezdete. De tudom, ez csak rutin-tüntetés.

PÉTER: Rutin-tüntetés? Hol tanultad ezeket a fogalmakat?

ANDRÁS: *(Nem figyel Péterre, folytatja)* Ez a darab jelenti most a munkásszínjátszó mozgalmat. *(Erzsihez fordul)* Lehet, hogy igazad van, hogy ez csak pojjáskodás, de akkor is, akármilyen rossz is, teremtő aktus. Elmondtam már nektek, mit láttam Párizsban.

JÁNOS: Elmondtad. Előadás után kétezer ember énekelte az Internacionálét.

ANDRÁS: Háromezer.

PÉTER: A tüntetésen hatvanezer ember fogja énekelni.

JÁNOS: Nem lehetnek érveid, András. Méltatlan hozzánk ez a vita.

ANDRÁS: Mondjatok, amit akartok, én itt maradok, csinálom a dolgomat. Számomra ebben a pillanatban ez a legfontosabb, és nem érdekel senki és semmi.

MÁRIA: *(Péternek)* Maradj itt te is!

PÉTER: És mi lesz, ha Erzsi is ittmarad? Vége a főszerepnek.

ERZSI: *(Máriának)* Ne féltsd a szerepedet, nem veszem vissza.

MÁRIA: Aljasok vagytok!

PÉTER: Hogy ki az aljas, az csak nézőpont kérdése.

JÁNOS: *(Andrásnak)* Nem akarlak kényszeríteni, gondolkodjál.

ANDRÁS: Nem tudsz kényszeríteni. Kinek az utasítása, hogy mindenki menjen ki?

JÁNOS: A párté.

ANDRÁS: Az én munkám is a párt utasítása.

JÁNOS: Tudod jól, hogy van fontossági sorrend. Jezsuita vagy.

ANDRÁS: Sértegetsz?

JÁNOS: A véleményemet mondom el.

ANDRÁS: Holnap szégyellni fogod a véleményedet.

JÁNOS: Te fogod szégyellni magad, ha kijózanodsz.

ANDRÁS: Ti vagytok diadalittasak, nem én!

PÉTER: *(Jánosnak)* Utasítsd!

JÁNOS: Nem utasítom. Aki nem akar, nem jön. Holnap majd megbeszéljük.

MÁRIA: Csirkepert csináltok?

PÉTER: Csak vigyázz, el ne vágják a csirke nyakát!

MÁRIA: Ki a csirke?

PÉTER: Te!

MÁRIA: Ne áltasd magad, a kés viszont nem te vagy!

PÉTER: Milyen érdekes, amint az érdekből először ideológia, aztán költészet születik.

ANDRÁS: *(Péternek)* Mondtam már neked, menj a fenébe!

PÉTER: Félsz, hogy elcsábítom a primadonnádat, mi?
 ANDRÁS: Remélem, nem várjátok, hogy a jövőben együtt dolgozzunk?
 JÁNOS: Majd meglátjuk, ki fog kivel dolgozni.
 ANDRÁS: Nehogy azt hidd, félek tőled.
 JÁNOS: Nem is szeretném, ha félnél.
 ANDRÁS: A szombat esti premiért azért még remélem, engedélyezed?
 JÁNOS: Engedélyezem.
 ANDRÁS: *(ünnepélyesen)* Köszönöm.
 JÁNOS: A következőt viszont már nagyon meggondoljuk.
 ERZSI: Gyerekek, nem érdemes veszekedni, mi elmegyünk, ők maradnak.
 PÉTER: Ez kétségtelen.
 JÁNOS: *(Andrásnak)* Tényleg nem értlek.
 ANDRÁS: Mit nem értesz?
 JÁNOS: Hogy pont te vagy az, aki itt mindent összekeversz.
 ANDRÁS: Mit csinállok?
 JÁNOS: Mindent összekeversz a közhelyekkel.
 ANDRÁS: Ti se vagytok nagyon eredetiek. Nem érvelek tovább. A két cselekvés, a tettek és az enyém, nem gyengítik egymást, olyanok, mint a testvérek. *(ünnepélyesen)* A tüntetés a színjátszás bátyja.
 PÉTER: És a színjátszás a tüntetés öccse. Ámen.
 MÁRIA: *(Péternek)* Az hiszem, itt az idő, indulhattok.
 ERZSI: *(Máriának)* Ízléstelen lenne, ha éppen te sürgetnél minket.
 JÁNOS: Mi lenne, ha a tüntetés, mint idősebb testvér, jól megpofozná a kisöccsét?
 ANDRÁS: A kistestvér valószínűleg odatartaná a másik arcát is.
 PÉTER: Tudod, hogy ez a krisztusi gesztus az állattanból került a Bibliába? A farkas is, ha már úgy érzi, legyőzték, odatartja a nyakát az ellenfelének, és a másik nem bántja tovább.
 ANDRÁS: Akkor ti miért bántjátok?
 PÉTER: Mert csak akkor tartanád elénk a színház nyakát, ha eljönnétek velünk.
 ERZSI: *(hangosan)* Hagyjátok abba! Ne agitáljátok őket!
 ANDRÁS: *(Erzsinek)* Próbáld egy kicsit halkabbra fogni az érzelmeidet!
 ERZSI: A megvetés is érzelem?
 ANDRÁS: Lehet. Mit akarsz ezzel mondani?
 ERZSI: Azt, hogy megvetlek.
 ANDRÁS: Nem érdekel. Ki vagy zárva a darabból, és most már tényleg el is mehetsz.
 PÉTER: Talán te jelölted ki a tüntetés kezdetének az időpontját?
 ANDRÁS: *(ingerülten)* Ha azt akarod, hogy szájon vágjalak, folytasd!
 JÁNOS: Verekedni mi is tudunk, csak mi a rendőrök ellen tartogatjuk az erőnket.
 ANDRÁS: Ti vagytok az okai, hogy ennyire eldurvult!
 MÁRIA: Ti vagytok az abszolút tudás birtokosai. Ítéleztek elevenek és holtak fölött, mintha jóistenek lennétek.
 PÉTER: Isten csak egy van.
 MÁRIA: Ha a száj mérete tesz istenné, te vagy az az egyetlen.
 PÉTER: Miért nem imádsz akkor?
 MÁRIA: Tudod jól drágám, ateista vagyok.
 ERZSI: Az ateista primadonnákat kidobják a templomból.
 ANDRÁS: *(Erzsinek)* Hagyd békén!

ERZSI: Nem hozzád szóltam.

ANDRÁS: Akkor is hagyd békében, ne őt bánts, ha rám haragszol.

ERZSI: Rád már csak nem is haragszom. Egyszerűen nem tudok rád nézni!

ANDRÁS: Tudod még fokozni?

ERZSI: Ha azt mondanám, ilyenek a munkásáru-lók!

JÁNOS: *(ingerülten)* Erzsi, hagyd abba!

ERZSI: Nem hagyom!

ANDRÁS: Hadd mondja! Majd a tüntetés után vidd el ideggyógyászhoz.

ERZSI: Persze, aki kimondja az igazságot, azt be kell vinni a bolondokházába.

ANDRÁS: Nem drágám. Azt kell bevinni a bolondokházába, aki azt hiszi a kényszerképzetéről, hogy igazság. Egyébként nem tudsz megsérteni.

ERZSI: Azt látom.

ANDRÁS: A darab akkor is elkészül, nélküled is megtartjuk a főpróbát, nélküled is lesz előadás.

ERZSI: Senkit se érdekel a darabod.

ANDRÁS: Titeket tényleg nem érdekel. De szerencsére ti még így együttvéve is csak kisöccsei vagytok a munkásosztálynak.

PÉTER: A munkásosztály bátyja természetesen a színház.

MÁRIA: Nem ismeritek jól a rokoni összefüggéseket. Erzsébet *(Erzsire mutat)* maga a munkásosztály. János *(Jánosra mutat)* szintén maga a munkásosztály, és Péter *(Péterre mutat)* szintén maga a munkásosztály. Mi, szerencsétlen, bűnös gyereket pedig *(saját magára, Andrásra és a maradni akarókra mutat)* mint fekete bárányok állunk előttük, várjuk, hogy megítéljenek minket. És az ítélet felől nincsen kétségünk.

ERZSI: Mi az ítélet?

MÁRIA: Természetesen a kárhozat.

ERZSI: Nem drágám, az túl kényelmes lenne számotokra. Színházat kell játszanotok mindörökkön örökké, és folyton abba kell hagynotok, mert tüntetésre kell mennetek. Ez a büntetés.

MÁRIA: Tehát igaz, hogy mi vagyunk a fekete bárányok, és ti vagytok külön-külön is és együttvéve is a munkásosztály?

ERZSI: Te mondád. Legalábbis hozzátok képest. De most már tényleg menni kell. Még egyszer megkérdezlek benneteket, velünk jöttök?

(Senki se válaszol. András sértődötten hátat fordít, a többiek részben a fal mellett állnak, részben fel-alá sétálnak, nem reagálnak Erzsi felhívására. A távozni készülő is sértődötten állnak egy pár másodpercig. Mindkét csoport érzi a helyzet fonákságát, de senki se tudja, senki se akarja feloldani a feszültséget.)

Erzsi az első, aki kifelé indul. Gyors léptekkel megy az utcára vezető ajtóhoz, kisiet. A többiek lassan utána indulnak. János marad utolsónak, egy pillanatra még hátrafordul, szeme Andrászt keresi, András mozdulatlanul ül az egyik széken. János is kilép az ajtón, becsukja maga után. Mária, András, Jóska és hat fiú marad a teremben.

Csend van. Jóska mozdul meg elsőnek, Andrásához fordul, nyugodt hangon mondja)

JÓSKA: Gyertek, kezdjük el!

(András feláll, megrázza a fejét, mintha ki akarná rázni belőle az elmúlt fél órát. Odamegy Jóskához, ráteszi a kezét a fiú vállára.)

ANDRÁS: Mondjátok meg, ha hibát követtem el!

JÓSKA: Láthatod, itt maradtunk.

ANDRÁS: Rendben. Tehát nézzük. A diszletet csak holnap tudjuk elhozni, egy pár dolog viszont már megvan. (az egyik fiúhoz fordul) Zolikám, hozzátok ki, ami megvan!
(A hat fiú bemegy a másik ajtón a szertárba. Kisvártatva különféle bútorokkal, berendezési tárgyakkal térnek vissza, kopott kis íróasztalt, iratszekrényt, párnázott széket hoznak magukkal. A tárgyakat leteszik a fal mellé.)

András odamegy a bútorokhoz, egyenként megvizsgálja őket. Megfogja az asztalt, odébb tolja, a széket eléje állítja, az iratszekrényt a fal mellé igazítja. Egy másik fiút szólít meg.)

ANDRÁS: Karcsikám, hozd ki a tolltartót, ott van a polcon, meg a porzót is! (Karcsi bemegy a szertárba, kihozza a régies, 19. században használatos tolltartót, porzót, és az íróasztalra helyezi őket.)

András hátrább lép, megnézi a „szobát”, majd megszólal.)

ANDRÁS: Vigyétek az egészet egy kicsit balra, hátra. Ha ennyire itt van közepén, elveszi a helyet a főjelenet elől. (A hat fiú megfogja a berendezést, hátrább viszi. András Máriához fordul.)

ANDRÁS: A ruhák rendben vannak?

MÁRIA: Mind megvan. Nekem is jó Erzsie.

ANDRÁS: Persze, hogy jó. Egyformák vagytok.

MÁRIA: Szégyellem magam.

ANDRÁS: Miért?

MÁRIA: Durván és bután vitatkoztam.

ANDRÁS: Nem voltál durva és nem voltál buta.

MÁRIA: Én szeretem ezt csinálni.

ANDRÁS: Tudom, és biztos vagyok benne, hogy jól csinálsz. (a bútorokra mutat) Tehát ez a dolgozószoba. (a szinpad közepére mutat) Itt lesz a Pont-Neuf. Kardos nagyon jó diszletet csinált. Kár, hogy nem jöttetek el megnézni.

KARCSI: Nem lehetne később a szobaberendezést idehozni?

ANDRÁS: Nem. Meg kell tartani az illúziót, hogy a szoba távolabb van. (távolabb lép, mutatja a diszletek helyét) Itt lesz a rue de Tournon egyik házának a fala. Kardos szürkére festett egy lemezt, kirakatot is tett rá?

MÁRIA: Milyen üzlet van rajta?

ANDRÁS: Hentes. De csak egy disznó van odafestve, a kirakat üres.

MÁRIA: Az emberek éheznek.

ANDRÁS: Igen. Még jó, hogy a statisztákat mára elengedtem.

JÓSKA: Csak nagyobb lett volna a hangzavar.

MÁRIA: Mondd, nem kellene jelezni, hogy a szürke házfal a rue de Tournon-on van?

ANDRÁS: Esetleg beleteszünk egy párbeszédet, bár nem tudom, kell-e az ilyenfajta pontosság.

JÓSKA: Nem hiszem.

ANDRÁS: Én se. Na gyerekek, gyertek, nézzük! Tudjátok a szöveget?
(a szereplők bólintanak.)

MÁRIA: Remélem, nem felejtettem el.

(András odamegy a fogashoz, kabátjából összehajtott papírköteget vesz elő, odaadja Máriának.)

ANDRÁS: Neked ma még megengedjük, hogy belenézzél.

MÁRIA: *(mosolyogva)* Köszönöm a jóságát, uram.

ANDRÁS: *(Karcsihoz)* Hozzátok be a ruhákat!

(A fiúk ismét kimennek a szertárba, behozzák a Párizsi Kommünt idéző kosztümöket, leteszik őket András mellé a padokra.)

Mária kezébe veszi az egyetlen női ruhát, bemegy vele a szertárba, majd a Kommün lányoként jelenik meg ismét az ajtóban. Közben András is, a többiek is átöltöznek. András elegáns civilruhát vesz magára. Jóska és Karcsi munkásnak öltözik. Zoli, a versailles-iak csendőrkapitányává, a mellette álló három fiú közül kettő csendőrré változik át. A harmadik fiú, István, szintén civilbe öltözik. A statiszták kíváncsian nézi a készülődőket. Zoli és a két csendőr szakállt, bajuszt ragaszt magának. András komoly arccal nézegeti színésztársait, meghúzza a kabátok vállát, aztán ő is bemegy a szertárba, két szuronyos puskát, egy pisztolyt, három pár bilincset hoz magával. A bilincseket odaadja a két csendőrnek, akik megbilincselik Máriát, Jóska és Karcsit, majd kezükbe veszik szuronyos puskájukat, betelerelik a megbilincselteket a szertárba, becsukják maguk mögött az ajtót. Zolinak a pisztolyt adja oda András. A csendőrkapitány szintén bemegy a többiek után a szertárba.

Csak ketten maradnak a színpadon, András és István. András a szertár ajtaja felé kiált.)

ANDRÁS: Figyelsz, Zoli?

ZOLI: *(az ajtó mögül kiáltja)* Igen, nézlek benneteket a lyukon!

ANDRÁS: Tudod, mikor kell kijönnöd?

ZOLI: Amikor te középre érsz!

ANDRÁS: Ideteszem a fogast a díszlet helyére, itt lesz a fal. *(megfogja a sarokban álló fogast, középre viszi)* Látod?

ZOLI: Látom!

ANDRÁS: Tehát amikor ide, a fogas elé érek, akkor nyitod ki az ajtót, és kitereled őket. Érted?

ZOLI: Igenis!

ANDRÁS: Elkezdjük. Figyelem.

(Kinyílik a szertár ajtaja, megjelenik az egyik puskás csendőr. András csodálkozva nézi, majd ingerülten kérdezi)

ANDRÁS: Mi van, Lacikám?

LACI: Arra akarlak kérni, engedj el.

ANDRÁS: Hová?

LACI: Ki akarok menni én is.

ANDRÁS: Ez csak most jut az eszedbe?

LACI: Arra gondoltam, úgyis alig van szerepem.

ANDRÁS: Itt nincsenek kis szerepek, nagy szerepek.

LACI: Ki szeretné menni!

ANDRÁS: *(hűvösen)* Rendben van, vetközz le, a ruhát tedd a helyére!

LACI: Nem haragszol?

ANDRÁS: De igen.

LACI: Nem tehetek róla.

ANDRÁS: Én se. Siess! *(odamegy a nyitott szertárajtóhoz, melynek nyílásában ott állnak a többi szereplők. Zolinak mondja, a statisztára mutat.)*

ANDRÁS: Ő lesz a másik csendőr. *(Zolinak)* Magyarázd el neki, miről van szó. Öltözzön be. *(Lacinak)* Add oda neki a ruhát.

(Laci közben már levette az egyenruháját, átadja a statisztának, felveszi saját civilruháját és elmegy. Zoli az új csendőrhöz fordul.)

ZOLI: Tudod mi volt a Párizsi Kommün?

STATISZTA: Nem nagyon.

ZOLI: Na akkor figyelj, elmondom röviden. A poroszok 1870-ben megverték Franciaországot. Közben Párizsban a forradalmi tömegek kikiáltották a köztársaságot. A kormány vállalta a poroszok kiverését, de ahelyett, hogy harcolt volna, elfogadta a megalázó békefeltételeket. Párizs proletariátusa azonban tovább harcolt. Ezért a polgári kormány, amelyiknek Thiers volt a vezetője és halálosan gyűlölte a Párizsban harcoló proletariátust, áttette a székhelyét Versailles-ba és szövetséget kötött a poroszokkal. Erre a proletariátus összehívta a községtanácsot.

STATISZTA: Ezt hívják kommünnek?

ZOLI: Ezt. A Kommün proletárdiktatúra volt. Intézkedett a munkások életkörülményeinek megjavításáról, társadalmi tulajdonba vette az üzemet, bevezette az állami ellenőrzést. Kivette a közoktatást az egyház kezéből és megszervezte az ingyenes népoktatást. Thiers erre áprilisban ostrom alá vette Párizst. 1871. május 21-én sikerült a versailles-i csapatoknak betörniük az égő városba, és egy hét alatt elvérzett a barrikádon a Kommün. Hetvenkét napig tartott.

ANDRÁS: *(türelmetlenül)* Zolikám, ne tarts itt most történelemórát, mondd röviden.

(A statiszta fiú közben felöltözik csendőrne, feszülten figyel. Zoli válaszol.)

ZOLI: Jó. A darab azzal kezdődik, hogy Virtely, a Kommün rendőrfőnöke a Kommün bukásának napján irodájában egyik munkatársával elégeti az iratokat és hazafelé indul. Útközben találkozik egy versailles-i őrszolgával, amelyiknek én, Dupont kapitány vagyok a parancsnoka, és te, meg Sanyi *(a másik csendőrre mutat)* vagytok a tagjai. A többit majd meglátod. Nincsen semmi különleges dolgotok, foglyokat kell kísérnetek. Majd szólok, mikor mit kell csinálni. Rendben? Érted?

STATISZTA: Értem.

MÁRIA: Remélem, nem engeded Lacit játszani?

ANDRÁS: Nem. De most már tényleg kezdjük el. Csukjátok be az ajtót! *(Zoli becsukja az ajtót, András Istvánhoz fordul)* Gyere!

(Belépnek az oldalt berendezett „dolgozósobába”. András megáll, pár pillanat szünetet tart, aztán István felé fordul.)

ANDRÁS: Parancsot kaptam, hogy égessük el az iratokat.

ISTVÁN: Innét hova megyünk?

ANDRÁS: Menj haza. Én is megpróbálok.

ISTVÁN: És utána?

ANDRÁS: Még nem tudom. Gyere, kezdjük el. Először a névsorokat.

ISTVÁN: Milyen névsorokat?

ANDRÁS: Mindenféle névsort. Az ellenségeinkét is. Ne tudják, kiből bízhatnak.

ISTVÁN: Sajnos, tudják.

ANDRÁS: Tegnap hamisítottam egyet. Azt írtam rá, hogy a kémeink jegyzéke. *(felmutat egy papírlapot)* Ez az, ezt itt hagyjuk. *(meggyújtja az íróasztalra gyűjtött papírlapokat, melyek lassan elégnék. István kirakja az asztalra az iratszékény tartalmát, aztán beleteszi a lobogó tűzbe. Lassan az utolsó „akta” is elhamvad.)*

ANDRÁS: Menj haza, aztán próbálj átmenni Svájcba.

ISTVÁN: Megpróbálok.

ANDRÁS: Meggyilkolták Rigault-t.

ISTVÁN: *(döbbenet)* Mikor?

ANDRÁS: Tegnap. Chrétien mondta el. Tudod, a Gay-Lussac szálló tulajdonosa. Ott lakott nála. Visszament egy okmányokkal teli bőröndért, a versailles-iak észrevették az utcán, rálöttek. Rigault befutott a szállodába, felment a legfelső emeletre. Chrétien utánament, azt mondta neki: „Le kell jönnie, különben ön helyett engem lőnek agyon.” „Lemegyek” – válaszolta, és elindult lefelé. „Itt vagyok! Én vagyok az!” – mondta, a mellére ütött, és átadta a káplárnak a kardját, a pisztolyát. Lefelé mentek, a Luxembourg palota irányába. A káplár nem tudta, ki a fogoly. Az ő számára nem a Kommün ügyésze volt, akit az előbb letartóztatott, csak valami felkelő tiszt. Chrétien követte őket. Nem tudni, miért, egyszer csak a káplár Rigault halántékának nyomta a pisztolyát, és ráparancsolt, hogy azt kiáltsa: „Éljen a versailles-i hadsereg!” Rigault megfordult, kiabálni kezdett, hogy: „Éljen a Kommün!” „Vesszenek a gyilkosok!” Ezt mondta. A káplár agyonlőtte. A rue Royer-Collard sarkán.

ISTVÁN: Szerettem Rigault-t.

ANDRÁS: A legjobb barátom volt.

ISTVÁN: Tudom.

ANDRÁS: Emlékszel rá, hogyan választott ki?

ISTVÁN: Persze.

ANDRÁS: Azt hiszem, indulhatunk.

ISTVÁN: Isten áldjon, Pierre.

ANDRÁS: Isten áldjon.

(István megöleli Andrást, aztán megfordul, kilép a „szobából” és hátul kimegy a színpadról. András még elrendezi a hamut az asztalon, aztán ő is kilép a „szobából”, a színpad közepe felé tart. Amint a fogas elé ér, kinyílik a szertár ajtaja, elsőnek Zoli, a csendőrkapitány, aztán a három fogoly, majd a két csendőr lép ki a színpadra. Zoli meglátja Andrást, felkapja a fejét, rákiált)

ZOLI: Álljon meg!

(András mozdulatlanul merevedik. A kapitány előre lép, idegesen, gyorsan beszél, kezét pisztolya markolatán tartja.)

ZOLI: Neve?

ANDRÁS: Virtely.

ZOLI: Foglalkozása?

ANDRÁS: A rendőrfőnökség osztályvezetője vagyok.

(Zoli megkönnyebbülten elmosolyodik, odalép Virtely-hez, kezét ráz vele.)

ZOLI: Örvendek. Dupont kapitány vagyok, a harminckettedik vadászzászlóaljtól. Most éppen csendőr. Látom, önt is jól meghajszolták.

ANDRÁS: *(zavartan)* Igen, menekülök.

ZOLI: Felejtse el! Tényleg örülök, hogy találkoztunk. Merre megy?

ANDRÁS: Haza, a Gay-Lussac utcába.

ZOLI: Most már nem kell félni, nyugodtan hazamehet az ember.

ANDRÁS: *(zavartan)* Igen.

ZOLI: Nagyon siet?

ANDRÁS: Nem.

ZOLI: Ne haragudjon, megkérném valamire.

ANDRÁS: Tessék.

ZOLI: Maradjon velünk egy darabig.

ANDRÁS: *(mosolyt erőltet az arcára)* Miért kellene önökkel maradnom?

ZOLI: Mindjárt megmagyarázom. Engem kineveztek a Luxembourg palotai haditörvényszék bírójának. Szeretném, ha lenne mellettem egy régi szakember, aki pontosan tudja, mi az, hogy kihallgatás, ítélet.

ANDRÁS: Értem.

ZOLI: Tehát?

ANDRÁS: Ha úgy gondolja, természetesen maradok.

ZOLI: Ezt vártam öntől. Nézze, egyszerűbb lenne ezeket *(a foglyokra mutat)* szó nélkül agyonlőni, de arra gondoltam, a kihallgatásnál, a nyomozásnál egy csomó dolog kiderül. Hogy miket követtek el, kik voltak a társaik, meg mindenféle más is.

ANDRÁS: Igen.

ZOLI: *(int a két csendőrnek)* Hozzátok ide őket! *(a foglyokra mutat, Andrásnak)* Ezeket itt a közelben fogtuk el.

ANDRÁS: Mit csináltak?

ZOLI: Bújkáltak.

(András a foglyok felé fordul, szemügyre veszi őket. Felismeri Máriát. A lány is, mintha mondani akarna valamit, de aztán mégse szól. Némán nézik egymást, aztán András erőt vesz magán.)

ANDRÁS: Kihallgatta már őket valaki?

ZOLI: Nem. Még nem.

ANDRÁS: Gondolja, hogy én alkalmas vagyok erre a feladatra? Gyűlölöm őket, elfogult vagyok.

ZOLI: Annál jobb, legalább nem lesz irgalmas hozzájuk.

ANDRÁS: Van önnek felhatalmazása?

(Zoli papírt vesz elő a zsebéből.)

ZOLI: Tessék, itt van. Ítélnétek, felmenthetek. Végre is hajthatom az ítéletet.

ANDRÁS: Ha halálos.

ZOLI: Miért, van más is?

ANDRÁS: Van szabadságvesztés is.

ZOLI: Nem hiszem, hogy érdemes lenne itt most vacakolni. Vagy bűnös, vagy nem bűnös. Ha bűnös, agyonlőjük, ha nem, mehet. Egyszerű, nem?

ANDRÁS: *(mosolyogva)* Egyszerű.

ZOLI: Kezdjük is mindjárt el. Kezdjük ezzel a hárommal. Hozzátok ide a lányt! Hozzátok ki a házból asztalt és széket!

(A csendőrök bemennek a „házba”, és a szertárból kihoznak egy egyszerű asztalt, két széket. „Virtely” és a „kapitány” leülnek az asztal mögé, a csendőrök odalökdösik Máriát eléjük, a másik két foglyot leültetik a fal mellé. András felnéz Máriára, a lány elfordítja az arcát. Zoli fenyegető hangsúllyal beszél.)

ZOLI: Idefigyelj! Az úr ki fog hallgatni! Ha megpróbálsz hazudni, agyonlőlek! Ha őszintén bevallod, mit csináltál, kik voltak a társaid, elengedlek! Megértetted?

MÁRIA: *(csendesen válaszolja)* Igen.

ZOLI: *(Andrásnak)* Tessék, elkezdheti, uram.

ANDRÁS: *(rettenetesen zavarban van)* Mondja meg a nevét.

MÁRIA: Louise Michel.

ANDRÁS: Hol született?

MÁRIA: Itt, Párizsban.

ANDRÁS: Mikor?

MÁRIA: 1845-ben.

ANDRÁS: Tehát huszonhat éves.

MÁRIA: Igen.

ANDRÁS: Milyen keresztet hord a mellén?

MÁRIA: *(lenéz a mellére)* Ez genfi kereszt.

ANDRÁS: Apolónő volt?

MÁRIA: Igen.

ANDRÁS: Hol?

MÁRIA: Többfelé.

ANDRÁS: A hatvannegyedik gyalogezrednél is?

MÁRIA: Igen.

ANDRÁS: *(megállítja a jelenetet, instrukciót ad Máriának)* Álljunk csak meg egy pillanatra! Marikám drága, vigyázz egy kicsit. Most csak egyszerűen azt játszod el, hogy félsz és mondod az adatokat. Ez nem elég. A nézőnek egyszer csak észre kell vennie, hogy te, Louise Michel, az egyik leghíresebb forradalmárnő, és Virtely, a Kommün rendőrfőnöke ismeritek egymást, és Virtely ki akar menteni a csendőrök kezéből. Azt kell éreztetned, hogy pontosan tudod, Virtely azért tesz fel fölösleges kérdéseket, mert lázasan keresi a megoldást. Érted?

MÁRIA: Megpróbálom megcsinálni.

ANDRÁS: Meg tudod csinálni. Már most jobb vagy, mint Erzsi.

MÁRIA: Erzsi nagyon jól csinálja.

ANDRÁS: Jól csinálja, de te jobb színésznő vagy. Ezt te is tudod.

MÁRIA: Akkor miért osztottad Erzsire?

ANDRÁS: Tévedtem.

MÁRIA: *(gúnyosan)* Értem.

ANDRÁS: Elfogult voltam. De ebbe most ne menjünk bele, jó?

MÁRIA: Nem én kezdtem.

ANDRÁS: Jó, köszönöm, tehát folytatjuk. Mondom tovább.

(felemeli a hangját.)

Akkor miért bújkált?

MÁRIA: Otthagytam őket.

ANDRÁS: Miért?

MÁRIA: Agyonlőtték a sebesült foglyokat.

ZOLI: *(ingerülten)* Nem igaz!

MÁRIA: Az összes foglyot agyonlőtték.

ANDRÁS: Miért hazudik?

MÁRIA: Nem értem, uram.

ANDRÁS: Azt kérdeztem, miért hazudik?

MÁRIA: Nem hazudok.

ANDRÁS: Nem lehetett a hatvannegyedik gyalogezrednél, a hatvannegyedik gyalogezred csak tegnap jött fel Párizsba.

MÁRIA: Tegnap voltam ott náluk.

ANDRÁS: Miért nem mondta meg azonnal a kapitány úrnak, hogy a versailles-iaknak segített?

MÁRIA: Nem engedte, hogy beszéljek.

ANDRÁS: Milyen viszonyban van ezzel a másik kettővel?

(a másik két fogoly felé int.)

MÁRIA: Nem ismerem őket.

ZOLI: Egy szobában voltak, amikor elfogták magukat.

MÁRIA: Véletlenül kerültünk oda.

ZOLI: Lőporos volt a tenyere, amikor elfogtuk.

ANDRÁS: Mitől volt lőporos a tenyere?

MÁRIA: A Place Vendôme-on lőporos zsákokat hordattak velünk.

ANDRÁS: Kik?

MÁRIA: A versailles-iak.

ANDRÁS: Ismerte Rigault-t?

MÁRIA: Nem.

ANDRÁS: Ne hazudjon!

MÁRIA: Nem hazudok.

ANDRÁS: Megint hazudik. Ismerte Rigault-t.

MÁRIA: *(egykedvűen)* Ismertem.

ZOLI: *(elégedetten mosolyog, Andrásnak)* Remek! Ön remekül csinálja!

ANDRÁS: *(elhárító mozdulatot tesz, aztán ismét Máriához fordul)* Tudta, hogy a Gay-Lussac szállodában lakik?

MÁRIA: Nem tudtam.

ANDRÁS: Többször járt fenn nála.

MÁRIA: *(zavartan)* Igen.

ANDRÁS: Abbahagyhatná a hazudozást.

ZOLI: Megigérted neked, hogy agyonlőlek! Mindjárt meg is teszem.

ANDRÁS: *(mosolyogva)* Várjon még kapitány úr! *(Máriához)* Mondjon el egy-két hibát, amelyet a versailles-iak az utóbbi napokban követtek el.

MÁRIA: Nem tudok.

ANDRÁS: Erőltesse meg az emlékezőtehetségét! A place Vendôme 24-ben megölték „Brunelt a szeretőjénél”, holott Brunel már egy hete Chateaud'eau-ban van. Természetesen az ál-Brunel szeretőjét is felkoncolták. A rue de la Banque-on, az Állami Bélyegzőhivatal előtt tegnap agyonlőttek négy járókelőt csak azért, mert azt hitték, hogy Courbet, Lefrançais, Gambon és Amaroux mennek arra.

ZOLI: Ki az a Rigault?

ANDRÁS: A Kommün ügyésze volt.

ZOLI: Mi van vele?

ANDRÁS: A mieink agyonlőtték.

ZOLI: Jól tették.

ANDRÁS: *(Máriának)* Tegnap agyonlőtték.

(Mária mozdulatlan arccal nézi Andrást, aki folytatja) A Gay-Lussac-szállodában fogták el. Rigault szerette a nőket. Ugye szerette?

MÁRIA: Igen.

ANDRÁS: A helyettesét is ismerte?

MÁRIA: Igen.

ANDRÁS: Hogy hívják?

MÁRIA: Gouhier.

ANDRÁS: Vele mi van?

MÁRIA: Őt is agyonlőtték.

ANDRÁS: Látja, jó a maga emlékezőtehetsége, ha akarja. Hol lőtték agyon?

MÁRIA: A rue Montorgueil-ön.

ANDRÁS: Ezt honnét tudja?

MÁRIA: Egy barátnőm látta.

ANDRÁS: Hogy hívják a barátnőjét?

MÁRIA: Anette Gilly.

ANDRÁS: Hol dolgozik a barátnője?

MÁRIA: A Tivoliban.

ANDRÁS: Táncosnő?

MÁRIA: Igen.

ZOLI: (*Andrásnak, lelkesen*) Csodálatosan csinálja, uram!

ANDRÁS: (*szerényen*) Ez a mesterségem, kapitány. Azon kívül ebben az esetben könnyebb is a dolgom.

ZOLI: Nem értem.

ANDRÁS: Majd mindjárt megérti. De ahhoz, hogy elmondjam, miről van szó, teljes titoktartást kell kérnem öntől.

ZOLI: Ez a legtermészetesebb.

ANDRÁS: Szeretném folytatni a kihallgatást. (*Máriához*) Hányszor volt kinn a versailles-iaknál?

MÁRIA: Nem voltam kint.

ANDRÁS: Most már nyugodtan beszélhet, Dupont kapitány a segítségére lesz.

ZOLI: Nem értem.

ANDRÁS: A hölgy a mi ügynökünk.

ZOLI: (*döbbenten*) Miért nem mondta mindjárt?

ANDRÁS: Mert egészen különleges megbízatása van.

ZOLI: Mi az?

ANDRÁS: A versailles-i csapatok hibáiról, túlkapásairól és gyengeségeiről kell jelentést tennie magának Thiers-nek.

ZOLI: És ha reggel lázadóként agyonlövetem?

MÁRIA: (*mosolyogva*) Azért az utolsó pillanatban szóltam volna.

ZOLI: Hogyan tudta volna bizonyítani? (*odaszól az egyik csendőrnek, a stasztának*) Azonnal vedd le a bilincset a kisasszonyról!

(*A csendőr leveszi Mária karjáról, lábáról a bilincset. Zoli megismétli a kérdést.*) Hogyan tudta volna bizonyítani?

MÁRIA: Egy ügynök sohase tud abszolút bizonyítékokat felhozni a mentségére.

ANDRÁS: Meg vagyok róla győződve, hogy ön, kapitány, nélkülem is elhitte volna, amit a kisasszony mond.

ZOLI: (*izgatottan*) Örültség. Miért kell ilyen ócska rongyokba öltözni? Jól tudja, más alakulatnál, ha találunk egy löporos tenyerű vagy petróleum szagú nőt, azonnal agyonlövük.

MÁRIA: Látja, ezt is jelenteni fogom Thiers-nek. És azt is, hogy maga nem lövetett agyon.

ANDRÁS: Mindjárt megismertem magát.

MÁRIA: Én is, csak nem szólhattam, parancsom van, csak három ember ismerheti a küldetésemet.

ANDRÁS: Látja, van egy negyedik is.

MÁRIA: Bocsásson meg, nem tudtam.

ANDRÁS: Arra kérem, legyen óvatos. Akarja, hogy Dupont kapitány adjon maga mellé egy-két csendőrt?

MÁRIA: Nem, köszönöm, kitalálok egyedül is.

ANDRÁS: Mindenesetre gratulálok, hogy Rigault nyomára vezette a katonákat.

MÁRIA: *(majdnem sirva)* A kötelességemet teljesítettem.

ANDRÁS: Ki fogják tüntetni érte. Mielőtt elindul, mossa meg a kezét.

MÁRIA: Igen, azt hiszem, ez hasznos lesz.

ZOLI: *(Andrásnak)* Milyen szerencse, hogy a sors erre hozta önt, uram.

ANDRÁS: Nem félttem Louise-t, kívágta volna magát nélkülem is.

ZOLI: Mikor indul, kisasszony?

MÁRIA: Most mindjárt.

ZOLI: Adok maga mellé egy embert, legalább a tűzvonalig.

MÁRIA: Ne fáradjon, azt hiszem, egyedül könnyebb.

ZOLI: *(kissé sértődötten)* Ahogy gondolja. *(odaszól a statiszta-csendőrnek)*
Hozzál vizet a kisasszonynak! *(a csendőr elszalad, edény vízzel tér vissza.*
Mária megmossa a kezét, megtörli, aztán odalép Andrásához, megöleli,
megcsókolja.)

MÁRIA: Köszönöm, hogy segített.

ANDRÁS: A kötelességemet teljesítettem. Remélem, nem történik útközben baja. Legszívesebben én is magával mennék, de sajnos még van itt dolgom a városban. Remélem, rövidesen viszontlátjuk egymást.

MÁRIA: Én is remélem. Isten áldja magukat.

(Zoli kezét csókol a lánynak, Mária gúnyosan kérdezi)

Remélem, már nincs löpországa?

ZOLI: *(kényszeredetten mosolyog)* Sokat tanultam maguktól.

ANDRÁS: *(Máriának)* Ne adjunk igazolást arról, hogy a Luxembourg palotai haditörvényszék kihallgatta, és ártatlannak találta? Ha véletlenül megállítanák, ezzel a papírral igazolhatná magát.

MÁRIA: Adjanak. Azt hiszem, az ilyen mindig hasznos.

(András leül az asztalhoz, elkezd írni az igazolást. Mária csendesen áll, elkészül a papír, András átnyújtja, még egyszer összeölelkeznek, majd Mária sietve kimegy a színpadról. András most már nagyon magabiztos, könnyed mozdulattal int Sanyinak, hogy vezesse az asztal elé Jóska-t, a második foglyot.

Jóska rémülten áll meg András előtt. András szótlánul, hosszan nézi, aztán csendesen megkérdezi tőle.)

ANDRÁS: Hol harcoltál?

JÓSKA: Sehol, uram.

ANDRÁS: Mi a neved?

JÓSKA: Francois Vaillant.

ANDRÁS: Hány embert öltél meg?

JÓSKA: Soha életemben nem nyúltam emberhez.

ANDRÁS: Mi az a forradás a halántékon?

JÓSKA: Elestem, felhasította egy kő.

ANDRÁS: Igen? És a másik oldalon?

JÓSKA: Az nem forradás, az csak a bőr, más színű.

ANDRÁS: Értem. *(hirtelen, szinte kiabálva kérdezi)* Mikor jöttél ki az elmegyógyintézetből?

JÓSKA: Kérem, én nem voltam soha elmegyógyintézetben.

ANDRÁS: Miért hazudsz? Ha nem vallod be, agyonlövünk, mert löporos a tenyered! Ha megmondod, elmehetsz, mert tudjuk, az elmebajosok szeretik fogdosni a tárgyakat, különösen a földön heverő puskákat, töltényeket! Beszélj!

JÓSKA: *(lassan kezdi megérteni, miről van szó)* Nagyságos uram, bent azt mondták nekünk, ha kiszökünk, és itt kint megtudják, agyonlőnek minket.

ANDRÁS: Nem mondtak igazat, nem lőnek agyon benneteket. Csak vissza kell menned. Most vége a háborúnak, szépen fogod magad és jelentkezel. Családod van?

JÓSKA: Az anyám.

ANDRÁS: Hány éves?

JÓSKA: Sok.

ANDRÁS: Nem tudod, hány éves?

JÓSKA: Nem tudom, nagyságos úr kérem.

ANDRÁS: Feleséged van?

JÓSKA: *(vigyorogva)* Nincsen.

ANDRÁS: Lány van, akinek udvarolsz?

JÓSKA: Bent van egy, csak nagyon kicsi.

ANDRÁS: Mennyire kicsi?

JÓSKA: Csak a hasamig ér.

ANDRÁS: Nem baj az. Hány éves?

JÓSKA: Több mint én.

ANDRÁS: És te mennyi vagy?

JÓSKA: Sok.

ANDRÁS: Mennyi?

JÓSKA: Anyám szokta tudni.

ANDRÁS: Jó, majd megkérdezzük. Ha most elengedünk innét, hova mész?

JÓSKA: Vissza.

ANDRÁS: Hova vissza?

JÓSKA: A házba.

ANDRÁS: Abba a házba, ahonnet eljöttél?

JÓSKA: Igen.

ANDRÁS: Nem kell melléd katona? Odatalálsz magadtól is?

JÓSKA: Itt van, nem messze.

ANDRÁS: Tudom. *(Zolihoz fordul)* Mit csináljunk vele?

ZOLI: Nem ártalmas?

ANDRÁS: Nem. Szelid.

ZOLI: *(Jóskához fordul)* Szereted a puskát?

JÓSKA: Szeretem.

ZOLI: Szeretsz vele játszani?

JÓSKA: Igen, fölveszem a földről, kifényesítem.

ZOLI: Lőni is tudsz vele?

JÓSKA: Nem tudok. De majd a katona urak megtanítanak.

ZOLI: Jó, majd megtanítunk. Most vége van a háborúnak, eljössz hozzánk, megtanítunk.

JÓSKA *(bárgyún mosolyog)* Hol kell keresni a katona urakat?

ZOLI: Majd mi megkeresünk téged.

JÓSKA: Köszönöm szépen a jóságát.

ANDRÁS: *(a harmadik fogolyra, Karcsira mutat)* Ez a fiú a barátod?

JÓSKA: Nem ismerem.

ANDRÁS: Hogy kerültetek a szobába?

JÓSKA: Fáztam, bementem, és ott voltak.

ANDRÁS: Ő meg a lány?

JÓSKA: Igen, ő meg a lány.

ANDRÁS: Gyere, itt az edény, mosd meg te is szépen a kezedet, aztán elmehetsz.

JÓSKA: *(a bilincsre mutat)* Ezt is el kell vinni?

ANDRÁS: Nem, ez itt marad.

(Sanyi leszedi Jóska lábáról, csuklójáról a bilincset.)

JÓSKA: Köszönöm szépen, nagyságos urak, amit értem tettek.

ANDRÁS: Minél hamarabb mész vissza, annál jobb lesz neked.

JÓSKA: Visszamegyek, nagyságos úr, az anyámat is elkerülöm. Visszamegyek.

ZOLI: Jól van, menj csak.

(Jóska megfordul, futva megy ki a színpadról. Hirtelen furcsa zajok szűrődnek át az utca felé nyíló ajtón. Énekhang hallatszik, aztán mintha tömeg vonulna el kiáltozva a ház előtt. Távolról elszórt dörrenések zaját hozza a szél, mintha puskalövések hangja volna. András, Zoli, a két csendőr és Karcsi, a harmadik fogoly telkapják a fejüket, kifelé figyelnek. Sanyi szólal meg.)

SANYI: Mi ez?

ZOLI: Énekelnek.

SANYI: Mintha lövések is lettek volna.

ANDRÁS: *(Sanyinak)* Menj, nézzél ki.

(Sanyi kinyitja az utca felé vezető ajtót. Csend van.)

SANYI: Nincs semmi.

ANDRÁS: Gyerünk, folytassuk. Vezesd ide Karcsit.

(Sanyi Karcsihoz lép, meglöki. Karcsi megáll az asztal előtt, bilincset megcsörrennek. András elkezd a kihallgatást.)

ANDRÁS: Hogy hívnak?

KARCSI: Jacques Malon.

ANDRÁS: Hány éves vagy?

KARCSI: Tizennyolc.

ANDRÁS: Apád él?

KARCSI: Igen.

ANDRÁS: Hogy hívják?

KARCSI: Ő is Jacques Malon.

ANDRÁS: Mit csinál?

KARCSI: Börtönőr.

ANDRÁS: Igen? Hol?

KARCSI: A Mazas-ban.

ANDRÁS: Jó hely. Voltál már ott?

KARCSI: Igen.

ANDRÁS: És miért jöttél el hazulról? Nem bírtad tovább, hogy apád is a lázadók közé állt?

(Ebben a pillanatban kivágódik a terem ajtaja. Futva jönnek be a színpadra Erzsi, Péter, János és a többiek. Sokan vannak, többen, mint amennyien elmentek, ismeretlenek is csatlakoztak hozzájuk, futva jönnek, látszik, menekülnek. Erzsi sápadt fiatalembert vezet kézenfogva.)

András meglepődve nézi őket, aztán felugrik, odalép Erzsihez.)

ANDRÁS: Mi történt?

ERZSI: *(lihegve mondja)* Lőnek! Elöttem lőttek agyon egy kisleányt!

PÉTER: Katonák, lovasrendőrök vannak kint. Emberekre lönek! Halottak vannak!
(Az emberek nyugtalanul figyelnek kifelé.)

JÁNOS: Gyilkosok!

ERZSI: *(a mellette álló fiatalemberre mutat)* El kell bujtatni!

ANDRÁS: Jönnek?

ERZSI: Keresik. Mindjárt itt lesznek.
(Jóska odalép András mellé, halkán mondja neki.)

JÓSKA: Tudtam, hogy ez lesz belőle.

PÉTER: *(ordít)* Te szar, te!

JÓSKA: Ne kiabálj, mert szétrúglak!

ANDRÁS: Megőrültetek? Hagyjátok abba! Azonnal hagyjátok abba!
(Jóska és Péter otthagyják egymást, Erzsí mellé lépnek.)

ERZSI: *(Andrásnak)* Át kell öltöztetni!

ANDRÁS: Hozzatok ki ruhát, meg festéket! Parókát is!
(Erzsí berohan a szertárba, majd pillanatok múlva ruhával, parókával, festékkel a kezében tér vissza. Odalép a sápadt fiatalemberhez)

ERZSI: Gyere, Szabó elvtárs, vedd le a ruhádat!
(Szabó vetkőzni kezd. Leveszi a zakóját, aztán a nadrágját is. Odalép hozzá Mária, átveszi Erzsítől a festéket, elkezdí átmaszkirozni a férfit arcát. Erzsí átnyújtja neki a Párizsi Kommün című drámában játszó ruhát, elegáns francia öltönyt, hegyes orrú cipőt. Mária parókát ragaszt a fejére. A férfi felismerhetetlenné válik. Megszólal.)

SZABÓ: Legyetek óvatosak, a legraffináltabb alakok vannak az utcán!

ANDRÁS: *(Szabónak)* Gyere, állj ide hátra, a többiek mögé!

ERZSI: *(a többiekhez)* Aki fél, elmehet!

PÉTER: Ne menjen el senki, itt nagyobb biztonságban vagytok!

JÁNOS: Ha bejönnek a rendőrök, mi itt főpróbát tartunk. Megértettétek?
(Az emberek igent mondanak.)

ERZSI: *(Andrásnak)* András, mondd el, miről szól a darab!

ANDRÁS: Nem mondom.

ERZSI: Miért?

ANDRÁS: Mert ez most nem fontos.

ERZSI: Te megőrültél. Jönnek a rendőrök, nem érted?

ANDRÁS: De értem. A rendőrök nem fogják megkérdezni, miről szól a darab. Vagy ha megkérdezik, engem kérdeznek meg.

MÁRIA: *(hangosan a többiek felé)* A Párizsi Kommünről szól a darab. A Párizsi Kommün egyik rendőrfőnökét elfogják a versailles-iak, azt hiszik, hogy régi rendőrtiszt, és kommünárokat hallgattatnak ki vele.

ANDRÁS: *(közbevág, az emberekhez fordul)*
 Ti vagytok a statiszták, a nép. Nincsen semmi dolgotok, csak álltok, érdeklődve nézitek, mi történik. Megértettétek?
(Az emberek bólintanak, igent mondanak.)

ERZSI: *(Szabóra mutat)* Őt keresik, el kell rejteni. Ha valaki megkérdezi, ismeritek-e, mondjátok, hogy András vagy János, vagy én ismerjük csak, mi hoztuk ide a darabhoz.

JÓSKA: És ha megkérdezik tőle, mit játszik?

SZABÓ: Majd mondok valamit, ismerem a Kommünt.

ANDRÁS: Te is statisztá vagy. Egy úr a párizsi utcán, aki az eseményeket szemléli.

SZABÓ: Jó.

ANDRÁS: A többit bízd rám.

JÓSKA: *(Erzsinek)* Ha itt találják, végünk van.

ERZSI: Félsz?

JÓSKA: Nem félek, csak félttem, amit eddig csináltunk.

ANDRÁS: *(Jóskának)* Hagyd abba a siránkozást! *(Szabónak)* Biztos, hogy bejönnek?

SZABÓ: Boday észrevett, látta, hogy erre jövünk.

ANDRÁS: Akkor gyerünk, álljunk fel, mintha próbálnánk.

(Beállítja a darabnak azt a jelenetét, amelyben Virtely Louise-t hallgatja ki. Az újonnan érkezőket, mint kíváncsiskodókat, az asztal köré állítja. Szabó, az elegáns párizsi úr, az utolsó sorban áll. Mária barátságos mosollyal átengedi a szerepet eredeti tulajdonosának, Erzsinek. Erzsi nem ér rá tiltakozni, már ott is áll az asztal előtt. Zoli a „csendőrkapitány” kezd el beszélni az asztal előtt álló lányhoz.)

ZOLI: Idefigyelj! Az úr ki fog hallgatni! Ha megpróbálsz hazudni, agyonlőlek! Ha őszintén bevallod, mit csináltál, kik voltak a társaid, elengedlek. Megértetted?

ERZSI: *(csendesen válaszolja)* Igen.

ZOLI: *(Andrásnak)* Tessék, elkezdheti, uram.

ANDRÁS: *(rettenetesen zavarban van)* Mondja meg a nevét!

ERZSI: Louise Michel.

ANDRÁS: Hol született?

ERZSI: Itt, Párizsban.

ANDRÁS: Mikor?

ERZSI: 1845-ben.

ANDRÁS: Tehát huszonhat éves?

ERZSI: Igen.

ANDRÁS: Milyen keresztet hord a mellén?

ERZSI: *(lenéz a mellére)* Ez genfi kereszt.

ANDRÁS: Ápolónő volt?

ERZSI: Igen.

ANDRÁS: Hol?

ERZSI: Többfelé.

ANDRÁS: A hatvannegyedik gyalogezrednél is?

ERZSI: Igen.

ANDRÁS: Akkor miért bujkált?

ERZSI: Otthagytam őket.

ANDRÁS: Miért?

ERZSI: Agyonlőtték a sebesült foglyokat.

ZOLI: *(ingerülten)* Nem igaz!

(Az emberek úgy tesznek, mintha érdeklődve figyelnék a jelenetet, de ugyanakkor lopva az utca felé nyíló ajtót lesik.)

(Hirtelen kivágódik az ajtó, két rendőrtiszt jelenik meg az ajtónyílásban. Mind a kettő revolvert tart a kezében.)

(Az idősebbik, a magasabb rangú jön elől, a fiatalabbik megáll oldalt, biztosítja főnökét. Az idősebbik főfelügyelő, a fiatalabbik felügyelő.)

(A felügyelő szólal meg elsőnek.)

FELÜGYELŐ: Senki se mozduljon!

(Az emberek megmerevednek, nem mozdulnak, a főfelügyelő veszi át a szót.)

FÖFELÜGYELŐ: Mi történik itt?

(András megfordul a széken, nyugodt hangon mondja)

ANDRÁS: Szindarabot próbálunk.

FÖFELÜGYELŐ: Van engedélyük?

ANDRÁS: Igen, az előjáráságtól.

(A két rendőrtiszt bejön a terembe, a főfelügyelő odaszól kollégájának.)

FÖFELÜGYELŐ: Motozd meg őket egyenként. (az emberekhez) Egyenként idejönnek a felügyelő úrhoz. Akit megnézett, az a fal mellé áll. Tessék, induljon! (az egyik fiúra mutat. A fiú elindul, a felügyelő megmotozza, majd a fal mellé küldi. A felügyelő megvizsgálja az összes jelenlevőt, míg a főfelügyelő revolverét az emberek felé fordítva biztosítja beosztottja munkáját. Mikor már mindenki a fal előtt áll, a főfelügyelő odafordul a felügyelőhöz.)

FÖFELÜGYELŐ: Menj át a gyalogosokhoz, kérjél erősítést!

FELÜGYELŐ: Parancsodra!

FÖFELÜGYELŐ: Utána menj át a Ludovikához, és segíts Garlathyéknak.

FELÜGYELŐ: Ne várjam meg inkább, míg ideérnek a mieink?

FÖFELÜGYELŐ: Nem szükséges. A mieinket vidd magaddal, nekem elég lesz a katonai biztosítás. (az emberek felé) Aki megmozdul, lelövöm! Figyelmeztetem magukat, a városban ostromállapot van! Mint egy kutyát, úgy lövöm le azt, aki gyanús mozdulatot tesz! (a felügyelőhöz) Indulhatsz!

FELÜGYELŐ: Parancsodra, főfelügyelő úr!

(a felügyelő sarkon fordul, és kimegy a teremből. Némán állnak egymással szemben az emberek és a rendőrtiszt. A főfelügyelő pár másodpercig vár, aztán beszélni kezd.)

FÖFELÜGYELŐ: Szabó Károly jelentkezzen!

(Senki se mozdul. A főfelügyelő idegesen ismétli meg a felszólítást.)

Ismétlem, Szabó Károly jelentkezzen! Jó, szóval nem jelentkezik. Nyilván itt van, csak befestették és felöltöztették. Nem baj, pár perc múlva itt lesznek a katonák, egyenként megmosdatom magukat. Hiába bujkál itt gyáván Szabó, meg fogjuk találni! És akkor majd elmondhatja, mi értelmese volt maga szerint ennek a rendbontásnak! Semmi. A Parlament tovább ülésezik, a véderőtörvényt meg fogják szavazni, ami pedig a választójogot illeti, enélkül is megkapták volna.

PÉTER: Maga bolond.

FÖFELÜGYELŐ: Tessék?

MÁRIA: (Péterhez) Hallgass!

PÉTER: Maga azt hiszi, a jogokat csak úgy maguktól odaadják az urak?

FÖFELÜGYELŐ: Ebben az országban parlamentáris demokrácia van.

PÉTER: Százhuszezer hatéves gyerek van, akinek nem jut iskola. Tudja maga ezt?

FÖFELÜGYELŐ: Fogja be a száját! Nem vitatkozom magával!

PÉTER: Nem vitatkozik? Nehéz is. Évenként száznegyvenezer ember vándorol ki, évenként hatvanötezer ember hal meg tüdőbajban...

FÖFELÜGYELŐ: Majd bent elbeszélgetünk ezekről a dolgokról.

JÁNOS: (közbevág) Főfelügyelő úr ne figyeljen rá, bolond.

PÉTER: Hol van az a bent?

FŐFELÜGYELŐ: Tudod te pontosan, hol van.

PÉTER: Hogy mer maga engem tegezni?

FŐFELÜGYELŐ: *(húzni akarja az időt, míg a katonák megérkeznek. Szelidíti a hangját)* Hogy hívják magát?

PÉTER: Gróf Petőfi Sándor vagyok.

FŐFELÜGYELŐ: Szentelenkedik?

PÉTER: Nem hiszi el? Szavaljak?

FŐFELÜGYELŐ: *(kényszeredetten mosolyog)* Szavaljon.

PÉTER: *(meghajol)*

S miért vagytok ti kiváltságosok?

Miért a jog csupán tinálatok?

Apáitok megszerzék a hazát,

De rája a népizzadás csorog.

Mit ér csak ekkép szólni: itt a bánya!

Kéz is kell még, mely a földet kihányja,

Amíg föltűnik az arany ere...

S a kéznek nincsen semmi érdeme?

(Péter hirtelen ellép a fal mellől, és a rendőrtiszt felé indul. Elkezd mondanivalót a következő versszak kezdő sorát, közben a főfelügyelőre mutat)

S ti, kik valljátok olyan gögösen:

Mienk a haza, s mienk a jog! *(három lépésnyire közelíti meg a főfelügyelőt, mire az feljebb emeli a revolverét, és ideges, ingerült hangon kiáltja)*

FŐFELÜGYELŐ: Álljon meg!

PÉTER: Nem tetszik?

FŐFELÜGYELŐ: Menjen vissza a helyére!

PÉTER: Mondjam tovább? Vagy mondjak másikat?

FŐFELÜGYELŐ: Azt mondtam, menjen vissza a helyére!

PÉTER: Nem akar játszani a darabunkban?

FŐFELÜGYELŐ: Vigyázzon magára! Utoljára mondom, menjen vissza a falhoz!

PÉTER: Jó szerepeink vannak. Rendőr, csendőr, hóhér!

(Hirtelen megszólal a fal mellett álló sorból Mária)

MÁRIA: Péter, gyere vissza!

(Péter megfordul, Máriának mondja)

PÉTER: *(mosolyog)* Be kell fejeznem a verset.

(lassan továbbindul a főfelügyelő felé, mondja a Petőfi-vers szövegét)

Jogot a népnek, az emberiség

Nagy szent nevében, adjatok jogot.

(Közben a főfelügyelő elé ér, aki idegességében ismét följebb emeli a revolverét, és rákiált Péterre.)

FŐFELÜGYELŐ: Mars vissza, vagy lövök!

(Péter nem áll meg, lassan továbbindul. A főfelügyelő meghúzza a fegyver billentyűjét, hatalmas dörrenés rázza meg a terem levegőjét. Péter egy pillanatig csodálkozva maga elé néz, aztán megfordul a saját tengelye körül és a földre zuhan. Mozdulatlanul fekszik, halott. Az emberek döbbenet nézik a halott tiút. Hirtelen előlép közülük János, odamegy az oldalfalhoz, felemel egy versailles-i puskát, és annak szuronyát előreszegezve elindul a főfelügyelő felé. A rendőrtiszt most már nagyon ideges,

*tél, húznia kell az időt, a katonaság bármelyik pillanatban megérkezhet.
Nyugalmat erőltet magára. János felé fordul.)*

FŐFELÜGYELŐ: Láthatja, nem viccelek.

JÁNOS: Te rohadt gyilkos!

FŐFELÜGYELŐ: Ezért még számolunk!

JÁNOS: Én most számolok veled!

FŐFELÜGYELŐ: Dobja el a puskát!

JÁNOS: Dobd el a revolvert!

FŐFELÜGYELŐ: Még egyszer utoljára mondom, dobd el a fegyvert!

(János egyre közelebb ér a főfelügyelőhöz. A rendőrtiszt megemeli a revolverét. János egészen eléje ér, felemeli a szuronyt. A főfelügyelő elsüti a fegyvert. A golyó János vállát súrolja. Következő lövésre már nincs ideje a rendőrtisztnek, János a szuronnyal szíven szúrja. Péter mellé zuhan. János kirántja testéből a szuronyt, mozdulatlan tartja.)

A teremben kitör a pánik. Az emberek össze-vissza szaladgálnak, Mária odarohan a halott Péterhez, ráborul, siratja, Erzsi János vállát kötözi be. Szabó felemeli mind a két karját, éles hangon kiáltja)

SZABÓ: Elvtársak figyeljete! *(az emberek elcsendesednek, Szabó folytatja)*
Mindjárt itt lesznek a katonák!

JÓSKA: *(majdnem sírva)* Megölnek bennünket! Megölnek bennünket!

SZABÓ: Mindenki meneküljön, amerre tud!

(az emberek elindulnak kifelé. Tolongva érnek az ajtóhoz, Karcsi kinyitja, mennének kifelé, de hirtelen visszalépnek, becsukják az ajtót.)

KARCSI: Már az utca elején vannak. Szedik össze az embereket.

SZABÓ: Nem baj, akkor is jobb kint, mint itt. *(néhányan kirohannak az ajtón, eltűnnek, de a legtöbben rémülten, mozdulatlanul, tanácstalanul állnak. Erzsi Szabóhoz fordul)*

ERZSI: Menj! Te vagy a legfontosabb!

SZABÓ: Nem megyek!

ERZSI: Miért?

SZABÓ: Nem hagylak itt benneteket!

ERZSI: Ez álhősiesség! Nem ezt tanítottad!

SZABÓ: Bizd rám!

ERZSI: Nem bízom, kidobunk innét!

SZABÓ: Nem tudtok, már itt vannak az ajtó előtt.

ERZSI: Te meg János menjete, mi majd valahogy megpróbáljuk!

ANDRÁS: *(erélyes hangon mondja)* Elég! Alljatok meg, figyeljete! Mindjárt ideérnek! Mindenki menjen a szertárba! *(A szertár ajtajára mutat)* Vigyétek át őket is! *(A két halott felé int.)*

JÓSKA: *(ijedten)* Mi lesz velünk?

ANDRÁS: Ne törődj vele! Menjete! Siessete! Én is megyek mindjárt!

(Két-két fiú megfogja a halott Pétert és a rendőrtisztet, felemelik és beviszik őket a szertárba. Mindenki átmegy, András utolsónak marad. Oda-fut az utcára vezető ajtóhoz, kinéz rajta, aztán gyorsan becsukja, és ő is bemegy a többiek után a szomszéd terembe.)

Üres a színpad, a szertárból se szűrődik át egyetlen hang se.

Egy teljes percig marad üresen a színpad. Aztán nyílik az utcai ajtó, nyílásában megjelenik egy őrmester, utána két közlegény. Szuronyos pus-kájukat maguk elé tartva, óvatosan jönnek be a terembe.

Az őrmester odafordul az egyik katonához.)

ÖRMESTER: Biztosan ide mondta a főhadnagy úr?

KATONA: A felügyelő úr megmutatta a házat. Ez az.

ÖRMESTER: Lehet, hogy már elmentek, lehet, hogy a főfelügyelő úr megunta, és elengedte őket.

KATONA: Nem olyanok a rendőrtiszt urak.

ÖRMESTER: Nézzük meg, itt is van egy ajtó! A lövések innét hallatszottak, nem?

KATONA: Innét.

ÖRMESTER: Nézzük meg.

(Odalopózik a szertár ajtajához, hallgatózik, aztán visszafordul a katonához) Itt vannak, innét hallatszik beszéd. (int a nyitott ajtó felé, az utcáról még három katona jön be. Körülállják a szertár ajtaját, az őrmester megveri a puskájával, bekiált) Kinyitni!

(Nem válaszol senki. Az őrmester üvölt.)

ÖRMESTER: Jöjjenek ki, vagy lövünk!

(Hirtelen kinyílik az ajtó, a nyílásban megjelenik András, a halott rendőrfelügyelő egyenruhájában. Az arcát is átmaszkírozta, hasonlít a megölt rendőrtisztre. Megáll, nyugodtan végigméri az őrmestert, aki amint megérti a helyzetet, megmerevedik, tiszteleg. A katonák is vigyázba vágják magukat. Az őrmester jelent.)

ÖRMESTER: Főfelügyelő úr, Beke Kálmán őrmester alázatosan jelentem, az erősítéssel megérkeztem. Várom a további parancsot.

ANDRÁS: Köszönöm. A felügyelő úr elment?

ÖRMESTER: Igen. A főhadnagy úr adott melléje tíz embert, és elment.

ANDRÁS: A főhadnagy úr?

ÖRMESTER: Sajnálja, hogy személyesen nem tud átjönni, de ott a pályaudvarnál nagyon nehéz a szolgálat.

ANDRÁS: Itt se könnyű. Már kétszer a levegőbe löttem, azt hittem, eltévedtek.

ÖRMESTER: A felügyelő úr maga mutatta meg a házat.

(András mögött ott áll az ajtóban Erzs. Behúzza a nyakát, télszezen, télősen áll, mint akinek szégyellni valója van. András az őrmesterhez fordulva folytatja.)

ANDRÁS: A megbízottaim azt jelentették, ide menekült egypár főkolompos. Idehoztam magammal ezt a nőt, *(Erzsire mutat)* ez mindenkit ismer errefelé. Hozzák ki az embereket!

(A katonák kiterelik az embereket a szertárból a terembe. Felsorakoztatják őket. András ellép a sor előtt, majd odainti maga mellé Erzsit.)

ANDRÁS: *(Erzsinek)* Kezdjük azokkal, akik nem voltak kint. *(odalép Szabóhoz)* Maga kint volt?

SZABÓ: *(alázatosan)* Nem voltam kint, főfelügyelő úr.

ANDRÁS: Úgy tudom, maga a színjátszók vezetője itt. *(Erzsire néz, a lány bólint)* Hogy is hívják?

SZABÓ: Sonntagh József.

ANDRÁS: *(a fényképekre, dekorációkra mutat)* Látom, a Kommün is benne van a darabjukban.

SZABÓ: *(nagyon zavartan)* Igen.

ANDRÁS: Nincsen benne semmi felforgató?

SZABÓ: Nincsen, főfelügyelő úr.

ANDRÁS: Mit csinált ma egész nap?

SZABÓ: Itt voltunk, ki se mozdultunk ebből a teremből, próbáltunk.

ANDRÁS: Mindenki színész, aki most itt van?

SZABÓ: Igen.

ANDRÁS: Ne legyen ilyen jószívű.

SZABÓ: Kérem, én igazat mondok.

ANDRÁS: Senki se menekült be ide az utcáról, amikor elkezdődött a lövöldözés?

SZABÓ: Senki.

ANDRÁS: Azt hiszem, ez túlzás. Majd igénybe vesszük a kisasszony (*Erzsire néz*) segítségét is. Maga mit játszik a darabban?

SZABÓ: Egy párizsi urat.

ANDRÁS: Urat? Maga urat játszik?

SZABÓ: Ki kellett osztani ezt a szerepet is. Vállaltam.

ANDRÁS: Derék dolog. És ha most elengedem, hova megy?

SZABÓ: Haza.

ANDRÁS: Hol van az?

SZABÓ: Az Aréna út 42-ben.

ANDRÁS: Miért nem mentek ki a tüntetésre? Mert ma van a főpróba?

SZABÓ: Igen. A főpróba nagyon fontos.

ANDRÁS: A tüntetésről mi a véleménye?

SZABÓ: Engem csak a művészet érdekel.

ANDRÁS: Nagyon helyes. Remélem, meghív a bemutatóra.

SZABÓ: Nagyon örülnénk, ha főfelügyelő úr megtisztelne bennünket. Hova küldjük a meghívót? A Főkapitányságra?

ANDRÁS: Oda a legjobb, ott biztosan megkapom. Hallott már Szabó Ervinről?

SZABÓ: Igen.

ANDRÁS: Olvasta a „Tőke és a munka harca” című könyvét?

SZABÓ: Nem olvastam, főfelügyelő úr kérem.

ANDRÁS: Kár, van benne egy táblázat, amely azt mutatja, mennyi bért vesztettek a munkások Magyarországon sztrájk miatt. Mondhatom magának, nagyon sokat. Például hat évvel ezelőtt hárommillió hétszázezer koronát. Tavaly két és félmillió koronát. (*odafordul Erzsihez*) Kislányom, te jó tanuló vagy. Mondjál csak egy szép kis idézetet ettől a Szabó Ervintől. Mondjuk a sztrájkra vonatkozót.

ERZSI: (*dühösen méri végig Andrást, aztán köhint, mint aki felkészül a szerep recitálására. Elkezd idézni*) „A sztrájk a munkásosztály harcának minden időben egyedül elképzelhető, mert egyedül lehetséges ultima ratiója marad.” Főfelügyelő úr kérem! Azt tetszett mondani, figyelmeztessen, hogy ma este fel kell mennie az édesanyjához.

ANDRÁS: (*mosolyog*) Igazad van, köszönöm. De tudod te is, a szolgálat szolgálat. Majd elviszel neki egy kis csomag süteményt, és megmondod, csak holnap este tudok odamenni.

ERZSI: (*alázatosan*) Igen.

ANDRÁS: Azt hiszem, Sonntagh urat hazaengedhetjük. Mi a véleménye, őrmester?

(*az őrmesterhez fordul, aki boldog mosollyal az arcán veszi tudomásul, hogy a felsőbb hatalmak őt is belevonják döntéseikbe. Készségesen válasszolja*)

ÖRMESTER: Ugyanaz, ami a főfelügyelő úrnak.

ANDRÁS: Tehát engedjük haza?

ÖRMESTER: Igen.

ANDRÁS: Sonntagh úr, elmehet.

SZABÓ: Főfelügyelő úr kérem, én szívesen maradnék, amíg a színészeim is itt vannak.

ANDRÁS: Nem szeretnék erőszakot alkalmazni. Az örmester úr készen áll, hogy kidobja önt a teremből, de tudja, az erőszak nálunk mindig csak ultima ratio.

(Szabó tanácstalanul körülnéz, de aztán belátja, egyetlen lehetősége maradt, el kell mennie. Meghajol András előtt)

SZABÓ: Köszönöm, hogy elhitte nekem, amit mondtam. Megengedi, hogy átöltözzem?

ANDRÁS: Természetesen. Fáradjon át az öltözőbe.

(Szabó átsiet a szertárba, majd pillanatok múlva visszatér, a saját ruhája van rajta, de a parókát, a festéket magán hagyta. Még egyszer meghajol András és az örmester előtt.)

SZABÓ: Viszontlátásra, főfelügyelő úr, viszontlátásra, örmester úr!

ANDRÁS: Viszontlátásra, Sonntagh úr!

ÖRMESTER: Viszontlátásra.

(Szabó sietve elhagyja a termet. András most ismét Erzsire néz, aki János elé lép. András int neki, lépjen ki a sorból. János három lépést előre lép, aztán megáll. Sápadt, látni rajta, fáj a sebe. András megfogja az asztal mögött álló széket, János mögé teszi.)

ANDRÁS: Üljön le!

JÁNOS: *(leül)* Köszönöm szépen.

ANDRÁS: Hogy hívják?

(Erzsi válaszol János helyett)

ERZSI: Kalmár Endre.

ANDRÁS: Gyárban dolgozik?

JÁNOS: Igen.

ANDRÁS: Maga sápadt, Kalmár úr! Fáj valamije?

JÁNOS: Gyomorfekélyem van.

ANDRÁS: Régóta?

JÁNOS: Három éve.

ANDRÁS: De nem vérzik?

JÁNOS: Most nem vérzik.

ANDRÁS: Mivel kezeli?

JÁNOS: A feleségem mindennap ad kamillateát.

(Erzsi nagyon ideges. Látja, hogy Andrást elkapta a „színész-hév”. Nem tudja, hogyan adja értésére, hogy kevés az idejük. Még egyszer megpróbál közbeszólni.)

ERZSI: Főfelügyelő úr kérem, rosszul érzem magam.

(András ránéz a lányra, észreveszi magát, megsimogatja, a másik székre mutat)

ANDRÁS: Tessék, ülj le ide. Mindjárt megyünk.

(Erzsi leül, András folytatja János „kihallgatását”. Kedveskedve fordul a fiúhoz.)

Ismer itt mindenkit?

JÁNOS: Igen.

ANDRÁS: Maga is játszik?

JÁNOS: Játsszom.

ANDRÁS: Miért nincs beöltözve? Még nem készült el minden ruha?

JÁNOS: Holnap lesz a második főpróba, holnapra ígérték.

ANDRÁS: Remélem, holnap nem zavarja meg semmi a próbájukat.

JÁNOS: Mi is reméljük, főfelügyelő úr.

ANDRÁS: Hát akkor el is mehet, Kalmár úr. Javulást kívánok magának.

JÁNOS: Köszönöm szépen. *(teláll a székről, lassú léptekkel indul az ajtó felé, vigyázva teszi be maga után. Erzsi megkönnyebbülve áll fel a székről. András meglepődve kérdezi tőle.)*

ANDRÁS: Jobban vagy?

ERZSI: Igen, jobban vagyok.

ANDRÁS: Gyere, mutasd meg, kik azok, akik egészen biztosan nem voltak kint.

(Erzsi odamegy a sor elé, és egyenként megérinti azokat, akik nem tartoznak a „társulathoz”, akik számára ismeretlenek, és csak a meneküléskor csapódtak hozzájuk. András vizsgálódó pillantással méri végig a megjelölteket, majd mint aki teljesen bizonyos a dolgában, int nekik.)

ANDRÁS: Maguk elmehetnek.

(A kiválasztottak gyors léptekkel hagyják el a termet. Csak a „színeszek” maradnak. András kényelmesen készül neki az utolsó aktusnak, a biztos akciónak, mellyel most már a feddhetetleneket nem lesz nehéz ki-mentenie.)

Az őrmester mosolyogva, alázatosan nézi András „jeleneteit”. A „Főfelügyelő” néha rámosolyog, és neki ez elég. Tudja, a rendőrségen a főfelügyelői rang nagyon magas, s az a tény, hogy egy ilyen hatalmasság mellett dolgozhat, szinte egyenrangú társként, boldoggá teszi. András Jóska-hoz fordul.)

ANDRÁS: Lépjen ki! *(Jóska a sor elé lép. András folytatja)* Maga is játszik?

JÓSKA: Igen.

ANDRÁS: Hányan férnek be ide?

JÓSKA: Kétszázan.

ANDRÁS: Nem sok. És hány előadást tartanak?

JÓSKA: Tizenötöt-húszat.

ANDRÁS: Láttam „A mintaasszonyok”-at?

JÓSKA: Nem.

ANDRÁS: Az „Aranylakodalmat”?

JÓSKA: Azt se.

ANDRÁS: *(most már önfeledten játszik)* „A dolovai nábob leányát”?

JÓSKA: Nem láttam.

ANDRÁS: „A kis grófot”?

JÓSKA: Nem.

ANDRÁS: Milyen színész maga? Sohase jár színházba?

JÓSKA: Ritkán.

ANDRÁS: Mikor volt utoljára?

JÓSKA: Tavaly.

ANDRÁS: Mit látott?

JÓSKA: A „Sasfiókot”.

ANDRÁS: Tetszett?

JÓSKA: Igen.

(Erzsi közelebb lép Andrásához, oldalt fordul, mondani szeretne neki valamit, de megmerevedik, nem szól.)

András megfordul. Az utcára nyíló ajtóban ott áll a rendőrfelügyelő, akit a megölt főfelügyelő a Ludovikához küldött. Rendőrök állnak mögötte.

A felügyelő mosolyogva tisztelgésre emeli a karját.)

FELÜGYELŐ: Főfelügyelő úr kérek, a Ludovikánál már minden csendes, visszajöttem, jelentkezem.

ANDRÁS: (iszonyú erőszítéssel játszik) Üdvözöllek. A katonák elmehetnek. (A felügyelő némán, mozdulatlanul áll, nézi András, majd hirtelen ki-rántja a revolverét és Andrásra fogja.)

Az őrmester pillanatok alatt megérti, hogy valami nagy baj van, csak még nem tudja, mi a teendője, tehát ő is előrántja a revolverét, ő is Andrásra fogja. A katonák tanácstalanul hol Andrásra, hol a felügyelőre néznek, szuronyukat előreszegezve állnak.

A felügyelő szólal meg elsőnek.)

FELÜGYELŐ: Dobja el a pisztolyt! Adja meg magát!

ANDRÁS: Menjenek innét!

FELÜGYELŐ: Reménytelen a helyzete, adja meg magát, különben a barátait is agyonlőjük!

(András látja, valóban reménytelen az ellenállás a túlerővel szemben. Leg-feljebb egy-két rendőrt, katonát tudna ártalmatlanná tenni, ugyanakkor a rendőrök és katonák mindnyájukat megölnék. A felügyelő lába elé dobja a pisztolyt. A felügyelő mellett álló egyik rendőr odaugrik a fegyver-hez, felkapja, s hirtelen hátralép. A felügyelő utasítja embereit.)

FELÜGYELŐ: Tartóztassák le! (két rendőr odaugrik Andrásához, megbilincse-lik. A felügyelő ideges fejhangon kiabálva folytatja.) A többit is! Min-denkit! Bilincseljék meg őket!

(Az egyik rendőr zavartan mondja.)

RENDŐR I.: Nincs nálunk annyi bilincs, felügyelő úr.

FELÜGYELŐ: (válaszra se méltatja a rendőrt, az őrmesternek) Aki megmoz-dul, abba lőjenek bele! Szó nélkül! Megértette?

ŐRMESTER: Igenis, felügyelő úr!

(A felügyelő Andrásához fordul)

FELÜGYELŐ: Hol van Boday főfelügyelő úr?

ANDRÁS: (elszántan) Keressék meg!

FELÜGYELŐ: Felelj, te gazember, mert széttöröm a fejedet! Hol van?

ANDRÁS: (gúnyosan) Keressék meg!

(A felügyelő kezében megmozdul a revolver, mintha löni akarna, de az-tán a másodperc tört része alatt meggondolja magát, int két rendőrnek)

FELÜGYELŐ: Kutassák át a termeket!

RENDŐR II.: (tisztelegve) Igenis.

(A rendőrök átmennek a szertárba. A felügyelő megáll a megbilincsel-t András előtt.)

FELÜGYELŐ: Remélem, tudod, ha bármi baja történt, lógni fogsz! (András nem válaszol. A felügyelő folytatja, az emberek felé) Fel lesztek akasztva! Mind fel lesztek akasztva!

(A két rendőr rémült arccal áll a szertár ajtajában. Rendőr II. jelent)

RENDŐR II.: Felügyelő úr kérem, a főfelügyelő urat megölték. (a felügyelő nem hiszi el a hírt.)

FELÜGYELŐ: (Rendőr II.-nek) Nem értem.

RENDŐR II.: Boday főfelügyelő úr itt fekszik bent. Megtaláltuk. És még egy halott is van mellette.

FELÜGYELŐ: Hozzák ki őket!

(A két rendőr kihozza a halott főfelügyelőt és Pétert. Leteszik őket a padlóra. A felügyelő odaugrik hozzájuk, megnézi őket, meggyőződik róla, hogy valóban halottak, aztán felugrik, elkezd hadonászni András orra előtt.)

FELÜGYELŐ: Ezt megkeserülöd, te aljas gyilkos!

RENDŐR II.: Felügyelő úr, alázatosan jelentem, betelefonálok a Főkapitányságra!

(A felügyelő ingerülten válaszol.)

FELÜGYELŐ: Nem telefonál sehova! Itt marad! *(az őrmesternek)* Hogy történhetett ez meg, maga barom!

ŐRMESTER: Felügyelő úr, én nem ismertem a főfelügyelő urat.

FELÜGYELŐ: És erről a gazemberről hogy hitte el, hogy főfelügyelő?

ŐRMESTER: *(rémmúlten)* Igenis.

FELÜGYELŐ: Nem vette észre, hogy a zubbonya ki van szakadva?

(az Andrásról lévő zubbonyra mutat, amelyen a szív tájékán látszik a szúrás helye.)

ŐRMESTER: Észrevettem, de azt hittem, a utcán szakadt el, a tömeg miatt, a tüntetésben.

FELÜGYELŐ: *(Andrásra mutat)* És mit csinált ez itt?

ŐRMESTER: Kihallgatta az embereket.

FELÜGYELŐ: Aztán mit csinált?

ŐRMESTER: Elengedte őket.

FELÜGYELŐ: Kiket?

ŐRMESTER: Sokat.

FELÜGYELŐ: Maga barom! Haditörvényszék elé állíttatom!

ŐRMESTER: Felügyelő úr kérem, én nem tehetek róla, én Kolozsvárról jöttem ide, én nem ismerhetem a tiszt urakat személy szerint. Szamosy főhadnagy úr parancsot adott, hogy jöjjenek ide, és a felügyelő úr megmutatta a házat. Mire ideértem, már ez az ember volt a főfelügyelő úr ruhájában. Én nem tudhattam.

FELÜGYELŐ: Barom! *(Andráshoz fordul)* Miért csináltad? Gyerünk, beszélj!

ANDRÁS: Nem mi csináltuk.

FELÜGYELŐ: Nem ti csináltátok? Akkor talán én? Talán én csináltam?

ANDRÁS: Lehetséges.

(A felügyelő egy pillanatig nem jut szóhoz a megdöbbenéstől, aztán öklével teljes erőből András arcába vág. A megbilincselte fiú a földre zuhan. Nagyon lassan, erőlködve áll fel, mozdulatlanul áll. A felügyelő dúhtól eltorzult arccal ordít.)

FELÜGYELŐ: Ismételd meg!

ANDRÁS: *(nyugodtan)* Majd ahol kell.

FELÜGYELŐ: Fel fognak akasztani!

ANDRÁS: Nem hiszem.

FELÜGYELŐ: Miben reménykedsz?

ANDRÁS: *(szinte élvezve új szerepét)* Meg fogják kérdezni, miért maradt egyedül? *(a halott főfelügyelőre mutat)*

FELÜGYELŐ: Parancsot kaptam tőle, azért hagytam egyedül.

ANDRÁS: Ebben az üres teremben?

FELÜGYELŐ: Szóval ti nem is voltatok itt.

ANDRÁS: Mi a tüntetésen voltunk.

FELÜGYELŐ: Ki mondja ezt?

ANDRÁS: Mindenki ezt fogja vallani.

FELÜGYELŐ: *(gúnyosan)* Ki az a mindenki?

ANDRÁS: *(az emberek felé int)* Akik itt állnak, és akiket játékból elengedtem.

FELÜGYELŐ: Játékból?

ANDRÁS: Ezt a barátunkat *(a halott Péterre mutat)* ölték meg előbb, és csak utána szúrták le a főfelügyelőt. Senki se volt itt közülünk rajta *(Péterre mutat)* kívül. Csak maga és a főfelügyelő.

FELÜGYELŐ: Te örült vagy!

ANDRÁS: Ne tegezz, nincs jogod hozzá! Mindenesetre lesz egy-két kínos pillanatod a bíróságon.

(A felügyelő csodálkozva nézi Andrást, majd az őrmesterhez és rendőreihez fordul.)

FELÜGYELŐ: Vigyék be ezeket a Főkapitányságra! *(az emberek felé int)* Vigyázzanak rájuk, aki szökní próbál, azt lőjék agyon! A halottakat is vigyék! Elmehetnek!

(Az őrmester, a katonák, a rendőrök elkezdik kifelé terelni az embereket. Erzsi odalép Andrásához, megöleli. Az egyik rendőr elrántja a fiútól, az ajtó felé lökdösi. Katonák, rendőrök telemelik a főfelügyelő és Péter holttestét, kiviszik a teremből. A felügyelő a rendőrök felé kiált.)

FELÜGYELŐ: Kovács II. és Hajnal maradjanak itt velem!

(Két rendőr kiválik a sorból, és merev vigyázállásban megállnak a felügyelő előtt.)

(Az embereket kihajtják az ajtón, csak András, a felügyelő és a két rendőr maradnak a teremben. A felügyelő ismét András elé áll.)

FELÜGYELŐ: Most folytathatjuk. Tehát én öltem meg Boday főfelügyelőt?

ANDRÁS: *(gúnyosan)* Igen.

FELÜGYELŐ: *(gúnyosan)* Megmondanád, hogyan?

ANDRÁS: Bejöttetek ide, a főfelügyelő összeszólalkozott Péterrel, agyonlőtte, te felvetted az egyik kellékpuskát, és leszúrtad vele. Mindenki tudja, mennyire gyűlölted.

(A felügyelő érdeklődve nézi Andrást.)

FELÜGYELŐ: Gyűöltem?

ANDRÁS: Gyűlölted.

FELÜGYELŐ: El akartam tenni láb alól, és ez a zavaros környék alkalmas volt. Így van?

ANDRÁS: Igen.

FELÜGYELŐ: Aztán elmentem, erősítést kértem, hogy a katonák találják meg.

ANDRÁS: Azt mondtad volna, a tettesek közben elmenekültek.

FELÜGYELŐ: *(elgondolkozva)* Értem. Ti csak később jöttetek ide a tüntetésről, meg akartátok csinálni a próbát.

ANDRÁS: Így volt.

FELÜGYELŐ: *(mosolyogva)* Akkor miért vetted magadra az egyenruhát?

ANDRÁS: Színész vagyok.

FELÜGYELŐ: Játsszani akartál?

ANDRÁS: Sajnálom, hogy csak az őrmester tévedt ide. Felügyelőkkel szerettem volna játszani.

FELÜGYELŐ: Én is felügyelő vagyok.

ANDRÁS: Rokon, barát, ellenség nem számít.

FELÜGYELŐ: Gyönyörű, amit mondasz.

ANDRÁS: Be fogjuk bizonyítani.

FELÜGYELŐ: Ki fogja ezt elhinni neked? Ki fog segíteni téged?

ANDRÁS: Te ravasz vagy, csak egy dologban tévedsz. Azt hiszed, egyedül vagyok.

FELÜGYELŐ: Miért, ki van veled?

ANDRÁS: Húszmillióan vannak velem.

FELÜGYELŐ: *(gúnyosan)* A munkások, a szegények, mi?

ANDRÁS: Látod, milyen jól tudod?

FELÜGYELŐ: Az akasztófa alatt csak a hóhér lesz melletted.

ANDRÁS: Nem tudsz rám bizonyítani semmit.

FELÜGYELŐ: Majd a detektívek.

ANDRÁS: Buták.

FELÜGYELŐ: De erősek.

ANDRÁS: Párizsban boksztoltam, edzett vagyok.

FELÜGYELŐ: Jártál Párizsban?

ANDRÁS: Jártam.

FELÜGYELŐ: Ott tanultad ki ezt a hasznos mesterséget?

ANDRÁS: Melyiket?

FELÜGYELŐ: A színészséget.

ANDRÁS: Nem. Ott a forradalmárságot tanultam ki.

FELÜGYELŐ: Az nem hasznos.

ANDRÁS: Neked. Nektek.

FELÜGYELŐ: Most már kezdem érteni, miért húzod az időt.

ANDRÁS: Nem húzom, mehetünk.

FELÜGYELŐ: Menteni akarsz valakit.

ANDRÁS: Nincs kit menteni.

FELÜGYELŐ: *(elgondolkodva)* Hogy kijusson valahová.

ANDRÁS: Mondjuk Svájcba.

FELÜGYELŐ: Igen, Svájcba.

ANDRÁS: Hogy majd hét év múlva visszajöjjön.

FELÜGYELŐ: Hét év múlva? Tizenkilencben? Miért pont hét év múlva?

ANDRÁS: Isten hetediziglen bünteti a bűnösöket. Józsue szerint hét pap vitte a frigyládát, hét napon át Jerikó falai körül, a hetedik napon hét pap hét harsonája szólalt meg, és a hangjuk romba döntötte a város falait. A hetes fontos szám.

FELÜGYELŐ: Számmisztikával is foglalkoztál?

ANDRÁS: Materialista vagyok.

FELÜGYELŐ: Értem. Szóval csak tréfáltál. Ül le ide.

(az egyik székre mutat, András leül, a felügyelő állva marad, úgy folytatja.) Mondd meg a nevedet!

ANDRÁS: Majd megkeresitek a nyilvántartóban.

FELÜGYELŐ: Gondoltam, hogy nyilván vagy tartva nálunk. Mi a foglalkozásod?

ANDRÁS: Nyomdász.

FELÜGYELŐ: Előkelő szakma.

ANDRÁS: Olvasni mindenestre megtanultam.
 FELÜGYELŐ: Sokat olvastál?
 ANDRÁS: Sokat.
 FELÜGYELŐ: Mesélj, miket?
 ANDRÁS: A halálos ítéletedet is.
 FELÜGYELŐ: *(gúnyosan)* Ki írta meg?
 ANDRÁS: Te magad.
 FELÜGYELŐ: Ki hajtja végre?
 ANDRÁS: A forradalom.
 FELÜGYELŐ: Forradalom? Mi az?
 ANDRÁS: Éjjel-nappal azt tanuljátok, hogyan kell harcolni ellene. Mégse tudod? Ma egész nap gyilkoltatok ellene. Mégse tudod?
 FELÜGYELŐ: De tudom, pontosan tudom.
 ANDRÁS: Akkor azt is tudod, a forradalom az a csoda, amelyik mindig újra és újra megtörténik.
 FELÜGYELŐ: Majd meglátjuk. *(odaszól a két rendőrnek)* Jöjjenek ide! *(Kovács II. és Hajnal előrelepnék, teszes vigyázz-állásban megállnak előtte. A felügyelő rámutat Andrára)* Kötözzék a székhöz! *(a két rendőr megragadja és a székhöz köti Andrást. A felügyelő megnézi, jól odakötözték-e, majd ismét utasítást ad nekik)* Menjetek ki a kapu elé, senkit se engedjenek be!
 KOVÁCS II.: Igenis. *(a két rendőr kimegy a teremből. András mozdulatlanul, a székhöz kötözve ül, a felügyelő föl-alá sétál előtte.)*
 FELÜGYELŐ: Azt hittem, okosabb vagy, és a segítségemre leszel, de kiderült, nincs eszed, és még szemtelenkedsz is. Halálra ítélek.
 ANDRÁS: *(a felügyelő szemébe néz)* Sohase féltem tőletek. *(A felügyelő megkerüli Andrást, négy-öt lépésnyire eltávolodik tőle, előveszi a revolverét, és a védtelen ember hátába lö.)*
 András megrándul, aztán mozdulatlanná merevedik. A két rendőr be-rohan a terembe. Tanácstalanul megállnak a felügyelő előtt.)
 KOVÁCS II.: Felügyelő úrnak alázatosan jelentem, idebentről lövést hallot-tunk.
 FELÜGYELŐ: *(pisztolyával András felé int)* Szökni próbált. Látták, hogy szökni próbált?
 KOVÁCS II.: *(egy pillanatig nem érti, mit mond a felügyelő, aztán megérti)* Igenis, láttuk, hogy szökni próbált.
 FELÜGYELŐ: Helyes. Vigyék el!
(A rendőrök szó nélkül leveszik a halott Andrásról a kötelet, és kiviszik a színpadról.)
(A felügyelő lassan beteszi pisztolyát a tokjába, és rugózó léptekkel, sétálva elindul az ajtó felé. Kinyitja, kilép rajta, beteszi maga mögött.)
(Üres a színpad.)
(Fiatal munkásfiú jön be. A közönség felé fordul, s mint egy élő hír-detmény, elkezd beszélni)
 MUNKÁSFIÚ: Munkások! Elvtársak! A népjogok vértanúit vasárnap délu-tán három órakor temetik el a rákosi köztemető halottasházából. A ha-tóságok előre és titokban, a fővárostól nagy távolságban lévő temető ha-lottasházába vitették ki a holttesteket, hogy a munkások számára megne-hezítsék azt, hogy vértanú testvéreiket elkísérjék utolsó útjukra, és meg-adják nekik az utolsó tisztességet.

Ez a számításuk azonban nem fog bevalni, mert a munkások, és a népjogok becsületes hívei mind künn lesznek vasárnap délután három órára a rákosi köztemetőben.

Ott fogjuk drága halottainkat elbúcsúztatni. Mindenki hozzon magával egy szál vörös virágot! *(A fiú kimegy.)*

Csend van.

Gyászinduló hangja hallatszik, majd lassan a színpadra érkezik a temetési menet. Először a Párizsi Kommün két ismeretlen halottját hozzák. Jól felismerhetők jellegzetes, korabeli ruhájukban.

Aztán a vérvörös csütörtök áldozatai következnek. Péter, egy ismeretlen férfi, és egy kistű. András nincs köztük. Felravatalozzák őket a színpad hátsó részében. A gyászolók között ott vannak az előző jelenetekben szereplő „színészek”, munkások. Elvonulnak a ravatalok előtt, mindegyikre vörös virágot dobnak.

A gyászolók körül ott örködik a kirendelt karhatalom, a felügyelő és rendőrei. Összehúzott szemmel figyelik a tömeget.

Szól a gyászinduló. Miután befejezték, Mária lép ki a sorból.

Mozdulatlanul áll, majd elkezd mondani Walt Whitman versét.)

MÁRIA: Egy elbukott európai forradalmárhoz

Csak bátorság, fivérem, vagy nővérem!

Rajta, tovább! A szabadságért harcolni kell, akármi is történik.

Az nem baj, semmiség, ha leverik egyszer vagy kétszer, egész sor bukás sem számít,

Nem baj az sem, ha letöri a közöny, a nép hálátlansága, vagy bármilyen hűtlenség,

Vagy a hatalom agyarának támogatása: katonaság, ágyú büntető rendszabályok!

Zendülj! És újra zendülj! Zendülj!

Amiben hiszünk, lappangva vár, de örökké minden földrészen, szigeten és szigettengeren,

Amiben hiszünk, nem ígér semmit, nem csábít

senkit, nyugalomban és fényben honol, biztos és megalkotott, csüggedést nem ismer, türelemmel vár, idejére vár.

Nemcsak a hűség dalai ezek,

De dalai a felkelésnek is.

Mert, ahol csak él a világon, minden elszánt költője vagyok,

És ha velem jön, odahagy békét, megszokást,

És minden percben elveszíteni teszi fel életét.

Zendülj! – és a zsarnokság lehull!

A harc hangos riadókkal viharzik, – roham rohamra és visszavonulás,

Az álnok győz, – vagy azt hiszi hogy győzedelmeskedik,

Aztán munkához lát a börtön, verpad, kötél, bilincs, a vaslánc a nyakon, a béklyó a bokán, az ólomgolyó,

A neves és névtelen hősök sora szellemkörökbe száll,

(Mária hangja elcsuklik, nem tudja folytatni. Erzsi lép melléje, ő folytatja.)

ERZSI: Számüzve a nagy szónokok, írók – távol földön lesújtva fekszenek,

Alszik az ügy, – hallgat a legharsogóbb torok, saját véérébe fúlt,

Az ifjak találkoznak és földre sütik szemük.

De mindez nem baj! a Szabadság nem adta fel helyét,
sem az álnokság nem aratott teljes diadalt.

Ha a Szabadság valahol feladja a helyét, nem elsőnek, sem másodiknak,
se harmadiknak nem megy el,

Ha a hősöknek és vértanúknak elvész emléke is,

Megvárja, míg mindenki mén – ő az utolsó!

És ha a föld egy szögletéből valamennyi férfi és
női élet és lélek elbúcsúzott,

Csak akkor távozik onnan a Szabadság, vagy a Szabadság eszménye,

És csak akkor – az álnokság teljes hatalmába ül.

Azért bátorság! Európa lázongó lánya, vagy fia!

Míg minden meg nem szűnik, felhagynod nem szabad,

Nem tudom, mi a rendeltetésed, (azt sem tudom,

hogy én mire születtem, vagy bármi is miért van itt?)

De a legodaadóbban kutatni fogom, még akkor is, ha én is elbukom,

Legyőzve, szegénységben, félreértve, börtönbe vetve, – mert mindez
dicső!

Zendülj! Golyót a zsarnokoknak!

Dicsőnek gondoltuk a győzedelmet?

Úgy van! – de most úgy látom, ha másképp nem lehet, a vereség dicső!

(*Most Mária is belekapcsolódik, együtt fejezik be.*)

ERZSI, MÁRIA: És a halál, az elnyomatás is dicső!

(*Miután befejezték a verset, visszalépnek a gyászolók közé. Zoli lép most
a ravatalok elé, ő kezdi el mondani gyászbeszédét.*)

ZOLI: Munkások! Elvtársak! 1912. május 23-a, ez a vérvörös csütörtök a ma-
gyar munkásosztály vérkereszttségének napja. Megölték elvtársainkat, de
a fizetség és leszámolás órája el fog jönni mielőbb!

(*Mire Zoli a mondat végére ér, megmozdul a felügyelő. Már a vers alatt
is többször a mellette álló rendőr fölébe ságott, most int legényeinek,
azok előrántják kardjukat, és rárontanak a gyászoló tömegre. Ütik-vágják
az embereket, akik rémülten, összetorlódva, üvöltve menekülnek a ki-
járat felé. A felügyelő utolsónak marad, ugyanolyan rugózó, sétáló léptek-
kel megy ki a színpadról, mint amilyenekkel a „színjátászok” termét
hagyta el. Csak az öt halott fekszik a ravatalon. Rövid szünet után ismét
megjelenik a felügyelő. Finomkodva, szinte lopakodva lép. Besétál a szin-
pad közepére, megáll, szemben a közönséggel, mozdulatlanul áll, majd
lassan vetkőzni kezd. Leveszi a csákóját, a cügos cipőjét, a zubbonyát,
a nadrágját, ingben-alsónadrágban áll.*)

Aztán hátrafelé indul, s a színpad hátsó fala mellől női parókát, szok-
nyát, blúzt, harisnyát, hegyesorrú cipőt hoz magával. Felöltözik nőnek.
Aprólékos mozdulatokkal igazítja fejére a parókát, pirosítja ki az arcát.
Fiatal „hölgy” áll a színpadon.

Most a színpad baloldali és jobboldali bejárata felől két kistiú tut a
„hölgy” mellé. A „hölgy” homlokra csókolja őket. A kistiúk mozdulat-
lanul állnak egy pillanatig, aztán ők is vetkőzni kezdenek, ők is ingre-
alsónadrágra vetkőznek. Mosolyogva nézik a „hölgyet”.

A „hölgy” ismét hátramegy, és két apróméretű, a gyerekekre illő, rá-
juk szabott rendőrfelügyelői egyenruhával, felszereléssel tér vissza.

Öltöztetni kezdi a fiúkat. Nadrágot, aranygallérú zubbonyt, cügos cipőt, csákót, kardot ad rájuk.

A két kistiú nevetgél örömeiben.

Miután elkészültek, a „hölgy” közéjük áll, átfogja vállukat. Csendben állnak, majd halkán énekelni kezdenek. A nőnek öltözött felügyelő magas női hangon, a kistiúk gyerekhangon. Jobbra-balra hajladozva énekelnek:

„Sej-haj gyöngyvirág,

Teljes szegfű, szarkaláb,

Bimbós majoránna.

Ha kertedbe mehetnék,

És ott kertész lehetnék,

Mindjárt meggyógyulnék,

Mindjárt meggyógyulnék.”

Az ének befejeztével az egyik „kis rendőrtiszt” előrelép, mintha indulni akarna valamerre. Hirtelen támolyni kezd, majd a földre zuhan. Mozdulatlanul, holtan fekszik.

A „hölgy” rémülten nézi.

A másik kistiú is előrelép, de ő is támolyni kezd, ő is a földre zuhan.

A „hölgy” lehajol hozzájuk, tükröt vesz elő a blúza alól, a szájuk elé tartja, aztán eldobja a tükröt, hisztériás, kapkodó mozdulatokkal tapogatja végig a gyerekek testét. Felugrik, körberohan a színpadon, kerülgeti a ravatalokat, megfordul, lefut a nézőtérre, egészen a nézőtér hátsó kijáratáig rohan.

A színpad most sötét, csak a „hölgyet” kíséri lejtép.

Az előcsarnok felől váratlanul megszólal a Marseillaise. Fúvószenekar játssza. A zenészek lassan bejönnek a nézőtérre, mai civil ruha van rajtuk.

Ismét kigyullad a fény a színpadon, üresek a ravatalok, a feltámadott halottak a színpad szélén állnak, és kinyújtott karjukkal az összevissza rohanó „hölgyre” mutatnak. Most már András is köztük van. A „hölgy” futás közben a színpad felé néz, megáll, megmerevedik.

Egyre hangosabban szól a zene.

A „hölgy” lassan, a zene ütemére visszafelé indul a színpadra.

A feltámadottak még mindig feléje mutatnak, követik, amint felfelé megy a színpadra.

Miközben felfelé lépked, lassan leveszi a fejéről a parókát, kigombolja a blúzá.

Odaér a két halott „kis rendőrtiszt” mellé, rájuknéz, aztán ő is melléjük zuhan. Holtan, mozdulatlanul fekszik.

A feltámadottak rámutatnak.

A zenészek kétoldalt bevonulnak a színpadra, és mire a Marseillaise végére érnek, egymás mellé sorba rendeződnek a színpad szélén. Élő függönyként állnak. A feltámadott torradalmárok beállnak a zenészek sorába. Mozdulatlanok. A zenészek befejezik a Marseillaise-t, leeresztik hangszereiket.

A színpad elsötétedik.)

Nem volt elég

*A házaad itt állt, – szerte szállt!
Ezt látod, érted. Azt nem érted,
hogy házaad éppen így ért véget –
A csoda, hogy addig is állt!*

*Mert nem volt házaadnak elég,
hogy emésztésed vacsorára
e dombok aszuját kívánta,
és e lapályok kenyerét.*

*És nem volt házaadnak elég,
hogy elmosolyodtál és oldalt
oda is néztél, ha megszólalt
izes magyarul a cseléd.*

*És nem volt házaadnak elég,
hogy este letéve a könyvet
elnyeltél Bottyánért egy könnyet:
az volt a férfi, a derék...!*

*És nem volt házaadnak elég,
hogy kitekintve vonatodból
elgondoltad az aratókról:
mást érdemelne ez a nép.*

*És nem volt házaadnak elég,
a három szín, ha rád se hagyták,
hogy egykor jelkép volt: szabadság,
egyenlőség, testvériség!*

*És nem volt házaadnak elég,
hogy idegeden áteresztet
hő szeszként azt a néhány verset.
Adyét, Tóthét, Józsefét.*

*És nem volt házaadnak elég,
a Gellérthegyen a rakéta
s a Városiban a bokréta
és a szobroknál a beszéd*

s a szőlőhegyi estebéd
s a dűnnyögés, míg poharadból
a holdvilágban a vörösbor
tigris-szeme villant feléd

és lengedted ujjad hegyét
az ég felé, mint ezred óta
minden magyar, ha szól a nóta
és Gracza György s a Feszty-kép

és ha, élvezve a veszélyt
és azt a kéjt, hogy megjósoltad,
hallgattál titkos leadókat
(és utána cigányzenét)

s a hortobágyi magas ég
s a négyes gémeskút nagy árnya
s az első király koronája
diszítve pénzed közepét

s ha úgy mondtad is: feleség
e szép szóval s ha, bár bírálta,
édesnek nevezted apádat
s a falon a festett cserép.

Nem volt a hazának elég,
nem volt elég, hogy el ne essen,
tudd meg, az volt a csoda itten,
hogy össze nem dőlt már elébb!

Mert attól nem lett a tiéd,
hogy hízelegve és hazudva
ráragasztottad hegycsúcsokra
egy király, egy vezér nevét.

Nem volt elég, nem volt elég
sem a hűség, sem a szívósság,
mitől egybeáll egy-egy ország
s nemzet is lesz a nemzedék.

S a bátorság sem volt elég
Külön-külön bár odahagyta
sorsát a sok hős áldozatra,
az sem volt elég menedék.

Mert sem erő, sem bölcsesség
nem lehet elég; hogy megójjá
a házat, amelyben rakója
nem lelheti meg a helyét.

EGY ILLYÉS-VERSRŐL

Mit lát a költő, amikor (a háború utolsó gránátrobbanásai közt, de már a szabadságot hozó 1945-ös újév reggelén) szétnéz egy budai ház-rom tetejéről? A város égését, véres, széttiport holtakat, az ablaktalan házak vak szemüregait, a „betörött gerincű néma hidakat”, a szégyent, az iszonyatot. S mit lát, ha önmagába néz?

Süllyedek, ránt a szomorúság,
mi magyar bánat s fájdalom,
most rajtam próbálja a súlyát.

Merülök, de még láthatom:
mint a mérleg-rúd másik vége
mint kél vak pusztaságokon,

mint emelkedik fel a fénybe
dúltan, véresen is a nép,
életem maradék reménye.

Illyés Gyula „Egy év” című kötete annak idején számvetés volt népünk múltjával, akkori jelenével, várható jövőjével, az egyéni és közös sorssal, a történelem mérlegére vettetéssel, küzdelem a talpra állásért, a megújulásért, s legfőképp az idő sürgető parancsának hirdetése, hogy: „hazát kell nekünk is teremtenünk”. Mert, ahogy a költő 1947-ben „Egy falu Dél-Franciaországban” című prózai írásában mondja: „Nincsenek életre vagy halálra ítélte népek. A népek sorsában is csak helyzet és lehetőség van, és akarat a kettő hasznos összekapcsolására.” – De mi történik akkor, ha a nép, a nemzet rosszul él a lehetőségével, félreismeri helyzetét s torzult öntudattal, felemás akarral, *károsan*, hibásan kapcsolja össze a kettőt? Az „Egy év” olyan keserű versei, mint a *Hazám*, a *Magyarok 1944* vagy a *Nyugat felé* s még jó néhány: mind a haza, a nép pusztulásáról szólnak (a kötet sok más verse természetesen a meginduló új életről s a fölemelkedésről is!). Illyés úgy látja – még 1972-ben, csaknem harminc évvel később is –, hogy „minden pusztuló nép alapbaja a korszerű közösségi tudat, a – jobb szó híján nemzetinek nevezett – egészséges összefogó szellem hiánya”. Persze, ezenkívül egyéb oka is van annak, ha egy nép a romlásba rohan. Arany János verse, *A régi panasz* szerint:

Nem elég csak emlegetni:
Tudni is kell jól szeretni,
Tudni bölcsen, a hazát.

Aligha tévedünk, ha úgy véljük: Illyés *Nem volt elég* című szenvedélyes hevületű verse Arany „régí panaszára” utal vissza. Az „Egy év” versei közt számos remeklés akad, de a *Nem volt elég* közülük is kimagaslik.

Különös felépítésű vers! Konok monotonijában egyre fokozódón, szinte dobpergés-szerűen mindig ugyanaz a vád (önvád) tér vissza, fáradhatatlanul súlykolva a lelkiismeretet: nem szerettük jól, nem szerettük bölcsen a hazát; legtöbbször csak emlegettük, s most nem értjük, miért omlott össze, nem értjük meg, hogy hazaszere-
tetből elégtelenre vizsgáztunk. A 18 négysoros strófa 72 során keresztül az *elég* szó, illetve tagadása (*nem volt elég*) uralkodik, ez kényszerít ki önmagára a költőből

24 (I) rimet, mindvégig hangsúlyosan, a versszakok első és utolsó sorában. (S a 18 strófából 10-ben kerül az *első* sor végére az *elég* szó.) Lenyűgöző monotonia!

A *hazáról* szóló vers a lebombázott vagy szétlőtt ház képével kezdődik. Az igazságtalan, jogtalan és vesztes háború végén az ember megáll a romok közt. Látja, érti, hogy mi történt vele és azzal, ami az övé volt. „A háza itt állt, – szerte szállt! Ezt látod, érted.” De hogy a hazája is ugyanígy ért véget – hogy ugyanilyen szomorú véget ért! –, azt már nem képes megérteni. Holott nagyonis értenie kellene, hisz az a csoda, hogy addig is állt, vagy ahogy később mondja a vers: *hogy össze nem dőlt már elébb!* – Rögtön ez az első négy sor is valami vészes tudathiányra, tudatzavarra, torzulásra utal. Arra, hogy nem tudtunk *hazában, népben, történelemben* gondolkodni, csupán *egyenben*, vagyis: hiányzott az a bizonyos közösségi tudat, az az egészséges összefogó szellem, amelytől *nemzet is lesz a nemzedék*. Csodálkozunk a haza összeomlásán? Elég csak önmagunkba, a közelmúltunkba néznünk, hogy ne csodálkozzunk többé azon, ami saját hibáink, bűneink, mulasztásaink logikus következménye csupán. *Mert nem volt hazának elég...* – s kezdődik a nagy felsorolás: mitől, miért és hogyan nem volt a miénk a haza, mennyire felszínes, talmi volt mindaz, amit a haza szeretetének hittünk (vagy hittek a haza sorsáért felelős felelőtlenek). Hét ízben perdül meg a dob: *Nem volt hazának elég, hogy...* S itt hadd jegyezzük meg mindjárt: a hatást csak fokozza a *hazának* szó kissé lebegő, bizonytalan nyelvtani jellege. Ez ugyanis voltaképp eredményhatározó, de rendkívül közel áll a miként? miül? kérdésre felelő állapothatározóhoz is (nem volt *hazául*, *hazaként* elég, hogy...), sőt, a célhatározóhoz is! Mindössze egyetlenegyszer kerül *nevelő* a szó elé – nyilvánvalóan tudatos művészi szándékból – (nem volt *a* hazának elég...) s ettől részes határozóvá válik, de tudjuk, hogy ez is közeli rokona az eredményhatározónak. – Tehát a felsorolás; mi az, ami nem volt elég hazának, hazaként, vagy hazánkul? A kenyér és a bor, a csakugyan híres magyar kenyér és híres magyar bor szeretete, a *cseléd* félfüllel meghallott izes magyar szavára az elmosolyodás, a könyvek fölötti elandalodás a hősi múlton, vagy egy kósza gondolat, a vonatból kinézve az aratókra: „mást érdemelne ez a nép”; nem volt elég a lelkesedés a háromszínű lobogóért. Ady, Tóth Árpád, József Attila verseiért, az ünnepek rakéta-durrogatása, a szónoklatok, a szőlőhegyi poharazgatás, nótázás; a hortobágyi pusztaromantika, a titkos leadók cigányzenével vegyülő hallgatása, az anyanyelv szeretete, a népművészet hézagossága ismerete és megbecsülése, vagy az, hogy egy-egy hegycsúcsot királyaink, hajdani ősmagyar vezéreink nevére kereszteltünk...

Az eddigi felsorolásban két névre is felfigyelhetünk. *Gracza* György a múlt század végén írta rendkívül népszerű, ötkötetes nagy könyvét az 1848–49-es szabadságharcról. *Feszty* Árpád óriási méretű körképe, „A magyarok bejövetele” még az én gyerekkoromban is látható volt a Városligetben, s aligha tartható többre a milleniumi káprázat és öncsalás jelképénél. Illyés versében *Gracza* és *Feszty* egymás mellé került neve a romantikus múlt szemlélet és a hamis nemzeti illúziók megtestesítője. Mindez tehát: az érzelmes honfi-büszkeség, az elméleti nép-barátság, az üres pátoz, a Szent István kultusz (emlékezzünk csak a Szent Jobb-körmenetekre!): csupa önáltató hazugság, amelytől nem lett miénk a haza. Évszázadok tudati torzulása s az úri rendszer egyre szándékosabb és cinikusabb népbütítése tetőzött a Horthy-korszak „nemzeti eszményeiben”. Volt itt minden: szentistváni birodalom, Regnum Marianum (Szűz Mária országa), lovagias nép, lovas nemzet, katonanemzet, Nyugat védőbástya, hűséges fegyverbarát (a fasizmusé!), úri büszkeség, faji gög és a szomszéd népek lenézése, „Csonka-Magyarország nem ország, Egész Magyarország mennyország”, „Hiszek egy istenben, hiszek egy hazában, Hiszek Magyarország föl-támadásában”, irredentizmus, sovinizmus, munkás- és paraszt-típrás, csendőrsortűz és rendőrterror, nagybirtokos- és pap-uralom..., de minek is soroljuk tovább?! Illyés Gyula verse csak rövid, velős költői *jelzésekben* utal minderre s mindezeket túl (mindezekből eredően) a hamis nemzeti tudatra. Nem volt, hogy is lett volna, *nem lehetett elég* az a fajta frázisos ál-hazafiság, amelyre akkor neveltek minket, nem lehetett elég ahhoz, hogy a hazugságra épült renddel *együtt* – átmenetileg – a haza

is össze ne dőljön. S a becsületesek, a bátrak, az egyénileg hősök sem akadályozhaták meg a nemzeti tragédiát, a minden mohácsi és muhi pusztulásnál nagyobb pusztulást,

Mert sem erő, sem bölcsesség
nem lehet elég, hogy megőjja
a házat, amelyben rakója
nem lelheti meg a helyét.

Itt, a vers végén a *ház* és a *haza* fogalma már teljesen azonosul. A *ház rakója* – a *haza építője*, a *nép*, amelynek ebben az országban nem volt hazája, amely csak akkor szabadulhatott fel az iga alól, amikor urainak „hazája” összeomlott...

A vers három fő részre oszlik; az 1–7. versszak, a 8–13. és a 14–18. versszak külön egységeket alkot, csökkenő terjedelemben (7–6–5 strófa). Az első rész lassú indítása után a másodikban a felgyorsulás, az egy lélegzetre elmondás, a sodró lendület, a harmadikban a súlyos konklúziók egyenlítik ki a csökkenő tömbterjedelmet. Az első rész túlnyomóan értelmi jellege a versek (Ady, Tóthé, Józsefé) említésével szinte észrevétlenül vált át érzelmire, majd a harmadik rész lehajló ívében a kettő valami fojtott indulattal is párosul. Ha az egységeket tovább bontjuk, azt is észrevehetjük, hogy az első hét versszak tömbjén belül mindegyik strófa külön egység, ponttal zárul. Majd a következő hat versszak, onnét, hogy „És nem volt hazának elég, a Gellért-hegyen a rakéta”, odáig, hogy „s a falon a festett cserép” – jóformán egyetlen mondat; igaz, többszörösen bővített, összetett mondat, alá- és mellérendelésekkel, amelyek mind a *nem volt elég* névszói-igei állítmánytól függnék. Így aztán az állítmányhoz szorosan kapcsolódó alanyi fő- és mellékmondatok (amelyek másodlagosan egyéb határozói körülményeket is tartalmaznak), bonyolult alárendelésekkel szövődve össze, egyszerre analizálnak is, szintetizálnak is. A főmondat értékű közbevetett mondatok sem bontják meg a tömb nagy egységét, nem törik meg a lendületet. Az egyes strófák tömör, zárt szerkezetét az *a b b a* rimelhelyezés, az ölelkező rim is biztosítja. Ugyanakkor a már említett 24 rim, amelyet az *elég* szó hangsúlyos, többnyire sorvégi fölcsendülése hív elő anyanyelvünk még megiratlan, de páratlanul gazdag rímshózárából, a vers egészét fogja feszesen össze, ebben a versben is tanúságot téve róla, hogy a jó rim nem henyé ékszer, nem fölösleges cicoma, főleg akkor nem, ha olyan súlyos gondolati tartalom telíti, mint a *Nem volt elég*-ben.

S ha valaki most megkérdezné, hol marad a részletes elemzés, kérdését jogosnak tartanám. Azt igazában most lehetne elkezdni. Csak attól tartok, befejezni volna nehéz.

A kenguru

3.*

A 10-es úton robogott Budapest felé. Délután egy órákor indult el Győrből, s úgy számította, hogy háromra a telepre érkezik. Kamionos Jocóval ötkor kellett a Makkhetesben találkoznia.

Roszkedvű volt és fáradt. A lába akár a tuskó. Az egyes úton annyira elzsibbadt, hogy nem mert tovább hajtani. Megállt a padkán, és öt-hat percig futkosott a kocsi körül. Később észrevette, hogy a Zil hangja közepes fordulatszámra kihagy, megcsuklik. Sejtette, hogy az egyik fűvóka eltömődhetett, de nem akart megállni, nyomta a gázt tovább. Lassan süllyedt mögötte a táj, Komárom, Szőny, Almásfüzitő. Amikor elérte a 10-est és felbukkant Dunaalmás, majd Neszmély, kezdte magát türhetően érezni. A gondozott házak, s kertek közül tűnékenyen elővillant a Duna. Fehér volt a templom. Piros lányok és fekete öregasszonyok mentek az utcán. A férfiak tették dolgukat. Valahol. Egyet sem lehetett látni. Olyan érzése támadt, hogy a Duna-menti falvakban rendes emberek laknak. Az út közvelenül a folyó mellett vezetett, s így a gyér fűzeseken át időnként megvillant a túlsó part, ahol már csehszlovák őrtornyok és épületek álltak.

Párás, füledt idő volt. Az ég távoli peremén testes, mozdulatlan felhők fehérlettek. Eső készülődött, vagy zivatar. A szél, s vele a zápor bármelyik órában megérkezhetett, de el is maradhatott még napokig. Varjú István arca, keze erősen verejtékezett. Egy tiszta szerelőronggyal törölgette a volánt, hogy ne csússzon rajta a keze. Ilyenkor a homlokán is végighúzta a rongyot, mert a legördülő izzadságcseppek marták a szemét. Nehezen lélegzett, s a kimerültségtől káprázott a szeme. Süttőnél rágyújtott egy cigarettára, de a kéklő, könnyű füsttől nem lett jobb kedve. Jól meghajotta a Zilt, mivel ötkor már a Makkhetesben akart ülni, de ahogy közeledett a fővároshoz, egyre kedvetlenebbé vált. Amikor elérte Lábatlant, s az útmenti fák levelein megpillantotta a cementgyár fojtogató porát, hirtelen eszébe jutott Zsozsó anyja. Minden átmenet nélkül jelent meg előtte az asszony: tanácstalanul állt a konyhában és egy üres pálinkás poharat tartott a kezében. Várt, várt és nézte Varjút. – „Mi van akkor, ha az öreglány befújta a dolgot a papának? Mit szól majd Györkő papa? Kiveri a balhét, vagy elviszi?” –

Varjú Istvánt napokig nyugtalanította a Zsozsó ügy. Csak kedden este a bajai Duna parton, a második korsó sör elfogyasztása után engedett fel mellkasában a szorongató feszültség. A harmadik korsó sör után már csak Zsozsó sima bőrére, kislányos testére emlékezett, s az arcára. Bámulta a holtág lusta fekete vizét, s a szombati boldogság emlékei lassan bekerítették. A lány szép, könnyes arca másnap is felrémlt neki, de ahogy a Zil nyelte a kilométereket, s a fáradtság a lábából a fejébe is felnyomakodott, halványodtak a képek,

* A regény első két fejezetét múlt évi 7-8. és 9. számunkban közöltük. (A szerk.)

majd elmosódtak. Csütörtökön eszébe jutott a vastag szájú, szőke stoppos lány, s egész délelőtt azon gondolkodott, hogy miért pont Boglára akart menni, ha egyszer Pécsre indult. Miért nem kapott el egy olyan autót, ami Pécsre ment? A 6-os út tele van pécsi kocsikkal. Mit akarhatott Boglárán? Mi lehet ott azon a kápolnán kívül, amit emlegetett? Pénteken egyik lányra sem gondolt. Kifáradt. Mereven bámulta az utat, cigarettázott és zenélt magának. Délre már túl volt a heti kétezer kilométeren, s csak aludni kívánt, semmi más. Szombaton reggel, amikor a kincseire pillantott, azonnal eszébe jutott kamionos Jocó. Leemelte a Marseille-i képeslapot és elolvasta a szöveget: „A cucc megvan. Július 6-án ötkor a Makkhetesben várlak, Jocó.” Felvillanyozódott. Siettetta a rakodást. Félkettőkor már kint robogott az 1-es úton. Elégedett volt magával. A fáradtság aztán lassan kedvét szegte. A gönyüi elágazásnál már újra zsibbadt a lába, s Komárom után meg kellett állítania a kocsit.

A porban fuldokló kertek között Budapest felé robogott. – „Még egy óra és ott állok a telepen” – gondolta. – „Egymás után futnak be a kocsik . . . Az utakon, a garázsok előtt, a mosdóban, mindenütt sofőrök . . .” – Lassított, kedvetlenül szemügyre vette Nyergesújfalú elszürkült házait, majd előrehajolt, s a szélvédő mellé tűzött fényképek közül kiemelte Zsozsót. A képre pillantott, tanácstalanul billegtette a tenyerében, aztán visszatűzte a helyére. Újra csak felrémlített előtte Zsozsó szép, könnyes arca, mint a bajai Duna-parton. Benyomta a magnó indítógombját, s a teherautó szűk fülkéjében a Middle of the Road együttes rázendített a Soley, Soley dallamára. Varjú tanácstalanul nézte a kőbányai lányok fényképét, s amikor az együttes eljátszotta neki Stott és Capuano másik két számát is, a Varázslónőt és a Méhkirálynőt, újra előrehajolt és levette Mari és Cica fényképét.

– Így ni – mondta hangosan, de aztán az Egy bohóc könnyei következett Smokey Robinsonnal, s ez megingatta. Először Cica fotóját tette vissza a szélvédő alá, aztán, amikor az út Tátnál elhagyta a Dunát, Mariét is. Eszébe jutott, hogy egyszer régen, amikor még a döglesztő nyári napokon kijártak a téglagyári tóhoz, Cicát kihúzta a vízből. Cica nem tudott úszni, de a fröcskölődés hevében a tó közepe felé hátrált, s egyszercsak elmerült. A lányok, s a kisebb srácok nem mertek mozdulni. Nagy csend lett. Erre a csendre emelte fel a fejét. Jól emlékezett rá, hogy a kopár, agyagos parton feküdt, s már csaknem elaludt. De a csend felriasztotta. A vízre pillantott, és látta, hogy Cica feje felbukkan, majd alámerül. Azonnal beugrott, a víz alatt keresni kezdte a lányt. Cica akkor talán tizennégy éves lehetett. Megtalálta. Már nem volt benne erő, olyan volt, mint egy rongycsomó. Kihúzta, partra tette. A lány nem mozdult. Akkor a lábánál fogva felemelte, mint egy zsákot, és kiöntötte belőle a vizet. Amikor ledobta, a lány megrándult, lassan magához tért. Mindenki ott állt körülöttük, Mari is. Cica felállt, tétován körülnézett, aztán váratlanul öklendezni kezdett. Vízet hányt. – „Jó trükk” – mondta Mari, de senki sem értette, hogy mit akar vele. Később körben ültek a kopár, sárgás agyagon, s Cica ott, mindenki előtt szájoncsókolta. Varjú jól emlékezett Cica csókjára. Puha, odaadó volt a szája, de hányásszagú. Megborzongott. Mégis úgy érezte, hogy közel kerültek egymáshoz, és bármit tehetnek a jövőben, az mindig természetes lesz. Volt idő, amikor sokat gondolt Cica gyomrára. Szeretne volna megnézni belülről.

Ahogy az útról a fényképekre pillantott, érezte, hogy a három kőbányai lány már nem fér meg együtt. Régen egyet jelentettek. Az otthont, a megszokott kerületet, a fiatalságot és a szerelmet. De nem külön-külön. Csak

együtt, mintha nem is három lányról lett volna szó, hanem egyről. Egy csajról, aki viszont minden vonatkozásban prima. Mert hát Mari, Cica és Zsozsó prima csajok voltak. Varjúnak hirtelen eszébe jutott, hogy Marit és Cicát legalább tíz éve ismeri, Zsozsót viszont csak azóta, hogy belépett a Volánhoz. Érezte, hogy Zsozsó különbözik tőlük. De miben...? Tűnődött. Semmi sem jutott az eszébe. Mégis előrehajolt, s a szélvédő mögé tűzött képeket szétválasztotta. Cicát Mari mellé tette, és Zsozsó fotóját odább tolta. Nézte a kiállítást. Eszébe jutott a vastag szájú, szőke lány is. Nagyon sajnálta, hogy nem kért tőle egy fotót. Arra gondolt, hogy Zsozsó mellé tenné. De a tokodi elágazásnál már érezte, hogy ez lehetetlen. Inkább Cica és Mari mellé... Az útról újra és újra a lányokra pillantott, s Dorog előtt már tudta, hogy a stoppos lány fényképét oda sem tehetné. Külön kellene tenni, talán nem is a kőbányai lányok közelébe.

Ovatosan hajtott át Leányváron. Éppen Farres Talán című száma forgott Trini Lopezzel, amikor a Zil eleje kezdett jobbra süllyedni. Olyan volt az egész, mintha belement volna valamilyen gödörbe, vagy az út jobb oldala harminc centivel alacsonyabb lenne, mint a közepe. Balra húzta a kormányt, s a kocsit ugrálni, majd bicegni kezdett. Ekkor megértette. Az út szélére kormányozta a Zilt és leállította a motort. A szélvédőn át zavaros tekintettel bámulta a falusi út porát, s amit még ott látni lehetett. Bántotta a dolog. Érezte, hogy bükkfasesegű sofőrré változott. Korábban a fenekén szokta érezni, ha süllyed a kocsit eleje, vagy vége. Mindig pontosan tudta, melyik abroncs kapott defektet. De most nagyon fáradt volt. Egy pillanatra eszébe jutott a repülőtér, ahol a földi személyzet állományában letöltötte a katonai idejét. Jól emlékezett a klubra, ahol az egység összes katonája a bükkfasesegű pilótákon röhögött, akik odaverték a gépeket a betonhoz, mert a hátójukkal sem azt nem érezték, amikor a repülőgép a levegőbe emelkedett, sem azt, amikor a kerekek megérintették a kifutópályát. Pedig azt érezni kell. A jó pilóta segge olyan, mint egy szeizmográf. A jó sofőré is. Érti az utat maga alatt. Varjú István letargikusan nézett maga elé, s amikor hátrafordult, észrevette, hogy Gimmick, a Camel reklám ötödik embere rosszállóan figyel. A szemében volt valami rosszálló és gúnyos. Mintha rossz véleményekkel lenne Varjúról és a sofőrökről. Kövér tokája megremegett, hüvelykujját elegánsan beakasztotta a hőzentrágerjába a csat alatt. Arca lenéző volt és gúnyos. A piros székfű Gimmick magatartását kihívóvá tette. Varjú megsértődött. Ezt nem várta Gimmicktől. Még ha az impotens Moe Mentum vágna pofákat, de Gimmick, aki csak egy hasas pincér, ráadásul bigamista és perverz? Nem értette, hogy mi baja a sofőrökkel éppen Gimmicknek... Szemügyre vette Gimmick húsos kezét, amin aranygyűrűt viselt valódi gyémánt kövel. A kezét, amivel a kenyeres lányok bugyijában szokott matatni tálalás közben. A kezét, ami a lányok fehérneműjéből ott-honosan reppent át a levesestálra, s külön a mutatóujjat, ami felszolgálat közben beleért a levesbe, holott előzőleg oly szorgalmasan működött egyebütt. Nem értette a pincért. Futólag végigmérte az összes figurát, de valamennyien rendesek voltak, még Deious is, pedig arra már régen számított, hogy a néger a zsirárdiban egyszercsak kellemetlen lesz. Csak Gimmick. Csak a bigamista pincér nézett rá gúnyosan és szemrehányóan. Amikor ki-kapcsolta a magnót, észrevette, hogy a kenguru is nézi. A kenguru nézése talányos volt. Nem lehetett minősíteni. Nem volt sem gúnyos, sem kárör-

vendő. Viszont sajnálkozó sem. Csak nézett. Egyébként senki. Csak Gim-mick és a kenguru.

Kiszállt a kocsiból és nekilátott a szerelésnek. Alig bírta megmozdítani a tárcsát szorító anyákat. El is határozta rögtön, hogy bezsírozza valameny-nyit és úgy rakja vissza. De ebből semmi sem lett. Repült az idő, s ahogy az órájára pillantott, látta, hogy már csak egy órája van a találkozásig. Közben még meg kellett érkeznie, letenni a kocsit, s eljutni a Körösi Csoma Sándor útra. Amikor felszerelte a pótkereket, az egyik anyán megszakadt a menet, semmit sem tartott. Pótanya nem volt. – „A telepig” – gondolta – „eljutok vele, s majd ott a szerelők...” – Leengedte a megemelt kocsit, s látta, hogy a pótkerékben a légnyomás is kevés. Kinlódott a szeleppel, sap-kával. Fújt a tömlőbe egy atmoszférát, aztán elindult.

Szerelés közben halálra izzadta magát. Ragadt rá a trikó, s a farmerjét ki lehetett volna csavarni. Már alig gondolt Jocóra, mégis hajtott, s igye-kezett minél előbb a telepre érkezni.

Öt óra után tíz perccel érkezett a Makkhetesbe. Végiment a termen, de Jocót sehol sem látta. Beült egy üres boxba és nyugtalanul nézegetett a bejárat felé. Amikor a pincér odalépett hozzá, várakozva az arcába nézett. Azt hitte, valamilyen üzenet várja. De nem.

– Mit hozhatok? – kérdezte a pincér.

– Sört. Jó hideg sört – mondta Varjú, majd felemelte a kezét és meg-állította a távozni készülő pincért. – Mondja, nem keresett engem itt valaki?

A pincér jól megnézte Varjú átizzadt, koszos trikóját, hosszú, gondo-zatlan haját, sovány, fakó arcát, aztán megingatta a fejét. Varjú nem akart belenyugodni a helyzetbe, félt, hogy elkésett.

– Egy középtermetű, rövidhajú sofőr. Kreol... kamionos...

A pincérnek felderült az arca:

– A kamionos Jocó?

– Igen, a kamionos Jocó...

– Nem, még nem volt itt. Ha jól utánagondolok, legalább három hete nem láttam...

– Ma itt lesz. Jöhet a sör.

Varjú István megkönnyebbült. Hátradőlt a boxban, s futólag szemügy-re vette a szombatesti vendégeket. Ugy tippelt, hogy látatlanban ki lehetne osztani húsz évet. Csak úgy pofára, minden vizsgálat nélkül. A nyomozás persze rontana a helyzeten, a húsból harminc vagy ötven év is lehetne.

Amikor megérkezett a söre, megtapogatta az üveget. Jó hideg volt. Las-san megtöltötte a poharát, aztán a torkába öntötte a hűsítő, kesernyésen pezsgő italt. Kiszáradt szájába, torkába visszatért az élet, érezni kezdte az ízeket, s izmaiban is oldódott a merev fásultság. Maga elé tette a Marseille-i képeslapot, lassan, tagoltan elolvasta Jocó szövegét, aztán megfordította. A képre meredt. Rádöbbsent, hogy idáig a Marseille-i képeslapnak mindig csak azt a felét tanulmányozta, amelyiken Jocó megírta a lényegét. Pedig a képes-lap másik fele is érdekes volt. Monte Carlót ábrázolta belülről. Egy játéka-szinót. Az előtérben rulettasztal állt. A zöld posztó előírások mezőiben szá-mok sorakoztak, a számokon sok-sok tikett, sárga, kék és piros oszlopok-ban. A különös az volt az egészben, hogy a játékasztal körül nem emberek álltak, hanem kutyák. Szép, fajtiszta kutyák, fehér ingben, nyakkendősen, zakósan, s a jelek szerint nagyban játszottak, mivel nagy kutyák voltak. A krupié egy flegma boxer, éppen a kereket készült megforgatni, de mivel egy

vizsla az utolsó pillanatban az asztal fölé hajolt, s a 7-es számra nagy oszlop tikettet kezdett berakni, várt egy kicsit. A haladékot az asztal végén egy bulldog és egy dobermann is kihasználta, s a tikettjeiket sietve betették a számokra. Különös társaság volt. A vizsla széles karimájú fehér kalapot viselt, ahogy az üdülőhelyeken általában szokásos. A szájában hatalmas havanna szivar lógott, bal keze tele halványzöld dollárokkal. Jól látszott, hogy a tiketteket csak az utolsó pillanatban vette. Fehér inget és csokornyakkendőt viselt. A zakója őrizte még a militári vonalakat, olyanszerű volt, mint a tiszti zsávoly, amit a nyugdíjas tábornokok előszeretettel viseltek. A zakó gallérján egy csillag volt, s a bal zsebéből nagy köteg dollár kandikált elő. Az asztal végén a dobermann mustárszínű zakót viselt és valami sálfélét is, de a mellette serénykedő bulldog már ingujjban volt. Piros-fehér csikos inget viselt, és természetesen szivarozott.

Varjú elröhögte magát. A bulldog alig érte fel az asztalt, de izgalmaiban csaknem felmászott a zöld mezőre, a tikettek közé. Az asztal sarkán néhány üres pohár állt és egy hamutartó. A többi kutya már elhelyezte a maga tétjét és várt. A krupié mellett közvetlenül egy nagytermetű dog állt barna zakóban, mely alatt fehér inget és sportos, zöld nyakkendőt viselt. A dog mögött több kutya is állt még háttal, de azok a szomszédos játékasztalt figyelték. Az asztal sarkán fehér uszkár kisasszony kellemkedett, egy fejkendős spániel társaságában. Az asztal másik sarkán kis foxi izgult. Kilógott a nyelve és meredten nézte a tiketteket. A foxin túl újabb spániel állt, a háttérben egy kötényes uszkár whiskyt szolgált fel tálcáról, de a német juhászkutya, aki előtt megállt, rá sem hederített, mert a fejek között a rulettasztalt figyelte nagy szakértelemmel. A német juhász is katonás zakót viselt, s a zakón a francia becsületrendet. Varjú egy hosszúfülű vizsla kisasszonyt is észrevett. Ez volt az asztal mellett az egyetlen kutya, amelyik nem figyelte a zöld mezőt és a téteket. Reményvesztetten nézett maga elé és a hátsójára ülve várokozott. Virágos, pongyolaszerű szoknyát viselt, minden ékszer nélkül. Varjú azonnal kitalálta, hogy ez a vizslahölgy a szivarozó, dollárokat lobogtató vizslaúrhoz tartozik, annak felesége vagy menyasszonya. Azt is kitalálta, hogy a vizslaúr azon a címen, hogy megduplázza a pénzt, éppen most veri el a vizslahölgy örökségét. Varjú az asztalra csapott és hatalmasat röhögött. A röhögéstől elfutotta a szemét a könny. Felpillantott, öntött magának fél pohár sört, ivott, aztán újra az asztalra könyökölt és a Marseille-i képeslapot vizsgálta. Megállapította, hogy a számok az egyes mezőkben az óramutató járásával megegyezően vízszintesen növekednek. A számsorral párhuzamosan felfedezte a zöld posztón a gyártó cég nevét és emblémáját, de csak a kezdőbetűket lehetett elolvasni, a többit nem. Pillantása újra a kutyákra tévedt, és elröhögte magát. Ekkor megszólalt mellette valaki, halk, visszafojtott hangon:

– Államrendőrség! Az orgazdaság alapos gyanúja miatt letartóztatom. Alljon fel és feltűnés nélkül kövessen.

Varjú István összerezett, a jóízű nevetés a torkában rekedt. Lassan, értetlenül felpillantott. Jockó állt előtte. Barna volt, egészséges. Világoskék vasalt vászonkabátot viselt és fehér nadrágot. Szeme fehérje olajos fényben, kiismerhetetlenül csillogott, s a szája szögletében nevetés bújkált. Egy másodpercig még megőrizte a komolyságát, aztán harsányan elröhögte magát.

– Itt a cucc kisfiam – mondta, s egy leberdzseket dobott Varjú mellé a padra.

– Szevasz Jocó, hát megjöttél?
– Nem, ottmaradtam Marseille-ben. Ülök a Földközi tengerben és téged várlak. De te nem jössz, mert a Makkhetesben vagy és sört vedelsz.

Odalépett a pincér:

– Helló Jocó. Mit kérsz?

– Sört. Jéghideg kőbányai sört, sok habbal – mondta, s ahogy nevetett, elővillantak fehér fogai, s a fogak fölött egy pillanatig a száj lila húsa is látszott. Olyan volt, mint egy barátságos, de kiszámíthatatlan ragadozó. Amikor a pincér meghozta a sört, odahajolt Jocó füléhez és kérdezett valamit. Jocó tagadólág rázta a fejét. A pincér elment.

– Arra, hogy megérkeztl – mondta Varjú és magasra emelte a poharat. Ittak, Jocó élvezettel nyelte a hideg kőbányait, aztán Varjúra mosolygott.

– Milyen utad volt, Jocó?

– Jó... Most egészen jó volt az utam. Rá akartam hajtani az új sztrádára Genova után, de nagyon sokat kértek. Így a régi úton mentem, közvetlenül a tengerparton egészen Nice-ig. Prima volt. Savona után ahol kanyarodik az út, egyszercsak előttem láttam az egész Földközi tengert. Olyan volt, mintha nem is a Volvóban ülnék, hanem egy hajóhídon. Aztán persze a parttal az út is elkanyarodott.

– Klassz lehetett.

– Jó út volt. Semmi motorhiba, a hűtőrendszer is primául működött, a cégek sem próbáltak átverni. Úgy látszik, eltunyultak a nagy melegben. Állati meleg volt, s a fény akkora, hogy kóválygott tőle az ember feje.

Varjú megtapogatta a lemerdzseket, aztán szemügyre vette. Puha, fekete bőrből készült, erős, dupla varrásokkal. A cérna piros volt, s a bélése is piros vitorlavászon. Csillogó nikkelgombok sorakoztak az elején, s a zseben is. A bal karján egy színes, téglalap alakú vászonjelvény színesedett. Vízszintes csikozott kék-piros háttér előtt egy hatalmas szárnyú fekete madár repült. Alatta fekete betűkkel a következő állt: M. Q. Viceroy.

– Na milyen? – kérdezte Jocó, s közben intett a pincérnek, hogy hozzon söröket.

– Ilyenre gondoltam. Mennyivel jövök?

– Hét rongy.

Varjú maga mellé tette a kabátot, aztán a farzsebéből előszámlált az asztalra hét darab gyűrött százast.

– Elég? – kérdezte.

– Haver vagy – mondta Jocó.

A pincér odaérkezett az újabb sörökkel. Lepakolt, végigcsapott az asztalon a hangedlivel, megtöltötte a poharakat.

– Hozz magadnak egy poharat – mondta Jocó.

A pincér a szomszéd asztalról levett egy tiszta poharat, és magának is öntött.

– Egészségedre Jocó – mondta, s mindhárman ittak.

– Jó sör – bólogatott Jocó.

– Milyen utad volt? – kérdezte a pincér.

– Jó, most nagyon jó utam volt. Nem történt semmi.

– Láttad a tengert?

– Ott mászkáltam a parton Genova és Marseille között.

– És milyen a tenger?

– Kék. Néhol persze már koszos az olajtól. De errefelé vigyáznak a vízre, mert itt lébolnak a milliomosok. Amerre csak néz az ember, yachtok, vitorlások, vizisizők. Az autók ott állnak a homokon, közvetlenül a dagályvonal szélén.

– És nem kívánoztál megállni? Bemenni a vízbe?

– Nem. Melóban voltam. Amikor leadtam az árut Marseille-ben, persze megfürödtem. De ahol én fürödtem, ott nem lubickoltak milliomosok.

– Hát kik?

– Franciák. Pincérek, melósok a kikötőből, matrózok, kurvák és háziaszszonyok. Osztrigát ettünk és vörösbort ittunk rá. A raktárból eljött velem két melós. Targoncások. Rendes ürgék voltak.

– Nem vagy éhes Jocó? Hozok neked valami fasza kaját.

– Ehetünk valamit. Tatárbifsztek van?

– Menyit hozzak?

– Két adagot egy kosár pirított kenyérrel. Aztán ha jössz majd, hozz újabb söröket is.

Varjú István eközben a söröspohara mellett buzgón lapozta az Ország-héfe angol–magyar szótárt. Egyszer csak felderült az arca.

– Alkirály – mondta boldogan.

– Mi történt? – kérdezte Jocó.

– Azt jelenti, hogy alkirály. Viceroy egyenlő alkirály.

– Világos – mondta Jocó. – Innen van a vice is, a vice házmester.

– Csak ezt az M. Q.-t nem tudom mi lehet...

– Valami yacht-klub lehet, vagy hasonló. Vagy a sportpilóták klubja. Valahol megrendelte egy klub vagy egyesület.

– Honnan van ez a kabát?

– A kikötőből. Átrakásnál mindig megsérül egy-egy láda. Újra kell csomagolni. Előfordul, hogy néhány cucc véletlenül kimarad. Mire ezek bekerülnek a kikötői kereskedelembe, már senki sem tudja, ki gyártotta és ki-nek. Lehet, hogy ez éppen Angliába ment volna, ott vannak ilyen klubok. Azt mondják, minden angolnak van egy klubja.

Varjú becsukta az angol szótárt, és kérdően Jocóra nézett.

– Mi van egyébként?

– Semmi, a közepén egy narancssárga lyukkal.

– Azt ígérted, hogy dumálsz a főnökkel...

– Megtörtént. Szóbahoztam a dolgot az öreg Karesznek.

– Az kicsoda?

– A pilóták főnöke.

– És... Mit mondott?

– Gyanakszik, hogy dobbantani akarsz.

– Nem mondtad neki, hogy köbányai srác vagyok?

– Mondtam. Azt hiszem, nem is erről van szó, csak egyszerűen nincs felvétel. Televagyunk prima sofőrökkel.

– De egyszer újra csak lesz felvétel...

– Lesz... Mindig van, minden évben. De azt ne reméld, hogy veled kezdik...

– És ha újra szólnál a főnöknek?

– Szólok Kánya, de azért nézd meg magadat a tükörben.

– A hajam?

– Ki törődik ma már a hajjal... De nem vezetsz te még olyan régóta...

A kamionhoz csak komoly szakmai gyakorlattal vesznek fel pilótákat, és a gyakorlat egyrészét nem öt tonnás játékautóban kell szerezni, hanem nagy kocsikon vagy autóbuszon. Kiváló szakmai tudás kell, politikai megbízhatóság és valamilyen nyelvismeret.

- Látod ezt a szótárt, Jocó?
- Látom. Angol szótár.
- Mondjak neked valamit angolul?
- Ha egy mód van rá, ne mondj.
- Miért, nem csíped az angolt?
- Az angol nálunk a legkevésbé kell. Németül kellene tanulnod, olaszul vagy franciául. Esetleg oroszul...

- Állatian bírom az angolt. A slágerlistát is angolul vezetik.
- Mit? Kicsoda? - Jocó hunyorogva, értetlenül nézett Varjúra.
- A slágerlistát.
- Na igen. Kérd magadat egy nagyobb kocsira, és ha lehet, ne karambolozz. Balesettel már nagyon nehéz...

- Kösz Jocó, megpróbálom. Ha megtudsz valamit azért majd szólj.
- Szólok - mondta Jocó, aztán felemelte a poharát és kiitta belőle a sört. Varjú nem ivott, csak nézte Jocót és reménykedett valamiben. Egy fél mondatban, biztató hirben, amit Jocó elfelejtett, és hirtelen a sör hatására eszébe jut. De Jocó hallgatott. Varjú nem akarta lezárni ezt a témát, sietve megszólalt:

- Hogy van a Volvó?
- Kösz, jól.
- Nem rendetlenkedett?
- Nem csinál ilyent.
- Állati kassa érzés lehet egy Volvót vezetni.
- Nem rossz. Biztonságban érzi magát az ember a volánja mögött.
- Egyszer majd ha úgy adódik, megengedhetnéd, hogy vezessem egy kicsit...

- Nem igen adódhat úgy...
- Csak húsz métert. A hangját szeretném hallani, és érezni, ahogy megmozdul az a kolosszus.

- Na jó, ha legközelebb hazajövök, úgy intézem, hogy beülhess néhány percre.

- Most hová indulsz?
- Nem tudom, csak hétfőn indulok, vagy kedden. Úgy hírlik, Olaszba megyünk...

Megérkezett a pincér. Vastag vágódeszkát helyezett az asztal szélére, melyen két nyers húspogácsa piroslott. A deszka mellé fűszereket tett, s egy külön tányérban vajat.

- Gyönyörű sovány bélszín. A Misi négyszer átdarált - mondta, aztán egy villával elkezdte a vajat, a mustárt és a húst összedolgozni. Közben pirospaprikát, borsot, sót, apróra vágott hagymát és egy kevés majoránna-t hintett a keverékre. Gyúrta, paszírozta, s közben Jocóra vigyorgott.

- Tudod, amikor én srác voltam, a muterom mindig azt mesélte, hogy ők Velencébe készültek nászútra. Úgy volt akkor, hogy a nagypapa megkapja a részét az üzletből, és kifizeti a fiatalokat. Óbudán volt egy rendes üzletük. De a társa váltókat írt alá és megszökött. Anyámék itt voltak Pesten, sehová sem tudtak elutazni, apám akkor szabadult a Háginál. De azért reménykedtek,

hogy egyszer később, tíz év múlva elmennek Olaszországba és megnézik a tengert. Aztán jöttünk mi. Hatan voltunk testvérek, én vagyok az ötödik gyerek. A muter soha nem láthatta a tengert. De én egyszer még összeszedem magamat és elmegyek Itáliába. Összedobok egy kis dohányt és elutazom.

– Utazz el Totyó, manapság mindenki utazik. Aki kíváncsi a tengerre, elutazik és megnézi. Van neked dohányod, nem féltelek – mondta Jocó és megveregette a pincér karját.

– Tudom én Jocó... De a tenger nyáron a legszebb... És itt az üzletben nyáron legjobb a forgalmunk. Nem akarok kimaradni a jó forgalomból, három gyerekem van, és ezek már ugye igényes gyerekek.

– Igényesek, mi?

– Azok Jocó... S tudod, szeretném őket taníttatni...

– Tojást nem teszel bele?

– Tegyek?

– Kettőt, addig én ezt még gyúrogtatom.

A pincér elszaladt tojásért. Jocó maga elé húzta a deszkát és a villával lassan paszírozta, gyúrogtatta a masszát. Közben belekóstolt, utána sózta, egy kis borsot is hintett a tetejére.

– Megkóstolod? – kérdezte, s a villán egy kevés húst nyújtott Varjúnak.

– Csináld csak...

Futólépésben érkezett a pincér. Nagy kosár gőzölgő pirított kenyeret tett az asztalra. Maga elé igazította a deszkát, és újra kezelésbe vette a masszát. Lyukat ásott bele, majd egy alkalmas pohárból két tojás sárgáját ejtette a közepébe. Újra összedolgozta az egészet, aztán betolta az asztal közepére. Várt. Jocó kivett egy szelet kenyeret és megkente a bifsztekkal. Beleharapott, megforgatta a szájában, elégedetten bólintott. Amikor lenyelte az első falatot, megszólalt:

– Jól sikerült Totyó. Kóstold meg.

A pincér kettétört egy kenyeret, megkente, s ízlelgetve, bólogatva elfogyasztotta.

– Jót tett neki a tojássárgája. Ilyen jó tatárbifszteket évek óta nem ettem. Van aki petrezselymet is szel bele.

– Ebbe petrezselyem nem kell. Hozhatnád azt a sört.

– Sört isztok rá?

– Sört.

– Nekem mindegy, csak gondoltam, az első szelet kenyér után mégiscsak bort kívántok.

– Mit kívánsz? – fordult Jocó Varjúhoz.

– Szomjas vagyok. Állati hetem volt. Teljesen kiszáradtam az országutakon.

Jocó újra a pincérhez fordult:

– Igazad van, Totyó, de azért ha teheted, nekünk sört hozz.

– Hozom a sört, Jocó – mondta a pincér és elsielt. Néhány perc múlva négy üveg Radebergerrel tért vissza. Az üvegek párák voltak, s kellemes hűvösséget árasztottak maguk körül. Jocó gyanakodva az üvegekre nézett.

– Erre a négy üveg Radebergerre vendégeim vagytok – mondta a pincér.

– Kösz Totyó. Rendes tag vagy. Mi újság nálatok?

– Lebontanak bennünket.

– A Makkhetest?

– Azt beszélnek, hogy a Harmat vendéglőt is lebontják, s lehet, hogy a Kő-

rösi Csoma Sándor úton végig a házakat – mondta, s közben megtöltötte a poharakat. Magának is töltött.

- Egészségedre, Totyó és a Makkhetesére – Jocó magasra emelte a poharát, és a torkába öntötte a hideg sört. Jóízűen ittak mind a hárman.
- Ez sör – mondta Varjú.
- A séf kint állt a konyhaajtóban és intett Totyónak.
- Majd visszajövök – mondta a pincér és elszietett.
- Jocó és Varjú elégedetten kengették a piritott kenyereket a húsmasszával. Rágtak, ettek. Néha egymásra néztek és bólintottak.
- Jó ez a kaja – állapította meg Varjú.
- Milyen lenne?
- Az a helyzet, hogy egyébként én csak az átsütött húsokat tudom megkajálni. Nem lehetek olyan flamós, hogy a félig sült, véres húst megegyem. A bifszteteket sem bírom megenni. De ez most prima kaja.
- Nyers.
- Az a jó. Mert vagy legyen valami nyers, vagy süssék meg rendesen... De amit csak úgy összetaknyolnak a konyhán, azt egyék meg a budai urilányok. Azoknak a gyomra mindent kibír.
- Amikor elfogyott a tatárbifszték, Varjú teleöntötte a poharakat, és elszántan nyelték a sört.
- Jobb, mint a kőbányai – szólalt meg Jocó –, de ha én két-három hét után hazajövök, alig várom, hogy lenyomjak egy korsó hazai sört.
- Te, ott kint miket zabálnak?
- Hol?
- Hát erre lefelé az olaszok, meg a franciák.
- Mindent. Vannak jó kaják. A tengerparton főleg halat, meg mindenféle tengeri herkentyűt. Polipot, kagylót, tengeri sünt. A polip nem jó. Olyan mint a kocsonyahúsban a porcogó, íze nincs. A kagylók közül én csak az osztrigát bírom enni.
- Sütik?
- Nem. Nyersen. Kis citromot csavar rá az ember és felszipantja.
- Milyen?
- Mint a takony, de jó ízű. A sült kagylóban sok a homok, kvarcog az ember foga alatt. Legjobbak persze a halak. Vörösborral. A sült halat nagyon tudják csinálni. A legkisebb mocskos kocsmában is odahozzák a nyers halakat egy tálcán és megkérdezik, melyiket süssék meg neked. Rá lehet mutatni. Nincs is külön konyha. Ott sütik a kocsmában egy tűzhelyen. Nagy parázs, régi réz meg vas serpenyők, lábasok. Jó sülthalak vannak arrafelé. Sült hal vörösborral, ennél többet nem igen kívánhat az ember.
- Jól élsz.
- Jól? Lehet, hogy jól. De ha az ember úton van, mindig összejön benne egy kis nyugtalanság. Az úton mindig történhet valami. Bedögölhet a motor. Lezárnak egy átkelőhelyet, utat, vagy a rendelő cég akadékoskodik az átvételnél. Mostanában annyiféle zűr van a világban. Nemrég Olaszországban hozzáam szegődött egy szürke kocsi. Négy srác ült bent. Két napig követtek. Hol előttem jártak, hol mögöttem. Ha megálltam, megálltak, ha elindultam, elindultak. Ha bementem egy bisztróba Coca-Colát inni, kettő bejött és Coca-Colát ivott, a másik kettő kint maradt. Nem tudtam mit akarnak. Rossz út volt, egészen elvékonyodtak az idegeim.
- Mi lett aztán?

– Semmi, harmadnap elémvágtak, s úgy száznegyvennel, százhatvannal eltűntek az úton. Azóta sem értem az ügyet. Talán összetévesztettek valakivel. Ezeknél örökké robbantgatnak, és nem lehet érteni az egészet.

Varjú hosszan tűnődött, aztán kézbe vette a bőrkabátot és megtapogatta.

- Hét rongy elég?
- Vedd föl.

Varjú felállt, és magára húzta a leंबरdzseket. Ahogy kimagasodott a boxból, többen odanézték. A vendéglőben már nagy volt a füst és a lármá. A meleg is, pedig az utcára nyíló ajtók nyitva voltak, a szellőző berendezés is működött. Felemelte a két karját, szétfeszítette a vállait.

– Pont jó. Nem fizetsz rá? – kérdezte, s közben visszaereszkedett az asztal mellé és levetette a kabátot.

– Nem. Hármát hoztam, a másik kettő már elment darabonként kettő-ezerért.

- Nem is rossz üzlet.
- Neked. Nekem ez nem üzlet. Meg kellett vennem. Bent fekszik a dohányom, valutában. Ha én üzletet akarnék csinálni...

Alacsony, kreol fiú állt meg az asztal mellett.

– Szevasz Jocó, látom megjöttél – mondta és udvariasan mosolygott. Túl udvariasan. Várt.

- Meghívhatlak egy sörre? – kérdezte Jocó.
- Megyek már... Éppen indultam kifelé, amikor megláttalak.
- Szívesen ittam volna veled egy sört...
- Kösz, rendes vagy, megyek már. Pihend ki magadat. Szevasz...

A mosolygós kreol fiú ellépett az asztaltól, majd megtorpant, mintha hirtelen eszébe jutott volna valami. Lassan megfordult, s az asztalra támaszkodva Jocó arcához hajolt:

- Füvet hoztál?
- Nem... Tudod Rafi, hogy én füvet soha nem hozok. Sajnálom.
- Ne értsd félre, csak gondoltam mutatóba, viccből. Ha nem, nem.
- Rafi, ha ismersz, tudod, hogy...
- Tudom... Oké... Én sem utazom ebben. Nem is akarok. Keresem én a zűrt?

- Nem Rafi, nem gondolnám rólad. Nyugodt lehetsz...
- Kösz Jocó, szia... – mondta a kreol és elment.

Jocó néhány pillanatig gondterhelten nézte a poharát, mivel az üres volt. Aztán hirtelen eszébe jutott, hogy mi a teendő. Kinyújtotta a kezét és nagy szakértelemmel teleöntötte a poharakat. Ekkor az asztalhoz lépett a pincér. Felemelte a poharát.

– Egészségünkre. – Mind ittak. A pincér az asztal fölé hajolt, felemelte az üres vágódeszkát és a kenyeres kosarat. Közben suttogva beszélt Jocóhoz:

– Vigyázz a mosolyárussal. Nagyon rajt vannak, és már kész a zűrje. Láttam nagyon rád hajtott.

– Kösz Totyi. Rafi most semmit sem akart, csak köszönt, mosolygott, és elment. Egyébként semmim sincs. Még cigarettát sem hoztam. Minek? Itt is kapni mindent.

- Hozzak még sört?
- Hozz Totyi. Most már maradunk a Radebergernél.

A pincér elmenőben még végigvágott az asztalon a hangedlivel, aztán az üres edényekkel elvonult.

Varjú kíváncsian nézett Jocóra.

– Te, mi az a fű? – kérdezte.

– Fű...

– Ez a vigyorgó fiú legelni akart?

– Bizony – mondta Jocó és elröhögte magát.

– Nem nagyon értem.

Jocó benyúlt a zsebébe és előhúzott egy doboz hosszú Kentet.

– Gyűjts rá.

Varjú kivett egy cigarettát, a szájába tette. Gyufát akart gyújtani.

– Ebben van a fű – mondta Jocó.

Varjú ijedten kivette a szájából a cigarettát és nézegetni kezdte. Bizonytalan, apró, zöldes foltok sejlettek át a hülzni vékony papírján.

– Mi ez?

– Fű... Fű azt jelenti, hogy hasis vagy marihuána. Ez látod üzlet lenne.

Varjú bután nézte Jocót, majd újra a cigarettát.

– Gyűjts rá, vagy tedd zsebre.

Varjú zsebre tette a cigarettát. Megcsóválta a fejét:

– Ha egyszer hoztál, miért nem adtál neki?

– Mert nem hoztam... Csak kettőt. Egyet nekem, egyet neked. Látni akartam a vagány pofádat, amikor beleslukkolsz. Gyujts rá...

– Majd.

– Na jó, akkor egészségedre – mondta Jocó és nevetve nyúlt a poharáért.

– Miből van ez? – kérdezte Varju, amikor letették a poharakat.

– A fű?

– Ami ebben a cigiben van.

– Kenderből. Kendermag, vagy kendervirág.

– Kender itthon is van, mi ebben az üzlet?

– Ez a legnagyobb üzlet a világon. Ennél nagyobb és rohadtabb üzlet már nincs is. A nagymenők persze nem hasissal háznak, hanem heroinnal.

– Az is kenderből van?

– Nem, az mákból.

– Olyan mákból, ami a kalácsban van?

– Pontosan olyan mákból.

– Az is van itthon. Annyi mák terem nálunk, mint a rosseb, mégsem gazdagszik meg rajta senki.

– Nem a mák a lényeg, hanem a mák leve, az ópium.

– A magyar máknak nincs leve?

– Van leve.

– Akkor mi van?

– Az van kisfiam, hogy aki hozzányúl az ilyen áruhoz, az börtönben végzi. Aztán ha az Interpol felszagozza, egy életre kész a pofa. De azoknak a török meg szír parasztoknak, akik a mákot termelik, már mindegy az egész. A többi meg gengszter. A gengszterek nem félnek az Interpoltól.

– A törököktől jön az egész?

– Onnan is... Főleg a Közel-Keletről. Valahol, talán Szíriában az ópiumot egy vegyész vagy patikus átalakítja. Morfiumot készít belőle. Így már könnyebb szállítani, mert közben elveszti a súlyának a kilenctized részét.

– Honnan tudod te ezeket Jocó?

– Mindenki tudja. Nyugaton állandóan erről írnak az újságok. A France-Soir megírta az egészet. Aztán aki egyszer megfordult Marseille-ben, az mindent tud. Marseille nagyon nagy kikötő, és tele van titokkal.

– Szép lehet.

– Szép, gazdag és titokzatos. Közel-Keletről odaérkezik a nagy teherhajók fenekén a morfium. Ha sikeresen kirakják, néhány óra múlva már kint van Marseille-en túl, valamelyik gyönyörű villában. Marseille körül tucatjával állnak a titkos laboratóriumok, s a vegyészmérnökök a morfiumot átalakítják heroinná.

– Állati... Mit lehet ezen keresni?

Elment – mondta Totyi és négy párásoldalú Radebergert tett az asztalra.

– Ki ment el? – kérdezte Jocó.

– A mosolyárus. Óvakodjatok tőle. Nagyon veszélyes – mondta és megtöltötte a poharakat.

– Magadnak is önts – biztatta Jocó.

– Elég lesz. Nagy a forgalom...

Jocó nyakonragadta az egyik üveget és a pincér poharát is teletöltötte.

– Igyál velünk, Totyó.

– Egészségekre – mondta a pincér, aztán felkapta az üres tálcát és elviharzott. Jocó hosszan utánanézett, s amikor eltűnt a söntés csapóajtaja mögött, előrehajolt, szinte az asztalra hasalt.

– Nemrég letartóztattak egy Joseph Paoli nevű mérnököt. Az őberhén bevallotta, hogy harminchatezer dollárt keresett havonta.

– Állati dohány... – sóhajtott Varjú. – Ha meggondolom, hogy kétezer-ötszáz dollárért már egy Corollát lehet kapni...

– Milyen Corollát?

– Corollát. Az kocsí. A Toyota gyártja. Imádom a Corollát.

Jocó a söröspohárért nyúlt. Elnevette magát:

– Miért nem egy Trabantot imádsz? Mondjuk egy használt Trabantot? Tudod mennyire lehet imádni egy Trabantot?

Varjú nehezen értette Jocót. Nézte hogyan iszik. A poháron át egy kis csit beelátott a szájába. Az inye és a szája húsa még mindig sötétlila volt.

– Te hoztad azt a magazint, amiből kivágtam a fotóját.

– Ha ilyen hülye vagy, nem hozok többet.

– Hozhatsz. Nem tévesztem össze magamat a nagymenővel.

– Remélem. Bár te is menő vagy. Menő fej, csak nem veszed észre.

– Te Jocó, végül is mennyit lehet kapni egy kilogramm ópiumért?

– Négyezer dollárt, de heroinná feldolgozva már tízszeresét éri, s ha átjutott az USA-ba, akkor már húszezer dollárt is meg lehet kapni érte. Persze az sem rossz, ha eljut Bécsbe, Brüsszelbe vagy Amszterdamba.

– Nagy üzlet.

– Piszkos üzlet. Te még nem láttál morfinistákat. Mind roncs. Hevernek a padokon, lépcsőkön. Olyanok, mint a halottak.

– Nem másztak még rád a pofák, hogy így meg úgy...?

– Közvetlenül nem, üzeneteket már kaptam.

– És?

– Mit és?

– Nagy dohány...

– Kisfiam én sofőr vagyok. Sofőr és nem csempész. Családom van. Két gyerek. Lehet, hogy lesz még egy, mert ez a kettő fiú, és a feleségem lányt is

szeretne. Négy éve kaptunk lakást. Eleget keresek. Ha megtetszik valami odakint, megveszem. Egy-két kabátot, cigarettát, kisebb cuccokat szabályosan is behozhatok. Minek kockáztassam az állásomat.

– Igazad van... Nem éri meg.

– Nem. A vége holtbiztosan börtön, vagy baleset. Elég egy félreértés, s az ember már bent fekszik az árokban a kocsija alatt. Arra ügyelnek, hogy szép lapos legyen, mert esztétikai érzékük aztán van.

– Zűrös ügy.

– Nagyon zűrös. Ha besétálsz nekik, véged. Egy ilyen buliból nem lehet kiszállni. Nem mondhatod nekik, hogy fiúk, én már eleget kerestem, nem kockáztatok többet. Azt sem mondhatod, hogy elromlottak az idegeid és félsz. Aki megpróbál kiszállni, azt kinyúvasztják. Nem bíznak benne, félnek, hogy köp.

– Rohadt ügy. De ha meggondolod, hogy harminchatezer dollárt be lehet söpörni havonta...

– Nem éri meg. Ez a Joseph Paoli is lebukott. De ennél nagyobb veszély is van. Marseille-ben mesélte egy halász, hogy ezek a vegyészek gázálarcban dolgoznak heteken át, és nagy a robbanásveszély. Sokan felrobbannak. Rohadt ügy ez.

– Rohadt – mondta Varjú, aztán teleöntötte a poharakat és jóízűen nyelték a Radebergert.

– Mi van a lányokkal, Kánya?

– Megvannak. Az Olgí írt a Mancí néninek.

– Hol van?

– Nápoly mellett. Azt írja, hogy jó kilátásai vannak...

– Képelem, szegény buta kis bige. És Zsozsó?

– Nincs vele semmi.

– Pötyike azt mesélte a feleségemnek, hogy komolyra fordult a dolgok Zsozsóval...

Varjú meghökkent.

– Honnan veszi ezt Pötyike? – kérdezte idegesen, és sietve lenyelt egy fél pohár sört.

– Együtt jártok, azt mondja, és hogy a kis Zsozsó állatian szerelmes beléd.

– Marhaság. Megőrültek ezek a csibék.

– Szerintem is. Ne haragudj Kánya, de amikor ezt hallottam, eszembe jutott az a gyönyörű fejed és fulladoztam a röhögéstől.

– Kiöregedtél.

– No no...

– Ezeket a tiniket nem érted. Zűrös csibék...

– Persze Kánya, az egész tyúkudvar zűrös. Majd rájössz. Lesz egypár gyereked és mindent megértesz.

– Más terveim vannak.

– Ez természetes. Valamennyien így voltunk.

– Nősülni nem kötelező.

– Nem...

– Mit hülyéskedsz?! Tele vagyok komoly tervekkel...

– A terveket meg kell valósítani. Hétfőn bemész és átkéred magadat az öt tonnásról egy brontosauruszra. Gyakorolsz...

– Pötyike össze-vissza beszél. Semmit nem ért meg, csak dumál-dumál, mintha valaki rábízta volna az életét.

– Ösztönös vadmacska. Ne szívd mellre. Csak Cica érdekli. Cicát gyomlálgatja...

– Semmi közöm Cicához.

– Lehet. A feleségemnek azt mondta, hogy amióta Cicát kihúztad a téglagyári gödörből, és az lesmárolt, nincs egy nyugodt napja.

– Tudod mikor volt ez?

– Sejttem.

– Öt, vagy hat éve.

– Nem rólad van szó, Cicáról. Idegbajt kap, ha meglátja.

– De miért? Két retkestérdű kőbányai csaj...

– Na persze, de az egyik szíami macska, a másik házi.

– Melyik a szíami?

– Nem mindegy neked, Te Zsozsóban utazol...

Varjú ingerülten Jocóra nézett, de aztán lenyelte a mérgét. Le is öblítette, sörrel.

Este tíz óra volt, amikor fizettek. A ceppet elosztották ketté.

– Na merre? – kérdezte az utcán Varjú.

– Hazamegyek, vár a család – mondta Jocó. Kezet rázott a fiatal sofőrrel és elindult a fülledt, poros utcán a sörgyár felé. Varjúnak úgy tűnt, hogy Jocó tényleg hazamegy, vagy ha nem, a felesége elé a sörgyárhoz, mivel éppen véget ért a délutáni műszak.

Varjú István állt egy kicsit az utcán, tipródott, nézelődött, aztán eszébe jutott Pötyike dumája. Mérges lett. Mit házal ez a csaj az ő ügyeivel? Hátára csapta az új lemeberdzseket és elindult a Pillangó felé. – „Pötyikét ma nevelésben részesítem” – gondolta. – „Bemegyek, körülnézek, mintha idegen helyen járnék. Nem köszönök a srácoknak, a lányokat sem veszem észre. Pötyike ezt persze nem bírja. Felugrik az asztaltól és odajön. Akkor én jobb kézzel... Nem... Az nem lesz jó... Bal kézzel, előrenyúlók és elkapom az orrát. Először csak befogom, aztán, ha vinnyog, megcsavarom. Megcsavarom az orrát. Világos... Megcsavarom... Megcsavarom és így szólok: Picike! Mi bajod van neked Cicával?... Igen... Igen... De pontosan. Mi bajod van vele? Vagyis Zsozsóval? Mi bajod van Zsozsóval?... Nem, ez nem lesz jó. Ha valaki menő fej, nem tér a tárgyra. A menő fejek sejtelmesek, flegmák, érthetetlenek. Csakhogy én nem vagyok egy menő fej...” –

Az út szélére köpött, gondosan megvizsgált egy plakátot, melyen összesen két szó látszott a fényben: Budapest patkánymentes. Ahogy a plakátról oldalt pillantott, határozottan volt az érzése, hogy egy patkány szaladt át az úton és eltűnt a lefolyóban.

– „Jocó azt mondta én is menő fej vagyok. És ha Jocó azt mondta, akkor az is vagyok. Ha valaki kidob a Volvó ablakán pár ezer dollárt, mert elvei vannak, arra oda kell figyelni...” – gondolta, s egy pillanatra elképzelte, hogyan utasítja majd vissza a kábítószerkereskedőket, ha kamionos korában megkörülnékezik. A családra gondol, a lakásra... És... Eszébe jutott, hogy nincs családja. Furcsa érzése támadt. Gondolkodott. – „Előfordulhat, hogy nőtlen sofőröket nem szívesen tesznek nemzetközi járatokra. A nőtlen ember mindenütt otthon van. Megszokja az idegen ételeket, italokat, nőket, a napot, akárhonnan is süt. Az a baj... Az a baj, hogy nőtlen vagyok. Fiatal és nőtlen... A haj ezeket nem érdekli... Csak a család. Van család, vagy nincs

család? Jocó is milyen családias . . . Mekkora vagány volt ez! Te jó isten . . . Már úgy látszott, hogy a siten végzi . . . De nem. Pont olyan melós lett, mint a többi, csak egy kicsit klasszabb.” –

Amikor befordult a Pillangó utcájába, és megpillantotta a fényben a poros, kókadtt ecetfákat, újra eszébe jutott Pötyike. Bosszantotta a lány kotnyelesége. Újra elhatározta, hogy megbünteti, de az orrcsavarást már nagyon enyhének találta. Szigorúbb büntetésen törte a fejét. Már csaknem a Pillangó előtt járt, amikor eszébe jutott valami és elnevette magát. – „Elkapom Pötyikét” – gondolta. – „Iszom vele két Martinit, aztán elcsalom sétálni. Biztosan eljön. Ha nem akarná a dolgot, akkor is eljönne, hogy a többi csajt felmérge-sítse. Eljön . . . Az első akácfa alatt megcsókolom, aztán belenyúlok a blúzába . . . Aztán majd valahol egy padon, vagy a töltés oldalában . . . Közben megmondom neki, hogy ez büntetés. Minek házal az én ügyeimmel. Mi köze hozzá?” –

Érezte, hogy izzad a tenyere, s az egész napi kosz rajta vastagodik még. Tapogatta a tenyerét, és kezdte magát kényelmetlenül érezni. Eszébe jutott, hogy a Pillangóban megmoshatja a kezét. Ez egy kicsit felvidította, és igyekezett elképzelni, hogy hol és hogyan bünteti meg Pötyikét. Már érte az arcát a teraszról kihulló fény, amikor elkomorodott.

– „Pötyike holnap elmegy Jocó feleségéhez és elmeséli az egészet. Elmeséli, de nem azt mondja, hogy büntetésből történt. Mást mond majd. Csa-csogni fog kedvesen, mosolyogva, kacarászva, ahogy szokott. Részletezi az ügyet. Talán még megjegyzéseket is tesz. Jocó felesége tovább meséli. Pötyike meghívja Cicát egy puncsfagylaltra, s közben, lassan, kanalat nyalogatva elmeséli hogyan történt a dolog. Cica kételkedik majd, de Pötyike bizonyítékokat vesz elő. Egy leszakadt gombot, cigarettacsikket, szakadt ruhadarabot. Különös gonddal otthon elszakítja. Leteszi az asztal szélére. Cica elmeséli Zsozsónak. Élvezettel. Zsozsó sír majd és ott várja reggel hatkor a telepen. És ha ott vár? Mi köze hozzá? Fölháborodott, de a haragjában nem volt semmi meggyőződés. Pötyike majd Zsozsóval is összeül és megkínozza. Nem rögtön, csak egy hónap múlva, amikor már Zsozsó mindent tud és igyekszik elfelejteni, megbocsátani. Rámosolyog majd. Hányingerem van – mondja. Mit tanácsolsz? Zsozsó elsápad. Pötyike: Megszüljem neki? Biztosan szeretné. Szerintem azért csinálta az egészet. Téged szeret, de tőlem akar gyereket. Mit gondolsz, fiú lesz, vagy lány? . . . Zsozsó felemeli a kanalat, vagy a villát, és beleszúrja Pötyikébe. Este már az egész Kőbánya tudja, hogy Varjú és Pötyike . . . Na nem . . . Ezt nem . . .” – gondolta Varjú és lassú, gondterhelt léptekkel felsétált a Pillangó teraszára. Riadtan körülnézett, mivel attól tartott, hogy az első nő, akit megpillant, Pötyike lesz, s akkor mégiscsak meg kell valahogyan büntetnie. De nem, Pötyike nem volt ott. A teraszon felhangzott a kórus:

– Kár . . . Kár . . . Kár . . .

– Nem érvényes. Kenguruvá változtam – mondta Varjú és leült a hosszú asztalhoz. Nagyjából együtt volt a társaság, mivel szombat volt. Két sofőr, egy sörgyári, ott volt a gyógyszergyári technikus, és egy srác a szállásról, aki pár hete kölcsönkért tőlük egy százast, s persze, ott voltak a lányok, Mari és Cica. Két ismeretlen lány is ült az asztalnál. Varjú bemutatkozott az új lányoknak, aztán leült egy üres székre.

– Mi van Kánya, nehéz heted volt? – kérdezték a srácok.

– Kétezeröttszáz kilométert, vezettem plusz defekt, plusz karburátor zűr.
– Csajok?
– Hőség, este sör... A csajok most a Balcsin mutogatják a hófehér seggüket.

– A lányoknak ma már manipulált fenekük van – szólt közbe a gyógyszergyári technikus. – Télen kvarcolnak, tavasszal pedig kidugják az ablakon, vagy az erkélyen. Ha arra sétál egy-egy leszereltetett régi elvtárs, tisztelnek nekik.

– Mi? – kérdezte Varjú gyanakodva.

– Tiszteletből. Azt hiszik, hogy maga a végtelen homlok áll ott rendíthetetlenül...

– Pötyi...? – kérdezte Varjú.

– Eltépett, randija van. Felszedett valakit. Beat...

– Beat...?

– Beat. Van ilyen.

Cica átült Varjú mellé és megcsókolta a fülét.

– Fújj – mondta.

– Mi van?

– Bűdös a füled.

Varjú jól megnézte magának Cicát, aztán fél kézzel magához húzta és lesmárolta.

– Mi van veled, nyuszikám?

– Jaj, Kánya... Itt vagy?

– Ahogy elnézem...

– Akarod, hogy most...?

– Akarom – mondta Varjú és egy százast gyűrt elő a zsebjéből az asztalra. – Menj be a Mancinénihez és hozz ezért két száraz Martinit.

– Arany pofa vagy. A verklit ne indítsam be?

– De indítsd. Van az a roller, az a...

Cica beviharzott, elindította a wurlitzert, s miközben megvette a két száraz Martinit, a belső teremből előtört Kovács Kati hangja: „Ha egy rock and rollert kaphatnék, egész nap rolleroznék... De a rock and roller nagyon drága, nem kapni a mi utcánkba...”

Cica Varjú elé tette a két Martinit. Zöldefehér jégkockák úsztak a lében. Ittak, lesmárolták egymást. Ekkor Mari az asztal túloldalán előrehajolt és megszólalt:

– Zsozso kilencig várt.

– Nem volt megbeszélve – mondta Varjú.

– Kilencig várt. Akkor sírt egy kicsit és hazament.

– Sírt? Miért sírt?

Mari kétértelműen vonogatta a vállát.

– Nem tudom. Neked kellene tudnod, hogy miért sírt.

– Lehet. De én nem tudom.

– Hol voltál idáig?

– Jocóval a Makkhetesben.

– Ha neked az fontosabb...

Varjú nem értette a lányokat. Zavartan nézett Marira, aztán Cicára pillantott, de nem lett okosabb. Így hát kinyújtotta a kezét és megemelte a poharát. Koccintott Cicával. A szeme sarkából látta, hogy Mari gyűlölködve nézi Cicát.

– Egészségedre édes → mondta Cicának, hogy Marit megpukkassza. Nem nagyon értette a lányokat. Korábban szelídebbek voltak. Amikor letették a poharakat, Cica a füléhez hajolt suttogva:

– Elveszed?

Varjú mehökkent:

– Kit? – kérdezte.

– Zsozsót.

– Zsozsót?

– Nem veszed el?

– Ha akarod, elvehetem... De miért venném el pont Zsozsót?

A két lány összenézett, kis grimaszt vágott és elnevette magát. Varjú egyre rosszabbul érezte magát. A levegő is fülledt volt, s az ég is dörgött már valahol, de alig hallotta. Ivott még egy kortyot a Martiniből aztán cigaretta után kotorászott a zsebében. Szájába dugta a hosszú Kentet, amit Jócótól kapott. Meggyújtotta. Kellemes fenyőillat lengte körül, s az első slukk után furcsán kitisztult a feje. Még szívott belőle, s úgy érezte, mintha jobban látna, és valamilyen hideg, tiszta mámor kerítene hatalmába.

Cica odahajolt az arcához és a fülébe suttogta:

– Most kell elmennünk innen.

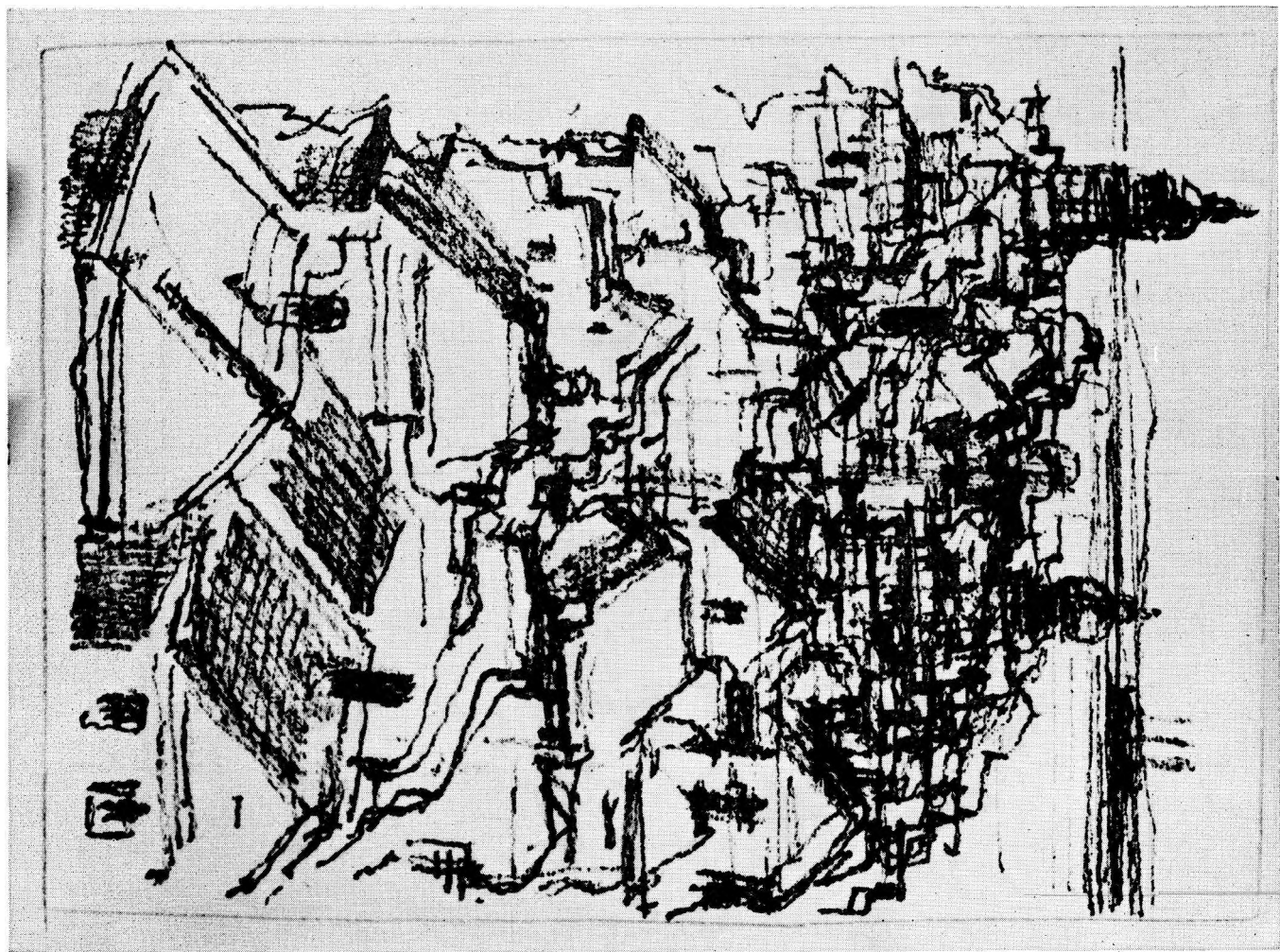
– Miért?

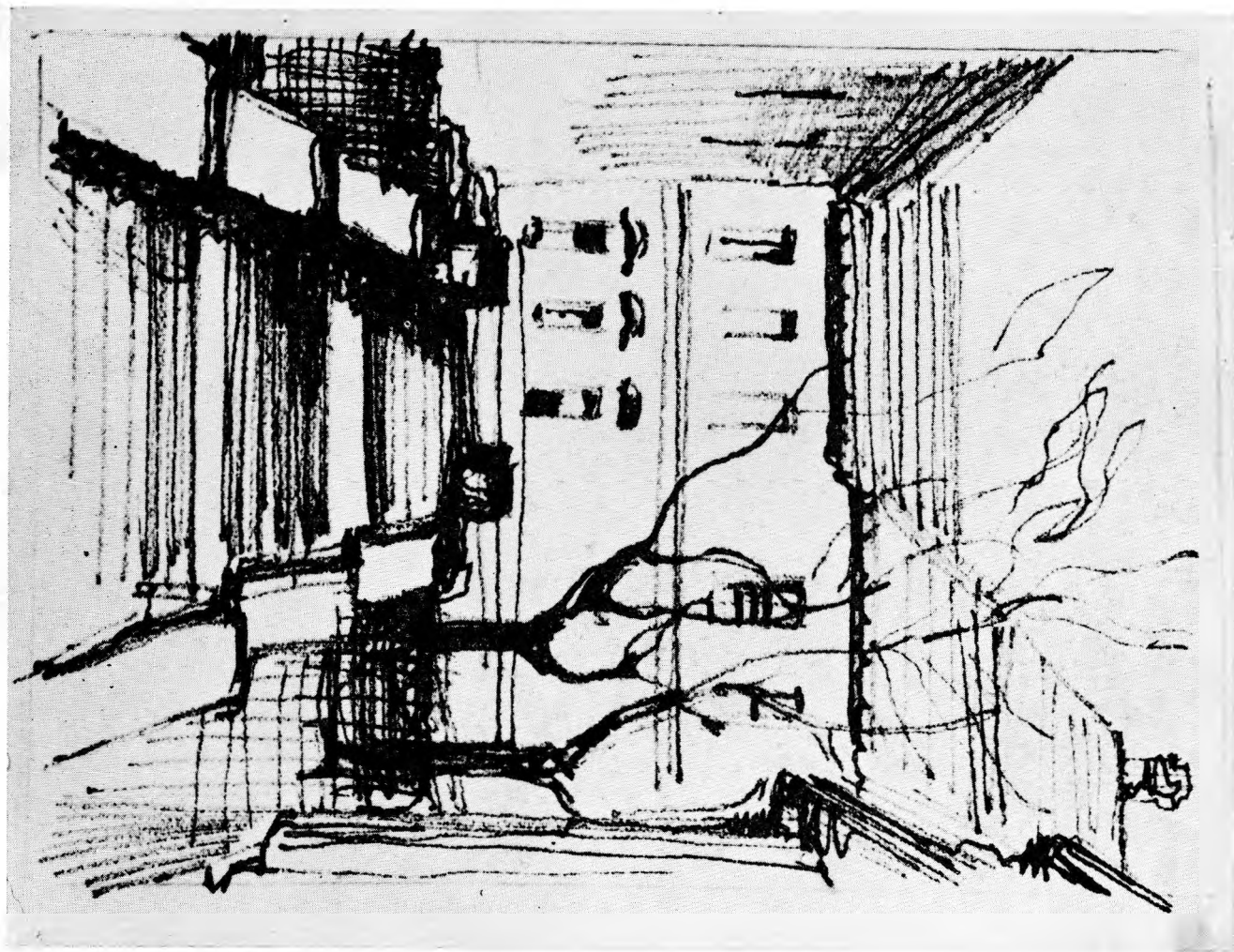
– Majd meglátod... Gyere Kánya... Nagyon szeretném, ha most jönnél.

– Majd... Elszívom ezt a cigarettát...

Ahogy Cicára nézett, látta, hogy a pulóverje élénkpirosan világít, szinte foszforeszkál, de nemcsak a pulóverje, hanem a szoknyája, s a haja is. Hirtelen minden megváltozott. Élénk színekben ragyogott a Pillangó, mintha titokban újrafestették volna a teraszt, a neonok fénye megsokszorozódott, s még Mari barnás retiküljének fáradt színe is ragyogott. Körülnézett. Amikor Cicához fordult, meglepetten látta, hogy az beszél hozzá. Nem értette mit mond. Válaszolt rá, de úgy érezte, csak nagyon lassan érti meg Cica, hogy mit akar. Pedig akkor már Cica szája is ragyogott, mint a rubin, és úgy érezte, belehal, ha nem kaphatja meg. De összezavarodtak a dolgok. Hirtelen mindenki felállt és berohant a bárpulthoz, vagy a házak árnyékában elmenekült. Időnként olyan érzése támadt, mintha dörögne, vagy ágyúznának. A lányok eltűntek, s egyedül ült a Pillangó teraszán. Észre sem vette, mikor eredt meg az eső. Ömlött. Az asztalon, amiről a terítőket már rég leszedték, a könyöke alá folyt. Többször megrázta a fejét, aztán felállt, vizes trikójára felhúzta a bőrlemberdzseket és elindult haza. A villámok nagy sárga foltokat hasítottak ki a kőbányai éjszakából.

(Folytatjuk)

A tavasz játéakai

MÁRCIUS

*A kikelet
eget
homorit,
lombot
domborit,
földet
beborít.
Itt hozom a
kamasz tavasz ravasz
titkait.*

A GYÍK

*Barna gyík
bozót tövén napozott,
leveleket lapozott
ez a rozsdás,
tán a kertben ő a postás.
Hozz nekem is levelet!
Nem lehet,
mert a leveles bokorban
a levél mind megiratlan.*

A KISKAKAS

*Kiskakas a jércék között vonúl,
kendermagos mellénykéje
mint a szabó mesterműve,
azt gondolja, nagyúr.*

*Kiskakas a szemétdombra kiáll,
vértől duzzad tarajkája,
türeszfogú koronája,
azt gondolja, király.*

GÚNÁR-SZÓNOKLAT

*Gá-gá-gá!
Továbbá
kiáltom
világgá:
Gá! gá! gá!*

A FOGFAJÓS TORONY

*A síkságon
nagy a táj.
A toronynak
foga táj.*

*Foga táj,
abbizon,
a harangot
kihuzom.*

VONAT

*Ülünk, velünk fut a vonat,
hát az erdő hova szalad?
El a vonat mellett
templomtorony nyargal
fordított irányba,
elbillent kalappal.
Idegenek integetnek
elfutó part-oldalon,
tán mert ők is szivesebben
utaznának vonaton.*

GYEREKKUCKÓ

*Sok drága játékszer között
mindig legkedvesebb
a szakadt, piszkos rongybaba.*

Moszkvai házak

Moszkvában, 74 őszén. Riportot írni. Miről? Rengeteg hazai utas járt és jár, és rengetegen járnak Moszkvában mindennap, nem-moszkvaiak, bel-földiek és külföldiek, küldöttségek, turisták, a világeszme hívei vagy még csak kíváncsi tapogatói és nézői: ontják magukból és nyelik magukba a látogatókat a pályaudvarok – a bjelorusz, a kijevi, a jaroszlavi, a leningrádi, a kazanyi és vajon hány még –, a három repülőtér fogadóépületei; a városnak, ahol egy bő emberöltő előtt négy millió ember élt,

most pedig nyolcmillió ember él,
azt

hiszem, naponta félmillió vendége van, turistája meg zarándoka, ha nem több, és mind megkapja, magával hozza vagy viszi haza a maga Moszkva-képét. És föltehetem – mert sajátmagamon észleltem, sajátmagamról tudom, többszörös tapasztalatból –, hogy Moszkva minden látogatás első napjaiban mindig újra az a történelmi Moszkva lesz, amelynek varázsos épület-együttese, térpontjai ragadják meg az embert: a Vörös tér – vörös, a jelző mai és holnap értelmében, vörös, az orosz szó régi „szép”-jelentése szerint –, a Szpasszkij-torony, az az óra a tornyon, a domború hátú tér végében a Dilinós Vászoly kilenc kerek temploma egyetlen torony-kupola-tető-tobzódássá zsúfolva, szertelen-szép 16. századi pompa, és a tér közepén a Mauzóleum síma vörös márványtömbje, 20. század, mindennek ellentmond körös-körül, mindenben otthonos, ami körülötte van, aztán az elfogyhatatlan embersor, a hallgatóg ünnepélyesség (nem, elvtárs, ne tessék eljenni előre mint külföldit: csak lépegetszünk, lépegetszünk), aztán a székesegyházak, a kupolák aranyvillogása, amivel nem lehet betelni, és amire éjszaka történelmileg felelnek vissza a Kreml-tornyok csillagai, a rubinvörös villogás – előbb a napfényt tükröző, hívő magasba-nyújtózás, aztán a sötétbe beleszögezett, „öntött” ember-csillag –, aztán a többi, a fehér színház a tágas téren, meg az a kolostor meg az a temető Novogyevicsijben – nyári alkonyatkor a legszebb –, a temetőben Majakovszkij sírja, orosz meg ukrán meg üzbég meg lett, angol, német, magyar nézi a márványt, aztán arrébb az óriásméretű sír-arcképek, óriásira nagyított fotók, két üvegtábla közé fogva – ne azt mondd, hogy érthetetlen, hanem azt, hogy szokatlan, hogy más –, aztán Dr. Anton Pavlovics Csehov szerény, szecessziós sírköve, vasrács-négyszögben, aztán az évszázad- és történelem- és műemlék-szuggesztióban előbbre és tágabb terekbe lépve, a város fejlődéstörténeti határgyűrűin, Bulváron és Szadovaján át kifelé haladva más épületek, együttesek, képek és pontok, akár azok a Troickij- meg Borovickij-tornyokat utánzó magasépületek is, amelyeknek historizáló monumentalitásán lehet hűledezni, fejet csóválva, de értetlenkedni ugyanúgy nem, mint a Metró bronzsal, mozaikkal, freskókkal, márvánnyal, kristállyal telezsúfolt állomásain. Megvan a látogatók Moszkva-képe. Talán a Metrón, valamelyik állomásán, valamelyik mozgólépcsőjén kezd ez a kép változni, mert

ott árad-apad, áramlik-hullámszik a tömeg, zúg, susterog, nem fogy:
nyolc millió
ember él itt,
házamban összesen tíz millió.

Ha a Hotel Minszkben kapsz szobát, és az ablakod az utcára néz, készülsz föl: minden zúgni fog. Odalenn reggeltől estig zúg a Gorkij utca, százerek zúgnak el odalenn. A járműforgalom hat sávban zúg, ha nem nyolcban, autónak lefelé rohanni – lejt az utca – nyilván élvezet, fölfelé rohanni nyilván ugyanaz, mert a Volgákat ugyanúgy lehet hajtani-nógatni, mint a horkoló trojka-lovakat havas síkon és kaptatón, éjszaka meg éppenséggel bögetni lehet a motorokat: ha a magad városainak zajaihoz vagy szokva, csak nyugtatóval alhatsz éjszaka. Ha a moszkvai belváros, a Bulvár-gyűrűn belüli terület főútvonalain jársz, reggeltől estig bármikor, lökdösni fognak a gyalogosok. Úgy érzed majd, hogy lökdösnek. Nem lökdösnek, csak meglöknek, ütköznek, mert sokan vannak, nem férnek. Metrón-mozgólépcsőkön elevátorok és szállítószalagok jutnak az eszedbe, szüntelenül fölfelé lapátolt meg lefelé kanalazott, zuhogatott anyagtonnáknak, de

ezek a tonnák élnek,

és célszerű, ha az ember odaengedi magát ennek a szuggesztiónak, egy új Moszkva-képert. Úszik egyet a Komszomoleckája-állomás medreiben és medencéiben, amikor három pályaudvar utas-tömege örvénylik benne. (A terelőkorlátot megmarkolni.) Ha boltba megy, vagy ha csak szőlőt akar venni egy utcai pavilonban, beáll a sorba, és célszerűen érzékeli a sor hosszát meg azt a hosszú időt, amíg végre a pulthoz ér. (Az elárusító ki fogja csipegetni a fűrtökből a megpuhult, hibás szemeket a vevő nyolcvan kopejkájáért, bizony, s ezt csak úgy mellékes megjegyzésként, hazai használatra): Szabolcstól Budapestig rugdosott-guritott jonatán-szotyadékra gondolva, meg a szőlőrekeszek fenekéről maszatos újjakkal összege-reblyézett sasza-seprőre gondolva, ne válogasson a kedves vevő, nem lehet itt válogatni.) Jó, ha az ember elidőz a Gumban (amúgyis elmegy, turisták és utasok megrögzött vásárolhatnékjának engedve): figyelheti a majdnem félelmes tolongást. Egy idő múlva eszébe fog jutni, hogy az a tömeg, az a lakóház-, középület-, kommunális létesítmény-mennyiség, az az ellátási hálózat, anyag- és árumozgatás, amely Magyarországon (körülbelül, részarányosan) hetvenezer négyzetkilométeren él, mozog, bonyolódik le, az ott, a moszkvai autópálya-gyűrűbe zárt területen, a moszkvai városépítészek megszabta, véglegesnek szánt városgyűrűn belül. A gyűrű körülbelül száznegyven kilométeres kör, a kör területe tehát durván másfélezer négyzetkilométer. Ez akkor is elgondolkasztat, ha Budapest-méretben számolunk, mert ez három Budapest területe, de a lakosság nem háromszor két millió, nem hat, hanem nyolc. Az autópálya-gyűrűn belül még egy egész Budapestnek kell elférnie, laknia, élnie. És ha a magunkfajta nem a Hotel Minszkben kap szobát, s nem utcára nézőt, hanem másutt kap egy csöndeset, akkor este azon kezd gondolkodni, egy pohár teát szűrészölgetve (minden folyosó végén éjjel-nappal forró a dezsurnaja szamovárja, de egy pohárnál többet nem tanácsos inni, mert annyi is serkentőbb két hazai feketénél), hogy vajon

hol

üldögél a tévé előtt, vagy olvas, tanul, ásít, mosakszik, bújik az ágyba, alszik, szeretkezik, pelenkáz gyereket, veszekszik, van meg békességben, hajt föl egy

pohár vodkát, írja a disszertációját, kalapálja papírra a regényét nyolc millió ember.

Első Moszkva-képemre – jó évtizede – ugyanígy ráterült az élő tömegnek ez az impressziója. Aztán – akkor véletlenül és csak futtában – még egy. Repülőterre rohant velünk a megkészt a taxi. (Órára-percre rendelt taxik, ígérkezett barátok, tolmácsok, ismerősök mindig megkészték, megkésnek abban az országban, aztán lihegve berobognak, vagy derüsen-ártatlanul állítanak be. Tatjana lihegve kért elnézést, két csontos karjával szélmalom-vitorlázott a szálloda-hallban, menetlevél-adminisztrációról mondott valamit, körülményességről meg indigóról, aláírandó másodpéldányról. Xénia csak nevetett, tudta, hogy szép a szeme, és mert több európai fővárosban élt évekig, azt is tudta, hogy a szapora pillogás jobb érv az indigó-érvnél. A jaltai alkotóház gondnoka – évtizede – sehogy se kért elnézést, amiért egyáltalán nem rendelte meg a taxit. A Vörös Szása hajlott korát meghazudtoló hangerővel üvöltött a telefonba, „bunker”, ordította többször, „bunker”, öt perc múlva ott volt a taxi, a gondnok egykedvűen vette tudomásul a dolgot, verejtékben fűrödve dobáltam a csomagtartóba a bőröndjeinket. Rejtélyes ez a derűs, egykedvű „ráérünk”, ez az idő-trehányság és magánkényelem, mert megfer ugyan, hogyne férne meg, az idő-tágasság a terek tágasságával – tágasság-megnyilvánulások a klasszikus orosz irodalomban, tágasság képzőművészeti vetületei, orosz tágasság-élmények Rilke, Barlach műveiben –, de hogyan fér meg azzal az irgalmatlan határidőzés-szigorral, amit a munkában tapasztal az ember, ha jól odanézi, és hogyan azzal az ütem-dühvel és vágatás-extázissal, ami ezeket a boldogan késlekedő magánkéslekedőket közügyeikben jellemzi? Vagy azért a düh meg az extázis, mert fölismerték, hogy az idő az ő kísértően és boldogítóan tágas terekben is irgalmatlanul egyenletes-állandó és állandóan fogy? De ha fölismerték, miért fölülről kezdik az idő-fegyelmet, a cselekvések pontosítását, miért nagy ügyekben, miért nem gyakorolják kicsiben? Rejtély. (A sofőr mogorván taposta a gázpedált, tövig, a Volga égnek szegezett orral rohant kifelé a városból, és útban Vnukovó felé átrohant egy új

lakótelepen:

a házak megváltoztak, sima hasábok lettek, a háztömbök eltávolodtak egymástól, köztük park-kezdemények próbáltak kiszökdülni, vagy csak kopár terek nyíltak. Aztán az eleinte csak négy emeletes, alkalmas, de nem éppen vonzó épületek felnőttek tíz szintes tömbökké. Aztán megint csökkenni kezdett a magasságuk, de ott kinn, egyre távolabb már azért, mert még csak épültek, még toronydaruk között álltak. Aztán már csak pincék és alapok. Aztán csak földgyaluk és buldózerek, buckákon billegő dömperek. Aztán semmi, csak nyírfaerdő. Egy kifelé, a belső városgyűrűből kifelé nyomuló építkezési offenzíva,

egy hadművelet

impressziója volt ez,

már akkor. Maradandó. Vonzó. A Kaluzsszkaja Zasztava historizáló „városkapuján”, a kisstilű nagyralátás irrealista tornyai közül kitörő valóság, eleinte csak előőrs-akciók, bizonytalan léptek, tapogatások – azok a négy szintes házak, amelyeket ma egy legyintéssel letud a városát mutogató moszkvai: „ezek még Hruscsov-házak” –, aztán nekilendülés, fölvonulás, erő-koncentráció, élet-offenzíva, elől a földgyalu-tankok, nyomukban a többi hadigép, az offenzíva gőzhenger-hasonlatát könnyen folytathatnám, és ellenállhatatlannul eszembe kell jutniuk az 1943–44-es fölszabadító hadműveletek számai-

nak, negyvenezer katyusa és ágyú össztüzének meg a szuperteljesítményű fényszóróknak, amelyek fényében főlörülten tántorogtak a „zäh wie Leder und hart wie Kruppstahl” német katonák. A hadművelet-jelleg és a hadművelet-elszántság választ ígérően illeszkedett a tömeg-impresszióhoz, feleletet ígért arra, ami itthon is izgat. Az izgat, hogy hol és hogyan valósul meg az új társadalmi együttesekben a magánboldogság. Vagy miért és mennyire pang tovább a magánboldogtalanság. Mert azt hiszem, hogy a közboldogság csak magánboldogságok összege lehet, a magánboldogsághoz pedig magánszféra, magánélet szükséges, de ez nem lehet többé valamiféle magánzói, elkülönülői, bezárkózásos boldogság, ez csak egy közösségben-magánemberi boldogság lehet. És mert ez szükségszerűen otthonokban, lakásokban, négy fal között, zárt-nyitott falak között valósítható meg, azért mindenütt érdekelnek a lakások, otthonok, az újtipusúak, a lakótelepek, ahová konokul elképzeltem az én „homo colonus”-omat, a társadalmilag urbanizált embert, a nyíltat, a nem metropolizáltat-tipizáltat – gyakran aggódok, hogy önkényesen vagy idealisztikusan képzeltem és képezem el; gyakran aggódok, hogy itthon, hazai használatra azért is vagyok a középvárosi urbanizáció híve, 50–60–100 ezer lakosú új városok propagátora, mert a magam Budapestje korszerű lakónegyedeiben csak a civilizáció korszerűsége örvendeztet meg, a közösségtudat megfakulása viszont aggaszt, a lakótelepi megszürkülés és magánzás szintén, az egész metropolizálódás folyamatosan.

Lakótelepet látni. Újat. Átlagosat. Nem reprezentatív. Az nincs is? Ha nincs, akkor jó. Preferált sincs? Még jobb. A kocsí, amelyet Iván Vasziljevics adott alá (menetlevél-adminisztráció öt perc: bámulatos), nekilódult, kifelé a városból, át a Krími-hídon. Jó negyedóra múlva csak azt nem értettem, hogy lehet egy utca olyan hosszú, mint a Varsavszkoje Sosszé, aztán Csertanovó következett,

az egyik legújabb városrész, és sokáig tartott, még mindig tartott, nem fogott el;

végül megállítottam a kocsit, kiszálltam (köszönöm, ne várjon meg), és a következőkben a látvány leírása következik. Legelőször az utcáké. Pompás nagyvonalúsággal tervezett, nem a jelen közlekedési igényeihez méretezett utcák. Holnaputániak. Minden főútvonal kétpályás, minden valamirevaló úttest szélessége kétszer két sáv. És mert holnapután minden valamire való utca zajos lesz, a tíz szintes házgyári tömbök az utcák szélén futó járdáktól húsz, harminc, ötven méterre állnak, hátrahúzva. Tágas utca- és úttest-völgyek közöttük. A tömbök óriásiak – a kisebbekben van tíz lépcsőház, a nagyobbak hossza teljes utcahossz –, de a tömbök körül és között is tér, tágasság, tér. A zaj eloszlik. Egy forgalmas útkereszteződésben megállni, szemet behúnyni, egy percig fülelni: a zajok városiak, de visszhangtalanságuk falusi. Nincs decibel, nincs falakról visszapattanó motorbúgás, ricsaj. Szemet kinyitni: égbolt látszik, az égbolt érzékelés legalább olyan erős, mint a háztömb-érezékelés. No, igen, hiszen én érzékelem ezt, és szubjektíven. Lehet, hogy csak szubjektíven érzem sajátosan oroszoknak is ezt a mindenestül 20. századi várostelepítési megoldást. De a tágasság, a nagy távolságok, a horizont-bőség, a térszabadság igényének a megnyilvánulását látom benne. Építésben, településben azt a hagyományosságot, amelynek idegen a nyugat-európai városok zártsága – romjai helyére zsúfolt, zárt, föltornyozott kétszeres Majna-Frankfurt –, idegen az egymáshoz-szorulás, a megalopolisz-felhőkarcolók zsúfoltsága. Vagy csak azt abszolutizálom, ami nekem tetszik?

Igen hamar fölfigyeltem a „mikrorajon”-fogalomra, amely szerintem hagyományos és sajátos telepítést fed: a sima, csak igen szűkösen variált házgyári tömbök hatalmas udvarokat zárnak körül, az udvarokban – a szóhasználat a méretekhez képest önkényes – park, játszótér, iskola, bölcsőde, óvoda, üzletek, szolgáltatóház. Benn Moszkvában (vajon hány kilométert jártam, csavarogtam egy hét alatt a Szadovaja-gyűrűvel meg a Bulvárral meghatározott, magánhasználatomra Belső-Moszkvának meg Ő-Moszkvának kinevezett területeken?) számos helyen bukkantam házak közé zárt udvarokra, ezeken az udvarokon fácskákra, bokrokra, ügyetlen-estlen kiskertekre, lócákra, nap-sütésben üldögélőkre, sakkozókra, tereferélőkre, urbanizáltak életforma-emlékeinek meghatározó őrízgetésére, urbanizálódók természet- és égbolt-vágyainak a megnyilvánulásaira. S elnéztem Csertanovóban – meg a Jugo-Zapad-negyedben meg Cserjomuskiban – a lakók barkácsolta locsoló-berendezéseket, esőztetőket, földszinti ablakokon kicsüngő műanyag locsolótömlőket, a szegényes-borzas előkertecskékre, a városi ember kicsi bokor- és virágdzsungelére vizet vödöröző bácsikat, kóró-maradékokat élesztgető nyugdíjasokat (kegyetlenül aszályos év volt az 1973-as). Nehéz urbanizálódniuk, gondoltam. Megkérdeztem volna egyik-másik bácsit: könnyebb-e így, mikrorajon-udvarokon? De nem tudok oroszul, s ha tudtam volna, kevesen értették volna a kérdést: ahogy nálunk se tudja, aki urbanizálódik, hogy ő most urbanizálódik, s hogy jó volna tudatosan tennie ezt, ugyanúgy azt hiszem, Csertanovóban meg Cserjomuskiban se igen tudják az érdekeltek, milyen társadalomformáló magánfeladattal küszködnek éppen, s bizony a korosak is, még az öregek is, akik már nem fognak megváltozni, de tűrni, azt fognak, megszokniuk az újat kénytelenek. És nem tudom, nem lesz-e még nehezebb az urbanizálódás a másik telepítési változatban, amely már nem képez óriás-udvarokat, hanem kitárja a mikrorajont, utcákká egyenesíti. Pedig ez a változat korszerűbb, racionálisabb. A tömbök homlokzatukkal vagy oldalhomlokzatukkal fordulnak az úttestek felé, a háztömbök egy része egy emelettel magasabb, mert az üzletek apraja – a moszkvai Patyolat átvevőhelye, a borbély, az órák – a tömb földszintjén kapott helyet. Célszerű megoldás (vagy csak saját lakótelepi szubjektivitásom mondatja velem?): a kommunális beruházások egy része kénytelen a házakkal egy időben megépülni, a boltosok és szolgáltatók már nem érvelhetnek építési késedelemmel. Égbolt még marad, a házak előtt és között harminc-negyven méter zöld terület marad, de udvar már nincsen. Iskola és rendelőintézet beilleszkednek a laza tömbsorba. Pék, hentes, zöldséges, közért és egyebek helyett megjelenik az „Univerzám”. (A Csertanovóban látott vadonatúj ABC-áruház berendezése, pult- és polcrendszere, végeláthatatlan pénztársora megbirkózik a vevőáradattal. Csak ne volna ott is, mint nálunk, bajos a vevő szatyra, kosara, ne kellene a bejáratnál letenni. És ott,

ahol annyi a vevő,

végképp

nem elég hús szög vagy kampó egy pult peremén: Csertanovóban valóságos ruhatár kell, három szatyor- és kosártárosnővel, bádorgilétákkal és ellenbiletákkal, és máris megvan a következő tömegprobléma, más nevén közösségi magánprobléma, mert tolakodás van, és ahol az van, ott idegeskedés van, ott megjegyzések röpködnek, mit tolaakszik, maga vén trotty, fogd be a szád, te strici – régesrég túl kellene már lenni mindenütt ezen a szatyor-rendszeten, nagyobb a vele okozott társadalmi közérzeti kár, mint amennyi a megóvott

nugátszeletek és bocicsokik, a bolti kálókba könnyen beleférfő törpe lopások összes értéke.)

Nehéz alkalmazkodni. Aki Csrtanovó szélén lakik, a legújabb házakban, csak néhány hete költözött be. Tíz éve még falun lakott. Aztán tíz évig az urbanizálódásnak csak az idegörlő tanfolyamait járta ki. A lakásinség általános iskoláját. Mit tehet az új telepi lakos, a telepes, akit én Pesten, Moszkvában, mindenütt kinevezek „homo colonus”-nak? Bebújik a lakásába, rendezkedik, boldog. Ha kijön, körül néz. Tetszik? Nem tetszik? Felületesen néz körül. Az új tömbök több változatban épülnek, de szükségképpen kevés változatban. Egyhangúság. Világjelenség. (Finnországi erdei példára hivatkozni meghaladott dolog: Tapiola a kedves, érdekes mikrokísérletek egyike. A szépen fényképezett München-környéki „Siedlung”-okat mesék mézeskalácsházainak nézi a metropolis-tervező, ha örvend is a színességüknek, változatosságuknak.) De hogy a szürkeség nem törvényszerűség, az biztos. Színezéssel már enyhítgetik ott is, mint nálunk. Sürgethették a lakók, hogy legyenek színesek a loggiák meg a homlokzati elemek. Föl-fölbukkan egy hagyomány modern változata: nyers téglafalat utánóznak a homlokzatpanelek, másutt színes csempe jelenik meg rajtuk. Bátoratlanul. Miért csak hóka pasztellszínekben? Miért nem vörös meg kék az ablakok szegélye, mint a valaha olyan harsányan színes, szertelenül és cifrán tarka orosz falusi házak ablakai? Minek erről a vér- és virágszeretetről, házakra fölfestett életmohóságról és bővüléségről lemondani? Hosszú orosz tél, nagy hó: egy színes ház hívogat, egy szürke eltűnik benne. S a látvány végül nagyságában is nyomasztó, mint nálunk a szép óbudai hegy lába alatt végighúzott szürke fal, mint a kelenföldi Csikágó, a Tétényi út felől nézve. (Szolnok, Szombathely, Pécs, Szeged új telepei élnek – vagy csak nekem?) A méretek látványa Csrtanovóban ez volt: egy utcakereszteződésben körbe forogva huszonkilenc tömböt számoltam meg, aztán eltálpaltam a megcélzott legtávolabbi tömbig, ahol huszonnégyet számoltam meg, aztán a harmadik távoli pontról huszonnégyet. Fejszámolás: az első, ehhez a másodiknak meg a harmadiknak a fele, mert a körök metszik egymást, az összesen ötvenkettő, s ha egy tipustömb 144 lakás (pontosan annyi), akkor, utcákat formáló duplatömbökkel is számolva, 9500 lakás mellett tálpaltam el. Laikus terepszemlém (így hú terepvázlatom) szerint ez csak kis része Csrtavonónak. Messzire már nem kellett mennem, mert negyedik nekilödulásra kiértem egy szélső házhoz. Az út elfogyott, csak ideiglenes, hegyen-völgyön rögtönzött aszfaltsövények voltak, dimbes-dombos terep. Az utolsó ház földszintjén könyvtár; az egyik ablak mögött szőke, szemüveges, fiatal nő. Olvasott vagy írt; fixiroztam. de ki se pillantott. A ház végében két fiú meg két lány. Azon vitatkoztak, hogy harminc kilométer-e onnan a Kremlig, vagy húsz. („Húsz”, „harminc”, „Kreml”, „kilométer”, ennyiből meg a sűrű mutogatásból a nyelvtudatlan is ért.) Ott aztán az aszfalt is elfogyott, földutak, meg gyalogösvények futottak be egy nyírfás-fenyős erdőcskébe, ahol sokan tologattak gyerekkocsit, sétáltattak gyereket, leginkább nagymamákat, mert minduntalan azt hallottam, hogy:

Bábuska! Meg: Bábuska!

A bábuska Csrtanovóban ugyanaz, mint nálunk: nagymama. A bábuskák sokasága fáradt, mert öreg. Mert urbanizálódni már nem fog. Moszkvában két Budapestre való család egyik legfőbb dolga az – ha tudja, ha nem –, hogy városlakóvá meg „homo colonus”-szá képezze magát, és ennek a tömegnek egy ötöde-hatoda nagyszülő lehet. (A csrtanovói délelőtti órák gya-

logosainak, bolti vásárlóinak, porrongyrazóinak és dunyhapüfölőinek megfigyelt életkor-megoszlása is meggyőzőtt erről.) Ez nyolcszázezer nagyszülő. A bábuskák közt van kedvetlen, aki csak pöröl, pöröl az unokájával. Az arca nyüzött és keserű. Láttam. Amikor boldogan beköltöztünk a kelenföldi háromszobás lakásba, anyám nyüzött volt, keserű, hamarosan kiújult a gyomorfekélye. Hosszú ideig volt a ma nagyon gyakori és nagyon beteg családszerkezet áldozata. Hányadmagával Budapesten? S ahol előzőleg laktunk, ott éppenséggel ő volt, megőrzött, örökölt, szép provincializmusa szerint, a mikrotársadalom közösségi figurája – milyen különös erre gondolnom ma –: minden asszonyt ismert a tizenkét lakásos házban, osztogatta a ribizlizselé-receptjét, kölcsönadta a lázmérőt, kipanaszkodta magát, még kipanaszkodta magát, kölcsönadott egy bögre rizset, titokban egy könyvet a könyvespolcomról. Ki védi ezeket az öregeket az új lakónegyedekben? Ki biztatja az öröklött provinciális- természetes kisközösségi magatartás gyakorlatára és átörökítésére? Mennyi elpazarolt energia és képesség. Van-e mód a szocialista kihasználására Moszkvában? Nálunk? Csertanovóban mégis úgy láttam, hogy több a csöndesen mosolygós bábuska, az unokákra koncentrált életerejű bábuska, mint a kedvetlen. Elfoglaltságom oka a sok bábuska közül az az egy, aki két teli szatyrot cipelt. Érthetetlen módon a kis erdő vagy liget felől jött fejes káposztával, kenyérrel, tejjel, és nevetve nógatta a nagyon csepp csöppséget, hogy tolja csak még a kis gyerekkocsit, föl a partnak is, de ehhez nagyon csepp volt a gyerek, én pedig álnokul besegítettem, tam, hogy több a csöndeskén mosolygós bábuska, az unokára koncentrált nem neki, hanem a bábuskának, mert be akartam lesni, magánúton egy

magánéletbe.

Nem értettük egymás szavát, de amikor mutogatva, kibíztattam kezéből a két marha nehéz szatyrot, afféle külföldi, de alkalmas és alighanem jóra való csodabogárnak nézett, és a többi úgy ment, mint a karikacsapás. Eltem volna én ilyen trükkökkel itthon is, mert nehéz és rossz feladat riporterként riporterkedni, igazán életközelsébe jutni pedig majdnem lehetetlen, ha előre bejelentkezik a riporter, és végképp lehetetlen, ha bejelentik. De amikor Budapesten beférkőztem volna lakótelepi lakásokba, mondhatni orvul, extraprotokollárisan, akkor nem sikerült. Becsöngettem, résnyire nyílt az ajtó, gyanúsan végigmért a háziasszony. Azt a besurranó tolvajt, hamis igazolványos svihákot gyanította bennem, akit a valódi svihákban szinte soha szottak meglátni képtelenül hiszékeny embertársaim. S ha megszólítottam valakit, általában csak a kapualjban volt hajlandó nyilatkozni, tüstént közéleti pózba vágta magát, lökte a közéleti rizsát, vagyis sok határozót, kötőszót mondott, kevés alanyt meg állítmányt, közben száját biggyesztve vette tudomásul, hogy csak betű-riporter vagyok, nem kép-riporter – s ha még írónak is mondtam volna magam: ugyan mi az? –, s végképp nincs kamerám, vagyis nem lesz benne a tévé Esti Krónikájában az ő profilja. Másképp jártam a bábuskával: betessékelt a csertanovói

„homo colonus”

kétszobás, összkomfortos típuslakásába. A lakók: fiatal házaspár, mind a ketten munkában, két gyerek, a nagyobbik óvodában vagy iskolában, a kicsi otthon, az kislány, az ötödik családtag a nagymama. A lakás: korántsem tágas, de elegendő; a fürdőszoba pici, az előszoba pici, a konyha lakókonyhának örökre reménytelen – a nagymama fejét ingatva magyarázott

valamit, hosszan (mind hosszan magyaráznak az oroszok, mind beszédeselek), és csakis a konyha alkalmatlanságát magyarázhatta, mutogatása csakis azt jelenthette, hogy tányérral-tállal-lábassal konyhából szobába meg szobából konyhába trappolni nem jó, nem jó. Nem is. A világ típuslakás-tervezői maradinak és provinciálisnak ítélték a lakókonyhát. Rosszul tették. Azt hitték, hogy bátran szakítanak valamiféle falusi hagyománnyal, holott a családi élet egy mindennapos és nagyon fontos részletét zavarták meg, az „ágy és asztal”-közösségből kidobták az asztalt, a békés-elereszkedett együtt-üldögélést lehetetlenné tették, a közös étkezés módját antifunkcionálissá. Igaz, kicsi lakások, kényszerű minimálprogramok esetében megvan a mentségük, de a tervezői tévmodernség nagyonis megmutatkozik, amint nagyobb a lakás: a mi svéd házigyári épületeinkben, például, ugyan minek vannak „egy szoba plusz két cselédszoba” méretű háromszobás lakások, előszoba- és közlekedőtérpazarlással, ajtóbősséggel és ajtóholtterekkel, de parányi konyhával? A csertanovói lakás enteriőrje: látható boldogsággal berendezett, meghódított, tiszta szobák, a kisember díszítő és telezsúfoló vágyának számos tárgyi jelelével. (Sokára fog az ember a csipcsuptól, a nyaralási emléktárgyaktól, céltalan üveghölgyektől, leszakadt inggombok tárolására jó díszhamutartóktól – porcelánhal, rézgondola –, örökölt csipketerítőcskéktől megszabadulni. Sokára fogja a szűk típus-magánteret áttekinthetőséggel, ballaszt-selejtezéssel kitágítani, saját karakterét egy-két értelmes tárggyal megvalósítani. A jó város- és lakástervezők még azt a kicsi lakóteret is nagyjából úgy biztosítják a beköltöző kolonizátornak, hogy kedve szerint és a családi élet funkcióihoz képest rendezze be, de bizony nem teszi: a tudat bizony kullog, ha bűntelenül, érthető okokból is, a nagy változás nyomában; a lakás-magánszférája csak sokára lesz olyan urbanizált, mint a világvárosi lakónegyed külső képe és közösségi szférái.) A bútor öszvér-bútor volt: új, célszerű heverők, dohányzó asztalka – ezek a jobb-hiján-asztalkák megérnek ugyan egy bosszús gondolatmenetet –, új szekrény. A beépített gardrob-szekrény ugyan olyan kicsi, elégtelen, mint nálunk, és még elégtelenebb, mert ugyan hol tartják a vastag télikabátjaikat, bundáikat, kucsmáikat, sok orosz-téli holmijukat tavasztól őszig? Mindezekhez egy bőrkanapé-szörnyeteg meg egy menyegyzetig érő, félelmes pohárszék, tabernákulum-ajtócskás és fagolyós csúcsú Makart-utórezgés egy századeleji polgárbútor-gyárból. Csehov-darabba illő kellék. Sarokba peckelt íróasztalkán újságpapírba kötött könyvek, füzetek, két ceruza, két golyóstoll: valaki esténként tanul, és mert a könyv sok, nem gyerek, és mert az íróasztal rendje gyötrelmesen pontos rend, összeszorított foggal tanulhat, aki tanul. A másik szobában a nagymama ágya: ágy; fej- és lábrészét ötven-ötven kiló tűzifának nézem, de ezen a terjedelmen nem akadok fenn, ez dukál. A két gyerekágy rácsos, kerek. Parányi gyermekasztal, parányi székek, az asztal alatt hullámkarton-dobozban játékszer-zűrzavar. Az egyik ágy fölött Buratyino-Pinocchio, a másik fölött egy lombfűrészelt-kipingált tündér. A nagymama ágya fölött egy katona fényképe; az ilyen rossz, elmosódott képek utólag reprodukált, rossz amatőrképekről készült nagytások szoktak lenni, és akit ábrázolni szoktak, az nem szokott élni, elesett a háborúban. Nem mertem megkérdezni, hol és mikor esett el. Eredetileg úgy gondoltam, hogy majd mindenkit megkérdezek, hol volt harminc évvel ezelőtt. Utóbb nem mertem megkérdezni. A nép háborús diadala a nép sejtjeinek mélységében több sebhely, keserűség, mint diadal. Azt hiszem, nincs ott család és lakás utólag nagyított, elmosódott katona-ikon nélkül. A nagyma-

ma aztán nem értette, miért nem ülök le; a szatyorcipelésért adott egy zöld almát. Az alma a 49. északi szélességi foktól kezdve túlnyomórészt zöld és savanyú, de van, amelyik nem savanyú, köszönöm, Bábuska. Csertanovóból délután háromra kellett beérnem az Írószövetségbe, rémültem méregettem a távolságot, de két percenként jártak a főútvonalon a buszok, újak meg motortágulásosan hörgők, fulladozók – egy magyar középváros lakosságát kell naponta behordani a városba, kihordani a városból –, és öt perc alatt értem a legközelebbi Metró-állomásra, onnan tiz perc alatt az Arbatszkájára, nem tudtam mit kezdeni a rengeteg időmmel. Leültnöm nem volt hol: déltől délután háromig százezer vagy félmillió moszkvai akar ott ebédelni, legalább egy zónamenüt bekapni, „meszt nyet” (hely nincs) vagy csak egyszerűen, tömören „zakrit” (zárva – és kegyetlenül sok Moszkvában a zakrit-ajtó, tömeg- és sokaság-okból); az egyik nagy kávéház üvegajtaján percenként adtak ki egy-egy tálca serleges gyümölcsparfét, aki megkapta, álltában megette, s rohant tovább; a Prága étterem zakrit-ajtaja előtt elegáns nadrágkosztűmös hölgy állt a sor végén, keresztretjvényt fejtett, ajkát csücsörítve gondolkozott. Megnéztem egy gyökérszobor- és intarzia-kiállítást, abban a csepp, restaurált templomban, amelyet mindenki agyonfényképez, és nem ok nélkül, mert gyönyörűen, történelmien ékesíti a Kalinyin proszpektet, a mögötte álló, kitárt gigantikus kódexekre emlékeztető, két szárnyú, tizenhat vagy húsz (vagy hány) emeletes házóriásokat.

Tényeket. Adatokat. Mindjárt. (Mindjárt, ha kedvetlenül is mert az adatok általában keveset mondanak, mert többnyire csak a nagyságrendjükkel hatnak az emberre, az abszolút számok végén sorakozó nullákkal, ameyeknél mindig több, nagyobb egy látvány, egy kép. Érdekes módon igen gyakran egy mondatfördék. Riportereink erénye az aggályos adatpontosság, riportjaik hátránya a terv- és statisztikai számridegség. Magam már régen kerülöm a számokat, amennyire csak lehet: nem szakembereknek írok szaktanulmányokat, hanem tömegnek, átlagolvasóknak szeretnék ezt-azt írni, és nekik még könyönem tömegnek, átlagolvasóknak szeretnék ezt-azt írni, és nekik könyökükön jönnek ki a számtömegek, de többnyire be sem mennek. Még ide kell iktatnom moszkvai csavargásaimnak egy megfigyelésanyagát,

házóriásokról,

mert sokat láttam. A Szadovaja körúton belül – magánhasználatra: Belső-Moszkvában –, meg a Bulváron belül – ezt a területet meg Ó-Moszkvának neveztem, némi alappal, mert itt húzódott a hajdani Belij Gorod városfala, ezt csak elképzelni nehéz a Bulvár mai, igen-csak 19. századi, franciásan századvégi utcaképe helyére – minduntalan monumentális méretű lakóházakra bukkantam. Van a Gorkij utcán is akkora egybe-háztömb, hogy háromszázötvennégy nyújtott lépésnek mértem a hosszát, de ha a látogató átmegy a Gorkij utca valamelyik gigantikus kapunak nézett boltozata alatt ebbe-abba a mellékutcába és beljebb, hol itt, hol ott lát óriási lakóházakat. Magyar mértékkel mérve irdatlan épületek. Közöttük hely, vagy csak tervnek maradt helyigény. A tömbök közepén nagy udvarok (park, kiskert, padok: mikrorajon, mikro-közösség, nagy lakócsalád?) Monumentalitás-igény? Vagy a huszas-negyvenes évek gazdaságossági elveinek a vetülete? Úgy éreztem, hogy a „városi lakóház”, a „bérház” fogalma Moszkvában házóriást jelent. Lakások százai egyetlen tömbben. Olyan tömbben is, amelynek falán emléktáblák sokasága jelzi, hogy ott lakott Scsedr szobrász, Vaszi-lenko zeneszerző, Nyezsdanova, Fedorovszkij, Golovanov karmester. Az értel-

miségi és művész-elitnek is megfelelt ez a tömbös házforma, nemcsak az átlagos városlakóknak. Az az ott láthatólag roppant nagyra becsült szellemi elit, ha magában és magának akart volna élni, egy kicsit félrevonulva, a szegénység évtizedeiben is megtehetette volna. Vagyis fővárosi emberhez illő lakóhelynek ezeket a tömböket tartotta, ezeket a hol avantgarde-simákat, hol eklektikusakat, végül historizálókat (a hét Kreml-torony-óriás se mind szálloda meghivatal: lakóház is van közte). És még egyet (csak aztán az adatokat): sok óriási házon sok emléktáblát láttam. Nagyon sok házon nagyon sok az emléktábla. Sokatmondó a művészeteknek, művészeknek, a szellemnek az a tisztelete, amely lakóházak tömegét jelöli meg emléktáblákkal. Olykor alig egy esztendővel az író, a festő, a szobrász, a színész, a tudós, a balett-táncosnő halála után. „Itt élt és dolgozott” – nem tudom, hány ilyen emléktábla hiányzik Budapest lakóházairól, hazám lakóházairól.

Pjotr Davidovics, az 1. számú Házépítő Kombinát főközgazdásza pontosan 12 órakor várt az irodaház kapujában. Majdnem tizenöt percet késtem, mert a taxisofőr nem lelte az utcát; öt kilométeres szakaszon ingázott ide-oda konokul, más területmértékkel mért, mint én mértem volna, amellet szerettem volna követni a Volgáját, és nem szerettem fékezni; hazai KRESZ-ismereteimmel mérve percenként követett el szabálytalanságot, az úttest baloldalára kerülve előzött, hetvennel hajtott, nagy testű fickó volt, nem vagány, hanem ordítóan urbanizálatlan, tegnap vagy tavaly még teherautó-sofőr falun. Az 1. számú Kombinát a „Glavmoszsztroj” mintegy 20–21 százalékát teljesíti, ami a jelenlegi építési szakaszban 5 millió négyzetméter lakóterületet jelent. A teljes metropolis-program 1962-ben 65 millió négyzetméter irányzott elő 1981-es határidővel. A folyamatos túlteljesítés, a nagyobb tényt szám biztos, ehhez a prognózishoz elég

a lakásépítés irgalmatlanul programozott, beprogramozott, célkonok és építődühös ütemét

érezkelni. A Kombinát gyárt – panelt, földemet, kész vizes egységet („kabint”) –, aztán szállít, aztán a kialakított, közművesített terepen más vállalat által megépített alapra, lefödött pincére-alagsorra fölépíti a lakóházakat, mindenestül fölszereli és átadja. A szállítás: napi 6500 tonna, három üzemből az építkezések helyére. Hogy 6500 tonna épületem mennyi, azt nem tudom, de fölírom, mert Pjotr Davidovics észreveszi, hogy még semmit sem írtam föl. Nem kell viszont fölírnom azt a közlést, hogy az elemeknek órára-percre kell a helyszínre megérkezniük, hogy lenyúlhasson értük a daru, mert 9 emeletes, 144 lakásos tömbökből évenként 180-at kell átadniuk, azaz 25 920 lakást, azonnal beköltözhető állapotban. Számítógép a központban, irányítószolgálat, a járműveken URH adóvevő: ha valamelyik gépkocsi valahol elakad, átirányítás, útvonalmódosítás, azonnali intézkedés, az idő sürget. Határidő-düh, szép düh. Offenzíva-szuggesztió. A havi átadási kötelezettség télen-nyáron majdnem egyforma, csak a leghidegebb hónapokban van némi engedmény: ilyenkor a félmagasságig megépült házakba bekötik a fűtést, és az odakinn építő és odabenn szerelő munkások váltják egymást. Téli offenzíva, roham harminc fokos hidegben, a fizikum egykedvű klíma-tűrőképessége, katona-munkástenyér öblébe fogott bögre forró tea. Végletekig beszabályozott kooperáció – mosdókagylók, kádak innen, ablaküveg amonnan, a melléküzemekből méretre szabott műanyagpadló – nekem áttekinthetetlen szervezettség, háttérben a szervezők szervezés-gyönyöre, célszerű szenvedély is, de absztrakt is, organizációba és struktúrába abszt-

raháló. A terv végletesen feszített. A Glavmoszsztroj – ismertető füzetének címlapján fölül: „Ordena Lenina Glavmoszsztroj” – az urbanizáció világnyavalyáját, a nagyvárosi lakásínséget hivatott Moszkvában megszüntetni. Versenyfutás, gondolom ehhez magamban – Pjotr Davidovics az ismertető füzet tanulságos rovatait magyarázza –: rajtuk ne fogjon ki az urbanizáció tapasztalati időrendje, amihez igazodva először beáramlik a nagyvárosokba a tömeg, képtelen túlszűfolttság következik be, aztán lendül meg az építkezési tevékenység; és ha mégis kifogott rajtuk a világnyavalya, akkor bosszút állni rajta, elsőprő hadjáratral. És Moszkvába jó ideig beköltözni se lehessen csak úgy: nyolc milliós legyen a főváros (mindenki nyolcról beszél Moszkvában, miközben a statisztika hetet mond, ami, azt hiszem, szintén mindegy, mert a nyolc millió meglesz), ennek a tömegnek a magánszféráját kell végleg rendezni, a véglegesnek szánt városhatár-autópályagyűrűn belül. Végleg? Véglegesség? Egyszer s mindenkorra? Ne akadjunk föl a szavakon: a távlat majdnem elméleti, a gyakorlati feladat az, hogy minden moszkvai korszerű lakást kapjon. Az, akinek egyáltalán nincs lakása, meg az, akié alkalmatlan, meg az, akiét le fogják bontani, mert Moszkva általános városépítési és városképi rendezése során tömegesen fognak bontani is. És: aki lakást igényel, nem igény-előjegyzési értesítést kap, hanem egy pontos dátumot, hogy mikor költözhet be, meg egy pontos címet – utca, házszám, dom, korpusz, etazs, kvartyira; lehet, hogy a helyén ma még rét van, vagy kacsászató –, és nem kaphat pusztá ígéretpapírt, hanem

a szo-

cialista urbanizáció lakás-csekkjét kell kapnia,

amelyet a csekk-határnap reggelén beválthat. Aznap költözessen. Ettől eltérni? Pjotr Davidovics nem él az „objektív akadályok” meg a „kooperációs nehézségek” gumimentségeivel. Vis maior? Azt természetesen nem zárhatja ki, de gyakorlati példázásra nem hajlik. Megajándékoz egy kis jelvénnel, a jelvény egyik lapján „X Glavmoszsztroj”, másik lapján „5 millió négyzetméter lakótér”. Ezt feltűzőm, a főközgazdász megjegyzi, hogy a lakótér nettó-lakóteret jelent, szoba-alapterületet. A kombinátnak egy háztömb megépítésére 2 hónapja van, a szerelési munkára 30 napja. Nyolc éve még 3 hónapja és 40 napja volt. A nyolc év előtti 58 millió rubel helyett 1973-ban 101 millió rubel értéket termelt, 537 ezer négyzetméter lakótér helyett 844 ezret, az egy munkásra jutó termelés 26 033 rubelről 40 126 rubelre nőtt, a munkások évi átlagkeresete 2017 rubelről 2374 rubelre emelkedett; illedelmesen fölirom, de nekem inkább csak az átlagkereset fontos, ami árfolyamon átszámítva kevesebb a hazainál. Csakhogy: az alapvető fogyasztási cikkek ára a Szovjetunióban úgyszólván megkövesedett. És a kétszobás lakás havi lakbéré egyremásra 12,50 rubel, és ebben benne van a távfűtés, a távmelegvíz, a villany, átalányban. És a havi telefondíj 2,50 rubel, átalányban, a központ nem számlálja a beszélgetéseket. És 3,24 rubelért akkorát ebédeltem osztályon felüli étteremben, hogy gasztronómiai alvással töltöttem egy délutánt. És ha kaptam volna gitárt a lányomnak (nem kaptam: ott is gitár bolond a tinédzser meg a diák), 9 rubelbe került volna, valutaárfolyamon átszámítva 132 forint 75 fillérbe.

Láttam a kombinát vizes-egység (fürdőszoba és WC: „kabin”) üzemét. Ennyi gipszet kevernek annyi cementtel, ennyi perc alatt köt meg a formába öntött anyag, ezek meg ezek a szalagszerű folyamat állomásai. Amire jobban emlékszem, az az új üzemcsarnok meglepő csöndje és tisztasága, op-art min-

tás műanyaglemez-mennyezete, a vasbeton oszlopok mozaikburkolata. Még jobban emlékszem a futómacskára, amely állandóan ide-oda járt, egykedvűen emelgette ide-oda a készülő kabinokat, a készekkel kiballagott az udvarra, letette őket a többi mellé:

Ez nagyjából percre megy,

közölte Pjotr Davidovics.

Aztán elvitt egy vadonatúj házhoz, szakszerűen megmutatta. Nem telepi épület volt, hanem benn a városban fölépített tipustömb. Ott is épül itt-ott típus- vagy típusból variált tíz szintes ház. Elszórtan, néhol. A belterületen sok házat bontanak le, viszonylag keveset fognak építeni. Óriásházat nem, óriástornnyokat nem. Ha toronyházat mégis, akkor sem felhőkarcolót. Elég sok karcsú, a múlt stílusváltozataihoz képest könnyed épületet, de ezeket nem panelból, hanem vasvázra vagy monolitbetonvázra fölfalazva. A szemet megörvendeztető, a vörös téglafalra emlékeztető díszburkolattal, rozsdabarnától pirult zsemleszínig. A kombinát itt-ott elhelyezett tipustömbjei kissé egyeditett szövetkezeti házak. A szövetkezeti lakás havi részlete alig több a tanácsi lakás bérénél; egy háromszobás teljes ára forintban 100 000. Azt a vadonatúj házat hétfőn láttam, előző szombaton kezdtek beköltözni a lakók. Az egyik földszinti lakásban két férfi – apa és fia? – hangfogó párnát és kukskát szerelt a bejárati ajtóra. Földszinti lakótársam, Dr. K. S. jutott eszembe, aki 1967 óta túri a kapualji lármát, a liftajtó mennydörgő vaslemez-dörrenéseit, az örökké nyitva hagyott kaput (fölrata, nyelvzsépséggel: „Kérném a kaput becsukni”; a gyerekek vakarásszák a mázolt betűket: „Kérném aput lecsukni”), a kitört szélfogón keresztül süvítő, füttyülő huzatot. Az együttélés mindennapos követelményparányai jutottak eszembe. Egy néni a padlót söpörte föl, a parkett kifogástalan volt. Az ablakok kifogástalanul záródtak, a képtelenül kicsiknek tetsző, bordás fűtőtestek ontották a meleget. A háromszoba-összskomfortos lakás alaprajza jó, a szobák négyzethez közelítő téglalapok, nem „csövek”. A vizes egység parányi, a konyha étkezésre végképp alkalmazatlan, a beépített szekrény mérete elégtelen. És ennek az ajtaja nem záródott kifogástalanul, Pjotr Davidovics egy pillanatra elsötétült arccal becsapta. Volt idő beletanulni, mondta az ingerült mozdulat. Elég az elnagyolásból, szakképzetlen kétbalkezességből, az új technika tanulópenze már meg van fizetve. Itthoni tapasztalataimat vetitem arra a szekrényajtóra? 1955-ben 29 tételből álló hibajegyzékkel vettem át egy lakótelepi lakás kulcsát. 1967-ben 4 hibát diktáltam be, amikor új, házgyári lakásba költöztünk. De hibákról még mindig, még egyre hallok. És láttam Moszkvában is, ahogy kifelé vitt az autó, vagy kifelé gyalogoltam; minél kijebb, annál szebb, szolidabb, jobb, takaróssabb a ház, a tíz év előtti már ügyetlennek, igénytelennek látszik. A tíz év előtti járdákon a rohammunka meg a csapkodás hepehupái, az öt év előttiéken már nem. A tíz év előtti házakon utólag pótszigetelt panelhézagok, az újabbakon nem. (A fejlődésnek ez a ténye kegyetlen is: kárvallottja lehet, aki egy-két évvel hamarabb kap új lakást; nyertese, aki még egy-két évet kibőjtől.) Pjotr Davidovics tulajdonképpen azért mutatta azt a házat, mert annak a homlokzatát már csempe színesíti. Halványzöld. Miért nem lángvörös? Miért nem kék, narancssárga? Remélem, eljön az ideje annak is. Az új ház mellett jobbról egy szomorú, csúnya, két- vagy három emeletes kis bérkaszárnya (1953?), átellenben egy új lakóház (1967?), balról, megbújva, egy sötétbarna faház.

Ez meg ez majd eltűnik innen. Így Pjotr Davidovics.

A faház is? Világos. Miért világos? Csak tatarozni kellene, a közfalait kiverni, odabenn kávézót, teázót, cukrászdát berendezni, vagy odaadni a Komszomolszervezetnek, hogy csináljon belőle klubot vagy repülőgép-modellező kisműhelyt. Tisztelem azt az építő haragot, amely kíméletlenül el akar távolítani, tüntetni, bulldózerekkel elsöpörni mindent, ami szegénységre, toldozásra-foldozásra emlékezteti. De nagyon sajnálom a szegény, kivénült faházakat. Hogy Majakovszkij szobra mögül eltűnt az a régi, rozszant színházépület, az jó (Xénia: „Hipp-hopp, két nap, és nyoma sem maradt”), de el ne tűnjön a történelem. Moszkvát a Szadovaja meg az autópálya-gyűrű közötti tér modern település-koszorújába foglalni történelmi városépítő vállalkozás. De benn miért ne lehetne jelen a történelem, minden kor és évszázad gyönyörű és szuggesztív építészeti vetülete? Korok, stílusok egymás mellett. Egyetlen együttesben milyen szép lesz: Puskin szobra, a most épülő Izvesztijja-ház, mellette az a régi, szecessziós szerkesztőségi épületecske, szemben a Forradalmi Múzeum, valaha az arisztokraták Angol Klubja (Giliardi, 1787). A Manyezsnaja sarkán állva: hátam mögött az új Intourist-szálloda, jobbra az eklektikus National, szemben az irdatlan Moszkva, távolabb a szecessziós Metropol – milyen szép. Az épület-együttesek beszéde történelmi lecke. Ha a Gorkij utca meg a Bulvár sarkáról el fog tűnni az a kiöregedett, alig-emeletes sarokház, kár lesz érte. Kár azért a szegény kicsi saroktornyocskájáért, és kár azért az ócska kis galambdúcért a tornyocskán, rozszant kicsi galambdúcért a nyolc milliós világváros kellős közepén. Olyan lakót keresnek az egyik lakásba, aki szereti a galambokat, gondolzza őket egy világváros és világközpont kellős közepén. Ó-Moszkva egy kicsi faháza pedig arról beszél egy tíz szintes modern háztömb tövében, hogy mekkorát lehet lépni ötven-hatvan év alatt. Sem a látvány szépségéről, sem a történelem-oktatásnak erről a módjáról nem mondanék le. Az építés-győzelem szimbólumáról sem. A Glavmoszsztroj propagandájáról sem. A múlt szeretetéről sem. És a metropolisok olyan gigantikusak úgyis, hogy az ember elfelejti bennük, honnan jött. Giganto-urbanizálódik, holott kicsi faházacskából jött. Még a Városi Tanács palotáját is csak kerülgettem, kerülgettem, idegenkedve, óriási kovácsoltvas-kapuk magasságát fájó nyakszirttel méricskélve; aztán hirtelen mindenestül orosz és moszkvai és használható palota lett belőle, amikor a hatalmas, köríves ablakok alján fölfedeztem egy alkalmasan kinyitható kicsi sarokszelvénykét. A régi házak ablakairól ismert téli szellőztető-ablakszemecske áttételét.

Még egy zöld alma, egy pohár bor. Iván Vasziljevics szomszédjánál, a Jugo-Zapad lakónegyedben, amely a nagy városépítési program egyik legnagyobb mennyiségi és területi eredménye. Kétszobás lakás, szövetkezeti. Megint, itt igazán az a

boldog otthon-hódítás.

Sok új bútor, csak két ormótlan, modern típuslakásban zsarnoki fotelkiserőd. (Előző nap bútorüzletben: ugyanakkora gond a modern, könnyű, célszerű bútor, mint minálunk. Ugyanakkora a lámpa- és lámpaernyő-bőség, ugyanannyi a csillár – minek? mekkora belmagassághoz? belevered a fejed –, dohányzóasztalka van, alkalmas ebédlőasztal – ülőmagasságnál kicsit alacsonyabb, hogy írni is lehessen rajta, leckét írni, például – jóval kevesebb, heverő pilanatnyilag nincs, tessék érdeklődni, telefonszám. Most a bútoripar rohanhat a meglódult építőipar után. Iparról iparra gyűrűznek az urbanizáció feladatai. A maga városiasan kicsi lakását csak az fogja urbanizáltan belakni,

aki levegőt, teret hagyhat maga körül, aki nem szorul öröklött bútor-mozdonyok közé. Akit az urbanizált lakberendezés kínálata is rábeszél, hogy változzék, ne zsúfoljon kacatokat, legyen racionalis.) Megejtő a házigazda mérhetetlen lakás- és otthonszeretetének a sok jele: faborítás, barkácsolt előszoba-fal izléssel kezelt világos fából, semmi lakk (jaj, csónaklakk, cukormáz, hazai izlésficamok: láttam már csónaklakkal bekent öntálat is hazai falon függni); ügyes és könnyű polcok, még a WC egyik falán is lécrácszat, a telhetetlenség kedvesen árulkodó jele. Belakott lakás. Ötven körüli házigazda. A felesége. Mind a ketten repülőtéren alkalmazottak. Hol volt a házigazda harminc évvel ezelőtt? Háborúban. Repülőgép-átvevő volt, 44-ben az. Nekünk most fontos szám ez a 30-as. De eltértem attól a szándékomtól, hogy mindenkit megkérdezzek, hol volt harminc évvel ezelőtt. Hol volt? Háborúban. És kik álltak szemben? Ünnepek és szövetség nyomasztó emléktartalma. És az idősebbek csontjában, agykérgében, izületeiben, sebhelyeiben pangó tompa sajnág. Az ablakon besütött a nap. Egy tálon zöld alma, egy pohár bor; megejtő kínálása és tessékelés. A szomszédolás-léghő. Nem-urbanizált? Nem urbanizálható vagy éppenséggel beurbanizálható. Mint nálunk falun, ahol a betévedt vadigen mindig utas, vándor, akit a vendéglátás ősi békességtörvényei szerint kell fogadni, ellátni, kínálni, ha nem is fáradt és nem is éhes. Ahogy anyósom kezét kell néha lefogni, hogy ne szeljen több tortát, ne rakjon még húst a tányérra, úgy kellett megfogni a jugo-zapadi szomszédasszony kezét, hogy ne bontson újabb üvegeket, üdítő italt meg sört. És a szép mozdulat, amellyel leoldotta a konyhai kötényét. Meg a másik, amellyel sebesen odanyúlt a férje nyakához, hogy egyenesre igazítsa a nyakkendője csomóját. Urbanizáltak voltak. Kisemberek voltak. „Homines coloni.”

Iván Vasziljevicsnél egy üveg badacsonyi rizling. Köszönöm. A lakása három szobás – alaprajz, méret ugyanaz: tömbtípus –: nála az érdekelt, hogy milyen módon lakja be a maga colonusi lakását egy már régen urbanizált, ötvenes értelmiségi. Írószövetségi dolgozó, műfordító – egy polcra való könyv, Mikszáthtól máig –, a felesége orvos, a fia újságírónak készül, csupaszép menyecske francia szakos diplomás, a kis unoka enni kér, nagyapja a fiatal nagyapák esetlen szeretetével bámul rá. Nem férnek. Sok a könyv. Szétpukkadó polcok, a könyvkultúra méter- és kiló-zsarnoksága. Íróasztal? Több kell, de hová? Személyes tárgyakat, esztétikai igényt kielégítő tárgyat hová? Képeknek mekkora falfelület marad? Egy kicsi kép nélkülözhetetlen falfelület-udvarának mennyi? A fiatalok már nem kettesben fiatalok, hanem hármasban. A loggia már be van üvegezve, már póthelyiség, ahol a kisbabát is lehet napoztatni, de helyük-nincs tárgyakat is lehet tárolni, mint nálam itthon, mint annyi helyen, és mint Csertanovóban is, mert hová lett a kamra, hol a helye a silécnek, a gyerek szánkójának, a biciklinek, a kufferoknak? S ha egyszerre megveszek húsz kiló krumplit, hogy ne menjen rá kétkilónként egy-egy életfélórám életórabére, akkor hová a krumplit, ha nem a loggiára, de akkor minek a loggia, talán homlokzati dísznek? Iván Vasziljevicséknél hamarosan lakáscsere lesz esedékes. (Csertanovóban ugyanannyi póznára, hirdetőoszlopra ragasztott magánhirdetést láttam, mint Kelenföldön, Óbudán, a beköltözések első éveiben. Különbség csak a hirdetés gyakorlatias formájában van: a cédulák alsó fele szabadon, szelvényekre vagdosva lifeg a szélben, a szelvényeken a telefonszám, az érdeklődőnek nem kell gombolkozni, írószert meg cetlit keresni – aktatáska két térd közé, szemüveg orra –, csak letépni egy szelvényt, zsebbe, este telefon, adok két szobát, keresek három szobát.) Iván Vasziljevics szerint

az a lakótelepi ember, akit Pesten is kerestem, meg Gyöngyösön is, Moszkvában is csak telepi lakó még. Nem a maga negyedének, mikro-hazájának a lakosa. Nem az a városlakó, akit talán csak én képzelek el magamnak és idealizálok. Lehet, hogy csak az én rögeszmém az a „homo colonus”: aki nemrégén még a falusi utca minden földszintes házában minden lakóját ismerte, minddel barátkozott meg civódott, közösségben élt – besegített, ha házat tatarozott a szomszéd, disznóöléskor komatálát küldött és kapott, hivatalos volt lagzira, temetésre, eljárt újszülötteket megnézni, megdicsérni –, és ugyanúgy ismerhetné a tipustömb lépcsőházában minden szomszédját, hiszen

a lépcsőház csak

egy függőlegesen fordított falusi utca,

hiszen a nagyvárosi megsűrűködés, magánzárkózás, elmagányosodás ellen a lépcsőház-utcai szomszédközösség megvalósításával is lehetne védekezni. Lehet, hogy ez is csak olyan többlet, amit önkényesen képzelek bele a jól, egészségesen urbanizált embertípusba. Lehet, hogy csak én képzelem kisvárosnak, modern és szocialista provinciának, világvárosban szigetnek a modern lakónegyedeket, csak én találok ki egy „homo colonus”-t, aki igenis hagyományt ápol, a kisközösségek hagyományát, s nem igyekszik olyan dühösen szabadulni a múltjától, mint akinek bűdös a ködmön. A moszkvai lépcsőházak lakói is, minél urbanizáltabbak, annál felületesebb ismerősök. Köszönő viszony, futó udvariasságok, ritkán. Ha az ember benn a belvárosban összefut, akkor kicsit ismerősen, kicsit zavartan összébólint. Néha azt sem tudja, ki lakik a lépcsőházban, mert – meglepő – a postaszekrénykéken sincs név, a lakások ajtaján sincsenek névtáblák. Az ember hazamegy, bezárja maga mögött a lakás ajtaját. A bölcsődében, a kicsik öltöztetése közben kötnek laza ismeretségeket a fiatal anyák. De munkába sietnek, vagy haza, tereferére nincs idő. A nyugdíjasok kötnek itt-ott fonalat – kiskert, pad, sakk, séta, csöndes társas dűnnyögés –, de foszlékony fonalak ezek. Közös foglalatosságok közelítenek némelyeket: azokat, akik meglátják egymás balkonján egymás siléceit, horgászbóját. Meg akik a kocsijukat bütykölik, mossák, cirógatják odalenn, és szakértően elrontják egymás gyűjtését, tapogatják egymás ékszíját. Talán az érdektalálkozások segítenek. Silécek, horgászbóják, autók. Talán csak a következő nemzedék. Az iskolások ismerik egymást. Aztán fölcsepcsednek: a második emeleten gitározni kezd a már érettségiző fiú, a nyolcadikon hirtelen megszépül egy tegnapi kamaszlány. És olyan típuslakás kell, amely belakott, kész, egyedivé tett otthon: a kész otthon megnyílik, vendéget akar látni. Mindehhez idő kell. Az élet gyorsul, a Glavmoszsztroj kombinátjai már két hónap alatt húznak föl egy házat. Az építés hadműveleti tempóját még lehet gyorsítani, az ember „acél- s vaskötegeivel, – daruival és emelőivel – foglyul ejti itt is a Gulliver- – természetet” és „új létezőmód föltételeit – gyártják meg itt”, de az ember nehezebben gyorsul. A gépek határidőre ki fogják elégíteni a nyolc milliós világváros korszerű lakásigényét. Ez urbanizálódónak korszerű telepési közösségtudattal kell a gépek, a technika után rohannia. Magán-négyzetmétereibe be is zárkozva, de magán-négyzetmétereit ki is nyitva a társadalom felé; többszörös életet kell élnie.

Aztán, utolsó nap, felültem a helyiérdekűre, és kiutaztam Abramcevoiba. Útközben perem-települések, fák közé bújt falvak, sövénykerítés mögé, bokrok közé húzódó dácsák. Többszörös élet? Városi típuslakás, szürkesség ellen

fák alatt meghúzódó dácsa? Nem elég. De Abramcevóban
erdő volt, ősz,
csend,

nagyot sétáltam. Egy pár jött szembe a fenyvesben, aztán a tág réten még egy pár. Hallgattak. A csendet hallgatták? Már mindent elmondtak egymásnak, amit el kellett mondani, pedig mind a ketten tudták előre, mit kell elmondania a másiknak? Egy bácsi is jött, azt kérdezte, merre van az állomás. És még egy magányos nő, a kezében kis csokor sárga és mézbarna juhar- meg platánlevél. Talán meg kellett volna szólítanom, aztán hallgatagon együtt mennem vele a csöndben.

BERCZELI A. KÁROLY

Világegyetem

*A táj s a nép, amelyből lettem itt,
volt első s döntő közegem –
Mint meghatározott elem
vagy kristály, tűröm s viselem
formáimnak sorsszabta éleit –*

*Igy lettem síkvidéki és magyar –
S ez oly keret, mely ékem s kényszerem –
Ez fog körül s ezt kell feszítenem,
hogy létem tágasabb legyen –
S a nyelv is innen zeng, ha vall –*

*De lassan megnövök s a Föld: hazám –
Szűk helyemről már kitekinthetek,
s magamba dolgozván tág tereket,
belső ügyemmé válik Észak és Kelet,
s akár az Alföld, úgy honom: Szudán –*

*S tovább megyek s az égre rajzolom
térképemet, s mit távcső szeme lát,
magamhoz vonzok száz galatikát,
s akár szobám, mit rezgésük hat át,
enyém a Hold, a Nap s a távol Orion –*

*S bölcsőm hiába ringott Szegeden,
kis magból nő a roppant terebély,
létem parányi, ámde bármilyen csekély,
az égen túl oly távokat lemér,
melyek föltárnak téged, Világegyetem!*

*Agyunk titáni műszer, milliószeres –
S üzenhet már a távoli rokon,
ki él talán egy másik csillagon:
jelzését én bizonynyal feltogom –
Mert ő is, ő is Társ után nyomoz –*

Fiatalok gyára

A HOMOKRA ÉPÜLT GYÁR

Részlet az alapító okmányból:

„... A Kohó- és Gépipari Minisztérium Pécs tanácsával elhatározta, hogy a város iparszerkezetének javítása céljából Pécs Kertvárosában híradástechnikai üzemet létesítenek.

... Az üzem megvalósításához a tanács anyagi támogatást ad.

... A Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat kötelezi magát az 1200 munkást foglalkoztató gyáregység felépítésére és üzemeltetésére.

... A gyáregység első üteme 1972-ben kezdi meg a termelést...

... Az aláírók ünnepélyesen kijelentik, hogy kötelezettségüknek eleget tesznek, és a Magyar Népköztársaság e fontos létesítményét időben átadják rendeltetésének...”

Pécs, 1971. június 23-án.

Asztalos János
miniszterhelyettes

Szentistványi Gyuláné
tanácselnök

Kovács Gyula
vezérigazgató

A gyár a pécsi Kossuth térről autóbusszal tíz perc alatt elérhető. Keletről emeletes házak, északról kertes villák, délről és nyugatról szántóföldek határolják. A Harkány felé vezető úton robogó gépjárművek dörömbölését itt már a fák, cserjék, virágok zajtalan élete váltja fel. A portás a Mecsek panorámájában gyönyörködhet.

A kerítésen belül kétség fog el. Előttem világos, szürke vakolású, piros téglákkal díszített, csupa üveg épület, mellette betonút kanyarog, azontúl megint egy épület. Aztán: törmelékhalomok, gazos terület, félig rakott falak, építőanyagot, hulladékot szállító teherautók sora.

Elkészült ez a gyár?

– Még nem – mondja Keresztes János, a Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat (a továbbiakban Mechlabor) pécsi gyárának igazgatója. – De már két esztendeje termelünk. Minden megvalósult az alapító okmányban meghatározott időre. 1972. július elsején megkezdtük a próbaüzemet az első számú csarnokban, ugyanebben az évben, szeptember 25-én dr. Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter felavatta a gyárat. Azóta még egy csarnokot emeltünk, ebben 1974 nyarán kapott helyet az elektromos szerelde. A galvanizáló üzem avatása 1975. június 30-án lesz. Akkor befejeződik a Mechlabor építése. Ahogy az építkezés haladt, úgy népesítettük be a műhelyeket. Most hatszáz fiatal dolgozik nálunk.

– Többen műszergyárnak nevezik az üzemet.

– Ez félreértés. Mi híradástechnikai berendezéseket készítünk. Termékeink kilenctizedét exportáljuk. Legnagyobb hazai partnerünk a Rádió és a Televízió.

– Egy év alatt felépült az első gyártócsarnok, a fürdő, az öltöző. Nem tudnék hazai példát említeni ilyen gyors építkezésre.

– Én se. De ezt a gyárat mindenki akarta. A város, a központunk, a minisztérium, az egész népgazdaság. És mindenki segített. A város azért sürgette, mert alig van könnyűipari üzeme, a központnak is fontos volt, hiszen a világgiacon növekszik a kereslet a magyar híradástechnikai gyártmányok iránt. A már működő üzemek ezt az igényt nem tudták kielégíteni. A kormány 1970. december 18-án hagyta jóvá a beruházási programunkat, de ugyanerre az időre elkészült a kivitelezési terv is, hogy az építőknek „minden kéznél legyen”. Így sikerült tizenkét hónap alatt gyárat „varázsolni” a kukoricaföldekre. Süppedős, vizes területen tűzték ki a jelzőcövekeket. Hogy az épületek ne süllyedjenek, szilárdítani kellett a talajt. Negyvenötezer köbméter homokot szállított ide a kivitelező, a Baranya megyei Állami Építőipari Vállalat. A két csarnok, a szociális épület, a szoba, ahol most ülünk, döngölt homokra épült.

*

Épült a gyár, s az emberek találgatták, milyen lesz. Akadt, aki úgy tudta; itt csak fehér köpenyben dolgozhatnak. Volt, aki azt mondta; hozzá se kell nyúlni az anyaghoz, mindent elvégeznek az automaták.

Szóbeszéd volt. De az igaz, hogy Pécs talán legotthonosabb gyára emelkedik a kertvárosban. Átadáskor az egyik hivatalos ember irigykedve megjegyezte: Szébb az üzem, mint a szomszédban épült lakóház. – Lehet – válaszolta a beruházást irányító –, de ez nem a mi hibánk. Építsenek ennél is szebb lakásokat, senki sem haragszik érte.

A legfiatalabb pécsi gyár a város legifjabb munkásállományaival dolgozik. Átlagéletkoruk: huszonnégy év. A munkások egyötöde érettségizett. Kétharmada a dolgozók iskolájában vagy szakmai tanfolyamon tanul.

Egy éve még az a hír járta, hogy a Mechlaborba csak protekcióval lehet bejutni. Már bebizonyosodott, azoktól eredt a pletyka, akik nem vállalkoztak akarattuk, figyelmük megpróbálására. De az is nyilvánvaló lett; becsülettel, szorgalommal meg lehet maradni a fiatalok gyárában. Sőt rangot lehet kivívni.

A Mechlabor központja Budapesten van, ahol fejlesztéssel, irányítással foglalkoznak. A vállalat legnagyobb termelőüzeme Dunakesziben működik, itt vételtechnikai berendezéseket és riporter magnetofonokat készítenek. A pécsi gyáregység stúdió magnetofonokat állít elő STM 200-as mono, STM 210-es sztereo és STM 231-es változatban, amelyek eljutnak hat országba; Kubától a Szovjetunióig.

A beruházási program jóváhagyása után kinevezték a még csak papíron levő üzem igazgatóját, kiválasztották a vezető műszakiakat, munkásokat toboroztak. Az igazgató pécsi, évekkal ezelőtt a Sopianá gyárban dolgozott, majd alföldi gyárat irányított. A műszakiak részint Budapestről, Esztergomból, Kaposvárról, Bajáról, Szekszárdról, részint Pécsről verbuválódtak, a munkások többsége Pécsről, baranyai üzemekből, gazdaságokból és szakmunkásképző iskolákból került a gyárba. Toborzásuk a próbaüzem után, 1972 nyarán kezdődött, amikor a miniszter elvágta az avatószalagot, kétszázán ismerték meg az üzemi munka alapvető követelményeit.

1972-ben a termelés éppen csak megindult. Az őszi hónapokban ötven magnetofont állítottak elő. És sok selejtet. A munkások és vezetők egyaránt érezték; könnyebb volt egy év alatt gyárat építeni a kukoricaföldön, mint mi-

nősegi exportterméket készíteni. De 1973-ban már hatvanmillió forint értékű híradástechnikai berendezést, köztük ötszázharminc kifogástalan minőségű magnetofont szállítottak ki a gyárból. Az 1974-es programban hétszáz magnetofon és háromszázötven tápegység előkészítése szerepel, aminek értéke meghaladja a százmillió forintot.

De még nem térült meg a beruházás költsége. A csarnokokban dolgozó gépek, műszerek, habár avatáskor újak voltak, gazdasági és erkölcsi amortizációval kúszkodnak. A mérleg kibillent nyelvét produktumokkal kell egyensúlyba hozni. Emberekkel. Akik ugyan nem kopnak olyan gyorsan, mint a gépek, de problémáik, gondjaik szüntelenül vibrálnak a gyár atmoszférájában.

A KISZ-titkárt, a szakszervezeti titkárt havonként hat-nyolc fiatal keresi fel fészekrakási gondokkal. A szociális ügyekkel foglalkozó előadót ennél is többen családi, anyagi problémákkal. 1973-ban huszonnégyezer forintot fizettek ki szociális segély címén, 1974-ben harminchétezer forintot. Huszonkét szocialista brigád pénztárába is gyűlnek a forintok; aki negyedév végén nagyobb prémiumot kap, száz, aki kevesebbet, ötven forintot helyez a becsületkasszába, ahonnan kölcsönt, segítséget kaphatnak a rászorulóknak.

Ha az ember otthonhoz jut, szívesebben, nagyobb figyelemmel tud dolgozni, ha a drága albérlet, s a másokkal megosztott élet tűszúrásai gyötrik, el kívánczik munkahelyéről is. A gyár igyekszik enyhíteni az otthoneremtés gondját. Bérlekijelölési jogot vásárolt a várostól. Erre a célra másfél év alatt háromszázhuszezer forintot fordítottak. Így jutottak lakáshoz a termelés indításához ideköltözött szakemberek és a legjobban dolgozó munkások. További százhuszezeret kamatmentes kölcsönként adtak lakásvásárláshoz, családi ház építéshez. Utóbbit tizenketten vették igénybe, és egyben kötelezték magukat, hogy öt évig a Mechlaborban dolgoznak. A kölcsönt már többen visszafizették, s az összeggel újabb segítséget nyújthatnak a fészekrakóknak.

Alig két éve működik a homokra épült gyár. De a fehér munkacsarnokok, a pasztell színű irodák falain nincs repedés. A szerelőpadok fölött, a folyosókon és a szobákban futónövények, virágok teszik otthonossá a környezetet.

ERFURTI TALÁLKÁK

Félelmetes nagy gép, amelyen Szabics Lajos dolgozik. Acél kése mint a vaját harapja a fémet. Számokkal jelölt tárcsa, kerek ablak, amelyen benézhetek a gép belsejében ragyogó lámpa fényébe, tükör, ami visszavetíti a skálára a megadott méretet: megannyi bonyolult tartozéka a monstrumnak, amit azonban Szabics Lajos jól ismer.

– Ha nem ismerném, bármikor megcsalhatna – mondja. – A munkához nem elég a műszerfalat nézni. A gépnek a „lelkét”, tehát a belsejét is kell látni.

Művezetője szerint Szabics Lajos azok közé tartozik, akik először töpren-genek, azután cselekszenek.

– Sokan az ellenkezőjét vallják – jegyzi meg a marós. – Vaktában nekiugranak a munkának, mert így kényelmesebb. Döntse el, melyik a jobb módszer: gondolatban végigviszi a teendőket, vagy elhamarkodja a dolgot, és utána hatszoros erővel, idővel próbálja kijavítani, amit elrontott.

Olajozza az acélkést, a marószár keserű párát, savanyú fém- és olajszagot áraszt. Megfordítja az öntvénylapot, beilleszti a gépbe: újból indul a művelet. Mikor mind a négy sarkával végez, félreteszi. Beszélgessünk. – Ráérek –

mondja, – mert ezt a mennyiséget két óra alatt megdolgozom, aztán úgyis állni kellene. – Nincs több öntvény.

– Márpedig ez nem jó.

– De vegye figyelembe, hogy ez új gyár. Azt se mondhatnám, hogy a központunk, vagy a külföldi partnerek pontosan küldik a megmunkálendő anyagot.

– Határidőre kell szállítaniok a készülékeket. Hogyan korrigálják a kényszerű tétlenség következményeit?

– Túlórával. – Volt olyan hónap, hogy ötven-hatvan túlórám volt. Megfizetik. Mégis szívesebben dolgozom rendszeresen. Mondják a társaim, ne hözöngjék, nekem okom van a hálára, a gyár lakáshoz segített. Ilyenkor elfut a méreg, de az a jó, hogy pillanatok alatt elfelejtem a megjegyzéseket. Mert milyenek az emberek? – Annak, aki szükségét lát, eljár a szája. Vannak közülünk nem kevesen, akik albérlésben élnek. – Mondják, én – szerencsés vagyok. De én nem a szerencsében hiszek, hanem a munkában. Aki dolgozik, az boldogul. Most nézzen körül – lát itt-ott ödöngő fiatalokat. Figyelje azt a hajlott hátú fiút! Vezető ember az apja, hozzánk adta, hogy izlelgesse a melót. Ám nincs hozzá étvágya. Az ilyen látványtól én elfáradok, habár huszonnyolc éves vagyok. A viták a srácok miatt, ezek fárasztanak engem. Itt nem lehet figyelem, akarat nélkül dolgozni. Ha nekem annyi selejtem lett volna tanuló koromban, mint nekik... Pedig szeretem, s értem is őket. De hogy miért trehányak, azt nem tudom megérteni. Nem akarom megérteni. Nekik is meg kell tanulni ezt a finom munkát.

– Nekem is nehéz volt megszokni. Ahol tanultam, nem kellett csipeszekkel fogni a munkadarabot. Mikor idejöttem, mutatták az esztergapadot, ahol majd dolgozok. A Teffner tanár úr – így hívjuk a művezetőt – azt mondta, ne is próbálkozzak durva munkával, hanem mindjárt a közepiben, a nagy pontosságún kezdjem. Én csináltam a melót. Nem dicsérték, nem feddtek. Egy hónap múlva forinttal emelték az órabérem, azóta már háromszor, összesen négy forinttal. Annyit keresek, mint némely mérnök... Mondja, nem érdemlem meg? – Jó, hogy tanuló koromban olyan mesterem volt, akinek alapelvéből fakadt, hogy mindenféle gépen meg kell ismerni a marást. Nagy hasznát veszem ennek, feltaláltam magam az NDK-ban is. Erfurtban dolgoztam egy gépgyárban. Ott ismerkedtem meg a feleségemmel. Műszak után vár bennünket.

*

Családi házak, gyepes, betonjárdás utcák, torony nélküli templom. Ez a régi Kertváros. Szomszédságában emelkedik az új. Magasan, karcsún, fehérén A délkeleti sorban húzódnak azok az épületek, amelyeket először telepítették ide, megvetve Pécs déli városrészének és új munkásnegyedének alapjait. Szabics Lajos nem leplezett sóvárgással nézi a tv-házakat.

– Azokban kényelmesebbek a lakások.

Tízemeletes épülethez közeledünk. A marós előresiet az újságos bódéhoz, lapot vásárol. Néhány lépés után a túlsó oldalra mutat.

– Ott szemben. – Abban a garázsban van a lakótelep orvosi rendelője. Szép dolog, mi? És most nézzen ide, italbolt, presszó, amott zöldegyes bolt, ahol szeszest is árusítanak, az egy tsz-bormérés. Két olyan bolt van még a közelben, ahol alkoholt vásárolhatnak az emberek. Én ehhez nem fűzök kommentárt. Viszont tegnap avattak a másik utcában egy klubkönyvtárat. A lakás-

szövetkezeti elnök hozta össze rá a pénzt meg a munkát. Ezt a pacákat ismeretlenül is becslöm.

Belépünk a liftbe, és kiszállunk a hetedik emeleten. A csengetésre barna fiatalasszony nyit ajtót. Hallom a gyerek szavát is. Szavát? Még tagolatlan, formálatlan gügyögést, ami ezekben a hetekben alakul át artikulált, jelentést hordozó és kifejező szavakká. Ági tízhónapos. Kerekeken gördülő alkalmatosságban „közlekedik” a szobában, amiért is anyjának a szeme állandóan vigyázza, hiszen, hol az asztalterítőt, hol a vázát ragadná meg. Most a hamutartóra pislog gyanúsan. Az asztalhoz kerekéz, és pillanaton múlik, hogy a padlón kössön ki a kristály hamvveder. Mit tehet az anya? Ölébe veszi, és megszűnik a mozgás.

– Ebben a nagy szobában élünk hárman – mutat körül Szabics Lajos. – Próbálkoztunk azzal, hogy a kis szobába szoktassuk Ágit, de nem maradt meg egyedül. Most ott könyveket tartok.

Sok könyve van. Szakadozott szélű, fűzött könyvek, újak, színesek, szürkék, barnák.

– Tizenkét éves voltam, amikor az első könyvet vettem. Móricz Zsigmondtól a Forró mezők-et. Volt egy öreg, szívbeteg tanár a szülővárosomban, tőle kaptam vagy kétszázát. Azt mondta: én már tanultam belőlük bölcsességet, mégis kapitulálok a halál előtt. Ha téged nem zavar, olvasd majd egy halott ember könyveit. Ingyen adom. – Nem kívántam ingyen. Elmentem nyaranta a kertjét locsolni, gyomlálni, kapálni. Két nyáron, a harmadikon már a sírját locsoltam. – Nagyon szeretem a történelmi könyveket. Ásatásokról, hadjáratokról, filozófiai irányokról akarok tudni. Madách Mózes drámáját is olvastam. Homérosz, Kant és Hegel műveit. A mai magyar irodalmat kevésbé ismerem. Van időm olvasni, sehova se megyek. A családdal akarok maradni. Majd akkor utazgatunk, ha a gyereket is magunkkal vihetjük. De ne higgye, hogy papucs vagyok.

– Említette, hogy Erfurtban ismerkedett meg a feleségével. Hogyan kerültek oda?

– Az első magyar szakmunkáscsoporttal mentünk ki. Én marós voltam, a feleségem órák és műszerész. 1970-ben egy gyárba kerültünk. De különböző műhelyben dolgoztunk, inkább az ott alapított KISZ-ben találkoztunk, gyűléseken, táncmulatságokon. Könnyen tanultam németül, a feleségem viszont sokat veszködött. Vállaltam a patronálását. Esténként egy kis sörözőbe jártunk, gyakoroltuk a nyelvet, beszélgettünk erről-arról. A sok randevú vége az lett, hogy eljegyeztem. Mikor 1972 nyarán hazakerültünk, házasságot kötöttünk. Visszamentünk Ceglédre, ugyanis ott születtem. De nem találtuk a helyünket. Arra gondoltunk, ismét jelentkezünk az NDK-ba, hívtak mindkettőnket. Nem dicsekvésképp mondom, megszerettek bennünket. Szép pénzt kínáltak. Közben apósom, aki Pécsen lakik, írta, hogy új gyár épült a Kertvárosban, ahova szakmunkásokat keresnek. Eljöttem. Tetszett, hogy alig van zaj, hogy sok a zöld a csarnokban, és hogy majdnem mindenki fiatal. Mondtam a feleségemnek, költözünk. Igen, de hová? Anyósomhoz ne, mi önállóan akarunk élni, mozogni. Nem tudom, ismeri-e a Hőerőmű felvonulási épületeit? Ott kaptunk helyet. Nem állítom, hogy nagyon rossz volt. De a mosdó előtt reggelenként nyolc-tíz ember állt. Egy év után kijelentettem: elég. Vissza Ceglédre, van egy kis spórolt pénzünk, befizetünk szövetkezeti lakásra. Jelzem ezt a művezetőnek, ő szól a szakszervezeti titkárnak, hivat az igazgató. Kérdezget, tudnék-e még kicsit várni. Nem tudok egy napot se, feleltem –, mert szülés előtt állt a

feleségem. – Akkor most próbálkozunk – biztatott a diri. – Másnap jött a gépemhez a művezető, átküldött a gazdasági hivatalba, adtak egy űrlapot, és mondták, minden rendben. Elég a másfél szobás? Nekem igen – csak mielőbb szeretném – válaszoltam. Már megszületett a kislányunk, mikor szóltak, átvethetjük a lakást. Nem spekuláltunk, elfogadtuk a kulcsot, a vállalat pedig befizetett a nevünkben 19 ezer forintot. Idén február elsején költöztünk. Lakás-szentelő nem volt, de mi örülünk. Megérkeztünk.

– Végre?

– Nem kérdezhet ilyent komolyan. Sok minden történhet még. Vándorolni nem szeretek. A gyárban engem megbecsülnek. De irigyelnek is.

– Idegesítő a munka, nehéz eltérni a megjegyzéseket. Ezért kérdeztem, lesz-e kitartása.

– Ne vegye ezt dicsekvésnek: én a munkában örömet lelem. Tudom, hogy amit csinálok, nem örökéletű. Ahogy maguk szokták kifejezni, maradandó. De néha arra gondolok, hogy Kubában, Finnországban vagy a Szovjetunióban éppen azzal a magnóval, aminek én csiszolom az alkatrészeit, embereket szórakoztatnak, tanítanak. És akkor úgy érzem, valamit én is csináltam. Nem sokat, de valamit, amihez az én figyelmem, szakértelmem kellett.

– Ennyivel megelégszik egy életre?

Szabics Lajos hallgat.

A felesége töri meg a csendet.

– Tegyek fel kávét?

Kissé restelkedve folytatja.

– De miért kérdezem, megyek...

Szabics Lajos lassan, emlékezve szólal meg újra.

– Mikor hetedikes lettem, tanakodtak a szüleim, mit tegyenek. Én szerettem volna továbbmenni, hogy legalább a technikumot elvégezzem. Mindig ez volt a vágyam, hogy valami szerkentyűt produkáljak vagy valami új megoldást találjak ki. Dehát apám beteges volt... Meghalt, mikor indultam volna a technikumba. Két kisebb testvérem volt, anyámnak őket kellett nevelni. Ipari tanuló lettem, aztán esztergályos. Tizennyolc éves koromban havonként ezer forintot tudtam adni az anyámnak, mikor bevonultam katonának, már ezerötszázat. És adtam volna továbbra is, de férjhez ment. Nagyon rendes ember a második apám. Az egyik húgom elvégezhetette a technikumot, a másik húgom jövőre kap diplomát a közgazdasági egyetemen. De ne gondolja, hogy szégyenlem munkás mivoltomat. Az fáj, ha azt hiszik: kisstilű ember vagyok. Nem tudom elviselni, ha csak gépnek tekintenek.

– Foglalkoztatja a maradandóság is, erre következtetek a szavaiból.

– A maradandóság mindenkit foglalkoztat. Lehet, hogy tévesen ítélek, de lépten-nyomon tapasztalom, az emberek többsége törekszik arra, hogy valami képpen megőrizze a nevét, vagy tetteit. Nem a hadvezérekre, a politikusokra, művészekre gondolok, akiknek a szobrát felállítják a tereken. Hanem az aszfaltozóra, aki a szennyvízagnára karcolta a nevét, hogy ekkor és ekkor csinálta Szabó József. Vagy a kőművesre, aki a szüleim házának a kéményére véste a nevét, mesterségét, a vakolás pontos dátumát. Már meghalt, de a neve ott lesz addig, amíg a kémény áll. Az enyém? Sehol. Legfeljebb az anyakönyvben és majd a koporsómon.

– Fiatal vagyok és nem tudom miért, gyakran gondolok a halálra. Berzsenyiről olvastam, hogy harmin éves korától az elmúlás sugallta a verseit. Látja, pedig én nem vagyok költő... Főleg akkor jut eszembe, amikor egye-

dül vagyok. Az utcán jövök haza, vagy megyek a gyárba és feltolul bennem, miért csinálom a dolgokat és hogyan lesz végül? Amikor dolgozok, ilyen nincs. Szeretem a gépet, élvezem a munkát.

– Nagyszerű gépen dolgozik. Nem értek hozzá, de úgy tapasztaltam, engedelmeskedik magának.

– Mikor beállítottuk, rakoncátlankodott. Akadozott a kés, dobálta a fémet. Lehívták a szerelőt, szétszedték az egészet. Én szabadságra mehettem volna, de bent akartam maradni, hogy lássam, mi a baj. Nézegettem a belsejét, hogy milyen részei vannak. Ismerni akartam a lelkét. Most, mielőtt kezdem a műszakot, megolajozom, végigpróbálom, nincs-e valahol akadozás. Műszak végeztével megint. Mert az is előfordulhat, hogy engem tanfolyamra küldenek, s más jön ide dolgozni. Ha akkor baj lesz a géppel, mit szól a kolléga? – Ez a gép egymillió forintot ér, s nekem a megélhetést jelenti. Tudja, hogy milyen jó barátom? Segít keresztülvinni az akaratomat. Hát nem szép dolog ez? Én ezeknek a nagyszerű óráknak élek. S ha még egyszer megkérdezné, amit előbb, akkor azt felelném: Én ennyivel megelégszem.

– A munka? Amiatt nem aggódom. De nem vagyok megelégedve az itteni emberek magatartásával. Nálunk, az Alföldön őszintébbek. Nyersebbek, szókimondóbbak. Itt azt tapasztalom, hogy szembe kedvesek, az illető háta mögött meg gyalázkodnak, irigykednek. Ha valaki ötven forinttal többet keres, már lesik, hol haraphatják meg. Ezt én elítélem. –

Ágika felébred, és nyugtalanul mozog az anyja ölében. Visszaállítják a gördülő járókába, de ott sem találja a helyét. Izeg, mozog, kapkod a hamutartóhoz, anyja ismét kiveszi, kiderül, pelenkát kell cserélni. És még valami. Az órára nézek: öt óra. Eljött a séta ideje. Felemelkedem. A marós is feláll és gyengéden visszanyom a székre.

– Beszélgessünk! Ritkán jön látogatónk, habár a házban még hárman laknak a gyáriakból. Nem járunk össze. Inni nem szoktunk, mulatni se. Pihenni akarunk. Nekem a munka kiszívja az erőt, az asszony elfárad a gyerekkel. Őt felvették a gépipariba. Ha a gyerek hároméves lesz, óvodába adjuk, a feleségem pedig visszajön a gyárba.

– Vagyis berendezkednek, s mint ahogy ezt az otthont megteremtették, úgy a gyárban is rangot, tekintélyt szereznek.

– Félre ne értsen! Én kijövök az emberekkel. Én azt a szellemet kárhoztatom, ami itt, lehet hogy nem is a gyárban, hanem talán a levegőben kering. Ne haragudjon...

– Nincs igazad – szól a felesége csendesen. – Otthon se mindenkinek tetszett a mi életformánk. Kicsit zárkóztak vagyunk... És új nekünk minden. Panaszkodni valónk azonban nincs...

– Nekem nem mindegy – vág közbe a marós, – hogy mit látok körülöttem! Nem tudom elnézni, ha akárcsak két vagy három ember lazál. Lesi, hogy a másik dolgozik, aztán a negyedév végeztével kiáll a prémiumlista elé és hőzöng. Ezt nevezem én hazug magatartásnak. Mert állítom, hogy a pontos munkát meg lehet tanulni. Abban az üzemben, ahol az NDK-ban dolgoztam, nem ennyire finom alkatrészeket készítettünk, mégis nagy figyelemmel dolgoztunk. Aki nem igyekezett, felkopott az álla. Az órabér felét a mennyiségre fizették, ha jól emlékszem, ez másfél márka volt. A másik felét a minőségre. Aki sok selejtet gyártott, fél fizetést kapott. Két-három hónap után kiderül, kiből mi lakozik. Ha egyáltalán nem megyen számára ez a finom munka, neki is jobb, a gyárnak is, ha veszi a alapját.

En egyébként sajnálom az ilyeneket. A munka szerintem nagy kielégülést ad az embernek. Mondhatná, hogy a munkám naponta ugyanaz. Nem jól tudja. Különböző gépeken dolgozok. A horizontálon végzem a nagyobb darabok megmunkálását, a csúcspadon a kényesebbekét, a nagy pontosságún a finom csiszolást. Mindegyiknek megvan a maga fogása. Minden darabnak megvan a maga élete. Csak fel kell fedezni. A vas, az öntvény, még ha hideg is, visszaadja a hőt, amit az ember áldoz rá. Így dolgozni nem fárasztó, hanem változatos és színes. A munkát, uram, formálni kell. És a gép, bármilyen mozdulatlan és hideg, akaratom teljesítője. Ez számomra győzelem, kielégülés. Hogy teljes-e? Van-e teljesség valahol? Ha lenne, törekednénk a többre, a tökéletesebbre.

És most, hogy még világosabb legyen, amit mondtam, emlékezzen csak arra a fiúra, akit mutattam a gyárban. Nem tudjuk megnevelni, ha belészakadunk is. Nem érdeke, hogy dolgozzon, a család pénzeli. A forgácsot otthagyjá a gép alatt, én ugyan nem takarítok utána.

INTERMEZZO A KISZ-SZOBÁBAN ÉS A KLUBBAN

A marósok brigádvezetője az akváriumot nézi a KISZ-szobában.

– Mikor idekerültem, és megtudtam a követelményeket, elfehéredtem – emlékezik. – A fiúk közül többen nem zseniروزák magukat. Nem azt mondom, hogy csináljanak bele a nadrágjukba, de érezzék, hogy van felelősségük, és ne gyártsák futószalagon a selejtet. Külföldi alkatrészekből dolgozunk, darabja nem két fillér. – En megszoktam ezt a munkát. Volt hozzá akaratom, ne vegye ezt dicsekvésnek.

– A tizenéveseknek nincs akaratom?

– Ezt nem mondom. De van olyan, aki nem veszi szívére a dolgokat. Egykedvű, és ez nekem nem tetszik. Öreg házaspár ismerőseim, abból élnek, hogy külföldi rokonaiktól kapnak csomagot. De azok, akik itt elringatják magukat a semmittevésben, mit csinálnak, ha a szülők már nem adhatnak csomagot? – Naponta küszködöm velük, akarom őket érteni, de azt nem fogadhatom el, ami a kárukra válik. Úgy érzem magam, mikor egyet-egyet el kell küldeni, mint a szülő, akitől megszökik a gyereke.

Egy tizenkilenc-húszéves kopasz fiú felfortyan a brigádvezető szavaira.

– Ezerhatszázért még az is sok, amit dolgozok!

Hosszú szőke fiú teszi hozzá:

– Emelt szintű szakmunkásvizsgám van, és ezernyolcat keresek. Ezért hajtsam magam?!

A harmadik feltartja a kezét.

– Te lakást akarsz, mert nőszülni szeretnél, te – fordul a szőkéhez – autót. – De te mit csinálsz? Ellazsálsz az időt. Abban a tudatban élsz, hogy az emelt szintű papír adja a teljesítményt? Ha nem jó a munkád, lehet neked akármi-lyen bizonyítványod!

A brigádvezető rágyújt, az ajkát rágcsálja. Tekintget, bizonytalankodik, megszólaljon-e. Mégsem marad adósa a szőkének.

– Nem dicsekvésképpen mondom... A szatyromban hordom a tankönyvet. A buszon olvasom, bekapom az ebédet, marad tíz percem, akkor is olvasom. Többet akarok tudni, mint amivel idejöttem. – Ti megszereztek az elméleti tudást. Több lehet a fejetekben történelemből, irodalomból, mint az enyém-

ben... De nem tudtok, vagy nem akartok dolgozni. Én már sokat gondolkodtam azon, mi jár a fejetekben, de nem hiszem, hogy elégedettek vagytok önmagatokkal. Kell, hogy tudjátok, valami nincs rendben... Lakás, autó, de azonnal, munkát meg csak úgy simogatva, módjával, nehogy este a csaj lássa rajtad, hogy fáradt vagy.

A szőke is ideges, zavartan próbál védekezni.

– Baj az, ha néha kicsit elringatom magam?! Jólesik a mozgás, minden nap ugyanazt a csavart forgatom, csiszolom?! Sért valakit, ha elmegyek a barátomhoz? Hiszen mi barátok vagyunk, legalábbis mi – néz a kopaszra. – Beszélünk egy-két szót, és ha keservesnek érzem az életet, néhány percre átruccanok a szereldébe a lánykhoz.

Úgy tűnik, a kopasz fiú restelkedik. A KISZ-titkár akar válaszolni, de ő megelőzi.

– A múlt negyedévben kétszáz forint prémiumot kaptam. Nem sok, de ezt se érdemeltem. Én ezt elismerem. De mit csináljak? Gyenge az akaratom, nem megy a meló. A többi nevében nem akarok szólni, de azt hiszem, úgy vagyunk; elmegyünk katonának, aztán, a fene tudja, hol folytatjuk. Talán ezért is. Nekem nehéz megszokni a görnyedést. A szemem vibrál egyórás munka után. Muszáj sétálnom, bár te mondod, hogy ez egy szocialista brigádban nem megy...

– Nem is – mormog a brigádvezető. – Aztán felkapja a fejét. Nézi a szőke fiút. Szavai ropognak.

– És azt is muszáj, amit te csinálsz?

– Mit? – rebben meg a szőke szeme.

– Hogy hetenként legalább kétszer elkéssel. És ha dolgozni kezdel, látom, legszívesebben leheverednél a gépre. Ásítózol, tekergeted a nyakad, mintha nem találnád a helyed.

– Te is voltál tizennyolc éves – vág vissza a szőke. – Te nem rúgtál ki a hámból? Te soha nem táncoltál, s nem kísértél haza nőt?

– Menj a fenébe! – kiált a brigádvezető. – Lusta vagy és gyenge akarátú, ahogy a barátod mondta. Jobb, ha hallgatsz! Ha még egyszer elkéssel, megkapod a könyved!

A szőke a padlót nézi. A kopasz a KISZ-titkárral súgdos. Végül kirukkol a hírrel.

– Gyuri holnap költözik az új lakásba. – Műszak után segítsünk neki pakolni.

A brigádvezető ajánlkozik. A szőke hallgat. De amikor látja, hogy két lány is a vállalkozók között van, odasomfordál a KISZ-titkárhoz;

– Holnap délután négykor találkozunk...

*

A porta mellett van a gyár klubja. Este hét órakor hatan ülnek az alacsony asztalnál. Előttük üvegek, poharak, cigaretta. Az egyik falon tájképek, politikai plakátok, a szemben levő üvegfalon beszűrődnek a város fényei. A másik oldalon asztal, rádió, televízió. És egy magnetofon. Olyan, amilyenből tavaly ötszázharmincat szállítottak hat országba.

A magnóban nyolcezer alkatrész van. Néhány grammos és sok dekás. Egyszerű és bonyolult, de valamennyi egy célt szolgál, hogy a készülék működjön. A holt anyag, az ember akarata szerint, eleget tesz ennek a célnak. Az

ember, aki parancsol az anyagnak, nem parancsszóra él. Finom műszer, aki-nek beállítódása, formálódása ebben a gyárban, ebben a klubban is zajlik.

Uszkai Antalhoz indulok Kozármislenybe. A városban intézi ügyeit, fél órát kell várnom. Eközben jutnak el hozzám a következő mondatfoszlányok:

... – Röplabdáztam műszak után, lankadt vagyok ...

... – Mindig ugyanazokat az arcokat látjuk ...

... – Senki se jön a városból ...

... – Szerződtesse ide egy jó zenekart, olyant, mint a pesti gumigyár-ban van ...

... – Hangulat kell ...

... – Program kell ...

... – Mit akartok? – Kétéves a gyár ... féléves a klub ...

... – Egy csecsemő is legyen normális ...

Felkelek, mert Uszkai szikár alakja feltűnik a portán. Mellettem mérge-sen elsöpör a fekete kontyos lány. Akinek utoljára hallottam a hangját.

USZKAI ANTALÉK KÖLTSÉGVETÉSE

– Mikor volt a klubban? – fordulok Uszkaihoz az autóbuszban.

– Nem is tudtam, hogy ez a klub – mondja. – Uram, én nem klubba já-rok, hanem követ fejteni, maltert keverni. Így megy ez másfél éve. Tizen la-kunk az anyósomnál. Megfogadtam, inkább lemondok a sörről, de ezt tovább nem csinálom. Pedig nagyon szeretem a sört. Csak a csapoltat, sajnos, majd-nem mindenhol üveges sört kap az ember.

Háromablakos, sátortetős ház Kozármisleny-Újtelepen, amiben Uszkai Antaléké a legkisebb szoba. Bútorzata: széles ágy, kiságy, festett szekrény, asztal és szék. Mindenből egy, ők hárman vannak. A kisfiú öt éves, az asszony, aki a család negyedik tagját hordozza a szíve alatt, huszonnyolc. Nehezen mozog. Arca, ajka megduzzadt. Mikor először találkoztam vele a gyárban, mi-lyen mozgékony volt! Varrógépnyi esztergapadján miniatűr csavarokat csi-szolt. Kis dobogón állt, s ujjai akkor is nyugtalanul mozogtak, mikor beszélt. Most pihegve ül az ágy szélén.

– Mutasd milyen lesz! – szól a férjének, aki a szekrényből kiveszi a ház tervrajzát.

A papíron lilásszürke vonalak, számok. Nekem alig árulnak el valamit. Nekik, nagy szobákat, nyugalmat, melegséget jelentenek. Amiért most kell fizetni az adót.

Uszkai Antalék havi költségvetése:

Élelemre:	1200 forint
Ruházatra:	200 forint
Számlákra:	200 forint
Autóbuszbérletre:	150 forint
Takarékba:	2900 forint

– Összesen négyezerhatszázötven forint – sóhajt az asszony. – Ketten négy és fél-, ötezer forintot keresünk, mert én gyermekgondozási segílyt ka-pok. Azelőtt ketten hazahoztuk a hat és félezret. Volt olyan hónap, hogy négy-

ezer forintot félretettem. Három évig a házra megy a pénzünk, az erőnk, az egészségünk. Üdülni még nem voltunk. Fáradtak vagyunk, de megbetegedni nem szabad. A ház, azt hiszem szép lesz, kétszintes, hámoszobás, mivelhogy megszaporodunk. Beköltözéskor Antika már iskolába jár.

Aztán váltakozva, talán egymással versenyezve, tervezgetnek:

- Majd felásom a kertet, szőlőt meg gyümölcsfát ültetek...
- Virágot nevelek a ház előtt, a szobákban minden fehér lesz...
- Ha beköltözünk megint ihatok sört...
- En a lakásszentelőre sötétkék nadrágkosztűmöt csináltatok és fehér gyapjú pulcsit veszek...
- Akkor leszel huszonkilenc éves - én harmincegy...
- Korban majdnem egyenlőek.

- Sorsunkban is - mondják szinte egyszerre. - Uszkai Antal anyja tizenkét gyereket szült, Uszkainéé tizet. A férj testvérei közül nyolc él, a felesége szülei egyet sem temettek. Uszkai állami gondozottként nevelkedett, Uszkainé ugyan otthon, de természetesen nem volt gyerekoszobája.

- Csóró családból származom - emlékezik Uszkai -, de a szépapámat nemes embernek tisztelték. Beregszász környékén élt, ennek a falunak a nevét viselem. Aztán az öreg Kaposvárra telepedett és hamar a végére járt a vagyónának, bár azt hiszem, csak hétszilvafás volt. A dédapámról adatokat találtam a kaposvári levéltárban, valami hivatali tisztséget viselt. A nagyapám házat épített, amit láttam is. Teljesen elszegényedett, tizenhárom fia volt. Apám molnárlégénynek szegődött, de amint mondtam, a nagycsaládos hagyományt tovább vitte.

- Folytatni akarják ezt a hagyományt?

Egyszerre pirulnak el. Az asszony megrántja a vállát.

- Három-négy gyerek - az nem sok. Csak a ház készüljön el.

Akárhogy takarékoskodnak; havi háromezer forint, évente harminchat-ezer, öt év alatt csak száznolcvan-ezer. Hámoszobás ház pedig legalább fél-millióba kerül. A számvetés-kételkedés úgy látszik, feltűnik az arcomon, mert a férj kész a válaszra.

- A saját munkám, a leleményesség és az összefogás ment meg a nagy kiadástól minket. Leleményességen értem, hogy folyton füleltem, hol lehet öreg hulladékanyagot szerezni. Eddig két házat bontottam. Annyi gerendát nyertem hatezer forintért, hogy egy részét eladhattam - tizezerért. - Ez nem nyereszkesedés, munkával szereztem, és elfogadható árért adtam el az anyagot. Az alaphoz a követ a feleségemmel és apósommal fejtettük. Apósom szállította a helyszínre. Ennek fejében megműveltem a kukoricaföldjét. Ez is pluszmunka, nemhiába vagyok én sovány és fáradt. Az üzemben is helyt kell állni. Századmilliméternyi nálunk a tűrési határ. Pontosan kell dolgozni, és nem is lassan. Szerencsére klassz nagyítóink vannak, a gépem meg úgy hajt, mint a táltos. De nekem is ott kell lennem.

A követ fejtettük, mikor műszakkezdés után elaludtam. Éreztem, hogy tejfehér lesz a világ körülöttem, aztán rábuktam az olajos pikszisre. Szerencsére, mert ha a késre esek, végem. Remélem látta, úgy marja az öntvényt, mintha szappan lenne. Akkor valaki megmarkolta a hajamat. Amint látja, hosszú a hajam, akadt rajta fogás. És úgy ellódított, hogy nekivágódtam a feleségemnek, ő nekem háttal dolgozott. - A brigádvezető volt a „tettes”. Szidott és ölelgetett. Én meg szégyenlem, de megharaptam a kezét, mert azt hit-

tem, verekedni akar. – Hazaküldött és nem írt be hiányzást. Műszak után másodmagával megcsinálta a munkám. Ilyen ember ő.

– Pedig valaki kijelentette, hogy magát nem szeretik a brigádban.

– Igen? – A csoportvezető mondhatta. Vele volt egy kis vitám. Mikor elkezdtem az építkezést, vállalati segílyt akartam szerezni. Szólok a csoportvezetőnek, oda se figyel. Nagyon fájt ez nekem. Mentem a szakszervezeti titkárhoz, ő meg azt felelte, hogy rendben van, de mi lenne, ha mindenki őt zaklatná ilyen ügyekkel. Most már bánom, de rácsaptam az ajtót. El is hallgattak azzal a kölcsönnel.

A gyerek bóbiskol. Apja emelkedő hangjára felkapja a fejét, nyöszörögni kezd. Anyja ágyba fekteti, és közben említi.

– Látom, nem érti az ellenkező véleményeket. Kétféle munkaszervezet van az üzemben. Csoportokba osztva dolgozunk, de ezen felül mozgalmi szervezet is létezik, a brigád. A brigádvezető szereti a férjemet, a csoportvezető nem annyira szimpatizál vele. Talán azért is, mert ügyetlen vagy – fordul Uszkai felé. Ne rösöld – vigasztalja. – Olyan helyen dolgoztál, ahol más volt a követelmény.

Uszkai nehezen szövi a mondatokat.

– Mégis szégyenlem magam. – A feleségem mindig többet keresett, mint én. Kicsi a gépe, de jobban tudott teljesíteni. Nekem nincs olyan nagy türelmem, ő a nyolc óra alatt jóformán fel se nézett, csak akkor, ha – elnézést – vizelni ment, vagy hívták. Én ezt nem bírom...

– Így mondják a legfiatalabbak is.

– Más az, ha valaki nem törekszik, mert közömbös, hogy mennyit keres. Én akarok termelni, csak... De ne szídjuk a fiatalokat. Két-három lógós van köztük. A többi ügyes, szorgalmas. Az F. Jóska például, húszéves múlt, eléri a brigádvezető teljesítményét. Van érzéke a munkához. Kár, hogy novemberben bevonul katonának. Úgy volt, hogy segít nekünk a házat falazni.

– Értem – tűnődöm hangosan. – Most már igen...

– Mit? – kérdezi Uszkai. – Mit kell ezen érteni?

– A brigádjára gondoltam. Nem csodálom, hogy bízik az építkezésben. Tizennégy ember áll a háta mögött.

– Csak az alapot kellett egyedül csinálni – folytatja az asszonyka –, az babrálós munka. A férjem, az apám meg a nővérem rakta a követ. Én is, mikor könnyebben mozogtam. De most már...

– Az alap megvan – sóhajt a férfi. – Megkaptam a vállalati segílyt is. – Két hete odajön hozzám az szb-titkár, igen barátságosan. „Műszak után nézzen be hozzám.” – Nem tudtam mire vélni a dolgot, de reméltem, nem lesz újabb kifogása. És ő elém tette a kötelezvényt. Nem sokat kaptam; tízezer forintot, de ilyenkor tíz forint is jó.

– Több kölcsönt nem csinálsz! – jegyzi meg a felesége. – Én egy életen át nem fizetek részleteket.

– Én azt szeretném – ellenkezik szelíden a férje –, ha vennénk föl pénzt a befejezéshez, és a bebútorozáshoz. Mi van nekünk? – fordul felém röstelkedve. – Nem jutott többre, mint amit lát. Pedig csak a sört szeretem. Semmi mást...

Búcsúzkodunk. A férj kikísér. Kéznyújtáskor megállapodunk; vasárnap megnézem az épülő házat, Kozármisleny-Újtelepen.

*

Szemerklél az eső. Mint már negyven napja. Nyúlós, sáros út, nem ártana, ha a busz elvinne Uszkaiékig. De Újtelepre nem jár autóbusz. Mondom a kalauznak, hol szeretnék leszállni. Hümmög, két megálló van. Melyiknél? Nem tudom, este jártam itt. Mindegy, nem világvárosba indultam. Leszálok a régi falu mellett, a második megállónál. Elöttem család lép le, férj-feleség, három tizenéves fiú. Most látom, valójában milyen útra vállalkoztam. A vontatók derékig érő nyomokat hagytak a földeken. A házak sártengerből emelkednek, mint apró, vidám szigetek. Kerítés, járda sehol. A család nyomában lépdelek, hevenyészett udvarokon, gázos csapásokon. Félcipőm megmerült a lucsokban. Mozdulatlan, magányos vidék. És mégsem: a falak tövében motorkerékpár, bicikli erdő, kalapácpengés, csákány hupogás. Egyik méterre emelt fal mellvédjéről férfi kiált az előttem ugrálóknak.

– Jó estét...! Ilyenkor kell jönni?!

– Elaludtunk! – vág vissza a csapatot vezető asszony.

– Majd gyorsabban csákányolsz! – vigasztalja a kiabáló. Vizslatva mustráll engem is, de rövidesen leveszi a szemét rólam, nem vagyok ismerős. A következő sorban kész házak emelkednek, a falak tövében láncra kötött kutyák ugatnak. Hét utcasort vágok keresztbe, a háromablakos ház sehol. – Eltévedtem?

Visszakanyarodok az országútra, lábamról gázos sárpapucsok röpködnek a betonra. Néhány száz méter után feltűnik a másik telep. Végigmegyek az egyik utcán, nincs három ablakos ház. Bekanyarodok a másikra. A sor végén felfedezem, vagy inkább sejtem, néhány napja itt jártam. A ház előtt kövér asszony fejaskáposztát dobál az öreg Varszava csomagterébe.

– Igen, itt laknak Uszkaiék – mondja. – De még alszanak. Mindjárt ébresztek.

Várákózik az udvaron. A pajtában halom félig érett görögdinnye, az istálló előtt esőtől fakult kukoricacsöveket csipkednek a csirkék. Mire elszívom a cigarettám, kilép a kisgyerek, beljebb invitál. A teraszon találkozom Uszkainéval, arcán még az álom felhője horong. Mentegetődzik. Késő estig dolgozott a férje, elaludtak. Néhány perc múlva belépek az éjszakai párába. A férfi ujjával fésülgeti a haját.

– Menjünk? – kérdem.

– Mindjárt – válaszol –, de előbb kávét igyunk.

A közös konyhában az asszony forgolódik, a férje a szobában nyit utat a friss levegőnek. Majd számba veszi a szerszámokat. Ásó, lapát, kalapács.

Negyed óra múlva a sarat dagasztjuk. Uszkai gázos ösvényre tér, ez köti össze a „régii” Újtelepet az épülővel. Végighaladunk a negyedik soron, már arra gondolok, megint eltévedtünk, de a legutolsó ház előtt megállapodunk. Salakdomb, gerendakupac, földhányás. Mögötte szürke terméskő alap.

– Ez az – mondja a férfi. – Az alapot a gleitniig kell vinni – ott, látja még hiányzik egy-két folt. Szeretném ma befejezni. Ha... – és felnéz az esőt verejtékező égre –, ha sikerül.

A kiszáradt meszesgödörből vinnyogás hallatszik. Közelebb megyünk; lent a mélyben csapzott kutya kaparja a földet. Felugrik, visszacsúszik. Uszkai létrát kerít, ölében felhossa a kutyát. A szomszédból asszony kiabál.

– Az Isten szerelmére! Hozzák ide, két napja keresem ezt a dögöt. – Oh Istenem – szorítja magához –, alig van már benne élet. – Gyere – ragadja meg az állat gubancos szőrét – adok neked enni...

– Csak vigyázzon – elpatkol, ha megtömi most – figyelmezteti Uszkai.

– Nem jó, ha telezabálja magát. – Na, végre! – néz körül. – Csakhogy már itt tartok.

Pedig éppen csak elkezdte. Mennyi verejték, számolás, kuporgatás vár még rá. És mégis: „csakhogy itt tartok”.

Hátunkat permetezi az eső. De mit számít ez? Uszkai körülvezet az építkezésen.

– Itt lesz a bejárat – mutatja a délkeleti oldalt. – Üvegtetőt csinálunk fölé, nehogy vizes legyen a terasz. – A földszinten konyha, fürdőszoba, kis szoba. Az emeleten két nagy szoba. A kis szobát szántuk Anti fiamnak. A másiknak – nem tudom fiú lesz vagy lány –, annak velünk a helye. – Előírta nekem a tanács azt is, hogy modern tetőt kell csinálni. Igazuk van, enyhe lejtésű palatetőt építek.

– És – kanyarodik akkorát, hogy alig tudom követni a sárban – ide lusta telepítek, jobbról-balról konyhakertet, az utcafronton virágágyat.

Nem tudom mennyi ideig hallgattam a tervezgetését. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy meghasadt fölöttünk az éj szürkése s napsugár pásztázza a víztócsákat. Uszkai pislog a szerszámokra, tenni kell valamit.

Ellát tanácsokkal. Menjek vissza a második utcába, onnan salakos járda visz az országútra. Az újpetrei autóbusz fél óra múlva érkezik, azzal visszajutok a városba.

Az utca közepén haladtam, mikor elhúzott a busz. Várhatnék másfél órát a villányira. Öt kilométer, vagyis ha jól kilépek, háromnegyed óra a gázgyár, onnan indul a városi járat. Gyalogolok. Uszkai Antal naponta kétszer ennyit gyalogol.

*

A Kossuth téri végállomáson a brigádvezetővel találkozom. Papírba göngyölt szerszámot szorongat a hóna alatt. Mellette a szőke és a kopasz fiú, a KISZ-titkár, a csoportvezető és három-négy ember a brigádból. Kirándulásra indulnak?

– Igen – nevet hamiskásan. – Oda, ahonnan maga jön. – Meglepjük a Tónit. Ma a nyakára hágunk a kömunkának.

– Oda találnak? – kérdem. – Én másfél óráig kerestem.

– Ajaj...! – szólal meg a fiúk háta mögött egy lány a tekercselő részből. – Jártunk ott, mikor a fundamentumot ástuk.

– Erről nem beszélt a házasulandó – mondom sajnálkozva.

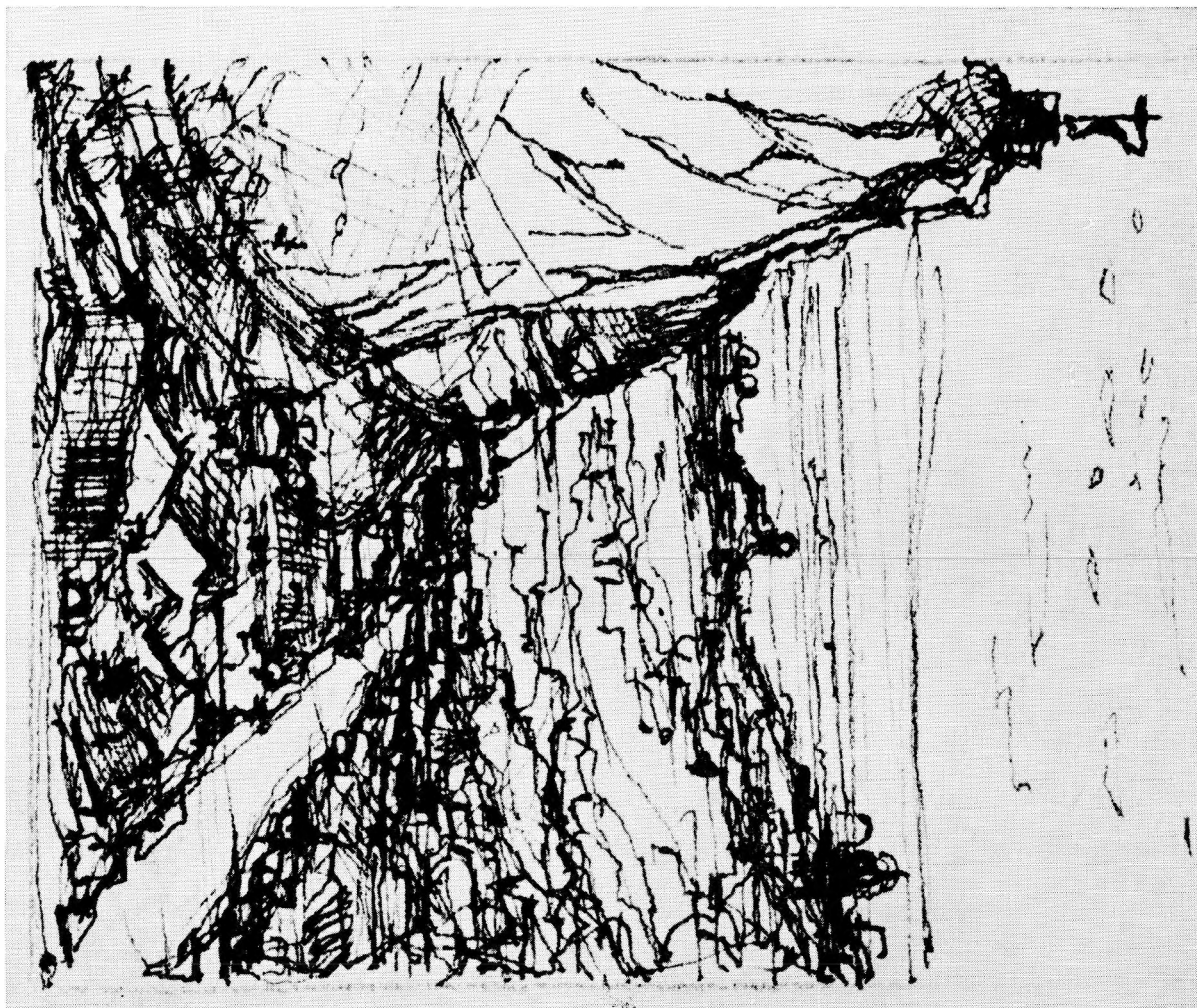
– Mert feledékeny – védi a brigádvezető. – Maga talán külön lenne ilyen esetben?

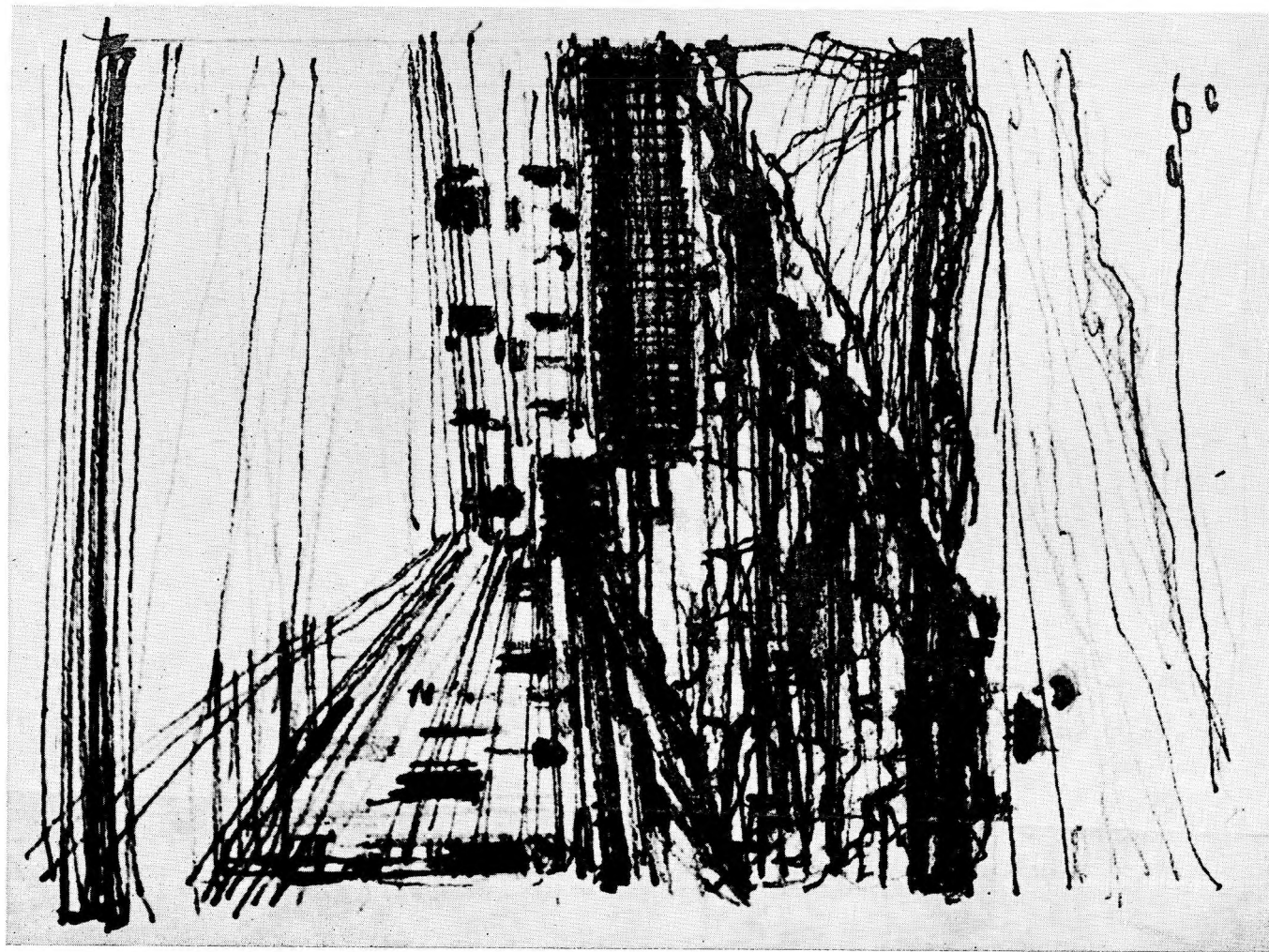
– És maga meg egyedül hagyja a feleségét vasárnap? – ugratom.

– Nagyon jól érzi magát – fordul vissza a busz lépcsőjéről. – Elutazott a gyerekekkel Harkányba. Egy napra kimenekült az albérletből.

A CSOPORTPAPA

Az 1-es számú gyártó csarnokban szürke öntvények, sárga, kék, piros cérnakábelek barátkoznak a neonfénnel. Az ömlő eső csíkjai végigszántják az ablakok üvegét, kigyózásuk meg-megrezdül a csarnokból kiszüremplő duruzsolástól. A monoton zajt a tanműhely felől kalapácsütések pengése dara-

bolja. Itt tizenhat fiatal tanulja a szakmát. Ők a legfiatalabbak, tizenhét év az átlagos életkoruk.

Az elektromos szerelő műhelyben dolgozik a Bláthy és Zipernovszky brigád 32 taggal. Azért említem együtt őket, mert nem is olyan régen még egy brigádot alkottak. De növekedett a termelés, gyarapodott a létszám, végül kettéváltak. A szervezet osztódása azonban formális: az egyik brigád munkája most is feltételezi a másikét. A Bláthyékét a Zipernovszkyéké; előbbiek tekercselik a transzformátorokat, utóbbiak szerelik. Ezt követi a mérés, vajon pontosan betölti-e rendeltetését a nyolcezer alkatrészt rejtő, százezer forintnál drágább magnetofon?

A két brigád jó együttműködése tehát feltétele az eredménynek. Marton Géza művezetői tisztségében ennek a szervezője, öre, gondviselője.

Ha az ember külseje kifejezné a lényét, a művezető nagyon jelentéktelen ember lenne. Szőke, ritkás haja, világoskék szeme, a szürke köpeny, a fakult ing, a kopott cipő tucatembert sejtet. Marton Géza azonban nem tucatember. Alkalma volt sokat tapasztalni, noha alig haladta meg a harminc esztendőt.

A két brigád „csoportpapá”-nak hívja. Nem azért, mert ő a „főnök” és a legidősebb. A művezető ezt a címet a Honvéd utcai óvodában kapta.

Két éve hagyta el a gyárért a Dunakanyart, és fogadta el új hazájának Pécsét. Mikor leteszi a szürke köpenyt, siet haza. Vagy az óvodába, ahol nem ok nélkül nevezik csoportpapának.

A két brigád másfél év óta törődik az óvoda gondjaival. Nem titkolt önzésből; ha valakinek a gyereke felcseperedik, az óvoda befogadja. Ezt szerződésben vállalták, amit becsülettel teljesít mindkét fél.

Mit jelent a brigádnak a törődés az óvoda gondjaival?! – Ha nagytakarításról, festésről, elektromos szerelésről van szó, megjelenik Marton Gézával a két brigád – és mindent rendbetesz. Ha bábjáték kell, vagy hangosító berendezés, elkészítik, előteremtik. Homokozót, parkot szeretnének építeni? Műszak után megérkezik a Bláthy és Zipernovszky brigád, nyomukban megszépül az óvoda udvara. Aranyplakettek, elismerő oklevelek bizonyítják a tisztes szorgalmat és a művezető leleményességét. E leleményesség nemcsak a gyári munkában, az óvodának nyújtott segítségben mutatkozik meg, de abban a küzdelemben is, amit a családjáért folytat. A kétszobás lakás hat lakójaért, akik közül négy teljesen rá veti a szemét, ha éhes vagy ruhára van szüksége. Az ötödik, a felesége, a gyermekgondozási segély forintjait szintén az ő szorgalmából kapott ezerforintok mellé teszi, hogy a család megélhessen. Sőt, gyarapodhasson, boldogulhasson. Fikuszt mutatva azoknak az ironikus sajnálkozóknak, akik nem értik, hogy lehet egy tanult ember ilyen meggondolatlan. És kevésbé számító?

*

Ezek után már csak az élmény erejére és színére támaszkodhatom.

A művezető otthonában lehetetlen ceruzát használni. Mikor előveszem a füzetem, nyomban az ölembe ül Gabriella, és malacot rajzol a megkezdett mondatra. Zsuzsa ráhunyorit; nem szabad. Hogyne tudná ő, hiszen már harmadikos. De hiába, Gabriellát Éva váltja, Ili pedig arra ösztönöz, hogy írjak rögtön verset, amit elszaval az óvodában. Néhány sort vések az emlékkönyvnek kinevezett kockás füzet lapjára, amit Ili nyomban átköt a bonbonos do-

boz selyemszalagával, és átviszi a kisebbik szobába. Kicsi ez a szoba, két és félszer három méter, hogyné lenne kicsi négy gyereknek. S mégis olyan nagy, hogy az egész környéket átfogja a mérges kakas és a csalafinta róka kalandjaival, a törpék és oriasok világával. A négy kislány lelkendezésével biztosan.

A szülők szobája nem sokkal nagyobb. Háló, ebédlő, nappali, társalgó egyben. Minden fillért számításba vevő élet tanúja, boldogságának, gondjainak színhelye.

Marton Géza kérges tenyérrel végezte a műegytemet. Félárvaként, nem kedvelt fiúként egyedül teremtetette meg a tanulás anyagi alapját. Váci gyár ösztöndíjasaként fejezte be a tanulmányait. Korrupt főnökök próbálták elvenni munkakedvét. Megtanult alkalmazkodni, tűrni, s mikor a hús túlfeszült, munkahelyet változtatott. Ekkor már nős volt, sőt három kiságy húzódott az albérleti szobában. De bizott erejében, a család összetönszésében, megtakarított pénzében. Befizette az indulót a váci szövetségi lakásba. Ekkor érte a hívás. Megnézte az új gyárat, felment a Mecsekre és végigpillantott a városon. S miután lakással is biztatták, felrakodott a teherautóra. Három gyerekkel. A negyedikkel nehezen tudott fellépni az édesanya, aki most a gyermekgondozási időszak utolsó évét tölti, majd visszatér munkahelyére, az óvodába. Új óvodába, ami a lakással szemben épült. Itt már számítanak a legkisebb lányra, Évára is. S ha a tanács beváltja a szavát, s miért ne váltaná be, lakást cserélhetnek. Tágasabbra, nagycsaládhoz méltóra.

Kicsi a szoba, apró a konyha, vacsorához nem ülhetünk benne. A család, ha vendég nem is terheli a teret, kénytelen a varrógép tetejét kinevezni étkezőhelynek. Most a szülők szobájában terít a család. De inkább a négy kislány. Mozdulataik a jövő asszonyát sejtetik, a tényérok rendje, a szalvéták sora, a poharak vonala, a kenyereskosár bősége szavatolja; kóstolgatják, habár játék képében a munkát. Egyszer vétik el a szabályt, mikor Zsuzsa nyakamba akarja tenni az Évi mellére illő kockás szalvétát. Dehogyan véti el: csak az időt fogták vissza néhány évtizeddel.

A vacsora falatjai után kivonul a lányok csapata. Mosakodás a kisebbeknek, leketanulás a nagyobbaknak. Nekünk még néhány gondolat a gyárról, a brigádokról, a hétköznapiokról, a családról.

A brigád is család, habár munka, gond, vita, verejték ötvözi egésszé, noha sokféle érdek, többféle természet simul benne egybe. Akkor is, mikor rendezni kell a felbolydult életű fiatalasszony anyagi gondjait, ruhákat kell varrni az óvodásoknak, vagy éppen a megszorult társuk segítésére kell beleszólni a perselybe. Akkor is, mikor a sokgyerekes brigádtag nevében kérvényt írnak a munkaügyi miniszternek, tekintszen el az egy naptól, ami hiányzik a folyamatos munkaviszonyból. Nehogy gátolja ez gyermekgondozási segélyének folyósítását. Szorongva, bizakodva várták a választ, ajándékokkal berobbanva ünnepelték az örömhírt. Család a brigád. Azért van most gondban a szerelő miatt, aki hetek óta késve jár műszakra. Mikor okát kérdezik, csak lehajtja a fejét. A találkozás majd bizonyossággá válik. A brigád meg kell hogy tudja, mi bántja-tépi a szerelőt, aki azelőtt példakép volt munkában, szorgalomban.

Lehet-e brigád-családban a napi teendők egyhangú folyamatában az új rejtelmek is kutatni? Marton Géza, akit alkotó embernek tartanak, határozottan válaszol: lehet. Évenként, másfél évenként változnak a magnó-típusok. Ezeket nemcsak a tervező álmódja meg, de a szerelő is. Elgondolásait

közölheti a központtal, ahol a világpiacról beérkező igényekkel összevetve dolgozzák ki az új konstrukciókat.

A művezetőt a család megélhetési gondjai is a szakma szeretetére, gyakorlására ösztönzi. Fizetése nem megvetendő, hiszen ötezer forintot visz haza elsején, de mégis kevés a hat embernek. Működési engedélyt váltott a tanácsnál, és hol televízió, dinamó, transzformátor szerelés, hol gépkocsi elektromos vezetékeinek javítása ad lehetőséget a külön keresetre. Pihenés? Minden perc az, amit itthon tölt. Mégha zajban is, mégha a gyerekeket tanítva nevelve is. Ő embereket nevel. Munkaszereteten, emberségben. Ezért nem tud elfáradni a gyárban sem, hiszen annak a nagy családnak ugyanerre van szüksége.

Beszélgetés közben Marton Géza többször dörzsöli a szemét. Resteltem a késedelmeskedést, búcsúznék már, de kér, ne menjek még. Mennyit pihen? Éjszakánként öt-hat órát. Ennyit enged a család és a munkahely. A csoport-papa szeme vörös, fáradt, de mégis szép.

Résnyire nyílik az ajtó. A lassan növekvő hasadéokban aprócska görög istennők szoronganak. Hosszú fehér ruhában, kócos szőke frizurával, kendőből csavart koszorúval. A legkisebbik lány szeme félig csukva, a középsőé kíváncsian tágulva lesi, mit csinál a vendég bácsi? A két nagyobb míg apja-anya a mondandóval van elfoglalva, besurran az asztalhoz, és ráhullatja ajándékát. Két könyvjelző, tulipános, árvácskás figurákkal és egy nagyobb „mű”, vízfestékekkel színesítve. Skarlátpiros rózsza sötétzöld levél oltalmában, diszes keretben. Alatta rigmus.

„En ezt a rózsaszálat rajzolom. Nem vagyok író, sem költő, festeni is most tanulok, mert csak egy kis diák vagyok...”

Félénken, szótlánul, szorongva lesik a hatást az ajtóból. Most érzem, mennyire kevés a szavam.

Még hallom, az anya ismét elrendeli a mosakodást, hiszen a festék stigmai zölden, pirosan árulkodnak a kezükön. Aztán csend lesz a nagyon kicsi szobában. Mikor elbúcsúznak, benyitunk az ajtón. Hárman, mint gyufaszálak a dobozban, széles heverőn fekszenek, Zsuzsa a legnagyobb, emeletes ágyon trónol fölöttük. Tompított fényű lámpa vigyázza álmukat.

FUTURUM IMPERFECTUM

A Mechlaborban dolgozók száma 1978 végére ezerkétszáz, 1980-ra ezerötyszáz lesz. Nem biztos, hogy az otthonteremtés lehetősége is ilyen dinamikusan növekedik. De minden időben ez volt a törekvések alapja – logikája, előbb az igény tűnt fel, aztán teremtették meg a lehetőségét. S a fészekrakás örömmel átszőtt gondjai biztosan tovább sürgetik – termelik az ötleteket, megajánlásokat. A keresetek is „kifornak”, a ma még nagyon eltérő bérek (átlag: 2000 forinttól 4000-ig) közelítenek majd egymáshoz a szakképzettség terjedésének és az egyenletesebb teljesítmények arányában.

Am nem ilyen egyszerű a gyár jövőjének képlete. Nagy a versengés a híradástechnikai piacon, a külföldi cégekkel. A Papssal, a Phillipsszel kooperáló Mechlabor érzi már ennek fojtogatását, a rapszódikus alkatrész ellátásban. Ezt azonban ellensúlyozhatja a munkások és műszakiak leleményessége. A nagyobb gondok helyben adódnak.

Az első a munkások életkorából következik. Az állomány tekintélyes

része még a nagy sorsforduló, a házasságkötés és a katonaság előtt áll. A férjhez menők, a katonasághoz bevonulók egy része, az eddigi tapasztalatok szerint, nem tér vissza a munkahelyére. Az ismeretségek, az új családi kapcsolatok más tájakra vetik a fiatalokat, ahol már nem érvényesül a gyár vonzása.

A fluktuációt növelheti a könnyűipar további térhódítása. Nem titok, hogy a Mechlabor szomszédságában épül a nemzetközi hírű Egyesült Izzó gyáregysége, ahol 1985-ben négyezer munkást foglalkoztatnak. Állványozzák a baromfifeldolgozó, a tejporüzem falait, tervezik a harisnyagyárat. Fejlesztik a pécsi börgyárat, terjed a bedolgozói rendszer a kesztyűgyár érdekelt-ségében, a komlói Carbon Pécs környékén egymás után hívja létre a nőket foglalkoztató középüzemeket. A munkás természetesen a magasabb jövedelmét keresi. Az épülő üzemek közül vajon melyik tud többet fizetni, jobb szociális körülményeket teremteni, több otthont ajánlani? Végül a ma még munkaerő felesleggel rendelkező város nem kényszerül-e munkásokat vándoroltatni a környékről vagy nagyobb távolságról, hogy az új könnyűipari üzemek zavartalanul működhessenek? Milyen áramlást okoz majd a hirtelen felszökő munkaerő kereslet, és hogyan tudják ennek bizonytalanságot, termelést akadályozó következményeit kivédeni?

A családok fiatalok helyzete sem könnyű. Ha a fészekben már gyerek is melegszik, ki segít enyhíteni a gyereknevelés gondját, hol helyezhetik el a kicsit, amíg az apa, az anya dolgozik? A patronált óvodák – átmenetileg és korlátozott mértékben – megoldják e gondot. De a Mechlaborban, a délelőtti műszak hajnali hat órakor kezdődik, a munkapad mellé pedig ötkor, fél hatkor el kell indulni. Az óvodák nagyobb része ilyenkor még nem nyitja meg kapuit. Később ki fogja kézen, ki vezesse el a gyereket? Ha mindkét szülő hajnalban indul műszakra, marad a nagymama, az anyós, a szomszéd, a dél-utános brigádtag. És aki nem támaszkodhat ilyen segítségre? Kétséges az is, hogy az emberségből-önzetlenségből fakadó támogatás esetlegességéből lehet-e gyakorlatot fejleszteni? A gyerek léte, igénye pedig szüntelenül megkívánja a kéznyújtást.

A megoldás? – Erős, vihart álló törzsgárda megteremtése. Noha két esztendő a gyár, ennek magva már kialakult: huszonkét szocialista brigád (a munkásállomány fele) segíti a munkássá érlelődést, keresi a fészekrakás gondjainak megoldását, nyújtja az egymáson segítés példáit. Az életkorból és a körülményekből adódó fluktuáció enyhítését két forrás táplálhatja. Az egyik az 500-as pécsi szakmunkásképző intézettel, a Zipernovszky Gépipari Technikummal, a Széchenyi Gimnáziummal kötött szocialista megállapodás: eszerint az iskolák utánpótlást irányítanak a gyárba. A másik forrás még nem nyílt meg. De nélkülözhetetlen lesz, ha a többi könnyűipari üzem is megkezdí a termelést. Ez a forrás a munkaerő összehangolt foglalkoztatása. Így lesz elkerülhető a káros rivalizálás, a munkaerő csábítás. Az összhang terem-tést a városi tanács illetékes osztálya végezhetné, figyelembe véve az üze-mek sajátos igényeit, népgazdasági feladatait és jelentőségét.

Bölcsödét, óvodát is kellene építeni. Olyant, amely munkarendjében igazodna a Mechlabor és a többi üzem családjainak igényeihez. A gyár terü-letet ajánlott fel erre a célra. A szocialista brigádok – mint eddig is tettek – kezük munkáját, keresetük egy részét nyújtják az építéshez. Pécs költség-vetési összegéből 1976-ban jut pénz a nagyon várt bölcsödére, óvodára.

Befejezetlen a gyár, kialakulatlan a munkásállomány, rendezetlen még

a Mechlabor környéke is. De aki tudja, hogy négy éve kukoricalevelet cibált itt a szél, nem kételkedik abban, hogy elindult Pécs második gyárvárosának, új munkásnegyedének serdülése.

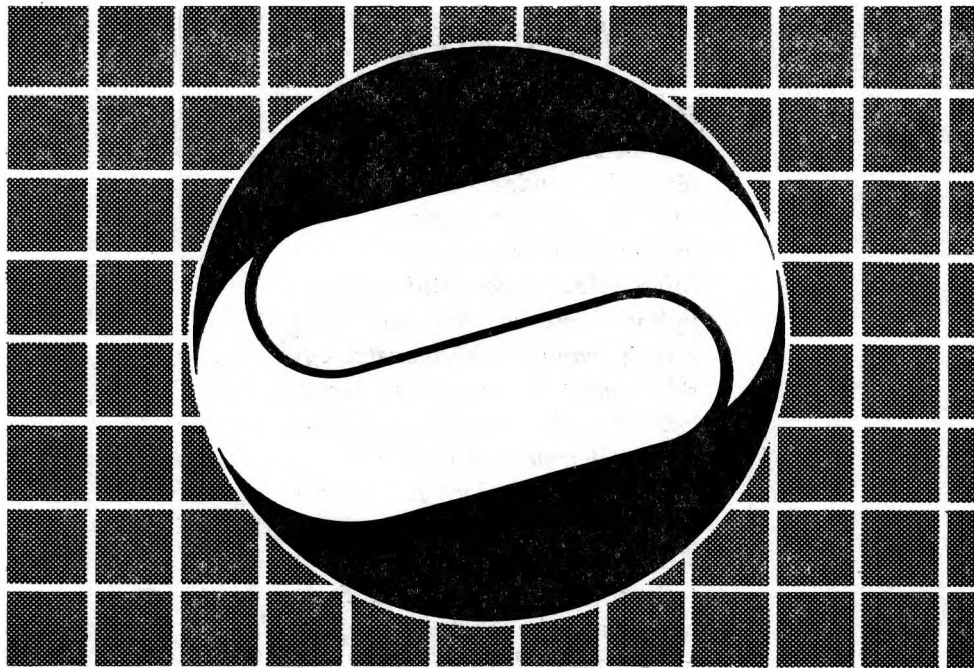
*

Novemberi vasárnap reggelén Uszkai Antallal találkozom a Kossuth téren. Romokban hever a tér múltat idéző épülete, a Vadászkürt. A robbantó brigád már elvonult, de a por még szállong a csípős szélben. Korán kelő kíváncsiak kerülgetik a törmelékhegyet, a amelynek csúcsán félrecsapott kalapként trónol a torony-sisakos bádóg tető.

– Majd beolvasztják – mustrálgatja Uszkai. – A faanyag nem sokat ér – folytatja a szemlét –, de a téglá... – Megfog egyet, hozzáilleszti a másikhoz, pengése mint az üvegé. – Ez igen – nézegeti elismerően. – Akárki veszi meg, jó ház épülhet belőle. Nekem is ilyen kellett volna. Mindegy, most már mindegy – mondogatja. Az én téglám már összeforrt a malterrel – nevet. – Azt én nem vállalnám szétbontani.

– Már falaztak is? – kérdem hitetlenkedve. Múltkor még a kőmunkánál tartottak.

– Na igen – mondja könnyedén –, de ha egyszer az ember elkezdi, nem állhat meg. A brigád tegnap múlt egy hete, megint kint volt. Vacsorára birka-pörköltet ettünk, utána csapolt sört ittunk.

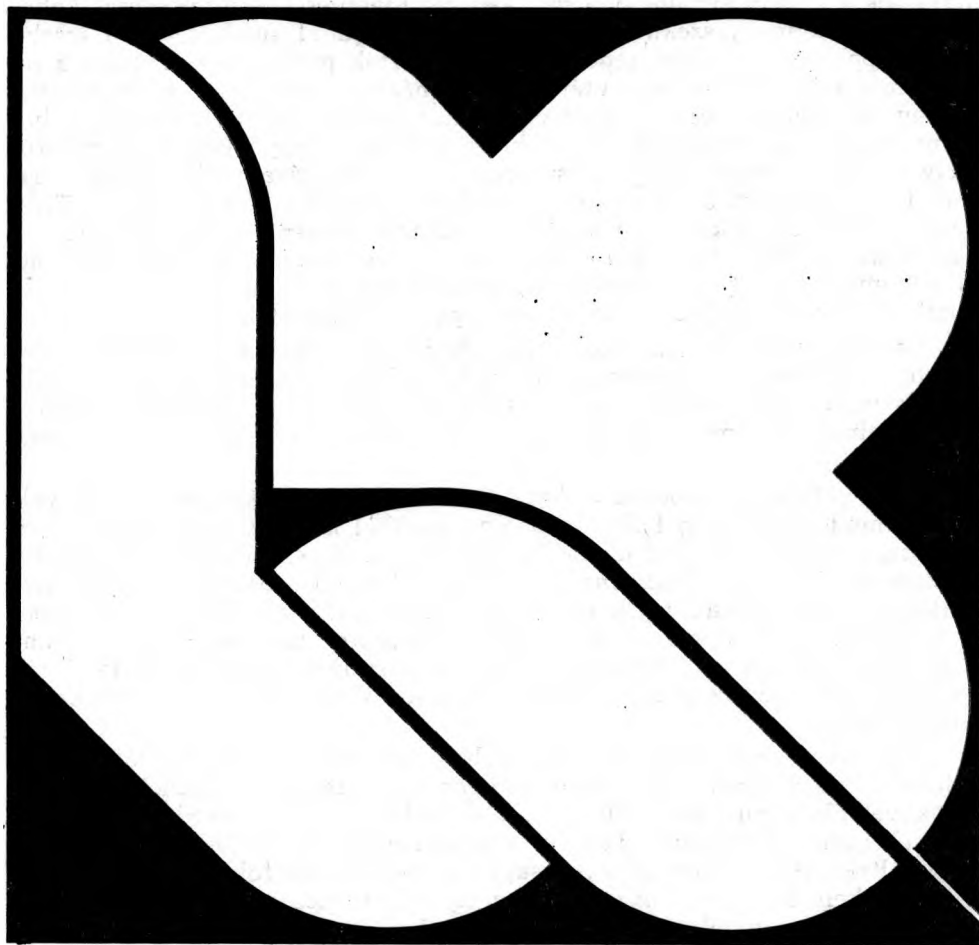
In memoriam József Attila

*Túl az utolsó kétségbeesésen,
 mi van a lélek kiszivattyúzott
 légüres terében, ahonnan
 a hűség is eloldalog
 s az árva szívet kiveti
 a mellkas beszakított kosara?
 az önmagát megcsúfoló, imádott
 anyag szégyenén túl, mi van
 a sínek között szétgurult
 szavak héja mögött? a kerekek
 mitéle megállíthatatlan
 ritmusra járnak már örökké
 pengéiken sorsod lenyomatával?*

Nem ereszt

*Haza, haza, az otthoni meleg
 szavak sátra alá, betakarózni
 lénnel, csönddel, fűneszezéssel,
 röptüket szélhez igazító
 madarakkal tovasuhogni a
 folyó fölött, lapozgatni a táj
 nyitott könyvét, fürkészni bogarak
 csigák, hangyák körmenetét egy
 elhagyatott kő temploma körül,
 hallgatni alvó nagyanyám virág-
 sóhaját harmatos rögök alól,
 pipacslángokkal lobogó mezőn
 kévébe kötni a nyár aranyát
 s ha táink alá rozsdaszőnyeget
 terítget az ökörnyálbajszu ősz:
 roskadozni kukoricával
 tömött zsákkal a vállamon, aludni
 bárkaként ringó szénásszekereken,*

*haza, az anyanyelv romolhatatlan
szavai közé, a gyerekkori
ég lombja alá, futnék s nem ereszt
betonba gyökerezett lábam, állok
villanyfák közt, füstrengetegben
tenyerem csillagoknak tárva fészket.*

KOMLÓI FIATALOK

Feljegyzések a Zrínyi Ifjúsági Klub történetéből

Még emlékszem azokra az időkre, amikor rémitő és misztikus legendák keringtek a komlói közállapotokról. Naponta újabb és újabb történetek keltek szárnyra, s a megyeszékhelyen ijedten vagy kajánul sugdolóztak a terebélyesedő pokolról. Színházi segéd munkások hozták például a hírt, hogy a bányásznap szabadtéri előadás után, amikor másnap reggel a gerenda-ácsolatot bontani kezdték, a deszkák alatt egy kihűlt tetemet találtak. Később a belváros iskolájában hallottam egy előbbire tromfoló, még feketébb históriáról, mely szerint az egyik fölvonulási bódé falára bicskával fölfeszítettek egy leányt. – Borzolgattuk hát egymás kedélyét. Mindig akadt valami. Tény, hogy az a város, akkor, nem nyújtott rendezett formát a nyugodt életre, s a közlekedés a sáros domboldali járatokon, a deszka bódék és más ideiglenes tákolmányok között, az odatelepített mindenfajta gumicsizmás népség sokaságában, bizony csöppet se volt biztonságos és bizalmat keltő.

Sokáig keringtek a legendák. Az ideiglenes leányszállások körül egyre pusztuló bokrokról, a fölvonulási épületeket feltörő lakásfoglalásokról, a csizmát és munkaruhát fölvételező, de soha munkára nem jelentkező táborról, vagyis mindarról, amiről ma úgy szokás sommásan emlékezni: – mozgalmas élet volt...

Igen, jöttek az emberek mindenfelől, mert itt mindenkre szükség volt, illetve mindenkivel meg kellett próbálni, azokkal is, akik már mindenünnen kikoptak. Akinek el kellett jönnie valahonnan, az itt elkezdhetette még egyszer. Miskolcra, Pátyra, Mindszentre, faluba, városba, börtönbe, család elöl, mindegy; – komlóinak egyik se vallotta magát, még véletlenül se. És ebben a kavargásban, a látomásszerű kapkodás közepette, megteremtődött valami-féle igény a másra, a biztonságra, a még meg se igen fogalmazhatóra. Nevet se adtak neki, de elkezdődött mégis. Itt, ilyen viszonyok között, ezekkel az emberekkel.

Ma már semmi különös sincs abban, ha egy ifjúsági klubot valakik valahol „összehoznak”. Jóformán minden számottevő munkahely fiataljai megkövetelik maguknak. – De ott!... És akkor!... És micsoda viták-veszekedések rögtön a legelején, mielőtt a tömörülésnek biztos helyet, fedett falakat találtak! Milyen szenvedéllyel csapott össze a kétféle fölfogás, hogy ugyanis minek kell *ide* egy *ilyen* létesítmény, *ilyen* berendezéssel; öt nap alatt szét fogják verni! – míg ellenben győzedelmeskedett a másik szándék, s nemsokára csodájára jártak Pécsről is a fekete-sárga, absztrakt-mintás függönyöknek, a hangfogó falaknak, a foteleknek, az akkor tüntetően modernnek látszó berendezésnek. Nem verték hát szét öt nap alatt, hanem ellenkezőleg: a tiszta világosság, az értelmes áttekinthetőség viselkedni tanította a belépőt, s a talált belső rend nevelő ereje fölemelte, majd vágyakat ébresztett a fogékony ifjúságban, és magához kötötte. Az az első berendezés hat évig is kitartott, s az or-

szág négy égtájáról idesereglett hajdani fiatalok közül ma már egy se nevezi magát miskolcinak, pátyinak vagy Mindszentről jöttek, hanem: – komlói-nak, – s hogy a lokálpatriotizmus milyen erős, azt bárki tapasztalhatta, aki egyszer egy Pécs és Komló közötti labdarúgómérkőzést végigszurkolt, elvegyülve köztük a nagy-stadion lelátóján...

1973. április 4-én ezt az intézményt a „Kiváló ifjúsági klub” megtisztelő ranggal tüntették ki. És az elindítók, majd az első, a második, a harmadik generáció tagjai közül a legtöbben ma is itt élnek, Komlón vagy a közelben. Nem szóródtak szét az ország más tájaira: a vándorlás közel sem akkora arányú, mint egyebütt, vagy ahogyan az előítélet föltételezi. Szakmához és munkához való hűségre, otthonhoz való ragaszkodásra bizonyára nem kizárólag a Klub nevelte őket, de alapos része lehetett benne. Mennyi? – Erre vagyok kíváncsi.

SZERVEZETI SZABÁLYZAT

A Komlói Zrínyi Gyerme- és Ifjúsági Klub fenntartója a Komlói Művelődési Házak Igazgatósága, és a Kenderföld felé vezető fasoros Kossuth Lajos úton, szemben a Szénosztályozóval, a Zrínyi Művelődési Ház földszintjén biztosított helyiségekben működik. A gyermektagozatról esetleg más alkalommal beszélhetnénk, a jelen vizsgálódás csak az ifjúsági szekcióra terjedne ki.

Meglepően szigorú és zárt rend szerint tevékenykedik az intézmény. Mindjárt előljáróban megkockáztatható, hogy ez a nem kívülről vagy felülről rákényszerített, hanem belső szükségyszerűségből fakadó és egyre többet kívánó igényesség, ez tartotta fenn a klubot az elmúlt évtizedek kemény fordulatai közben is. Az önmaguk által szabott kiválasztódási norma fogta és fogja össze a fiatalok közül a lelkesedésre és tetterre hajlamosakat. Nem a föltűnni vágyó vagy magukba forduló ifjak csoportosulása ez, szóval nem sziget és nem is oázis, hanem a közömbösöket is vonzó, megmozdító, pezsdítő *folyamat*.

Ezt a folyamatszerűséget legkézenfekvőbben rögtön a taglétszám alakulása bizonyítja. Az Ifjúsági Klubba ugyanis 15–26 éves fiatalok kérhetik föl-vételüket; lehetnek vájáratanulók, fodrászinasok, gimnazisták, csillések, bér-elszámolók, a foglalkozás teljesen mindegy, csak a két tömören fogalmazott föltételt tegye magáévá az ifjú, és pedig: 1. a szervezeti szabályzat elfogadása, 2. a tagdíjnak minden hó 1-ig történő befizetése (tanulóknak 4,-, dolgozóknak pedig 8,- Ft). És azonnal egy szigorú kitétel: „Belépődíjas rendezvényen tagdíjat rendezni nem lehet.” Akkor ugyanis már késő: ne csak azért legyen valaki tag, mert érdekes ez vagy az a rendezvény, – aki az előkészítő munkák nehezebből nem vállalt részt, az ne legyen klubtag. Így aztán havonta 90–100 olyan belépés történik, melyet csaknem ugyanennyi automatikus megszűnés követ, hogy a következőben újabbak jelentkezzenek, míg végül évi átlagban kialakul az a 200–300 között mozgó létszám, mely nemcsak az egyhavi tagdíjfizetőkéből toborzódott. Ha a klubvezetők személye nem változna másfél-kétévenként, talán a tagságnak a szóródása se volna ennyire széles, s akkor a szigorú klubfegyelemnek még következetesebben szerezhetnének érvényt. Egyébként az okos szigort ők maguk kívánják – ezért zártkörűek a rendezvények, s a klubtagok csak olyan vendégeket hozhatnak, akik igazolni tudják, hogy *nem* komlói lakosok. A múltban a visszaéléseket és a rendbontásokat

ugyanis azok követték el, akik a tagsággal járó hétközi feladatokat nem vállalták, hanem csupán a „szórakozás” lehetősége csalta ide őket.

Imponáló határozottsággal fogalmazza meg a szervezeti szabályzat a célkitűzést. *„A klub – tagjai szabadidejében – a művelődési és szórakozási igények kielégítését, az egyéniség szabad kibontakozását kívánja elősegíteni. A klub feladata, hogy a szabadidő eltöltésének aktív formáira, a készen kapott ismereteknél túl a személyes érdeklődés és az alkotási vágy kielégítésére, kisebb közösségek működésére, és aktív társaséletre adjon lehetőséget.”* És a legszebb összegező mondat: *„Az értelmes klubélet kialakítása a tagok feladata.”*

A klub munkáját a városi KISZ-bizottság által elfogadott és a fenntartó által kinevezett klubvezető, valamint 4 vezetőségi tag irányítja. A klubvezetőség tanácsadója a fenntartó intézmény művészeti vezetője. A felügyeletet a városi klubtanács látja el. A vezetőség két hónaponként klubgyűlést hív össze: itt beszélnek meg a végzett munkát és készítik elő a további terveket, de megtárgyalják a fegyelmi ügyeket is. Természetes, hogy a szervezeti szabályzat rögzíti a gondnoki, ügyeleti és egyéb, felelősséggel járó tevékenységek sorát, a különböző rendszabályokat, a nyitvatartási időt is, mindezt éppen a különféle szakkörök zavartalan tevékenységének biztosítása és hatékonysága érdekében, és okos, nyílt mondatokkal zárja ki a félreértés vagy félremagyarázhatóság lehetőségét: a célok ma már világosak, megfogalmazottak, az alapvető anyagi feltételek biztosítottak, az igény a „Szabályzatban” foglaltak megvalósítására és gyakorlására már eltiporhatatlan, az elültetett mag egyre erősebben kapaszkodik a földbe, s egyre szélesebben ölelő ágakat hajt, igen... – de eddig el kellett jutni. Hogyan?

AZ ELSŐ NEMZEDÉK

Amiképp az ember se akkor születik, amikor világra jön, úgy egy közösség élete különösképp nem számítható attól a pillanattól, amikor nevet kap, „bejegyzik”, és négy fallal védett helyiséghez jut. A maiak már nem is tudják megjelölni ezt a születésnapot, de még az évszámot se igen: bizonytalanok, találgatják, – irattárakból megállapítható (1954), de nem fontos. Nem az évszám a jellemző. Hiszen negyvenöt-negyvennyolc-ötvenben is megkeresték egymást a fiatalok, összeálltak, akartak valamit: – az új élet pezsdülése és a fényes szelek fuvalma épp Komlón ne ragadta volna magával a lelkeket? Épp itt keringett volna lustábban a vér, itt ne izgatta volna az új harc lehetősége azokat, akik az apjuktól hallották és értették meg a mélyből felszakadó sóhajt: végre?! – Sem működési szabályzat, sem fűtött helyiség még, de kíváncsiság és akarat már igen. Feladat pedig igazán bőven. Apáikra, bátyáikra kellett csak figyelniük; ebben az időben még nem is lehetne külön meghatározni az ő működésüket: az ifjúsági mozgalom nem választható le az egyetemes mozgalom testéről, éles vonal nem húzható, olyanformán, hogy íme, ez még a fiatalok földadata, innen pedig már a felnőttek dolga.

Már az is „előrehaladott” állapotnak számított, amikor a későbbi Mecsek Étteremben végre le is ülhettek megbeszélni a dolgaikat. Ebben az épületben székelte akkor a járási pártszervezet (Komló járási székhely volt, de nem „kiemelt” város, sőt, egyáltalán nem is város még), és a földszinten az ifjúsági szervezet, három helyiségben. Iroda, tánc, játék (rex, dominó) és az

alakuló könyvtár is. 1951–53-ban a szervezeten belüli klubalakulás körvonalai már kezdtek fölvázolódni – de a Zrínyi még nem létezett. A ház az építőké volt – majd amikor döntés született, hogy művelődési otthonná kell átalakítani, hónapokig tartó tatarozási hadjárat kezdődött. A *Bányáslámpa* akkori számai cikkek egymásutánjával sürget, nyugtalankodik, számonkér; mégis arról kell tudósítania, hogy amikor végre megérkezett a ház részére a berendezés (amely részben a Munkásklubé lett volna), nem tudták az állomáson kirakni. S hogy ne maradjanak az új bútorok a nyílt ég alatt, magánlakásokba kellett elhelyezni, megóvásra. Nem is hallgatja el az újság, hogy visszaélés bizony bőven akadt, mert amikor aztán ezeket a bútorokat kezdték volna összegyűjteni: X. Y. nemigen akart tudni arról, hogy mi került hozzá „kölcson”...

Forduljunk kicsit vissza. Arra az időre, amikor az ifjúságnak nem volt külön városi és bányász szervezete. A nagyközségben a régi falu lakói éltek, az odatelepítettekkel; a fiatalok ott jöttek össze, ahol hirtelenében helyet találtak maguknak. A régi kultúrházban (a mai Május 1. Művelődési Ház), majd kitelepült svábok házaiban, kis ideig a volt csendőrlaktanyában, amíg megkapták átmenetileg a Schumann-féle házat (ez a mai Carbon Vállalat épülete).

A MADISZ titkára 1945 végétől Bernhardt Gyula. A Komlón rendezett ifjúsági nagygyűlés előtt kerékpáron járta sorra a környező falvakat, hogy megkeresse és meghívja a fiatalokat. Sportrendezvényekkel egybekötött vetélkedőkről és egyéb látványosságokról is kellett gondoskodni, természetesen.

– Készen átvethető tapasztalataink nem voltak – emlékezik az első időkre –, hanem magunk találtunk ki ezt-azt. A szindarabokat is magunk tanultuk be. Inkább csak jelenetek voltak ezek, alkalmasak arra, hogy tarka-esteket rendezzünk a szomszédos falvakban: Magyarereggyen, Mánfán, Hosszúhetényben, Magyarországon. Távolmaradó, közönyös fiatalok akkor is akadtak persze, de a többség részt vett ezeknek a mozgalmas délutánoknak és esteknek a lebonyolításában. Akartunk valamit csinálni.

Valamit? Kísérletezésre azért nemigen futotta az időből. Tapasztalatok híján, úgy, hogy a várható segítség is nyilván más természetű volt, mint ahogyan ma érteni szokás. Amikor az épületet megkapták, Borovics Ferenc, a szénbányák első munkásigazgatója fölkereste őket, hogy szemügyre vegye, mi kell még oda? Falbontás, színpad, más ilyesmi. Rendben van; megcsináltatta. De a segítség nem ebből állt igazán

– Nézze, mi nem deklaráltuk, hogy kommunista fiatalok vagyunk, mert a munkában mindenki részt vehetett, de a Kommunista Párt nyújtotta a segítségen kívül a biztonságot. Például Unger János párttitkár és Császtai István személyében, aki a bányász szakszervezet titkára volt: nemcsak mozgalmi instrukciókat kaptunk tőlük, és igaz, hogy a lehetőség szerint anyagilag is támogatott bennünket a szakszervezet (röplabda-háló, rex-asztal), de a legtöbbet az ért, hogy eljöttek a tea-délutánjainkra családostul, itták a rossz teánkat, hogy pénzünk legyen valamiből... Pénzről különben másképp is próbáltunk gondoskodni magunknak – folytatja Bernhardt elvtárs. – Emlékszem, negyvenhétben, hogy elmehessünk egyszer a Balatonra üdülni, fölváhlaltuk egy másfél kilométer hosszú, vízvezetéknek szolgáló árok kiásását Újtelep és Kossuth-akna között, az erdőn át. Aki ebben részt vett, annak irány Balatonaliga! Tíz nap egy elhagyott, üres épületben, szalma terítve a földre és pokróc a hátunkra. Szóval, nem éppen szuperkomfort, és az utazás sem

pullmankocsiban, legföljebb boci-pullmanban, vagyis vagonban. Délben indultunk, és másnap reggel érkezünk oda.

Aztán azok, akik a rendezvényeken nem versmondással vagy énekkel, vagyis nem a személyes megjelenésükkel segítettek! Említsük meg például Niedling József zenészt, vagy Békei Henrik asztalost, ő készítette a berendezéseket, ő festette a díszleteket is és a jelenetekben föllépő fiatalokat is; Zsubla Jánost, aki a bányánál maradt máig, Steinbrunner Tibort (ő a Mélyfúrónál dolgozik), és a többieket, akik csaknem kivétel nélkül ott élnek, ott dolgoznak még: Mehlmann János a bánya villamosüzemében, Sebők János Béta-aknán, Horváth Ilona és Varga Mária, vagy Gasparik Kálmán is, aki az Erőmű rokkant-nyugdíjasa, és a felesége, Reinhardt Anna.

Más is történt persze, nem a színi rendezvények sorából állt az élet akkor sem, és más célja is volt mindennek, nem pusztán a játék maga. Így a szüreti bálók rendezésének is voltak bizonyos áttételes céljai. A régi tenisz-kertben gyűltek össze, ahol azelőtt csak a labdát szedhették. Néhány faluban még ma is ünnep a szüreti mulatság, Komlónak azonban nincsen „népviselőte”, nincs tarka öltözeke; el kellett hát menniük a szomszédos falvakba, onnan kértek ilyen ruhákat a fölvonuláshoz és a tánchoz. A magasba felkötött szőlőfürtökből kellett tánc közben szakítaniuk; igen ám, de ha a táncolók közé elvegyülő csöszök elcsíptek valakit, annak büntetést kellett fizetnie, aszerint, hogy a bíró-bíróné mennyire ítélte (általában 50 fillérre). Viszont, ha sikerült a szőlőt idejében a lánynak adnia, akkor a csösz elkésett, a fürtlopás büntetlen maradt.

– Politika? Ha plakátragasztásra vagy jelmondatfestésre volt szükség, akkor ezek a fiatalok mentek. Egyáltalán már az is politika volt, hogy összetartoztunk, és hogy hová tartozunk. A „felnőtt” gyűléseken bizony odafigyeltek ránk. Szóval, jó volt dolgozni! Hetenként rendszeresen taggyűlés, nagyszámú résztvevőkkel, és nagy aktivitással... Csináltunk mi termelő-műszakot is a bányában (akkor még le lehetett menni, a rendszabályok nem voltak ilyen szigorúak), öregek is jöttek velünk, és amit kerestünk, sportfelszerelést vetünk rajta...

De hát a nagy kérdés: – hogyan lett mindebből a Zrínyi?

– Már kívánni kezdtük a szervezettebb formát, a fix helyet, ahol rendszeresebben találkozhatnánk. A nehéz idők összehozták az embereket: a háború és a nyomorúság után belekapaszkodtunk mindenbe, ahol egy kis boldogságot lehetett remélni, szórakozást és bátorítást. Talán még nem is osztály-öntudatból rögtön, hanem osztály-ösztönből, s a lényeg csak később vált tudatossá. És önzetlenül. És fölszabadult életkedvvel. Hiszen nekem se volt beígérve, hogy 1974-re munkaügyi osztályvezető leszek!

A szinte még gyerekkorban szerzett tapasztalatokat azonban még sokféle beosztásban hasznosíthatta Bernhardt Gyula. 1947-ben Baranya küldötte a prágai VIT-en, majd a 49-es budapesti VIT szervezésében már tevékeny résztvevő. Aztán amikor a MADISZ-fiatalok átmentek a Szaktanács ifjúsági szervezetébe, ő lett a SZIT megyei titkára.

Czukur László fiatalabb valamivel. Negyvenegy éves, a Baranya megyei Moziüzemi Vállalat komlói filmszínházainak üzemvezetője. Abban az időszakban, amelyről kérdezem, jóformán gyerek volt még, mutáló hangú kamasz talán.

– Hogy mit csináltunk? Az még nem is volt egészen klub, vagy nem annak hívtuk; nem a neve fontos... Ha nekünk ilyen klubunk lett volna! Három-négy pad. De csillár? Hogyisne! Dróton lógó körte, legföljebb egy üvegbura hozzá!... A mi időnkben valahogy más volt: nem ennyi tánc (he-

tenként talán egyszer, meg a szüreti bálon), hanem inkább fölolvadás, megbeszélés, a következő heti akcióprogram megvitatása. Bizonyos akcióknál beolvadtunk a pártszervezet küldötteinek a munkájába, például a tsz-szervezésnél. Vagy az aratási munkák alatt mi, ifik is besegítettünk... Előfordult, hogy kazalban vagy pingpongasztalon aludtam. Hogy merre mindenfelé? Tófü, Egyházaskozár, Nagymányok, Magyaregregy, Szászvár, általában az északkeleti rész községeiben. Az első tanácsválasztások előtti időkben végre motorral jártam, általában Mágocs körül, pártfeladatként, mint hírközlő. Valahányszor nekiindultunk, ki a járásba, szegény anyám mindig megkérdezte, hogy e héten lát-e még? De ki tudta azt akkor előre?! Fiatalok voltunk, nem törődtünk ilyesmivel, és nem is kellett félnünk, hiszen fiatalok mindenütt voltak: az ottaniak fogadtak be minket, gondoskodtak szállásról, élelemlről. Tófün például a DISZ-vezetőségválasztó gyűlés után, amikor már mindennel végeztünk, csak akkor került szóba, hogy most aztán mondjátok meg, hová mehetek aludni? És majdnem összevesztek, mindegyikük akart nyújtani valamit: az egyikhez vacsorára, a másikhoz reggelire kellett mennem, a harmadikhoz meg azért, hogy megköstöljük az apja borát...

– Hegyhátmaróc... A motor elé szögeket szórtak, durrdefekt, puff bele az árokba. De megkerestük, fölkatattuk őket, és velük javíttattuk meg az elgörbült kormányvillát, nekik kellett megragasztaniuk a tömlőket; aztán gyerünk tovább! Ilyen is előfordult, de olyan eset is, amikor épp a kulák adta ide a motorját; igénybevettük persze, majd utána visszavittük neki...

Nemrégiben átment egyszer a klubba, oda a maiak közé, hiszen a hivatala itt van a szomszédban. Leginkább azért, mert volt akkoriban egy tévékörkapcsolás, úgy általában az ifjúsági klubok munkájáról, és ott bizony sok értelmes dolog hangzott el, éppen abban az időben, amikor itt mintha kicsit megfeneklett volna az élet. S mivel a szíve még mindig ott dobog, velük: kíváncsi volt egy rendezvényükre – hát pont csak itt ne lehetne valami okosat csinálni? – A téma az ismerkedés volt. Mindenféle vonatkozásban, de legfőképp a fiú-lány ismerkedésről. Izgató, érdekes téma, jó ötlet és becsületes dolog, hogy beszélünk róla. Hiszen ma, amikor a fiatalok úgy szólitgatják le egymást az utcán az ember orra előtt, hogy egyetlen kislány se szégyelli érte magát, és semmi kivetni valót nem talál benne: az a közhiedelem, hogy ilyen probléma nincs is, tehát fölösleges szót ejteni róla, minek tűnődni rajta? – és lám, kiderül, hogy az ellenkezője is igaz. A gátlástalannak látszó fiatalok nagyrésze olyan gátlásokkal küzd, amikre nem is gondolunk. Szégyellnek beszélni a témáról. Vagy nem tartják fontosnak?

– Ez is ennek a klubnak a feladata: megtanítani őket „közlekedni”, egymással és önmagukkal.

Szóval, eleinte ez még nem volt klub; ezzel kezdtük a beszélgetést.

– A rendezvényeink közül a tánccsoport dolgaira emlékszem a legszívesebben. 54–55-ben olyan szinten táncoltak a fiataljaink, hogy bátran részt vehettünk bármilyen vetélkedőn. A felnőttek együtteseit is kíségtettük, valahányszor nagyobb létszámú produkcióba fogtak. Egy-egy ruha 7–800 akkori forintba került. Ez a csoport, sajnos, fölsozlott; nem rég árverezték el a ruhákat.

Az ember nem marad örökké fiatal, legalábbis az évek száma szerint nem. Az ifjúsági klubot kinövi; – de mi maradt meg azokból az időkből?

– Innen kerültem 18 éves koromban, a DISZ javaslatára, tiszti iskolára. 1954-ben szereltem le, addigra kiöregedtem ugyan a DISZ-ből, de az ifjúsági

mozgalomból nem: 55–56 között a Bányagépnél ifjúsági titkár voltam. Az ellenforradalom a pártiskolán ért, bevonultam a karhatalomhoz. Az 1957-es moszkvai VIT után visszakerültem a Művelődési Házhoz, most már igazgatóhelyettesnek, egészen 62-ig. Majd megint a bánya következett egészen 1973 őszéig. Ez a beosztásom, most, az itteni mozik vezetése, eléggé friss tehát, de nem új. Hiszen szakmailag, a művelődési házbeli tevékenységem bő lehetőséget nyújtott arra, hogy elegendő tapasztalatot gyűjthessek: az itteni indítás terelt erre az útra, a Zrínyi erős és határozott vonalakkal jelölte ki a pályámat.

– Tehát ma?

– Tavaly tavasszal volt a munkásörség tizenöt éves. Több iskolába meghívtak, hogy egy osztályfőnöki órán ismertessem a munkásörség tevékenységét. Kérték, hogy egyenruhában jelenjek meg és tűzzem föl a kitüntetéseimet. Én azonban szurkoltam, hogy ez a tanulókat igazán nem fogja érdekelni, tehát a kitüntetésekkel csak a zsebemben vittem magammal, mert az ember nem szívesen hengeg, meg aztán úgy gondoltam, hogy ha kíváncsi lesz valaki, annak majd a tenyeremből megmutatom. A Kun Béla Gimnáziumban fiúk és lányok hallgattak vegyesen: az órát se itt, se másutt nem lehetett csöngetésre befejezni. A legérdekesebb azonban az, hogy a Steinmetz Egészségügyi Szakiskolában, ahol a hallgatók mindegyike lány: épp itt tapasztaltam olyan izgatót érdeklődést, amelyre nem is mertem számítani. Megdöbbentem, hogy a lányokat annyira érdekli ez. Olyan kérdéseket kaptam tőlük egymásután, amilyeneket tiszti iskolán is ritkán tesznek föl. Például, hogy mi a szolgálati rend, amikor a határőrökhöz vagyunk beosztva? Mi a munkásör teendője, ha határsértővel találkozik? Azt is megkérdezte egy lány, hogy ha ő jelentkezne munkásörnek, fölvennék-e, és mi lenne a feladata? És amikor elmondtam a kötelmeket, majd visszakérdeztem, hogy ezek után jönne-e; azt válaszolta, hogy igen. Erre büszke vagyok.

Czukur László előtt egy ideig Szellák Lajos volt a DISZ-titkár. A falura járás és az ehhez szükséges kulturális műsorok fő szervezője. Nem külön fejezet az ifjúsági mozgalom történetében, mégis úgy emlékeznek rá még mindig, mint egy időszak jelképére. Ha ő szólt, hogy gyerekek szükség van egy kis segítségre (maradt a Szabad Népből egy-két hónapra való, vagy a Békekölcson jegyeztetése dőcög valahol, vagy az ifjúsági nagygyűléshez műsor kell, a falusi ifi szervezet létrehozásához agitációs párok): mindig akadt jelentkező. Különös képessége volt arra, hogyan lehet a fiatalokat összetartani, mozgósítani. Igaz, a legproblematisabb helyekre mindig ő ment, Mesterfalvi Gyula újságíróval. A kulturális rendezvények is általában az ő indítására születtek – a végrehajtó aktivisták nevére nagyon nehéz már pontosan emlékezni: Berger József bányalakatos, Heidecker Péter laboráns volt az Erőműnél, aztán Géza és Zoli, a két rendfenntartó és rendcsináló. Ők az Alföldről kerültek ide, s együtt jártak mindenhová, mint az ikertestvérek, örökké jókedvűen, pipázva, s ha valamit amúgy istenigazában meg kellett fogni, ez a két kajakos legény kapott érte először. Egyikük neve, az emlékek idézése közben, beugrik hirtelen: Appelschoffer Gézáé; az építőknél volt ifi-nevelő.

Az építőkkal került Komlóra Csirike és Rózsa is. Együtt jártak iskolába, majd érettségi után a dombóvári laktanyaépítkezésnél dolgoztak. Különböző területi és vállalati átszervezések révén és bizonyos „gyorstalpaló” átképzések segítségével 1950 tavaszától Komlón a munkahelyük, és a két lány ettől kezdve a legharcosabb Szellák-aktivisták közé tartozott. Az eligazítást általában

Szellák Lajos tartotta, de néha maga Gyorsok elvtárs, a járási párttitkár, vagy az agit. prop. titkár, Papp elvtárs. Persze, az is előfordult, nem is ritkán, hogy minden előzetes szervezés nélkül, műszak után, föl egy teherkocsira, és gyerünk! Szavalat, ének, népitánc, műsor után pedig népnevelő munka, házról házra, beszélgetés.

Csirike Mágocsra járt a leggyakrabban. Igen „nehéz” község volt ez akkor: a kitelepült sváb lakosság helyére csángók, bukovinaiak, székelyek és a Felvidékről lehúzódo magyarok kerültek, de ebben a vegyes érzelmű, heterogén közegben is el kellett kezdeni az ifjúsági szervezetek kiépítését. Körülbelül ugyanez volt a helyzet Bikalon is, annyival azonban mégis jobb, hogy a gépállomáson meg lehetett pihenni, fölmelegedni kicsit Éváéknál (Székelyné, a mai ékszerbolt dolgozója; az ő apja volt a gépállomás vezetője).

Rózsa, mint a járási DISZ-bizottság aktivistája, Szokoli Annával és a népnevelő gárdával járta a falvakat. Volt, ahol szeretettel várták, de akadt olyan ház is, ahová a kutya miatt nem lehetett bejutni, és Kisvaszaron az is megesett, hogy a szomszédból fölcsapódó lövöldözés miatt kellett abbahagynia a munkát – egyelőre, hogy néhány nap múlva vagy a következő héten folytassa, ahol félbemaradt.

Mi lett velük, mi lett belőlük? – bizonyára megbocsátják, hogy mindaddig én is egyszerűen azon a néven emlegettem őket, ahogy a régiek idézik. Csirike később mint aktív sportoló sokat szerepelt a közéletben, majd a kartörése után is a pályán tevékenykedett, bíróként. Ma – Józsa Olivérné – a Carbon Vállalat számviteli főosztályvezetője. – Rózsa 1951-ben Bajára került DISZ-iskolára, majd a DISZ országos központban az agit. prop. osztályra szeminárium-vezetőnek, később pedig Baranya és Zala megye instruktora, aztán Harkányban egy négyszáz fős DISZ-táborban nevelő. Pár hónapig megint Budapest, majd férjhezmenés, gyerekek, és egy kis szünet. És újra Komló, most már végérvényesen: a bánya, bércsoport-vezetés a Városgazdálkodás-nál, élelmezésfelelős a kórházban, és így tovább. Végül vissza ismét a politikai küzdőtér porondjára – Kovács Jánosné, a városi pártbizottság politikai munkatársa, nőpolitikai referens.

A MÁSODIK HULLÁM

A hatvanas évek fiataljai, a klub akkori tagjai is túlhaladták már a szervezeti szabályzatban rögzített korhatárt: a vezetők, a színjátékosok, a táncosok, a szakkörökben dolgozók és az akkori rendezvények látogatói az évjárat szerint kinőtték ugyan az ifi-klubot, de a mai vezetőség változatlanul számon tartja őket. Be-beugranak ide, körülnéznék, beszélgetnek, le is ülnek egy-egy előadásra, vagy éppen csak érdeklődnek a régi barátok felől, és mindig akad valaki, aki erről vagy arról a hajdani társról mesélni tud. Egyikük-másikuk zavarban van, feszeng egy kicsit, mert már „öreg”, de azért az ilyen is viszszajön. 1962-ben például úgy alakult, hogy hirtelenében mintha túl sokan mentek volna el innen: – katonaság? a bányászat szerepének megváltozása? egyéb átszervezések? – mindegy, nem is a közvetlen ok a fontos, hanem a következmény, amire nem lehetett számítani. Hogy azok ugyanis, akik maradtak, úgy érezték egyszerre, hogy nincs itt társaságuk. Ekkor adódott az ötlet, hogy rendezzék meg a volt ifi-tagokkal az „öreg” klubtagok találkozóját.

Bizonyos pangásos, átmeneti időszakok máskor is keletkeztek, s a kri-

zist nem a kielemezhető hibák okozták, hanem olyan tünetek néha, melyeket ma már hajlandók vagyunk egy kézlegyintéssel elintézni, de őket akkor váratlanul érte és eleinte tanácstalanul álltak a jelenséggel szemben. Ahogyan például a hosszú-hajviseletre és a farmer öltözék beköszöntésére az általános döbbenet miatt egyelőre sem a „felnőtt” vagy „országos” kulturális vezetés, de még a hétköznapi vendéglátóipari üzletvitel se reagált egyértelműen, hanem a járványos és viharos áramlatra egymással sokszor ellentétes és magyarázat nélküli rendelkezésekkel válaszolt – a hullám tehát éppen emiatt az ellentartás miatt bizonyos agresszivitással tört be vagy védekezéséppén ijedten színlelte az agressziót, „megjátszotta magát”. Az ilyen feszültségek föloldása teóriákkal vagy nagyvonalú gesztusokkal nem vezet semmire, hanem ösztönös rugalmassággal csupán, a kisebb baráti közösségek önkiválasztódási erejének az ébrentartásával – ez az igazi népművelői feladat. 1967-ben például, egy ilyen úgynevezett „zökkenős” időszakban nem is volt klubvezető, mégse széledtek szét – a klub életösztone legyőzte a krízist: Szilágyszegi Katalin mint pénztáros és négy vezetőségi tag (Simon Mária, Perényiné, Gaál Elvira és „Popi néni”, a gondnoknő) kollektíve intézte az ügyeket, hetenként csináltak tervet, mert nagy-távlatokban nem lehetett gondolkodni, hanem szükség szerint, a fennmaradás érdekében, szinte napról napra találtak ki valamit, vetélkedőt, zenés délutánt, teenager-randevút.

Ma persze nevetni is tudnak már, ha erre az időszakra gondolnak. Épp az imént említett Popi néni (vagyis Popi Reinoldné) nyit ránk, hallja, hogy miről beszélünk, azonnal eszébe jut tehát az a fiú, aki a zenekar miatt egyenesen Pécsről jött ide az esti rendezvényre, bezárkózott a vécébe, ott szépen átöltözött, a táskájából előhúzott egy sötét nadrágot s belegyömöszölte helyébe a farmerjét, nyakkendőt is kötött, aztán odaállt: – Most, mami, jól vagyok így?

Egyébként – ha már szóba került – erről a zenekarról is érdemes beszélnünk, hiszen nem ez a nadrágot cserélő fiatalember volt az egyetlen, aki bizony még Pécsről is kijött ide. A zenekar vonzása meglepően sokáig tartott, s a klub életében újabb kríziseket és rövidebb pangási időszakokat tudott eredményezni egy-egy hirtelen jött zenei irányzat-váltás (magyarán szólva: divat), melyet az adott zenekar tagjai esetleg képtelenek voltak idejében átvenni. A Lyra tánczenekar 1960-tól működött, és 64-ben még sikerült megújulnia, egy rádió-fölvételre is sor került, s a vezetője (Kiss Gyula) szerzői estet is tartott. Ő egyébként technikusként dolgozott akkoriban a gépkarbantartóknál, majd Zobákon, mellékállásban pedig a Békében muzsikált (most Szilváson, a Panorámában), és közben a komoly zenével is próbálkozott. A Lyra, mint a neve is mutatja, a melodikus zenét művelte, a fiatalok viszont egyre inkább a beat-stílushoz pártoltak, s a Lyra 1970-ben kénytelen volt föladni a harcot. Ekkor alakult a „Piros gőzmozdony”, vagy ahogyan itt egyszerűen jelzik: a „P. G.”. A vezetője Deák Sándor. Erre a névre azonban oda se figyel; itt mindenki csak így emlegeti: a Dö-Sö. Az idők azonban változnak, és a tánczenei ízlés is: most éppen a levegőben lóg az újabb nagy változás, a P. G. nem bővíti a repertoárját, tehát ebben a formájában bizony fölbomlóban van, az újjá szerveződő zenekar „5-let” néven már játszik is a Május 1-ben, de rövidesen átjön a Zrínyibe. A vezetője Ábrahámfy György lesz, de Dö-Sö is bedolgozik majd. Ő jelenti ugyanis mindig a folyamatosságot. Együttműködött ő a Lyrával is, annak idején, amikor egyszerre olyan sokan vonultak be katonának, hogy a bányásznapi csak két zenekar alkalmi egye-

sülése révén állhattak ki – márpedig mindenképpen ki kellett állniuk, hiszen óriási előkészülettel indult az ünnep, Sík Ferencet hívták meg rendezőnek és Osváth Tibor írta a rendezvény-sorozat forgatókönyvét, ő iktatta be a színjátszók és a zenekar közreműködését is. Nemsokára azonban Dö-Ső is bevont katonának, s az A/I. KISZ-titkára lett. Ebben az időben a Zrinyi és az A/I. között rendszeressé váltak a műsorcserek: egyszer az Ifjúsági Klub színjátszói mentek a katonák közé, máskor onnan jött a zenekar Komlóra.

– Kevés kivétellel mindenki vitt innen valamit magával, amikor kinőtt a klubból – mondja Popi Reinoldné. – Én, mint gondnoknő, mindegyiket ismertem. Ki jut most eszembe először? Talán Appel István. Foglalkozott ő itt mindennel, hosszabb-rövidebb ideig, ahogy a szükség megkívánta, klubvezető is volt, művészeti irányító is, mindig valami új szervezésére készen, amolyan örökmozgó fiatalember. Nagyszerű készséggel és szuggesztivitással irányította a gyerekeket: szellemi vetélkedőket rendezett és rendszeresen követték egymást a háziszerzők estjei, mégpedig mindenféle művészeti ágon: a fotósok, a mozaikkészítők, a rajzoló, a versírók, a dalszerzők mutatták be saját munkájukat.

– És most?

– A Szénelőkészítőnél dolgozik, ahol egyben KISZ-titkár, és az üzemben már össze is hozott egy népitánc-csoportot, az itt megszűnt együttes ruháinak egy részét ő vette át.

Az akkori színjátszók közül egyszerre többen is benéznek. Beszélgetés közben egymásután jut eszükbe ez vagy az az érdekesebb előadás: kinek az egyik, kinek a másik szerep emlékezetesebb. A színjátszás mellett azonban különböző funkciókat is betöltött csaknem mindegyikük. Gaál Elvira 66-tól vezetőségi tag volt, s mint aktív színjász 67–71 között tevékenykedett. Jól emlékszik egy francia bohózatra és a Tüzes vas című drámára. Előadták a Másik szoba című lengyel darabot is, de ez bizony nagy bukás volt, nem baj, ilyenek is kell lennie; a legjobb emlék viszont Benedek András Csodakarika című mesejátéka. – És 71 után, a Zrinyiből kilépve? – Rövid ideig Kétújfaluban kultúrotthon-vezető, de 72-ben visszahozta a szíve. Mint a Mecsekgyöngye Tsz könyvelője, az ottani (Mecsekjányosi) klubkönyvtárat is ellátja, ráadásul közben tovább is részt vesz a Zrinyi színjátszóinak a munkájában. Pár hete a Hosszúhetényi Művelődési Ház vezetője. A szakmai gyakorlatot itt szerezte, Komlóról vitte magával. – A másik volt színjász, Maszling Jánosné az Énekes madarra emlékszik legszívesebben; már 60-ban is idejárt Béres Ibolyával együtt. Az Osváth-féle színjátszókhoz tartozott, bár főleg versmondóként szerepelt. Ő ittmaradt, most ő a gondnok, Popi néni utódja 1970 óta. Ebben a minőségében aztán nyakig részt vesz a klub életében: a tagfelvételtől kezdve, a „szűrésen” át a kizárásig, mindenben. – Annakidején bezzeg alig értem rá másra – mondja; – megjöttem a munkából, gyerkünk gyorsan próbára, néha tízig is. Utána legföljebb épp csak benézhettem a társalgóba.

Anikó erősen fújtat, úgy érkezik. Laszkovszky Anikó – Tamás Gyuláné, bocsánat; – törli homlokáról a verítéket, és gyorsan mentegetőzik, amiért ennyire elkésett. Pécssett dolgozik ugyanis, az állami gazdaság pénzügyi vezetője, s a délutáni hiteltárgyalás, sajnos, nagyon elhúzódott. El kell mondanunk róla előzetesként annyit, hogy iskolába is Pécssett járt, és már akkor is játszott, míg aztán itt, Komlón egy tehetségkutató rendezvény alkalmával Kresz Frigyes figyelt föl rá, s attól kezdve, vagyis kb. 59–60 óta, idetartozik. Zak-Kuznyecov

Fekete vagy vörös című színművében játszott először. Életútja példa is lehet, azért szebb, ha ő maga mondja el:

– Mert például Bázakerettyén volt egy tíznapos továbbképzés amatőr színjátszócsoporthoz rendezői részére, és hosszú, szenvedélyes viták árán próbáltuk megfogalmazni, hogy egyáltalán miért is érdemes ezt csinálni, mit ad ez a közreműködőknek? Nos, én ma is így látom: nem az a cél, hogy profiszintet érjünk el, bár sok rendező csak azt nézi, hogy egy-egy fesztiválon jó eredményt érjen el a csoporttal, hanem az a fontos szerintem, hogy ezek a foglalkozások spontán átállítják az olyan fiatalokat, akik egyébként talán meg se mernének szólalni nyilvánosan, vagy ilyesmire előbb nem is gondoltak. Nem baj, ha egy munkásfiatal sohase éri el a fesztiválszintet; a lényeg az, hogy megtanulja legyőzni a gátlásait, merjen beszélni, megnyilvánulni... És itt jön az én életutamból a példa. Amikor dolgozni kezdtem (OTP, Nemzeti Bank), rengeteg emberrel találkoztam a munkám során, kölcsönfolyósítások meg más ilyesmi: akkor éreztem, hogy milyen hasznomra volt a klubélet!

Közben azért a régi szenvedélyhez se lett hűtlen. Elvégzett egy kétéves rendezői tanfolyamot, aminek eredményeképpen ma már „B”-kategóriájú működési engedéllyel rendelkezik. A színjátszó csoporttal tehát tovább is a Zrínyi-ben tevékenykedett, éjfélig próbák, vidékre járás, konferálás, és az 1965. évi székesfehérvári fesztiválon a Temessétek el a holtakat rendezésével országos harmadik helyezés. – A menyasszonyság, majd a férjhez menés, aztán a munkahely-változtatás egy kis kiesést jelentett, az igaz, de a Mélyfúróknál nem sokára szervezett megint egy csoportot, mellyel a családi ünnepeken egyfelvonásosokat adott elő, jelenleg pedig a Bányász Színpad rendezője, a napi felelősségteljes munka után, megosztva szabad idejét a családi háztartással.

Cyémánt Lajos is éppen arra példa, amiről imént Anikó vallott. A Kosuth-bányán dolgozott akkoriban, és ott dolgozik ma is, nem „ugrálós” természet, nem vándormadár-típus. Higgadt, meggondolt, és amolyan fesztelen mozgású, biztos fellépésű egyéniség; ma már alig hiszem el róla, hogy eleinte megszólalni is alig mert itt, táncolni se tudott, vagy nem volt hozzá bátorsága. Ami igaz, az igaz, a hajdani szótlan gyerek ma se túlságosan bőbeszédű – itt ül, de nem ő mondja, hanem a többiek leplezik le: úgy megtanult azóta táncolni, hogy versenytáncos lett. – Nyilvános helyen ma se táncolok! – védekezik már is. A magyarázattal azonban megint inkább csak a többiek szolgálnak, hogy Lajos ugyanis a társastáncot érti tánc alatt, s a szerénysége, meg a mások becsülése tiltja, hogy vendéglátó helyen, a gyanútlanul szórakozók között táncolni kezdjen, és ezzel esetleg zavarba hozza a többi párost...

És jönnek mások is. Ma, holnap, máskor is. Hívás nélkül, kíváncsiságból, megszokásból, ahogy az ember a régi barátait föl-fölkeresi, meglátogatja, ha különösebb dolga vagy mondanivalója nincs is éppen. Az ilyen kötődés, azt hiszem, ez a legtöbb, amit általában az ember az életben kaphat. Egy érzés, egy melengető tudat a nehezebb napokban: hogy tartozik valahová, valakik közé...

A klub működését, mint jeleztem már, a Városi KISZ-bizottság elvi-eszmei irányvonala tartja megfelelő mederben. Ebben az időszakban Hegedüs Sándor volt a KISZ-titkár (1962–68), ő is hű maradt a városhoz, jelenleg a Városgazdálkodási Vállalat személyzeti vezetője. Miután a fiatalokkal és a volt-fiatalokkal való beszélgetéseim során arra voltam kíváncsi, hogy mit vittek innen magukkal, vagyis, hogy az a töltés, amelyet annakidején itt fölshívtak maguk-

ba, tart-e még, feszít-e még, és mennyire? – most Hegedüs elvtárstól a fordítottját kérdezem, azt ugyanis, hogy a mozgalomnak magának mit jelentett és mit jelent ennek a klubnak a működése?

– A Zrínyi volt a mag. Kresz Frigyes művészeti vezetése idején arra akartuk fölhasználni a fiatalok ottani tömörülését, hogy segítse a munkahelyi alapszervezeteknek az önálló kulturális tevékenységét. Mi például kidolgoztuk a József Attila olvasómozgalomnak vagy az „Ifjúság a szocializmusért” akciónak a követelményrendszerét, és általában a kulturális szemlék irányvonalait is, de ezeknek a megmozdulásoknak a kézben tartásához, az egyes csoportok részére történő műsorajánlások tárgyában és a rétegcsoporthoz kialakításában szükségünk volt a Zrínyire. Akkoriban egymásután alakultak az új üzemi klubok (a Juhász Gyula, Bétán, aztán a Kossuth-bánya klubja, a 49-es építőké, a 12-es AKÖV-é, és a különböző területi klubok, például Gesztenyésen, közösen a Kőbányával): a Zrínyit a maga káderanyagával a KISZ bázisának akartuk tekinteni, hiszen rajtuk kívül nem rendelkezünk elég hozzáértő és ilyen irányban is képzett szakemberrel. A Zrínyi fiataljai vállalták a különböző rétegklubok működtetését, és a rendezvényeknek és a vetélkedőknek a szervezésében a helyszínen is segédkeztek (Kisbattyánban, Mánfán, Mecsekjánosiban – általában a peremközségekben). Ez a szellemi export, a kisugárzás, ez volt a Zrínyi igazi jelentősége. Nekünk talán könnyebb is volt akkor, mint a KISZ mai vezetőinek, hiszen olyan lelkes embereink dolgoztak a klubmozgalomban, mint például Tóth Ferenc, az ismert zenepedagógus (ma a Kodály-kórus karnagya), aki gyalog is eljárt a peremközségekbe, hóna alatt a magnóval, hogy előadást tartson... De említhetek másokat is. Törtelti Bélát, aki Kecskemétről, Bugacról jött, a szó szoros értelmében a tanyáról; az ifjúsági klubból nőtt ki ő is, technikumot végzett, most már a második diplomájáért tanul, népművelés-szakon, s ma ő a komlói Művelődési Háza igazgatója. A Zrínyiből nőtt ki Botár Attila, aki ismeretterjesztési főelőadó lett, aztán Kovács Lajos lakatos, aki a bánya villamosüzemében dolgozik most, vagy Csizmás Ottó vágár, akit 63–64-ben a KISZ megbízott egy irodalmi kör vezetésével; Czettin Vilmos, aki a Carbonnál anyag-osztályvezető lett; itt kezdte Horváth István is, aki ma a Pécsi Nemzeti Színház tagja; és Lukács János, igen, őt is itt kell említenünk, a komlói Zrínyi-múltat ő se tagadja meg, büszkén vállalja és vállalja, tudom: ma Pécsen a városi pártbizottság titkára.

... A múlttól úgy jó beszélnünk, és azért idézzük föl, mert a jelenben a jövőre kell készülnünk. Az új szénprogram meghirdetése ismét új és a múltbéliénél csöppet sem könnyebb feladatokat ró a város vezetőire. Csak ízelítőül: az új ötéves tervben 1000–1500 új bányászlakás építését tervezik, és a kultúrcentrum kialakítása meg is kezdődött...

MA

Hogy állunk tehát ma? – A KISZ-bizottság titkára Hegedüs Sándor után Bogdán László, aki 1966 óta megszakítás nélkül az ifjúsági mozgalomban dolgozik. Ez már egymagában is nagy szó, hiszen egy ilyen hosszú időszak alatt igen sokféle periódus válthatja egymást.

– Igen. A Zrínyi Ifjúsági Klub történetében sok és váltakozó előjelű szakasz fedezhető föl. Akadt olyan időszakunk, és erről is beszélnünk kell, amikor a klub élete egészen „leült”. A kibontakozást gátolta, hogy a városban más ilyen jellegű klub nem működött, következésképpen ennek az egynek a specia-

lizálódása még korai volt; specializálódás nélkül viszont nincs igazi klubélet. Be kellett bocsátanunk mindenkit; a rendkívül heterogén elemek aztán egymás munkáját gátolták és szinte lehetetlenné tették.

– Nem hiszem, hogy lehetséges volna az embereket olyan nagy címszó alá összehozni, amit ez a fölkiáltás jelez legszemléltetőbben: „cirkuszt és kenyeret!” De még csak így se jó, hogy: cirkuszt *vagy* kenyeret! Nem. Ez már régóta nem megy. Ahhoz, hogy ma teljes ember legyen valaki, annyi információt kellene befogadnia, hogy erre úgyis képtelen. Az emberek életét megkönnyebbíteni és szebbé tenni tehát sokkal inkább lehetséges úgy, ha összehozzuk a hasonlóakat, hogy egymással jól érezzék magukat. A hasonló érdeklődésűek nem tekintik egymást idegeneknek: a klubélet tehát nemcsak a szabadidő-kihasználás egyik formája, hanem alkalmas arra, hogy ennek a huszadik századi népbetegségnek, az elidegenedésnek a burjánzását meggátolja, nem enged elmagányosodni, és földolja a fölfoghatatlan mennyiségű tudnivaló között válogatni se képes, és éppen ezért rémülten kapkodó köznapi ember kétségbeesését... Szóval, az a jó, ha minél több ifjúsági klub alakul a városban, mégpedig speciális jelleggel. Ma már nagyszerűen dolgozik a Szivárvány irodalmi klub Kőkönyösön, vagy említhetnénk akár a különböző diáklubbokat is. A Zrínyivel tehát az a célunk, hogy ezen az általános jellegű szerepén túl, vagyis a fiatalság-összegyűjtő funkcióján felül, ugyancsak találjon magának valamilyen speciális feladatot is. A nagyobb, úgynevezett központi akciókra való mozgósítás például igen szép működési területe volna: erre próbáljuk ösztönözni és irányítani őket, hiszen a klubnak éppen ezen a téren vannak a legszebb hagyományai és tapasztalatai. Kissé paradox megállapításnak látszik tehát, de mégis így van: örülnünk kell, hogy a Zrínyi elveszítette az egyeduralmát a városban, mert így, mint lakóhelyi (területi) klub, sokkal intenzívebben foglalkozhat legfőbb dolgával, azazhogy a városból összegyűjtse a fiatalokat, majd a területről az üzemi ifjúsági klubokba irányítsa. Az általános jellegű és nagyobb kampányokhoz kapcsolódó programokat viszont továbbra is itt összpontosítjuk a Zrínyiben.

Mindenfelől ugyanoda kanyarodunk vissza. Ahhoz a kérdéshez ugyanis, hogy a Zrínyi ma már nem akar mindent csinálni. Az üzemi ifjúsági és az iskolai diáklubbok beindulásával a Zrínyi szerepe – a már említett központi akciók magképzésén kívül – a szakköri munka területén is megváltozott: sokminden elmaradt, hogy néhány viszont élesebb profilt kapjon. A munkatervekben több a művészeti jellegű program, több az alkotóművészekkel való találkozás és közvetlen kapcsolat. A specializálódás igen pozitívan hatott az ismeretterjesztő munka színvonalára és intenzitására. 1974-ben forgattak például a Zrínyiben egy filmet a hazafiság–internacionalizmus kérdéseiről, s az ifik meglepő aktivitással szerepeltek. Gyakoriak a politikai vitélkedők; az Ifjúsági Klub ilyenkor önálló egységként versenyez, és rendszerint jó helyezést ér el. A tanulóifjúság szabadidő-felhasználására nagyon szép eredménnyel és jó visszhanggal próbálkoztak több érdeklődési területen is vonzó kört alkotni; ez a szerepük azonban csökkenni fog, hiszen az iskolai klubok sűrűn szaporodnak. Egy-két év múlva tehát újabb profilváltozás várható, és erre már most föl kell készülni, nehogy a diákság kiválása olyan vákuumot teremtsen, mely a nem-kíváncsi elemeket szippantaná esetleg magához.

Az új ötéves tervben fölépülő kultúrcentrum nagy változást fog jelenteni a komlói fiatalság életében. A zeneiskola csaknem kész (tehát kiköltözik a Zrínyiből), színházat és koncerttermet terveznek, és lesz a centrumban új úttörő-

ház is, a központi épületben pedig a könyvtár és a mozi mellett egyes szakkörök is helyet kapnak. Az is megtörténhet tehát, hogy az így felszabaduló helyiségekkel a Zrínyi teljes épülete az Ifjúsági Klubé lesz. És akkor, a tágabb térbeli lehetőségeket kihasználva, még tovább specializálódhatna.

Az Ifjúsági Klub szervezetileg a Komlói Művelődési Házak Igazgatósága alá tartozik. Történeli Béla igazgató az ötvenes évek közepe táján került az ifjúsági mozgalomba, és a hatvanas évek végéig maga is a Zrínyiben tevékenykedett.

– Sokak szemében – mondja – ma már természetesnek tűnik minden. Az, hogy így történt. Akik az ország minden tája felől idejöttek, különböző indítékkal és vegyes múlttal (ez ma már valóban mindegy): szóval, akik úgy határoztak, hogy ittmaradnak, azok egyben azt is vállalták, hogy részt vesznek az építésben, valami formában tehát a mozgalomban is. Ez a kettő eleinte majdnem mindig egyet jelentett. Ma az idősebbek már nehezebben vesznek részt az „otthonon kívüli” munkában, tehát határozottabban kell számítanunk a fiatalokra. Az idősebbek a termelőmunkában tudatosabbak; a kötetlenebb tevékenységet igénylő feladatok megoldásában az ifikre támaszkodhatunk.

És ezzel máris megint a periodikus színvonalhullámmászás problémaköréhez érkeztünk. Az ismétlődő mélypontra-csúszásokat pontosan ezek az eléggé sűrűn jelentkező generációváltások okozzák.

– A legnagyobb bajba kerülnénk – érzékelteti az igazgató számvetése –, ha valamelyik rendezvényre egyszer a teljes tagság eljönne. Az Ifjúsági Klub férőhelye ugyanis 110–120 főre elegendő, a taglétszám viszont 200–300 között ingadozik. Így aztán bármennyire is hasznos, hogy a kulturálódás önkéntessége következtében egyféle szigorúbb kiválasztódás jön létre (a helyszűke okozta kényszerűségből is!), mégis furcsa és groteszk helyzet adódik. A 100–120 főnyi törzstagok ugyanis 4–5 évig állandó (a lányok férjhez menéséig, a fiúk katonai bevonulásáig), de aztán a váltás túlságosan egyszerre történik: az új tagságból újra ki kell alakulnia a 100–120-as törzsgárdának. Előlről kell hát kezdenünk ilyenkor mindent, ahelyett, hogy a menetközbeni természetes lekopás és folyamatos feltöltődés a mi munkánk egyenletes ivelését tenné lehetővé. Heti 4–5 foglalkozással ugyanis, szép sorban, végig kell mennünk egy bizonyos programon, de a bekövetkező generáció-váltáskor (amikor még volna némi lépni valónk – s az évek alatt felszívott ismeretanyaggal a gyerekek képesek is lennének a följebb lépésre), épp akkor azt kell sajnos mondanunk, hogy teljesítettük a nevelési feladatunkat, és hajrá, indulás előlről! – Hogy ez mennyiben függ össze a helyszűkével? – Egy-egy generációváltásnál a 120-as törzsből általában 20–25 fiatal marad meg és 60–70 új jelentkezik. Mivel előlről kezdjük, az imént említett 20–25 régi tag távol marad, mert ezt a kezdőszintet akkor már gyerekesnek érzi. Viszont, ha az a bizonyos törzs 200–250-re volna emelhető, a váltás se jelentkezne ennyire élesen, s az ennek következtében kialakuló folyamatosabb átmenet föltétlenül megkívánná a továbblépést. Ennek a lehetőségnek a csiráit a gyakorlatban látjuk is, hiszen még így is, abból a kevéske mostani 20–25 ittmaradóból, aki valóban ittmarad, az a legaktívabb segítője a szakkörvezetőnek, az érdemi munkában is és a kialakult szokások meggyökereztetésében (tánc, játék, a vetélkedők bonyolításában, az egymással való érintkezés rendjében).

Ami a jövőt illeti, erről is néhány szót. Bár ma már nem az egyetlen klub, az egyszerűség kedvéért mégis úgy hívják, hogy: „A központi”. Mert való igaz, hogy az üzemi és más területi kluboknak is a Zrínyi adja a szintet, és

igyekszik biztosítani részükre az alaplétszámot, de ez a hatás eléggé közvetett csak. A munkahelyi klubokból, akik az ottani szintet alacsonynak vagy bizonytalannak érzik, rendre visszatérnek a Zrínyibe. Ahhoz, hogy a területi kulturmunkát igazán irányítani lehessen, operatíven és tartalmilag, ahhoz az eszközök még hiányosak, az Igazgatóság ellátottsága (anyagban és szakemberben) nem elegendő. Ebben a stádiumban csak arra futja az erőből, hogy bizonyos bázisokon (Zobák, Ruhagyár, Béta, Carbon, Szénelőkészítő) szocialista szerződést köt a Művelődési Házak Igazgatósága az ottani kultúrintézménnyel, bizonyos besegítésre, tanácsadásra, műsorcserekre.

Komoly reménység, hogy a klubreferenciának (a Pécs-Baranyai Népművelési Tanácsadó által létrehozott szakfelügyeletnek) a tagja az Ifjúsági Klub jelenlegi vezetője, Nagy Mihály: ő tartja a közvetlen kapcsolatot a város területi és munkahelyi klubjainak a vezetőivel, tehát a tapasztalatait át tudja majd adni, és az irányításukra is lehetősége nyílik. – És nemcsak a helyi tapasztalatokra kívánnak építeni: a Népművelési Tanácsadó egyéb tapasztalatforrásokat is biztosít, ajánlatokkal, tervekkel, kidolgozott akciósorozatok rendelkezésre bocsátásával. Bizonyos csere-tanácskozások is szerepelnek a napirenden: legutóbb Dunaújvárosban volt klubtalálkozó a két ifjúsági intézmény között, s ez nemcsak megbeszélésekből állt, hanem gyakorlati bemutatókra is sor került: az itteni zenekar játszott ott, fotókiállításon szemléltették az itteni klubélet hétköznapijait, átadták egyes rendezvények forgatókönyvét, kicserélték egymással az évi munkaterveiket.

A legnagyobb gond azonban, hogy a szakvezetés személyi feltételei nem biztosítottak eléggé. A területi és üzemi klubvezetők legtöbbszörnek nincs a vezetéshez szükséges végzettsége. Nincs lehetőség arra, hogy a tiszteletdíjas klubvezető a klub teljes nyitvatartási ideje alatt (sok helyen napi 6–7 óra) jelen legyen és személyesen irányítson.

– Az új művelődéspolitikai koncepció értelmében, a tervezett kultúrcentrum fölépülése után, szeretnénk, ha a Zrínyi Ifjúsági Klub módszertani központtá fejlődne, például akár kiadványokban is közzétennénk, rögzítenénk, hogy mi az, amit a munkahelyi klubokban, a megfelelő nevelési színvonal biztosítása érdekében, meg kell tenni. És végezetül: gondoltunk-e arra, hogy az új bányászprogram keretében épülő ezerötszáz új munkáslakásba tíz képzett népművelő idetelepítésére is szükség volna? ...

Akár a Klub elmúlt éveinek a munkaterveit lapozgatom, akár az itt megforduló fiatalokkal beszélgetek, az nyilvánvaló, hogy csaknem minden napra jut itt valami. Az egyik vagy a másik szobában a szakkörök tagjai tevékenykednek, vagy valamilyen tanfolyamra gyülekeznek éppen, majd különböző előadások, rendezvények, közös foglalkozások vannak soron. A szakkörök általában hetenként kétszer jönnek össze, ezenkívül a rendszeresen ismétlődő és egymást váltó állandó programfélésegek képezik a klubélet gerincét. Így például a filmklub vetítéseire és előadásaira havonta kétszer, a képzőművészeti kör, valamint a zenebaráti és irodalombaráti kör találkozásaira és az esztétikai sorozat előadásaira egyszer-egyszer nyílik lehetőség. Rendszeresek a fotókör bemutatói, a közös lemezhallgatások („disco”). Havonta–kéthónaponként találkozunk „A klubtagok bemutatják alkotásaikat” című programponntal. Sűrűn váltják egymást a különböző tematikájú vetélkedők (földrajzi, irodalmi, történelmi), és csaknem minden hónapban adódik 1–1 külföldi útbeszámoló is, Angliáról, Görögországról, Etiópiáról is szerepelt ilyen élményanyag a tervben,

72-ben pedig Dél-Amerikáról a Komlói Bányász hazatérő labdarúgói mondták el kalandjaikat. 1960 óta egyre gyakoribbak a különböző művész–közönség találkozók, néha író–olvasó találkozók ezek, máskor egy-egy sajtóorgánum szerkesztőivel való megbeszélés, aztán színész-látogatás, vagy például az 1973. szeptember 13-i beszélgetés Színház és közönség címmel. És hát a viták – hogy miféle viták, és miről egyáltalán? – néhány példa a legszemléltetőbb: 1973. február 21-én beszélgetés az ifjúsági törvényről (Dr. Pakuts Jenő), majd ennek megkövetelhető folytatásaként november 15-én a számonkérő beszélgetés ugyanennek a törvénynek a végrehajtásáról. De más témakörben is, nem ilyen közvetlenül politizáló talajon: 1971 októberében „Vita a nősülésről”, vagy egy még régebbi példát említve, az 1966 januári programból „Emberi életcélok” címmel. Föltétlenül említésre méltó az 1972 novemberben indult és havi két előadást produkáló „Korunk művészete” című szabadegyetem. Természetesen, nem a folytonos tanulás és nem a száraz elmélet a világ, hiszen fiatalokról van szó: havonta 8–10 délután programszerűen is a játéké (sakk, rex, rómi, versenyszerűen is, sőt olykor vicc-verseny), aztán minden vasárnap este tánc. Na és persze az alkalmi ünnepek: farsangi bál, „rongyos bál”, októberben szüreti bál, az év végén pedig szilveszteri mulatság. Nem ilyen sűrűek, de azért vissza-visszatérő formában találkozunk házon kívüli rendezvényekkel is: közös színházlátogatás Pécsen, máskor találkozó a Petőfi-laktanyában KISZ-klubjában, 1973. szeptember 25-én közös zenehallgatás a Lenin téren (fúvós zenekarok találkozásán), vagy például november 19-én: „Indulás Kaposvárra, meglátogatjuk az Ifjúsági Házat!” Aztán az ilyen kirándulások fordítottjára is sor kerül, amikor más táj fiataljai jönnek vendégül ide. Különösen az 1972. esztendő volt változatos ezen a téren: februárban került sor Tolnai Miklósnak, a Szegedi Nemzeti Színház művészenek az előadóestjére, 27-én pedig szekszárdi napot rendeztek a klubban, november 11-én Tompa László erdélyi előadóművész műsorát hallhatták („Minálunk vannak fenyegek”), decemberben pedig a Kun Béla gimnázium rendezett orosz estet. És előfordulnak más szervekkel vagy rokon-intézményekkel közösen bonyolított rendezvények is, ahogyan már említés történt a többszöri zenekari föllépésről az A/I honvédségi alakulat KISZ-szervezetével együttesen; vagy hogy más példára hivatkozunk: az október 11-i közös rendezvény a Kun Béla gimnázium KISZ-klubjával („Ki nyer ma Komlón?” címmel, játék és muzsika másfél órában), aztán két héttel később, 28-án közös műsor a Kaposvári Fonómunkás Kisszínpad színjátszóival. – Az ismeretterjesztő előadások (vagy szemléltetéssel egybehangolt vetélkedők) számának a növekedése figyelhető meg az utóbbi években. Ide számítom a politikai-társadalmi témákat (az olyant például, mint 1971 októberében, a városi tanács vezetőinek a tájékoztatóját arról, hogy „Mit tett a tanács a választások óta a fiatalság érdekében?”) és a tudományos kérdésekről szóló beszámolókat is (csillagászat, tengerkutatás, biológia), és az 1972 novemberében megindult lélektani előadássorozatot.

Szívem szerint felsorolnám hónapról-hónapra a rendezvények címeit legalább, a helyszűke arra kényszerít azonban, hogy csak néhányat idézzek, szemléltetőül, valamennyit a közelmúltból: „Üjítók és hagyományos úton járók a mai magyar lírában”, „A közösségek kialakulásának feltételei”, „Anyanyelvünk mai fejlődési sajátosságai”, „A gyermekversek birodalmában”, „A fejem nem lexikon” (egyórás játék a könyvekkel), „A programzene”, „Dölle Zsolt pantomin-művész önálló estje” és így tovább: Bóbita műsor, Mesebál, „Új fény: a laeser” és „A szórakozás pszichológiája”.

Beszéljünk azonban bővebben az utolsó év tevékenységéről. Az Ifjúsági Klubba 1973-ban 194 fiatal iratkozott be; az átlagos életkor 18 év. A foglalkozás szerinti megoszlás: 68 munkás, 109 tanuló, 17 egyéb. A programok átlagos látogatottsága 47 fő volt. – Az ifjúsági klubok pályázatának 1973-as felhívásai közül a Klub jónéhányat megvalósított; a legfontosabbakat külön meg kell említenünk. Így például: a VIT célkitűzéseiről és gondolatairól a vezetőség beszélgetéseket kezdeményezett, és az eseményeket közvetítő tévé-adásokat közösen tekintették meg. Májusban NDK–magyar barátsági napokat rendeztek, melyek programjában ifjúsági fórum zajlott le a VIT jegyében. Az elhangzott kérdésekre Claus Plobner, az NDK Tájékoztató Központja igazgatója és a nagykövetség egyik munkatársa adott választ. A barátsági napok másik jelentős eseménye egy nagyszabású vetélkedő volt, ezen közép- és általános iskolai csapatok is indultak. – A KISZ városi bizottságával közös rendezvényként irodalmi estet tartott a Klub Petőfi születésének százötvenedik évfordulója alkalmából, majd ipari tanulók és ifjúság munkások részére vetélkedőt tartottak „Kérdezzén bármit Petőfiről” címmel. – Az olvasásra nevelést segítették a körzeti könyvtárral közösen tartott könyvismertetések, neves művészek előadástestjei, a színpadi előadások megtekintése, a fiatal alkotók körének összejöveteli is. – A hét évvel ezelőtt beindult filmklub kinőtte a Klub lehetőségeit, s bár az előadások már a mozi teremben zajlanak, a filmklub tagsága továbbra is túlnyomórészt az Ifjúsági Klub tagjaiból tevődik ki. – Több alkalommal rendeztek ismételt vitákat az ifjúsági törvényről, majd az ésszerű véleményeket és javaslatokat eljuttatták a tanács szakigazgatási szerveihez. Az állampolgári felelősség fejlődése és a közösségi nevelés érdekében rendszeresen tartottak úgynevezett közéleti fórumot, ahol vezető beosztású emberekkel, szóc. brigádvezetőkkel találkozhattak a fiatalok. – A legsikerültebb természettudományi és műszaki programok közül is néhány ide kívánczik: a tudományos technikai napok keretében rendezett szaktárgyi vetélkedők, „Az élet kutatása a világegyetemben” című előadás, és egy író–olvasó találkozó a tudományos-fantasztikus irodalomról Kuczka Péterrel.

Végül az 1974. évet kellene nagyító alá helyeznünk úgy, hogy a terveket összevetnénk azzal, ami azokról megvalósult. De ez még korai. A munkaterv öt főfejezete (1. Eszmei-politikai nevelőmunka, – 2. Természettudományos és szakmai programok, – 3. Esztétikai és művészeti nevelés, – 4. Sport, – 5. Szervezeti élet) oly bőven foglalkozik a részletkérdésekkel, és a helyi lehetőségekkel birkózva akkora teret ölel föl, hogy aggódva próbálom faggatni a klubvezetőt, „nem akar-e túl sokat a szarka?”. Hiszen a munkatervben nem kevesebb dolog szerepel, hanem ráadásul még az is, hogy „átdolgozzuk a klub szervezeti szabályzatát”. Mit jelent ez? Egyáltalán: miért vált szükségessé?

Nagy Mihály válasza egyszerű és logikus, tehát megnyugtató:

– Rendezvényeink bizonyos hányadát nemcsak a klubtagságnak szánjuk, hanem az iskolákat is meghívjuk. Ilyenek például a negyedik osztályosok részére tananyag-kiegészítésként tartott irodalmi és esztétikai órák. Aztán azt is számba kellett vennünk, hogy a klub minden nap nyitva tart, és az anyagi felkészültségünk ehhez képest eléggé gyenge, alig van játékunk: ezek hiányában tehát a más természetű elfoglaltságok számát emeltük, hogy a gyerekek ne maradjanak program nélkül. Meg hát az idő is halad: az ifjúsági törvény egy sereg olyan szempontot vet föl, aminek a konzekvenciáit be kell építenünk a szervezeti szabályzatba, ha nem akarunk megmerevedni és elszakadni az élet ritmusától.

Nyár végén, tatározás miatt, néhány hétig zárva tartott a klub. Az őszi első rendezvényén frissen festett falak közt, fölújított berendezés várja a fiatalokat. Molnár Judit előadóestjét hirdeti a műsor: irodalmi összeállítás XX. századi szerzők műveiből, vers, próza, újságkivágás, humoros és költőzködő, érzelmes és keményebb írások, hazai szerzők és más tájról valók egyaránt. A világirodalomból millió meggondolás alapján lehet válogatni, hangulati csoportosításban vagy a tartalmi mondanivaló szerint, korszakok és nációk szemszögéből láttatni a világot, fejlődésében vizsgálva vagy eszmei rokonságokat keresve; – itt, ezen az estén, most valami más is fontos. Mert az ő műsorának is van összefogó gerince és hangulati ívelése, természetesen, de Molnár Juditnak mégis a személye a legizgalmasabb – hiszen régi ismerős ő itt. Szegedi ugyan, de érettségi után évekig itt élt a rokonainál, Komlón, és 61–62-ben a klub tagjaként aktív színjász volt.

1968 óta végzett jogász, de a pódiumhoz nem lett hűtlen. Ezzel a műsorával a szegedi üzemekben és a megye művelődési házaiban rengetegszer szerepelt, nyilvánvaló hát, hogy ide is eljött vele. – Teljesen kötetlen formában, a klubasztalok között sétálva, úgy mondja a verseket a fiataloknak, mintha csak beszélgetne velük. Az utcáról s a másik szobákból közben is érkeznek, leülnek, hallgatják. S amikor vége van: – nincs vége. Körülveszik, érdeklődnek, mindenfelét kérdeznak eleinte, és egyszerre csak spontán kialakul a tapasztalatcsere. A maiak, színjászok és vers-szeretők kezdik faggatni „szakmai” dolgokról: ezek a fiatalok – a hajdani klubtagot. Légzéstechnikáról van szó, artikulálásról, a gesztusok funkciójáról és a szünettartás taktikájáról.

Persze, hogy hallgatják, késő estig se engedik el. Hiszen fontos dologra készülnek: Cervantes Szószátyár című darabját tanulják. Hat próba van még csak mögöttük, a szövegtudás még nem tökéletes, viszont az idő sürget. Mert nagy eseménysorozat megrendezésére szánta el magát a város: november 23-án ünnepli Kazincbarcika (ez a rengeteg vonatkozásban hasonló akarátú közösség) a városalapítás huszadik évfordulóját, s az ő rendezvénysorozatukban jónéhány komlói együttes vesz részt, természetesen a Bányász Színpad is, az említett Cervantes művel. Ezenkívül a munkáskórus, a vonós-trió, a spirituálé és az „5-let” beat-együttes ad majd műsort. Visznek magukkal egy fotókiállítást a városról, és levetítik a Komlóról készült filmet, és lesz ezenkívül színes diavetítés az épülő-gyapadódó bányavidékről. És sor kerül, természetesen, a két város fiataljainak klubtalálkozására is.

PÁRBESZÉD GALLUSZ JÓZSEFFEL

A legjobb példa a város itt-tartó erejének bizonyítására. Addig dolgozott az ifjúsági mozgalomban, amíg a korhatár engedte. Ma sem érzi jól magát másutt: – a szóbeszéd szerint, amikor a hivatala átmenetileg Pécsen volt, ideje túlnyomó részét akkor is Komlón töltötte, s ha keresték, a titkárja mindig tudta, hol lehet megtalálni. A munkásklubban, a pártbizottságon, esetleg a Zrínyiben... Majd nyolc évig tanácselnök; jelenleg a városi pártbizottság első titkára.

Az Ifjúsági Klubnak hajdani létrehozója, későbbi ösztönzője és patrónusa hogyan ítéli meg a működésüket ma, hol a helyük a társadalomban, mi a szerepük a város fejlődésében?

– Az ifjúság nem egyközegű tömeg, hanem ezerféle igényű és állandóan mozgásban levő egyének hullámozó sokasága. Mi pedig, úgymond, politikai

szervezet vagyunk; de az élet, az életvitel maga a politika. Az ifjúság csak a sokféle igény sok lehetőségű kielégítése révén fejlődhet-nevelődhet jól. Ezért kell az ifjúsági szervezeten belül kiépítenünk a klubrendszert, hogy minden réteg megtalálja a maga helyét.

– Ha mi nem foglalkozunk velük: ők megkeresik az igényeik kielégítését másutt, s az nem biztos, hogy jóra vezet.

– Tartsuk kézben az ifjúságot! – van ilyen nézet is. De ez mit jelent? Ha igazunk van (márpedig úgy hisszük, az van), akkor miért ne adnánk nekik bátran alkalmat arra, hogy vitatkozzanak? Egymással is, de velünk is. És ha bizonyos kérdésekben másképp látják az igazsághoz vezető utat: ha hasznos, ha logikus, ha jóhiszemű az érvelésük, akkor építsük be a terveinkbe. Hiszen tíz-tizenöt év múlva ők fogják gyakorolni a hatalmat.

– Magyarán: ne azt csináljuk, amit az ifjúság nem akar, hanem amit akar: hiszen nem igaz, hogy az ifjúság ellensége lenne önmagának.

– Ma ugyanis egészen mások a feladatok, mint régen. Azt mondjuk: szocializmus. Vagy hogy: kommunizmus. Ez pedig árubbóséget, magasabb életszínvonalat, jobb életet kell hogy jelentsen. Ennek megteremtéséhez viszont tudás kell, meg kell tanulni a hogyan-t!

– Az idősebbek elégedetlenek a fiatalokkal, mert passzívak, kényelmesebbek, puhábbak. Az ifjak meg éppen azért nyugtalanok, néha azért nem érzik jól magukat, mert nincs módjuk-alkalmuk a harcra, kevésnek tartják a rájuk bízott feladatot.

– Igen, az ifjúság körében, a mozgalmakon belül vita folyik arról, hogy ez, *ma* forradalom-e? A leghatározottabban állítom, hogy igenis az. Csak módszereiben más, céljaiban nem.

– Régen nyílt osztályharc folyt. A lelkesedés időszaka. És mint minden kezdetnél, a közvetlen nekifeszülés volt a hovátartozás döntő ismérve...

– Nézze, a napokban például vitatkoztam egy fiatalemberrel. Ezt kérdeztem tőle:

– Szép az élet?

– Nem elég szép – válaszolta.

– Nekünk valaha még borúsabb volt az ég, tehát ahhoz viszonyítva ez most nekünk szép.

– De mi *ma* élünk!

– Igazad van, fiam. Tehát tegyék meg világosabbá, még szebbé: ez lesz a ti dolgotok.

Vagyis a mi generációnk feladata az volt, hogy *ezt* létrehozza; az ifjúságnak meg az a dolga, hogy túllépje. Ezt akartam az előbbi párbeszéddel jelezni. Az anyagi felszabadulásnak *feltétele* a szellemi felszabadulás, anélkül nem megy. S ez bonyolultabb dolog. Ma már a harsona, a lelkesedés egymagában nem elég: a bőséget csak tudással lehet megteremteni. Tehát tanulással.

Visszakanyarodtunk hát az alapkérdéshez megint: – ezért egyre fontosabbak a klubok, ezért egyre sürgetőbb a klubrendszer kiépítése.

– Az ifjúságot azonban csak úgy lehet megfelelően fölkeszíteni a feladatára, ha minél több olyan képzettségű klubvezetőnk van (népművelőnk), akit a fiatalok szeretnek, de ugyanakkor föl is néznek rá.

– Tehát? A Zrínyi?

– Bizom bennük.

Komló, 1974. augusztus–október

Mozdulatok

(Feleségemnek)

1.

*Fordulunk kezünk összeér
Sárgánytüzes bennünk a vér
Egy hajló alkony eltörött
Most külön-külön megkötöd*

*Elindulsz mennél nem lehet
Hó-akna várja léptedet
Visszatfordulni nincs erőd
Menj vagy maradj de légy erős*

2.

*Pusztít a csönd mint óralap
Ha számrácsára fölfeszít
Kivel közös minden nyarad
Nélküled megtagy elveszik*

*Fordulunk Arcunk összeköt
Egymás alá csukott szemek
Ki szerelembe öltözött
Nem-ragyognia nem lehet*

Utamon

1.

*Egyik telén az útnak
csukott-szem ablakok futnak
Kerekez emlékeimben
az Óperencián innen*

2.

*Majd megáll a kék az égben
gyertyafény-harang a fényben
S bekerít magamba sorssal
utamon a másik oldal*

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

Több mint egy esztendeje a Jelenkor szerkesztősége azzal a kérdéssel fordult hozzám, vállalnám-e hogy a folyóiratban rendszeresen tájékoztatást adjak déli szomszédaink, a jugoszláv népek irodalmának életéről, könyveiről, jelenségeiről.

Már akkor is komoly és többrétű, bonyolult feladatot jelentett ez, hiszen – a magyar átlagolvasó még mindig nem látja tisztán – voltaképpen nem egy, hanem legalább négy nyelvű irodalmat kell figyelemmel kísérni: a szerb, horvát, szlovén és makedon nemzet irodalmát, azonkívül még két köztársaság: Crna Gora és Bosznia Hercegovina irodalmi életét is, sőt olyan autonóm területek irodalmait, mint Kosovo-Metohija, (itt jelentős albán irodalom virágzott fel) és a Vajdaság többnyelvű, tehát magyar, román, szlovák és ruszin irodalmi műveit, Isztriában pedig még az olaszt is. És éppen az eltelt egy esztendő alatt indult meg az eddigénél is erőteljesebben a mozgalom, hogy a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaságban az egyes irodalmak kölcsönösen kísérjék figyelemmel egymás szellemi életét, mozgalmait és a lenini elvek alkalmazásával legalább a kiemelkedőbb műveket fordítsák is le egymás nyelvére. Ennek előmozdítására a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek irodalmának fordítóit a szokásos honoráriumon kívül premizálják is. Ennek következtében, – hogy csak néhány példát említek, – Újvidéken a kitűnő Sava Babić író és műfordító egész sor jugoszláviai magyar író művét fordította szerbre, így legutóbb Gál László jelentős verseskötetét is (Ipak – Mégis, a Szerb Matica kiadásában), Fehér Ferenc pedig – erre még visszatérek – Dragutin Tadijanović, a kitűnő horvát költő műveiből *Kései arató* címen adott válogatott verseskötetét. Fehér Ferenc talán a legszorgalmasabb ezen a téren; ő nemcsak makedon, szerb, szlovén verseket fordít magyarra, hanem albán költők verseit is, és a jó példa ragadós – vajdasági magyar költők verseit is mind sűrűbben fordítják ezeknek a nemzeteknek és nemzetiségeknek a nyelveire.

Aki legalább megközelítően hű képet akar adni ennek az igazán sokrétű és valóban erjedő, forrongó irodalmi vegyületnek az állapotáról (vagy állapotairól), nem szabad megelégednie csak a szláv nyelvű irodalmakból nyújtott képpel, hanem – legalábbis időnként – a magyar irodalom fejlődéséről is be kell számolnia, hiszen a jugoszláviai magyar irodalom is egyre gazdagabban bontakozik ki és egyre jelentősebbé válik. Ez a magyar irodalom, ha egy földrajzi egység (ország) keretében ismertetjük, éppen úgy odatartozik déli szomszédaink egészének irodalmához, mint ahogy az egyetemes magyar irodalomba is. Mint ahogy az egyetemes magyar irodalomba tartozik immáron – mondjuk a magyar nyelv közegébe átültetett Ivo Andrić, vagy Miroslav Krleža, Ivan Goran Kovačić, vagy a múltból Petar Petrović Njegoš, Jakov Ignjatović és mások akárhány műve, viszont a szerb, horvát, szlovén irodalomba a mi Petőfink, Jókai Mórunk, Móricz Zsigmondunk és más magyar íróink művei, egészen Illyés Gyuláig vagy Nagy Lászlóig.

*

Sok víz és jég folyt le a Dunán és a Tiszán, ezen a két, egyébként annyi szeretettel megénekelt folyón, mióta Fehér Ferenc és Miroslav Antić, a két bácskai költő (1960-ban) megvalósította szép gondolatát, hogy kettős, szerb és magyar címmel ellátott verseskötényvét az újvidéki Fórum kiadásában megjelentette, és pedig úgy, hogy a könyv egyik felének szerb verseit Fehér fordította magyarra, a másik felét pedig Antić fordította szerbre. Tízesztendő barátság szálai fűzték már akkor egybe

a két Újvidéken élő költőt, s jónéhány lírai találkozót Ohridban, az Autóút katuni táborhelyén és másutt, mikor a gondolat megszületett bennük. Nem tudom, vajon csak ebből az egyéni barátságból született-e meg az ötlet, vagy mindketten gondoltak az elődökre is (Antić Zmajra, Fehér Ferenc Székács Józsefre meg Szentelekyre), annyi azonban bizonyos, hogy Fehér Ferenc azóta egyre nagyobb szeretettel, sőt az apostolok lelkesedéséből fakadó szenvedéllyel fordítja a délszláv költők, szerbek, horvátok, szlovének és makedonok verseit magyarra. A vajdasági költő ráébred hívására: a vele egy égbolt alatt élő többi nép költőinek magyar nyelvű tolmácsolására. S hogy ez a barátság, sőt szent kötelesség nem egyoldalú, annak bizonyosságai azok a Fehér-versek, amelyek azóta szerb, horvát, szlovén és makedon nyelven megjelentek.

S íme, most kezünkben van a legújabb bizonyosság: Fehér Ferenc a horvát Dragutin Tadijanović verseiből gyűjtött össze egy kötetnyit és *Kései arató* címen adta ki őket magyarul, újból a Fórum gondozásában. Ezzel további jelentős lépést tett azon az úton, amely – ha nem is egészen töretlenül – de mégis csaknem folyamatosan haladt a múlt század elejétől kezdve, hogy „annyi balszerencse közt, s oly sok viaszly után” a legutóbbi évtizedekben, immár a szocializmus felé haladó világban történnék egyre tudatosabban és egyre jelentőségesebben. S nyilván nem véletlenség, hogy ezúttal megint két rokonlélek találkozott össze, akik mindketten, egyként és külön-külön is „övig a földbe ásva” szülőföldjük szerelmesei. Tadijanović a szlavóniai Rastusje, Fehér Ferenc pedig a bácskai Csantavér fia, s mindketten „jobbágyok unokái”. S nem kis részben ez járult hozzá, hogy ezek a versek Fehér Ferenc valóban lelkéből lelkezzett és legsikerültebb fordításai közé tartoznak, melyeket szívesen és örömmel olvasunk.

Meša Selimovićot az utóbbi időkben *A dervis és a halál* és *Az erőd és foglya* című köteteiből immáron nemcsak Jugoszláviában ismerik, hanem a magyar olvasóközönség köreiben, sőt a nagyvilágban is, mert ezeket a műveket számos világnyelvre is lefordították. Mindkét említett mű a boszniai muzulmán világ múltjában gyökerezik, ugyanakkor azonban mindkettő nagyon mai is, talán úgy is mondhatnám: maradandó mondanivalót tartalmaz – az emberséges ember és korszaka, az igazságtalanságok ellen lázadó ember egyéni problémája, összeütközése önmagával és a társadalommal, ha az egyént mindenáron megrontani, átalakítani szándékozó hatalomba kerül, mert a hatalom azzal a kísértéssel járhat, hogy az ember feladja legnemesebb szándékait és átalakul azzá az erővé, amellyel korábban szemben állt. S mindezt az orientális, búvós erejű mesébe burkolva nyújtja át az olvasónak, akit elragad a mesemondás szépsége, az igazság vonzó és sodró ereje, s az a mindenekfelett álló boszniai csend, amely már Ivo Andrić írásait is átjárta és oly vonzóvá tette, hogy végül is – a Nobel-díj nem kis segítségével – a világirodalomba emelje. Csakhogy míg Ivo Andrić műveiben ezt a világot inkább kívülről ismerjük meg, a nagyszerű stílusművész ábrázolásával, addig Selimović, aki a muzulmán világba beleszületett, a maga precíz mondataival inkább belülről indul el, onnan világítja meg hőseit, s így válik lényegében korszerűvé. Lélekelemzése is – ha lehet – mélyebbek, mint Andrićéi, ábrázolása bonyolultabb és modernebb, ugyanakkor pedig elmélyültebb, precízebb és velejéig az iszlám emberséges szellem él benne.

Éppen ezért figyelemre méltó, hogy Selimović a múlt év végén megjelent új regényében (*Ostrvo*) – A sziget, Prosveta kiadása, Belgrád) éppen ezzel a varázssos, elbűvölő, orientális környezettel, a múlttal szakít és mondanivalóját a mai világba és egy dalmát szigetre helyezi, ahol egy öregedő emberpár él és száll szembe az elmúlás gondolatával, a belső és külső elszigetelődéssel és életük, mint tengerbe hajított kő, gyűrűzik egyre tovább és tovább, míg végül is teljes képet nyújt a mai jugoszláviai ember életéről, világáról, környezetéről és belső vívódásairól. A nagyváros toronyházában épp úgy szigeten él a két magányos ember, mint később, tengerparti kis házikójában, sőt a nagyvárosi elszigetelődés még nagyobb, mint a sziget elköltöztetése, mert megrendítőbb. A toronyház lakói közönyösen élnek egymás mellett, s ha

egy véletlenül odavetődő besurranó tolvaj „fel nem fedezi”, ki tudja: mikor jönnek rá a lakótársak, hogy a modern házban egy oszlásnak indult holttest van.

A regény főhőse, Ivan Marić, a nyugdíjas korba jutott egykori tanító, majd idegenvezető, fiatalabb korában sem tartozott azok közé, akik mindenáron karriert akarnak csinálni, a háborúban merő véletlenségből (mert katonanadrág volt rajta) a németek elfogták, s mikor ismét haza került, a felemelkedésnek egymás után kínálkozó alkalmait elszalasztja – mindvégig egyszerű kisember marad. Öreg korában a menyei és saját fiai elzárkóznak előle; ha az öregek meglátogatják őket, nem is leplezik, hogy nem szívesen veszik jövetelüket. Selimović aztán a sziget társadalmi környezetének, egyes alakjainak leírásával talál módot arra, hogy meglehetősen nagyszabású társadalmi körképet adjon az újonnan kialakuló világról, s ez nem mindig vigasztaló. Abban az elbeszélésében, amidőn a szakszervezet az idegenbe elvándorló munkások búcsúztatására rendez ünnepséget, a mai Jugoszlávia egyik legfájdalmasabb kérdéséről ír. A novella címe egy régi dalmáciai népdal, melyet az ünnepségen is énekelnek: „Idegen föld, lelket ölő bánat”. De túl ezeken a mai problémákat boncolgató elbeszéléseken, olyan novellák, regénytörödékek is vannak, melyek szimbolikusan azt példázzák, mennyi kegyetlenség van általában az emberi életben, sőt az állatvilág életében is. Egyik elbeszélésében, amelynek címe: „Vadlovak”, azt mondja el Selimović, hogy a sziget hegyei közt olyan rezervátumot tartanak fenn, amelyben a lovak teljesen szabadon, vadon élnek, évente egyszer azonban nagy körvadászattal összeterelik, egy részüket pányvával kifogják és csak a legjobb kancáknak és a vezércsödörnek kegyelmeznek meg, a többi Itáliába exportálják, ahol „snicli” lesz belőlük. A visszamaradtak pedig megint „szabadon” élhetnek a lóparadicsomban. A másik, ugyancsak ilyen szimbolikus novella, „A delfinek játéka”, amelyben mestéri módon leírja, miként gyönyörködik az öböl bejáratánál a sziget lakossága a delfinek színpompás játékában, s csak a végén derül ki, hogy ez a szívet szemet gyönyörködtető játék voltaképpen nem más, mint a delfinek hatalmas tömeggyilkossága: az öböl mélyére terelik a halakat, s ott egyszer csak vörös lesz a tenger vize, a lemészárolt halak véréből. S végül az öregség tragédiája, s a ház körül settenkedő halál mindinkább növekvő fenyegetése. Roppant érdekes az egyik novellában a körzeti orvos alakja; ez a férfi, a tenger és a halászat szerelmese, motorcsónakjával reggeltől estig a tengeren cirkál, s csak akkor száll partra, ha valamelyik házon fehér zászlót pillant meg, ami azt jelenti, hogy ott beteg van és az orvos segítségét kéri.

Az élet kegyetlen és nehéz rá orvosságot találni, végeredményben azonban mégsem reménytelen, sőt szép és felemelő, mert még az öregemberekben is van annyi erő, hogy végső veszélyben szembeszálljanak a halállal, az elmúlással. Ezt főként „A győzelem éjjele” c. elbeszélés fejezi ki, midőn az orvos távozása után az öreg férfi egymaga száll szembe a fenyegető halállal, s mindent elkövet, hogy az asszony életben maradjon és – sikerrel jár.

Ez a kisregénynek mondható novellafüzér három utolsó fejezetében, vagy ha úgy tetszik, elbeszélésében, ereszkedik lélektani elemzéseiben a legmélyebbre, amidőn az azilumot kereső öreg kutyáról, a szamarával együtt megöregedő magányos vénember életéről is, hogy „A győzelem reggele” c. záróelbeszélésében már az élet feloldódásáról és a kozmoszba való beolvadásáról emelkedjék a szabadversig, mert a mondanivalót is fel kell oldani és csak lírában lehet kifejezni. „Irodalmi munkásságom új fázisa”, írja egyik levelében új, magasabb sikra lendült alkotásáról a szerző. „Talpalatnyi föld a világegyetem végtelenében”. Gondolom, igaza van.

•

Mielőtt *Bogdánfi Sándor* (sz. 1912. Versec) legújabb művéről, az „*Angyalok játszanak*” c. regényéről beszámolnánk (Fórum könyvkiadó, Novi Sad – Újvidék, 1974), a magyarországi olvasónak, legalább röviden eddigi munkásságáról is szólnunk kell. Az eddigi életmű: négy regény, két színdarab, két novellaskötet és három kötet aforizma; szerbül két regénye jelent meg, románul egy, tehát hazájában ismert és el-

ismert írónak számít. Egyik regényét (*Hallgatni nem arany*) az újvidéki Szerb Matica, a másikat (*Egy merénylő vallomásai*) a belgrádi Nolit adta ki, tehát a legrangosabb szerb könyvkiadók. Mint műfordító is jelentős munkát végzett: mintegy harminc jugoszláv művet fordított eddig magyarra.

A szatirikus hangú humorista Bogdánfi (kicsit áttételesen, s vajdasági viszonylatban mintha az egykori Karinthy Frigyes szerepét töltené be – *Magyari sirodalom* címen eddig vagy száz író stílusát parodizálja), sohasem riadt vissza attól, hogy a mai élet legcsiklandósabb, legégetőbb kérdéseire nyúljon, s ezt találjuk – eddigi művei közül legművészebb színvonalon és legárnyaltabban – az *Angyalok játszanak* c. új regényében is. A kisváros, Tiszavár, amelyben a regény története játszódik, a hajdani aranykalászkodókat ringató Bánátban húzódik meg, s életébe így a szó szoros értelmében belerobban a földgázt és olajat rejtegető föld, amelyik egy szép napon megmozdul és kiröpíti sírjából a részeges, de roppant tehetséges festő nagyapjának csontjait és ez a robbanás nemcsak a temetőt, hanem a falut és egész társadalmát is megrázkódtatja. Olajmunkások, mérnökök özönlik el a kisvárost, amely egyszerre szoros kapcsolatba kerül a tartományi székhellyel, a nagyvárossal, vagyis Újvidékkel, és megindul a pezsgő vérkeringés, megújodik a sárban poshadó élet, nagy tervek születnek, új, nagy álmok csillagraja száll az égnek s az olvasó közben egész sor kispolgárral ismerkedik meg; a nagy álmokat kergető festőművésszel, dámát játszó kispolgár-asszonyokkal, a marxista katolikus plébánossal, egytől-egyig olyan meglepő jellegű jellemekkel (és jelleg nélküliekkel), akik mindeddig ismeretlenek voltak ezen a tájon, amelyet a fúrótoronyok száza özönlenek el. Ha valaki meg akar ismerkedni ebből a sárból feltápáskodó tájjal és embereivel, nyugodtan rábízhatja magát Bogdánfi mesélőkedvére; ez a vérbő fantáziájú és humorosan veséző író ért hozzá, hogy felcsigázza az érdeklődést és a valóságtól pillanatra el nem szakadva mutassa be az új Bánátot, amelynek földjében új erők feszülnek és rengetik a régi, maradi, sárba fulladt vidéket. Bogdánfi mondja a könyvéről: „Innen, a sárból repült ki a részeges festő nagyapja száztiz éves korában, s ez indította el regényem cselekményét: egy tiszamenti, csendes kis falu birkózását a szegénységgel, elmaradottsággal, sirással és nevetéssel. A nagy akarások nagyszerűségéről, egyszersmind hiábavalóságáról, az újrakezdés éltető örömről vallok ebben a könyvben és velem együtt vallanak azok a kerges tenyerű angyalok, akikkel a sártenger átúszására szövetkeztem”.

A nagy reményeket fakasztó gáz csalódást is okoz, mert végül elapad, a bánáti kisvároska társadalma azonban mégsem marad holtponton, mert legalább visszamarad a rádióaktív gyógyfürdő, amelynek felépítéséhez nagy reménységgel fognak hozzá. Az olvasó pedig egy új korszakba lépő bánáti táj és embereinek új és meglepő képével lesz gazdagabb.

*

Ha Bogdánfi Sándor a jugoszláviai magyar írók „idősebb” nemzedékéhez tartozik, annál fiatalabb a bánáti Padén 1940-ben született *Pintér Lajos*, akinek „*Mélyvíz*” c. regénye (Fórum, 1974) a bánáti paraszti és kézműves-társadalom egy eddig teljesen ismeretlen rétegét tárja az olvasó elé; a maguk mélyvízi világát élő, csendben meghúzódó bibliai emberekét, talán adventistákét, talán szombatistákét, ez tisztán nem világlik ki a regényből, nem is fontos. A regény főhőse a kis *Tajti András* már egy új világban él (1947-ben játszódik a regény), egy teljesen új, szocialista világ van születőben, de a falunak ebben a valóban mélytengeri életében ugyanazt látjuk megisméltódni, ami a „nagy” társadalomban történik; a regény folyamán kitér, hogy a falusi prédikátor a bibliai mez mögött, ugyanolyan a maga kis hasznát kereső, kis gesztenyét káprgáló ember, mint a kapitalista társadalom sok hasznosítója, sőt még a szocialista társadalmunkban is visszamaradt csökevények. Ami ebben a regényben meglejtő és varázslatos, éppen az, hogy az író – nyilván saját gyermekkori élményeit idézi fel – olyan bájos, gyermeteg-egyszerűséggel mondja el élményeit, amilyenhez csak a toll igazi beérkezett „mesterei” értenek. Nem nagyképű, szándékoltan művészi igényekkel megírt könyv ez a kisregény, de annyira közvetlen

és a gyermeki lelket olyannyira ismerő, hogy mindvégig csendes és megértő mosolyt, sőt néha éppen gyermeki hangjával katarzist vált ki az olvasóból. S ami a legfontosabb: szeretet és megértés él az íróban e mélyben botladozó, tévelygő, proletár emberek iránt. Új, tiszta hang ez a kisregény a jugoszláviai magyar irodalomban.

*

„Gondolj merészet és nagyot és tedd rá éltedet”, muzsikálnak fel az olvasóban a patinás magyar verssorok, amikor merengve leteszi *Marko Fotez*, jugoszláv dramaturg és irodalomtörténész *„Utazás Dundo Marojéval”* c. frissiben elolvasott kötetét. (Putovanja s Dundo Marojem, Dubrovnik-i Ünnepi Játékok kiadása, 1974.) Mert Marko Fotez még a harmincas évek elején, egyetemista korában ismerkedett meg Marin Držić, a dubrovnik-i nagy 16-ik századi vigjátékiró jórészt könyvtárakban porosodó műveivel, s ismerte fel bennük a vérbő renaissance-korabeli alkotások korszerűségét és életcéljává tette, hogy lerázza a műveiről az idő ráarakódott porát és egy kis adaptációval maivá tegye őket. Ezt a fiatalkori élményét és ehhez kapcsolódó munkásságát írja le ebben a kötetében a szerző, és mi végigkísérhetjük a *„Dundo Maroje”*, Držić legértékesebb művének újjáalakítását, az első, zágrábi bemutató izgalmain, majd azt a dicsőséges utat, amelyet ez a vigjáték először Jugoszláviában, majd Európa egész sor nagyvárosában, így többek között Budapesten is, harminc év alatt megtett. De ha már épp a Jelenkorban számolunk be Foteznek erről a kötetéről, némi büszkeséggel szögezzük le, hogy a hajdani Raguzának ezt a nagyszerű, klasszikus vigjátékát először 1945-ben Helsinkiben mutatták be finnül, s nyomban utána, második helyen Pécs következik, ahol 1948. május 9-én került előadásra Lendvay Ferenc rendezésében és e sorok írójának fordításában. Csak ez után következett Párizs, Moszkva, Leningrád, Kijev, Varsó stb. stb. és 1956-ban Budapest (eredeti nyelven, a Jugoszláv Drámai Színház előadásában), majd megint jóval később, 1966-ban, *Bojan Stupica* rendezésében a budapesti magyar bemutató, főszerepben *Major Tamás* emlékezetes alakításával. Erről a bemutatóról írja visszaemlékezéseiben Marko Fotez (aki valóban végigutazta Európát Dundo Marojéval, Párizstól Moszkváig és Berlinton Isztambulig), hogy „a reneszánsz jókedv és kacaj ünnepe” volt, s hogy a magyar színművészek örömmel és közvetlenül tették magukévá a rendező Stupica ötletes rögtönzéseit, délies szenvedélyét és így a budapesti előadás az összes előadások közül messze kimagaslott. A végső összegezés: a nagyszerű vigjáték, melynek zágrábi bemutatója előtt a színházigazgató legföljebb öt előadást jósolt (1938-ban), azóta tizenhat európai ország mintegy száz városában került bemutatásra, s több mint 700 előadást ért meg. (Csak külföldön.) Ehhez tegyük még hozzá; mind az adaptáció, mind pedig Marin Držić eredeti (bár csonkán maradt) szövege magyar fordításban könyv alakban is megjelent.

*

Óbecsén született (1926) és Újvidéken él *Papp József*, a költő. Profán hivatására nézve orvos, talán ezért is emlékeztet egykori szíváci elődjére, *Szenteleky Kornélra*, de talán mimózaszerű lírai egyéniségével is. Egyébként lírájában sem esik messze az orvosi hivatástól: szeret a mélylélektanba lebocsátkozni és ott rejtélyes viviszekciót végezni a saját lelkében. Ritkán szólal meg, hermetikus verseket ír, legutóbbi verseskönyve tizenegy évvel ezelőtt jelent meg, *„Rés”* címen. Azóta hallgatott, ritkán publikált és kevés, de érdekes és izgalmas új verseit most *„Rendhagyó halászás”* címen jelentette meg. (Fórum kiadása, Újvidék, 1974) Mostani verseskötete főleg abban különbözik az elsőtől, hogy ha mondanivalóját a lélek még mélyebb rétegeiből halássza is ki, közelebb kerül a mindennapok valóságának olvasójához; kevésbé elvont, mint eddig. Ezt főleg *Záradék* c. verséből és *Triptichon* c. prózaverse alapján következtetjük ki. De legjobban talán *Ars poeticájában* vall: „Színed elé segíték egy szívet – Mely bújában – / Azt panaszolja róla az ének / Kétrét hajlott az egeken.” A

Záradéokban azonban szülőföldjét, annak múltját fedezi fel és az abból eddig rendre kifelejtett népet, mely végeredményben a zsilipművet emelte. Örömmel látjuk Pap József egyre mélyedő érdeklődését, és szeretnénk, ha sűrűbben is megszólalna.

*

Dér Zoltán Szabadka szellemi múltjának fáradhatatlan kutatója és feltárója, az egyre érdekesebbé és izgalmasabbá váló *Üzenet* c. folyóirat egyik életrehívója és szerkesztője, már eddig is hervadhatatlan érdemeket szerzett írók, művészek, tudósok emlékének megőrzésével és feltámasztásával, akiket éppen szülővárosuk felejtett el. Így jórészt neki köszönhető, hogy a tragikus véget ért író, Csáth Géza a város főterén szobrot kapott, az ő kutatómunkája tárta fel Kosztolányi Dezső ifjúkori éveit, s ő az, aki az *Életjel*-esték megszervezésével számos jugoszláv és magyar író, művészt hívott meg szabadkai szereplésre. Dér Zoltán nemrég az *Életjel*-miniatűrökben értékes monográfiát írt *Toncs Gusztávról* (A tudós tanár), a nagyszerű magyar irodalomtanárról, aki valóban nem középiskolás fokon nevelte a szabadkai diákok nemzedékeit, s ő alapította meg az egykori Szabad liceumot is, amely a századforduló éveiben olyannyira jelentős munkát végzett ebben a poros alföldi nagyvárosban. Kosztolányi írta valamikor Toncs Gusztávnak: „Írói pályámra Ön adta az útravalót. A fényt osztotta szét a tanítványai között, mint az én áldott, ezerszer áldott Édesapám”. S ha ennél többet nem tett volna Toncs Gusztáv, ez is elegendő ahhoz, hogy a szabadkaiak – és túl Szabadkán, a magyar tájakon, az utókor megőrizze emlékét. – A másik érdekes kötet, amelyet Dér Zoltán az *Életjel*-miniatűrök 27. számaként kiadott, *Iványi István*, az egykori szabadkai helytörténeti író életrajza. Ez az írás sokkal szűkebb térre korlátozódik, mint a Toncs Gusztáv életéről és munkálkodásáról szóló s inkább az aránylag korán megvakult jeles tanár életrajzára (Visszaemlékezéseim életem folyására) szorítkozik, de így is érdekes betekintést nyújt arra a felszínen szinte észre sem vett harcra, amit ez a jeles férfiú saját társadalmával folytatott olyan kezdeményezésekért, mint a szabadkai városi könyvtár, a monográfiai bizottság, a szabad liceum és hasonló kulturális szervek létrehozása volt. Szabadka egykori monográfusának életét is érdemes volt kiemelni a mindent belepő szabadkai por alól, hogy megismerjük egykori elődeink csendes, de annál szívósabb úttörő munkásságát. Reméljük, Dér Zoltán töretlen erővel folytatja már eddig is jelentősnek mondható munkásságát.

*

A hatvanas évek elején Miroslav Krleža, a nálunk is jól ismert horvát regény- és drámaíró „*Areteus – avagy legenda Szent Ancilláról, a menyeyi madárról*” címen írt játékos képzelőerővel, de annál több mai mondanivalóval drámát, amelynek egyik legfőbb megállapítása az, hogy a fasizmus fenevadja nem halt meg, hanem csak alszik, s korszakunkban jól kell ügyelni, hogy ez a tetszhalott fel ne éledjen és rá ne rontson (talán még nagyobb erővel, mint majdnem négy évtized előtt) – világunkra. Ezt a drámát könyvalakban 1968-ban jelentette meg az Európa Könyvkiadó, s nem sokkal megjelenése után a Magyar Rádió rádiójátékként adaptálta. A magyar színházak viszont észre sem vették, átsiklottak fölötte. Annál örövendetesebb azonban, hogy Ranódy László, a kiváló magyar rendező kitűnő szemmel meglátta a megfilmesítés világraszóló lehetőségeit és a Thurzó Gábor által megírt szcenárium filmjét előreláthatólag márciusban kezdik forgatni Splitben, (a híres Perystilum kiválóan alkalmas erre), Pulában és Magyarországon. A mű magyar fordítója erősen hiszi, hogy ez a film nemcsak Krleža, hanem a magyar film hírnevét is öregbiteni fogja Európában, sőt azon túl is.

Voltaképpen azonban az *Areteus* magyar megfilmesítését csak apropóként említem, mert ez tette lehetővé, hogy – Soproni János, a Mafilm igazgatójának és Ranódy László rendezőnek meghívására – házi vetítésben megtekinthessek egy új jugoszláv filmet, a *Parlagot*, amelynek létrehozója az újvidéki Neo Planta filmvállalat. A budapesti házi bemutatón ott volt Draško Redžep, a neves szerb kritikus, a Neo

Planta igazgatója és *Vicsek Károly*, a rendező is, akiket egyébként eddig is ismerem, de munkájuk értékét csak a film megtekintése után tudtam felbecsülni. A könyvekkel kapcsolatban már szoltam arról, hogy Jugoszláviában az egymás mellett élő nemzetek és nemzetiségek harmonikus együttműködést szerveznek, egymás kiemelkedő műveit fordítják és ezzel is gyakorlattá teszik a lenini elveket. Nos, ez a film most a filmművészet terén teszi ezt az elvet gyakorlattá, mert a film nemcsak egy nyelvű, hanem több, és a magyar szó éppen úgy érvényesül benne, mint akár a szerb, avagy – időnként a szlovák vagy román is. *Vicsek* éles szemmel tudja kiemelni a bánáti táj olykor megdöbbentő szépségeit és a bánáti magyar község református világából a *Perelj, uram, perlőimmel* kezdetű zsoltár épp úgy megszólal benne, mint a kis falusi temetőben a román siratóének, vagy a szerb népdal. Vajdasági film ez a mű, de ennél sokkal több: nemzetközi és mondanivalója is mai: miért van még mindig parlagon a Vajdaságban hatvanezer hektár föld, s micsoda tragikus küzdelmet kell folytatnia annak a kommunistának, aki szembeszáll a maradiság csökevényeivel, hogy kimozdítsa a kátyúba rekedt falusi parasztvilágot. Láthatjuk, amint a szövetkezeti földeken már repülőgépekről szórják a vetőmagvat, a növényvédő szereket, s amint kialakul a faluban az öntudatos ipari munkásság, amely szemben áll a kocsmában dorbézoló gazdák felfogásával (ez is bácskai csökevény, de már nem romantikus szépséget jelent, mint Herczeg Ferenc vagy Hunyady Sándor, az egykori szerb földbirtokosokkal barátkozó giccses műveiben), s az egész film elejétől végig dinamikus, a belső ellentmondásokat bátran felmutató és képszerűségében is merész, művészi alkotás. Még egy érv amellet, hogy a Vajdaság többnyelvű, békés együttélést példázó és nem *sematikus*an *elkötelezett* világát a határokon innen (vagy túl, ahogy tesszik), hasznos dolog megismerni.

GALAMBOSI LÁSZLO

Örtüzek fölött

*Az örtüzek fölött könyörtelen
tombolt a tél. Ölelj át kedvesem.
Te jól tudod, mit nem tud senkisémm:
kövekre hulltam, háltam késeken.*

*Hajolj hozzám. A tenyőgallyakon
pillangóznak zöldszárnyú csillagok.
Szeress! Törékeny ág az alkalom,
a tavasz tolla talán fölragyog.*

*Bátrabban jár a Nap. Az ablakon
omolni kezd a könnyű jégvirág.
A hóban hervad már a patanyom.
Ringatja fény az ormok illatát.*

Kút

*Neved kiáltozván hajoltam
mind mélyebben valami kútba,
hangom lehullott benne holtan,
majd testem is magába húzta.*

*Fenn nyiladéknyi égen arcod,
lenn mintha ölelésre várnál:
minderütt te, elhagyott partok
lágy homokján, köszikla vállán.*

*Vad bozót lett, ahogy zuhantam,
úttalan tenger, város, erdő
a kút: ösvény, kitudhatatlan,
kőmerev ég, tortyogó fertő.*

*Ház, pince, lélek tele árnnyal;
betört csikó remegve hőköl,
szőlő fakad, vadmadár szárnyal,
nap, szél, jégeső a mezőkön.*

*Tekinteted már nem e-földi:
bár Ikarus tört szárnyain lát,
jellé nőtt árnyarcom betölti
végtelenné tágult pupillád.*

*Ékítsz, megkötsz: királyi szent csat,
elizzó pompa, nap kihűnyta;
azt is neked köszönhetem csak,
ha szó leszek majd elnémúlva.*

Epigramma

(Haits Emil emlékének)

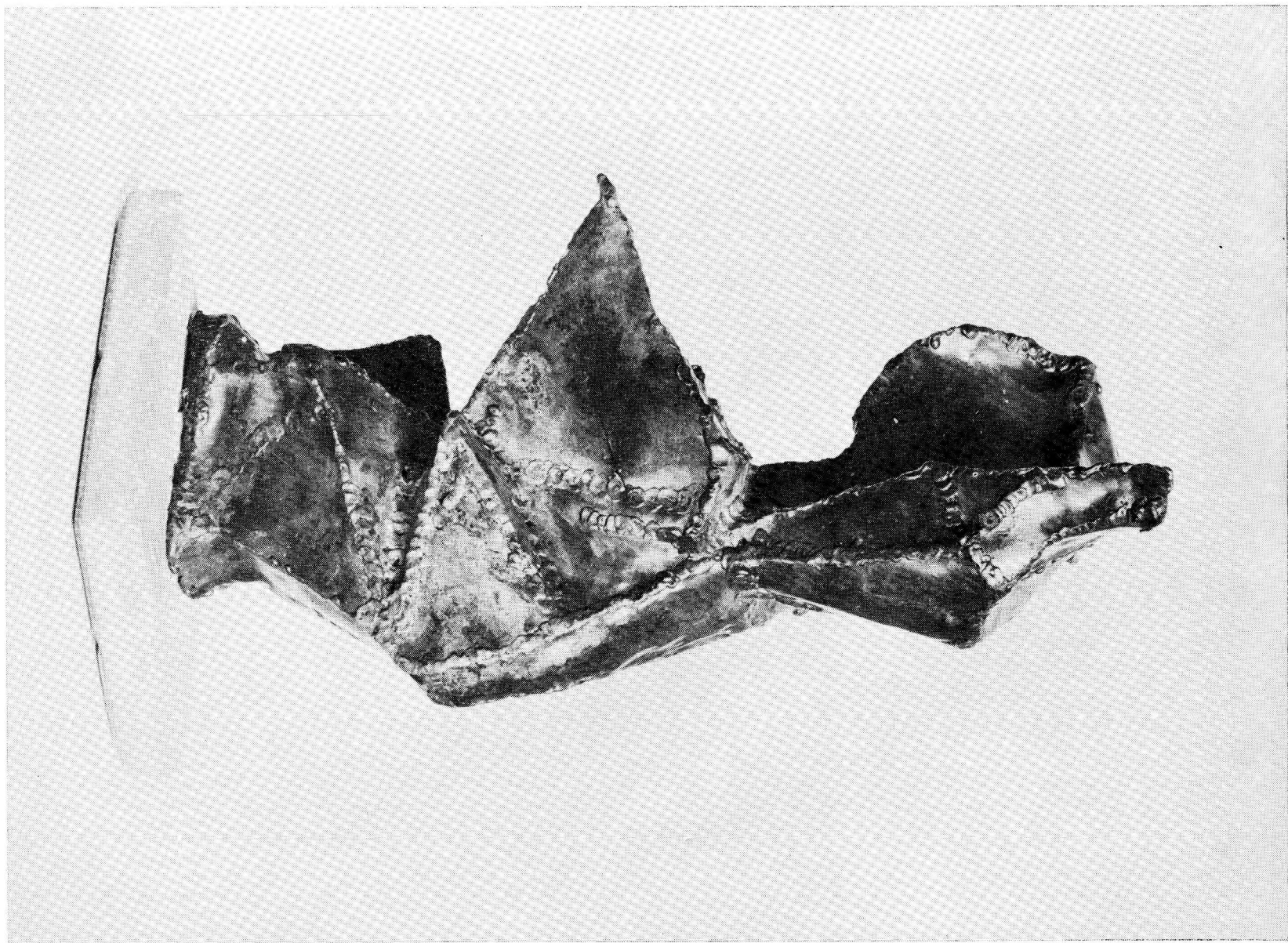
*Lelkek orvosa volt, mert próbált nagy lélek maga is.
Nagyságát nem mérheti mérték, csak minőség.
Nem gyógy-rutin táplálta szelid hatalmát,
de szenvedés, mit átélt s jósággá derített.
Lángelmék műveit csodálta s elmúlhatatlan
ő maradt példája varázsával, mert mind, ami benne
virágzott, bennünk folytatódik, s ha porrá
lesz is szívünkkel, utódainkban megmarad: él
névtelenül mint a föld mélyében a jövő nedvek.
Bár sokasodva újúlna kegyetlen sodru időnkben.*

TAKÁTS GYULA

Soproni disztichon

– Kölcsey–Vörösmarty tónusában –

*Varak-földje mögötted Bécsnek kincseit óvta;
ám, ha a kard fordult, védtek minket is ők...
Zárták féltve az ország lejtős, tünde határát,
hol most, mint üde park, úgy szeg a soproni táj
drága Hazám s mint szép hajadon lány, kertben a Város
tisztá szemével izen s lángol a selmeci múlt!...
A szeretet szava szól köveidből és a szívekből,
mert hűséggel együtt él itt most is a szép.*

FELSZABADULÁSI EMLÉKMŰ PÉCSETT

Felszabadulásunk harmincadik évfordulójára emlékművet avatunk Pécsen. Ott, ahol a városra tekintő mecseki domboldal szelíd öböllé szélesedik, monumentális építészeti és szobrászati alkotás emelkedik, harmonikus egységet alkotva környezetével. Messziről olyan, mint valami óriási madár kiterjesztett két szárnya. Közelebről – mint a lankás domboldalakba mesteri számítással elhelyezett görög színházak. A szárnyakként szétnyíló fehér falak ék alakú találkozásánál röppenő mozdulatú szobor áll. Az ék nyitott karjai ünneplésre szolgáló lépcsősort zárnak közre. A belső tér nagyobb tömeg befogadására alkalmas. Táj, építészeti mű és a szobor együtt és egységes szemlélettel hivatott megtestesíteni a szimbólumot: a győzelem, a béke kifejezését.

Az emlékmű a maga teljességében együtt egy tájba helyezett, óriási térkompozíció. Építésztervezője Jánossy György, Ybl-díjas építész. Az építészeti kompozíció fő motívuma a szoborfigura. Alkotója Makrisz Agamemnon, a hazánkban élő görög származású szobrászművész. Makrisz ott nőtt fel, ahol az ókori mitológia a művészet legfőbb tartalma, s ahol az ókori kultúra a jelenkori művészetnek is legfőbb hatóereje. 1945-ben emigrált hazájából Párizsba, majd 1950-ben Magyarországra költözött. Szabadságeszménye már itt formálódott, művészi munkássága itt bontakozott ki. Emlékeiben azonban megőrizte hazája szépségeit. A pécsi emlékműterv előkészítése során építés és szobrász gondolata könnyen találkozott. A mediterrán táj s a szobrászat, építész harmonikus egységbe fogása görög sajátosság, csakúgy, mint a valóság és mítosz együttese, a természet s a természetfeletti szimbiózisa. Az antik görög művészet a felmagasztosult embereszményt örököltette meg. – S a legszebb, legtisztább eszmények istenség képet öltöttek.

Ilyen a pécsi Niké is. Istennő, jelkép. A győzelem istennője, a harcokban és a bajnok versenyeken. Szoboröse a Samotrakéi Niké, a párizsi Louvre-ban őrzött gyönyörű márványszobor. Samotraké szigetén találták, s a hellenisztikus kori (i. e. 2. sz.) rhodosi iskola remekműve. Eredeti helyén – csakúgy, mint kései pécsi követője – a természetben állt, sziklák között, csörgedező forrás épületét díszítve.

Makrisz Agamemnon művét mai módon, mai eszközökkel alkotta. (A győzelem jelképes tartalmának kifejezését a mai ember érdeklődése az elvonatkoztatás magasabb szintjén is megengedi.) Szobra az ókori eszményre csupán utal, emlékeztet. Éppen csak annyira, hogy tudjuk, a példa a művészet eddig ismert legszebb győzelmi jelképe. A továbbiakban minden olyanná vált, amilyennek Makrisz a szabadság érzését, a győzelem örömét elképzelte.

A mű mindenekelőtt az érzelmek kifejezője. Tartalmán túl formai megjelenítésében is ezt tanúsítja. Az óriási méretű, jelképes nőalak vörösréz-lemezekből, hegesztéssel készült. Felületét a fém megmunkálása gazdagon, változatosan alakította. Az összeállított részletformák aránya, a hegesztés varratai a mű szerkezeti rendjét, logikáját hangsúlyozzák. Ez a belső rend is gazdag, majdnem nyugtalan. Kivetített formái monumentális, nagy teret ölelnek

körül. A határoló formákban a felfelé ható erővonalak uralkodnak. E vertikális irányú, dúsan motivált formák kompozíciójából szemünk kibontja a röppenő mozdulatú nőalakot. Mint samotrakéi példájánál is – az éppen-csak-földet érés pillanatában láthatjuk. Ezért a szárnyaló mozdulat, amely egyben a győzelem hírével táplált rendkívüli, felemelő érzés jelképe. Makrisz ezt még fokozta azzal, hogy figurája a maga teljességében a mozgás, a szárnyalás. Más-más oldalról szemlélve a művet, tekintetünkkel körüljárva, a szárnyas istennő a fáklya lángjának lobogását idézi elénk. Az érzelmi hatások érvényesüléséhez tartozik, hogy a szobormű fémtestéről a fények visszaverődnek és csillognak.

Az érzelmi tolmácsolás szükségszerűen és természetesen következett az emlékmű tartalmából. A felszabadító győzelem új, szabad életünk forrása lett. Harminc év utáni emlékezésünk szoborműve arra hivatott, hogy láttasson; a jelképes művészi kifejezés erejével arra ösztönözzön, hogy meglássuk magunk körül megváltozott új világunkat.

Ákárki megkérdezhetné, miért éppen ilyen, majdnem geometrikus képletű, a látványtól elvonatkoztatott szoborkompozíciónak kellett készülnie az emlékidézéshez, a győzelem harminc év utáni örömeinek kifejezésére? A pécsi felszabadulási emlékmű nem utal konkrét eseményre, vagy ismert személyre. Makrisz szobrának jelentése általános érvényű. Ám éppen ezzel: a konkrét esemény tárgyiasságából kiemelt és eszmeivé magasztosított jelképiséggel tud az emlékmű mindenkihez szólni. Korunk szobrászata felismerte az anyagok sokféleségében rejlő alkotói lehetőségeket. A márvány, a kő, a bronzöntvény mellett úgyszólván minden – plasztikai formálásra használható – anyag belépett a szobrászat körébe. Az új anyagok a szoboralakítás módját is megváltoztatták. A szobrászat korábbi tartalma, amely évezredekken át csaknem kizárólag az emberi, vagy állati test ábrázolásában jutott érvényre, korunkban kiszélesedett: bármilyen tartalom megmintázhatóvá vált és bármilyen forma „szobor”-igénnyel jelentkezhethet, ha egyébként megfelel a plasztikai alkotás belső törvényeinek. A szimbólumteremtő mai művész e szélesre bővült lehetőségek körében szükségszerűen fordul a mű jelképes tartalmának megfelelő elvont formák felé. Makrisz Agamemnon eddigi életműve arra példa, hogy miként tudott együtt haladni az európai szobrászat vezető és stílust teremtő változásaival. 1963-ban készült „Mauthauseni mártír emlékműve” hazai szobrászatunkban mindmáig hat. Hasonló eredményekről győző meg bennünket a maga területén alkotótársa, Jánossy György építész tevékenysége is.

A pécsi felszabadulási emlékmű – mind tartalmi, mind formai megvalósításában – ismét utat jelöl. Arra példa, miként lehet a természeti táj s az emberi alkotás kapcsolatát korszerűen kifejezni és a mű jelképes tartalmát mai nyelven közölni.

Az eszmény, a jelkép tartalma bennünk, a mű szemlélőiben tudatosul: a győzelmi hírt átélte kortársakban emlékezéssé, az új életre születőkben mai valósággá.

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS MARTYN FERENCCEL

1975. február 7. Péntek. Délután öt óra. Derült, tiszta, de hideg téli nap. Eredetileg hat nappal korábban beszéltük meg a találkozót, de amikor szombaton, február 1-én, este hat órakor csöngettem a Káptalan utcai lakás ajtaján, kiderült, hogy Martyn Ferenc az előző nap várt.

Ismét a pécsi Káptalan utca 6. számú ház bolthajtásos kapualjában állok. Csöngetek, a kaputelefonba mondom a nevemet, az elektromos nyitó-szerkezet felzúmmög, a lépcsőház üvegezett ajtaja kitarul. Barnára pácolt, öreg falépcsők vezetnek az emeletre.

(A házat a Dercsényi Dezső-Pogány Frigyes-féle Pécs-könyv így írja le: „Egyemeletes, szabadonálló lakóház, volt kanonoki ház. 1841-ben épült. A XIX. század kilencvenes éveiben Kirstein Agoston tervei szerint eklektikus stílusban átalakították. Homlokzatából háromtengelyes középrizalit emelkedik ki, a kapu előtt kétoszlopos portikusszal, a portikusz fölött ballusztteres erkéllyel. A rizalit melletti homlokzatszakaszokat kváderezett lizénák s a keretesszemöldökös ablakokat közrefogó, kis kiülésű táblák tagolják. A kapu kétoldalán, a rizalit sávozott földszintjén elhelyezett íves fülkékben Kiss György szobrai állnak.”)

A műemlék jellegű épületet az elmúlt években tatarozták, külső falait a fehér szín halvány kékbe hajló árnyalatára meszelték. A fehér, mint a hóval födött táj, kiemeli a homlokzat plasztikáját. Most látni csak, hogy milyen szép épület ez a Káptalan utcai ház.

Martynék az emeleti traktust bírják. Itt alakították ki a műtermes lakást, ahol a három tágas szobában a nagyobb méretű Martyn-festmények elhelyezésére is mód nyílt. Martynék nyár óta laknak itt. Fehér fa-ablaktáblák szűrik meg a kinti zajt. A mennyezetről neonlámpák biztosítják a képek élvezéséhez szükséges fényviszonyokat. A falon hő- és páratartalommérő.

Alig teszem le a kabátomat, csöngetnek. Nádor Kata a múzeum fényképésze jön, s a Berzsényi-rajzsorozatról készített fotómásolatokat hozza. Az étkezőfülke asztala körül beszélgetünk. Nádor Kata az asztalra rakja a képeket, egy-egy fotónak több változatát is, és Martyn kiválasztja a legmegfelelőbbet. Kézbeveszi a fényképet, megnézi, aztán odanyújtja Klárának: – Ugye ez lesz a jó? – mondja, majd hozzám fordul: – Tudod, Kaposváron készül az a Berzsényi-émlékkönyv... Jövőre lesz születésének kétszázadik és halálának száznegyvenedik évfordulója... Két megye, Somogy és Vas adja össze a pénzt. Merényi Oszkár szerkeszti... Oda kellenek a fényképek...

A nagy kép-nézegetés és -válogatás azzal ér véget, hogy teljesen összekeverjük a fotókat. A képek hátlapjára ceruzával írt számok azonosítása körül is valami zavar támad. Látom, Nádor Kata nyugtalankodik, radiroz, ír, forgatja a fényképeket. Martyn föláll: – Hát akkor ebben maradunk... Kata

majd mindent rendbetesz és elintéz... – mondja, és átkalauzol abba a szobába, amely leginkább nevezhető műteremnek.

A szobában az orvosi laboratóriumok rendje és tisztasága uralkodik. A tárgyak a falak mellé húzódtak, s a szoba közepén helyet hagytak a mozgásra, járkálásra. Az ajtó mellett festőállvány. A fal mellett hosszú, üvegezett szekrény. Az ablak előtt íróasztal. Odébb kerek kávézóasztalka, üveglappal.

Martyn hellyel kínál: egy szép, antik fotelről hetvenöt éves korát meghazudtoló frissességgel levesz egy súlyos rajzmappát, és a fotelt az íróasztal mellé húzza. Maga a sarokban álló füzöld heverőre telepszik. Szép, sötét, több színben játszó nonfiguratív akvarellképet vesz a kezébe.

– Mit szólna hozzá? A héten itt járt az egészségügyi miniszter, neki is mutattam... – Olyan mozdulatokkal, amelyek a papír anyagát, természetét is megéreztetik, széthajtogat egy levelet. – Nemrég írtak... Tudod, tavaly Magyarországon volt egy nemzetközi neurológiai kongresszus. Az anyagát könyvben kiadják. A címlapra kértek tőlem valamit... Mit gondolsz, jó lesz?

(Néhány nappal korábban jelent meg az újságban a hír: „Dr. Schultheisz Emil egészségügyi miniszter tegnap Pécsre látogatott. A tárca vezetője részt vett és felszólalt a Baranya megyei Tanács ülésén. Ezt követően Takács Gyulának, a megyei tanács elnökhelyettesének és dr. Kóbor Józsefnek, a megyei tanács főorvosának kíséretében látogatást tett Martyn Ferenc Kossuth-díjas festő műtermében, majd megnézte a Zsolnay Múzeum értékeit.”)

Eddig úgy éreztem, hogy ismerem munkáit, ismerem arcát. Sokszor jártam a Toldi Miklós utcai lakásban, láttam rajzolás közben, sokat beszélgettünk képekről, emberekről, köznapi dolgokról. Most mégis zavarban vagyok. Miről kérdezzem? Hisz művészete oly gazdag és sokoldalú, mint a kristály, melyet ha elfordítanak, mindig más oldalról szórja a fényt. A korai pointillista tájképeiről? Az absztrakt festményekről? A rajzsorozatokról? Miről beszélgetünk? Somogyról, a franciaországi tartózkodásról, a tengerparti spanyol városokról, az ír ösökről, az ormánsági kádárszerszámokról?

(„Kaposvár és Írország, / Pécs és Párizs, / melyik dicsőbb, melyik nagyobb? / Egyikben az ösök, / másikkban a hatások és tanulások, / fortyog a tűzön a kondér / és benne szét nem választhatón / vegyül és alakul / Albi és Hosszúhetény” – írja Weöres Sándor a festőt köszöntő versében.)

– Egy szót se művészetről, festészetről, képekről s más efféle komoly dolgokról – mondtam a telefonba, amikor másodszor rögzítettük a találkozói időpontját. – Csak fontos hiábavalóságokról szeretnék beszélgetni...

Ezzel kezdem most is:

– Martyn Ferenc művészete szempontjából, azt hiszem, teljesen mindegy, hogy Balatongyörökön vagy Párizsban, Pécsen vagy Dublinban beszélgetünk. De ha már úgy esett, hogy most Pécsen vagyunk, maradjon a szó és az emlékezés a város körül.

Martyn puhán végigsimítja homlokát:

– Már többször kértek, hogy írjam meg emlékeimet. Ez ellen a leghatározottabban állást foglaltam. Én nem írok emlékezést.

– Miért?

– Mert ez tulajdonképpen a fiatalok műfaja.

– Rippl-Rónai is írt emlékezést...

– De mikor? Fiatalon, ötvenévesen.

– Szóban sem szívesen emlékezel?

– Sokkal zárkózottabb vagyok annál, hogysem magamról beszéljek. A

személyes vonatkozásokat mindig kerülöm. A tökéletes zárkózottság híve vagyok. Nem igényelek semmi nyilvánosságot. Azok az én emlékeim, amiket a képeken megcsináltam. Azokhoz semmit se tudok szavakkal hozzátenni. Az emlékiratok hamisak, mert személyesek. Mindenki úgy forgatja őket, ahogy akarja. Annyira a holnap érdekel és a mai napi teendők, hogy nem érek rá emlékezni. Nem foglalkozom emlékirat-írással... Tegnapelőtt volt Budapesten, az Akadémián az emlékülés Fülep Lajosról. Fölkértek, hogy írjam meg emlékeimet róla. Megírtam, de Fülepről se mint a múltból, hanem mint egy jelenlevőről írtam. Nem voltam ott az ülésen; Szederkényi Ervint kértem meg, hogy olvassa föl... Egy nagy korban nőttem fel. Rippl-Rónai, Babits, Maillol... De ezeket a személyeket se mint emlékeket fogom föl. Nem úgy, hogy ami megtörtént, az befejeződött. Amit átéltem, annak számomra jelene, présence-a van. Csak a holnap viszonylatában tudok rá gondolni. Ezért nem panaszkodom soha. Ezért nincs velem semmi baj. Ezért csak jó dolgok történnek velem.

– A régi pécsi iskolatársakra emlékszel?

– Mindig meglep, ha találkozom egy-egy régi osztálytárral, hogy ők mi mindenre emlékeznek. Kinek hányasa volt ebből meg abból. Én ilyesmiről nem tudok. Valószínű az az oka, hogy számomra a képek, a meglátás a fontos. Az az én világom. A képeknek nincs emléke. Egy festmény nem az emlékében él, hanem a jelenlétében... Hosszasan beszélhetnék a múltból, de az látszat-emlékezés lenne. A valóságban nincs közöm hozzá... Érdemeim sincsenek, mivel azok az elvégzett munkával függnek össze... Tudom, hogy én nem vagyok jó interjú-alany. Például a tévé elé sem állok. Nem szeretek szerepelni. Elismerem, ez hiány. Baj, ha valakiben nincs semmi hiúság... Mivel nincsenek emlékeim, nem foglalkozom az elmúlással sem. Mert nincs ilyen visszatekintő relációm, tökéletesen közömbös számomra a halál. Az nem én vagyok! Ezt igazán mondhatom, mert sokszor voltam életveszélyben.

(Így a második világháború éveiben... Martyn a háború közeledő veszélye elől 1940-ben hazatért Párizsból, tizenöt éves franciaországi tartózkodásából. De a háború és a fasizmus egyre kegyetlenebb valósággá válik számára itthon is. Behívják katonai szolgálatra, és a Kárpátokba rendelik. Kassa, Munkács, Lavocsne vidékén jár. Közelről látja a második világháború borzalmait, embertelenségét. Majd amikor néhány hónap múlva visszatér Pécsre, képeken örökíti meg élményeit, például a drótakadályon fönnakadt halott katona emlékét. 1944-ben Martynnak újból katonai behívóparancsot kézbesít a posta, de azt megtagadja, és illegálisba vonul. Köztudott, a behívóparancs teljesítését megtagadó katonát, akár a többi üldözöttet, a helyszínen felkoncolhatták a nyilas banditák. Martyn előbb Pécsen, majd Budapesten bújkált. A főváros ostromának heteiben készíti el *A fasizmus szörnyetegei* című, nagyhatású, a fasizmus kegyetlenségét leleplező rajzsorozatát.

Mindezt természetesen nem ő mondja el, hanem Hárs Évának az említett rajzsorozatról szóló, a Janus Pannonius Múzeum évkönyvében megjelent dolgozatából tudom.)

– Az idő-élmény, ez az olyannyira mainak mondott probléma sem foglalkoztat?

– A képzőművészet nagy alkotásait nem az idő viszonylatában látom. Számomra egy Rigaud-portré nem emlék. Az arc, amit a festmény megörökít, jelen van. Ez a művészet egyik vonzó tulajdonsága. Hogy sohasem kész, lekerekített, lezárt műveket hoz létre. A művészet állandó újratekintés. Persze

úgy, hogy minden nap lehetőleg végleges választ is tudjon adni... Szídom az emlékeket, mint a fölösleget, mint olyant, amivel nem tudok semmire se menni.

– Tárgyakat sem őrzöl meg?

– Semmit se őrzök meg. A leveleket is szívesen eldobom. Inkább kellemtelen dolgok a tárgyak. Mi a fenének van rájuk szükség? Az állatokat szeretem, a madarakat... Szeretet és hozzáértés kell hozzájuk. Minden vonatkozásban el tudok látni egy nagyobb állatot, például egy lovat...

(Martyn Ferenc a középiskola hét osztályát, a másodiktól a nyolcadikig, 1910 és 1917 között a pécsi ciszterciták gimnáziumában végezte. Az iskola Faludi Ferenc önképzőkörének története már 1875 körül „a kiválóbb munkások és nagyobb pályadíjak nyertesei” között számon tart egy Martyn Antalt. Martyn Ferenc népes osztályba jár. Másodikban az osztálylétszám hetvenkettő, s érettségi előtt sem apad a „bejegyzett tanulók” száma hatvan alá. A nyomtatott értesítők szerint a másodikban szépírásból még jót kap, de amikor felsős diákként a görög-pótló rajzot választhatja, e tárgyból mindig jeles az érdemjegye. Az utolsó két évben tagja az iskolai segélyező egyesületnek és az önképzőkörnek. 1916-ban „a művészeti szakosztály 10 koronával jutalmazta Martyn Ferenc VII. o. t. festményeit”; a következő évben pedig nemcsak elnyeri ismét a tíz koronás pályadíjat „a művészeti szakosztályban tanúsított kiváló működéséért”, hanem nyolcadikosként az önképzőkör művészeti szakosztályának a vezetője is ő.)

Martyn Ferenc gimnáziumi rajztanára Börötzffy Károly volt, „világi, okleveles rendes tanár, a rajzoló geometriának és szabadkézi rajznak a közép- és ipariskolákra képesített tanára, a szabadkézi és mértani rajzszerzőre”. Börötzffy Károly írói jellemzését Kodolányi Jánostól ismerjük. Amikor ugyanis Martyn Ferenc a ciszterciták gimnáziumába járt, a vele azonos évjáratú Kodolányi a reálgimnáziumban tanult, és egy időben Börötzffyneként lakott kósztosdiákként, a Szent Imre utca 3. szám alatt. Kodolányi a Süllyedő világban örököltette meg szállásadójának alakját, Martyn rajztanárát: „Új lakásadóm, B. úr, a kedves, harcias, vidám, diákosan nyurga, sovány és fiatalos gimnáziumi tanár...”)

– Milyennek ismerted meg a pécsi iskolát?

– Én korábban Rippl-Rónai házában éltem, és a vakációkat később is a Róma-hegyen töltöttem. Képzelted, milyen volt, amikor idekerültem. Ott a Fauves-ról, a „vadak”-ról volt szó, itt azt mondták, hogy rajzoljak kockákat. Ugyanakkor nagyon kedves, jó emlékem van az iskoláról. Börötzffy hosszú, vékony ember volt. Ott lent lakott az állomásnál, a református templom mellett. Én apáméknál laktam... Azok a rajzórák, heti egy alkalommal, nagyon mulatságosak voltak. Az óra azzal kezdődött, hogy a tanulók a festékeket, a dobozokat, az üvegeket, az ecseteket, a vonalzókat nagy lármával kirakták a padra. Mire elkészültek, vége lett az órának... Azt tudod, hogy Babits Mihály a Timár Virgil fia hőstét részben Gyikos Péterről mintázta? A latin és a görög nyelvet tanította hatvankilenc éves koráig. 1915. január 1-én halt meg...

– Milyen a festő vizuális emlékezete?

– Hogy Madridban, a Museo del Pradóban mekkora, hány centiméter egy Velázquez-kép mérete, nem tudom. De hogy melyik teremben van, azt látom. Amit láttam az életben, azt nem felejttem el. Ez nem függ össze a fantáziával. A fantázia más. Nekem van egy igen nagy vizuális matériám, amely

képeket hoz létre. Nagy tehertétel ez. Nem a beszédet, nem az eseményeket jegyzem meg, hanem a kép tartalmát, mondanivalóját. Az ember egész életében magával hordozza, viseli az összes képi élményét. Ha festek, ezt hívom elő. Becsukom a szememet, és lapozom a képek végtelen sorát. Én azt a régi osztályt is látom. Azt is, hogy Gondán Feliciánnak, aki hetedikben és nyolcadikban a görög-pótló tanfolyamot vezette, milyen volt a félcipője... Az ember egyre nagyobb vizuális teherrel halad az életben. Olyan ez, mint egy nagy folyam, vagy mint az időjárás. Állandóan folyik, áramlik, változik. Ahhoz, hogy éljen, működjön, nem kell semmi kiváltó ok. Nekem nem kell egy képhez lerajzolnom az alakot. Modell nélkül is látom a képet. Ahhoz, hogy Berzsenyit egy rajzsorozaton végigkísérjem, nem kellett látnom a költő arcát. Így sokkal szabadabban rajzol az ember. Az átélt élmény, a tapasztalat alapján dolgozik. A kép alapja a megélt dolog. Megrajzolom a képet, és nem lerajzolok valamit.

(Az 1916–17-es tanévben a pécsi cisztercita gimnázium nyolcadik osztályának tizenkét rendes és egy magántanulója a V. K. M. 2257/1917. eln. sz. rendelet alapján már február 28-án évvégi bizonyítványt kapott. Ők másnap, március 1-én és 2-án, írásbeli dolgozat nélkül, szóbeli érettségi vizsgát tettek, és rá egy hétre, március 8-án bevonultak katonának. Közöttük találjuk Martyn Ferencet is. A tanév során érettségi bizonyítványt kapott tanulók kimutatásában a tizenegyedik sorszám után ez olvasható:

„... Születési helye és ideje: Kaposvár, Somogy vármegye, 1899. Érettségének foka: jó. Választott tudományszaka: katona.”

Martyn Ferenc tizennyolc éves volt ekkor. A világháború kitörése óta immár háromszor hullatták le a fák levelüket...)

– Úgy tudom, 17-ben Pécsről vonultál be katonának... – szólalok meg.

– Itt kell visszatérni a lovakhoz – mondja Martyn.

– A lovakhoz?

– Én lovas katona voltam az első világháborúban. Sok mindent tudok a lovakról. Vajon emlékeznek-e a lovak? Erre általában azt mondják, hogy nem. Nem tudom... Mert hiszen közölni tudnak sokmindent. Az én fogyatékozságom, hogy nem értem. Nem az övék. Tudjuk, van egy fejlődélmélet, de az nem zárja ki ezeket a feltevéseket. A második honvéd tábori tüzérezred katonája voltam. Nyolcvan milliméteres ágyúink voltak. Állomáshelyünk Versecen volt. Lugoson volt a tisztiiskola. Márffy Ödön is ott volt katona. Már főhadnagy volt, amikor odakerültem. Három lovat végiglovagoltam reggelenként. Az olasz fronton is... Ismerem a lovak anatómiáját, csontrendszerét, a ló-élet fogyatékozságait, egész élettartamát. Az emberek azt mondják, a ló csámpásan tartja a lábát. Nem igaz. Csámpás – ez öneki a megjelölése, a ló állása, nem negatív forma. Emberi esztétikát állítunk föl, amiről a ló nem tud... Minden ló más... Apám is lovaskatona volt. Visszafelé minden ösöm katona volt... Nagyon értem, hogyan él egy ló. Azt is, hogy mit csinál éjszaka. Éjjel is megfigyeltem a lovakat. Volt ott vagy százötven ló. Volt közöttük karórágó, volt, amelyik szitált...

– Milyen? – csodálkozom.

– Nem ismered? Karórágó, amelyik egész éjszaka a jászolt rágja. És mi az, hogy szitált? Hát amelyik így csinált a fejével – nevet Martyn, és mutatja. – Bánatosan ide-oda lengette a fejét... Érdekes, hogy a lovak hogyan alusznak. A ló egészen elengedi magát, csak a csontrendszere tartja. Van, amelyik lefekszik; de nagyon kevés fekszik le. Csendben vannak. Nagyon

fontos nekik éjszaka lenni valahol. Este siettek mindig hazafelé! Hogy fedél legyen fölöttük... Minden állattal ugyanígy vagyok. A madarakkal is... Szeretem őket...

(Martyn mester 1926-tól 1940-ig külföldön, főként Franciaországban, Párizsban tartózkodott. Ezekben az esztendőkhöz Budapesten háromszor volt kiállítása. Évenként-kétévenként haza-hazalátogatott, s Pécsre is eljött.

Sásdi Sándor, aki 1923-tól pécsi újságíró volt, egy, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hangszalagon – a fölvételt dr. M. Pásztor József készítette – így emlékezik vissza:

„Én láttam ott tengődni írókat, akik nagyon nehezen tudtak boldogulni. Nemcsak írókat, hanem festőket is. Én például megtettem azt, hogy amikor nagyon nehezen éltek ott a festők, akkor volt egy ötletem, – ezt el is hoztam magammal, itt van ez a lap – azt hiszem, nyolc darab linóleummetszet volt benne, abban Martyn Ferinek is benne van linómetszete, aki nagyon jó barátom, még Párizsban ismerkedtem meg vele, és a Pécssett élő festőknek egy-egy linóleummetszete jelent meg, és Török Lajos, a pécsi kapitányság vezetője, aki abszolút liberális hajlamú volt és nagyon pártolta az irodalmat, ő írta hozzá az előszót. Ez eldöntötte a sikerét ennek a kis almanachnak...”

– Megőrizted ezt a régi kiadványt? Érdekes adalék lenne a pécsi képzőművészet történetéhez.

– Nincs meg... Nem tudok róla... Akkoriban Pécssett három lap volt, a Munkás, a Pécsi Napló és a Dunántúl. Sásdi a Pécsi Naplónál dolgozott... Török Lajos a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának volt az elnöke. Amíg lehetett, ő mentette a dolgokat...

(Martyn Ferenc 1945 óta csaknem megszakítás nélkül tanácsstag, közéleti ember. Előbb a városi tanács, később a megyei tanács munkájában vett részt. Festményeken, rajzsorozatokban örökölte meg Pécshez kötődő élményeit; a tanácsuléseken, fogadóórákon, beszélgetésekkor viszont előszóiban mondja el véleményét a város életéről, a városrendezési tervekről, bontásokról és építkezésekről. Szavait, hogyan kellene méltóképpen átrendezni a pécsi Kossuth teret, Nagyváros születik című szociográfiai kötetemben idézem:

„A tér Pécs belvárosának második tere, s egy nagyon egységes formájú, téglalap alakú tér. Egész sor világhírű teret lehetne példaképp említeni Európa nagyvárosaiból, amelyek ugyanilyen formájúak... Mármint a tér déli oldalát csak a másik három oldallal tökéletes harmóniában, párbeszédben tudom elképzelni. Mindamellett olyan épületekkel, hogy azokon lássék, a huszadik század utolsó harmadában emelték...”

– Ha a régi és az új Pécsre gondolsz, miben érzékeled a változást?

Martyn eltűnődik. Képeket látó, tengerkék szemét tágra nyitja:

– Sokat fejlődött a város. Még ha ez a fejlődés staccatóban történt is... Nem folytathatjuk. Csöngetnek.

Az ajtón Bizse János és egy vékonyarcú fiatalember nyomul be. Hónuk alatt súlyos csomagot cipelnek. A fiatalember bemutatkozik: – Bérczes Gábor vagyok. – Bizse az asztalra helyezi a papírba takart tárgyat: – Megh hoztuk a köveket. El lehet kezdeni dolgozni...

A fél asztallap nagyságú, simára csiszolt mészkőtáblák a Pécsi Grafikai Műhelyből valók. A litográfiai sokszorosítási eljáráshoz van rájuk szükség.

Martyn egy mappából rajzokat vesz elő, és a lapokat egymás mellé helyezi a heverőn:

– A szabadkai kiállítás anyaga. Harminc lap. Ugye elég lesz? ... Nem kell sok kép egy kiállításra ...

Bérczes Gábor abból a szempontból is vizsgálja a lapokat, melyiket lehetne körázra áttenni:

– Ezt három színnel meg lehetne csinálni ... Talán kettővel is ... – mutat az egyik nonfiguratív rajzra.

– Tudod, mi ez? – mondja Martyn. – Druidák ... Álló alakok ... Pogány kelta papok ... Visz a vállán egy gerendát. Érem van a mellén ...

Később átmegyünk a műteremből nyíló szobákba, ahol a falakon Martyn 1941 óta kibontakozó munkásságának néhány fő műve látható. Az Ír király, a Vizek felett, a Kék láb, a Tengeri emlék, a Triptichon ... Mintegy negyven olajfestmény. A körülbelül hatszáz festményre és ezer rajzra tehető életmű része.

A képek szemlélése a hallban ér véget, ahol Klára egy ügyes, automatikus, tükörreflexes diavetítő segítségével Martyn Ferenc néhány grafikai alkotását is megmutatja. Martyn néhány mondatot fűz a rajzokhoz:

– Ez egy francia város ... Ördögök bálba készülnek ... Ez egy másik francia város ...

Amikor Bizse és Bérczes elkészönnék, én is készülödöm.

– Látod, így megy ez nálunk minden nap – mondja Martyn. – Ez is hozzátartozik az életemhez, ez a jövés-menés. Délelött telefonáltak, hogy holnap Makrisz jön. A felszabadulási emlékmű szobrát készíti a Mecsekre. Meg Took úr, az angol kulturális attasé ... Nyugodtan megkérdezhetnéd mikor dolgozik ez az ember? ... Mikor? Állandóan. Persze az is jó, hogy több felé van a műhelyem ... Majd legközelebb folytatjuk ... Tekintsük ezt afféle előzetes megbeszélésnek ... Láttad már a monográfiát? – Martyn néhány hajtogatott ívet úgynevezett próbanyomatot mutat. – Hárs Éva írta. Nagyon szép munka lesz. A nyomda is kitett magáért ...

Búcsúzóul a táskámba nyúlok:

– Én is mutatok valamit – mondom, és a pécsi cisztercita gimnázium 1910 és 1917 közötti értesítőinek egybekötött példányait teszem az asztalra. – Nem tudom, megvannak-e itt a házban?

– Valóban azok? – csodálkozik Martyn. – Nézd csak ... – hívja Klárát. – Létezik még ilyesmi?

Az oldalakat, ahol Martyn Ferenc neve olvasható, előzőleg kis cédulákkal megjelöltem. Klára kíváncsian üti föl a kötetet. Martyn is mosolyogva hajol az egyik osztálynévsor fölé:

– Mindenkire emlékszem ... Millner Tivadar a legjobb tanuló volt az osztályban. Mindig színjeles. Mérnök lett ... Weininger Andor Amerikában él. Ismered a nevét? Különös ember. Építész és festő. Előbb a Bauhausban dolgozott, ekkor készítette híres gömbszínház tervét. Most New Yorkban él ... Bokrétás András tudószakorvos lett. Petrovich Ede pap. Itt élnek Pécsen ... Rév Géza is velem járt. A Duna-Gőzhajózási Társasághoz került. A fizetés mellé rendszeres szabadjegyet kapott. Egyszer találkoztam vele. „Na, utazatsz-e sokat, Géza?” – kérdeztem tőle. „Tudod, egyszer voltam Harkányban. De nem volt valami jó ...” – mondta. Te meg tudod ezt érteni? Negyven évig volt szabadjegye, és csak Harkányban járt, ott is egyszer?

Martyn még folytatná az emlékeztést, de Klára megszólal:

– Itt tudná hagyni a könyvet? Szeretném én is megnézegetni. Azt hiszem, jót fogunk derülni ...

– A Megyei Könyvtár példánya. Majd visszajövök érte – mondom, és elkészönök Martynéktól. Késő este van.

Egy hét múlva ismét csöngetek a Káptalan utcai lakás ajtaján. Amikor belépek a műterembe, egy fiatalember éppen a táskáját csomagolja össze: zsinórokat, mikrofonfejet, magnetofont.

– Tudod, lesz a rádióban egy vetélkedő. A somogyiak arra kértek, hogy a műsorban mondjak valamit Rippl-Rónairól. Ezt készítettük el – mondja Martyn Ferenc, és a barna háziköntös övébe csúsztatja ujjait.

Amikor az újságíró elmegy, Martyn az íróasztalról puha mozdulattal képeket helyez a zöld heverőre:

– Mit szólsz hozzá... Elkészültek...

Két rajz litográfiai eljárással készült tíz-tíz nyomatát mutatja.

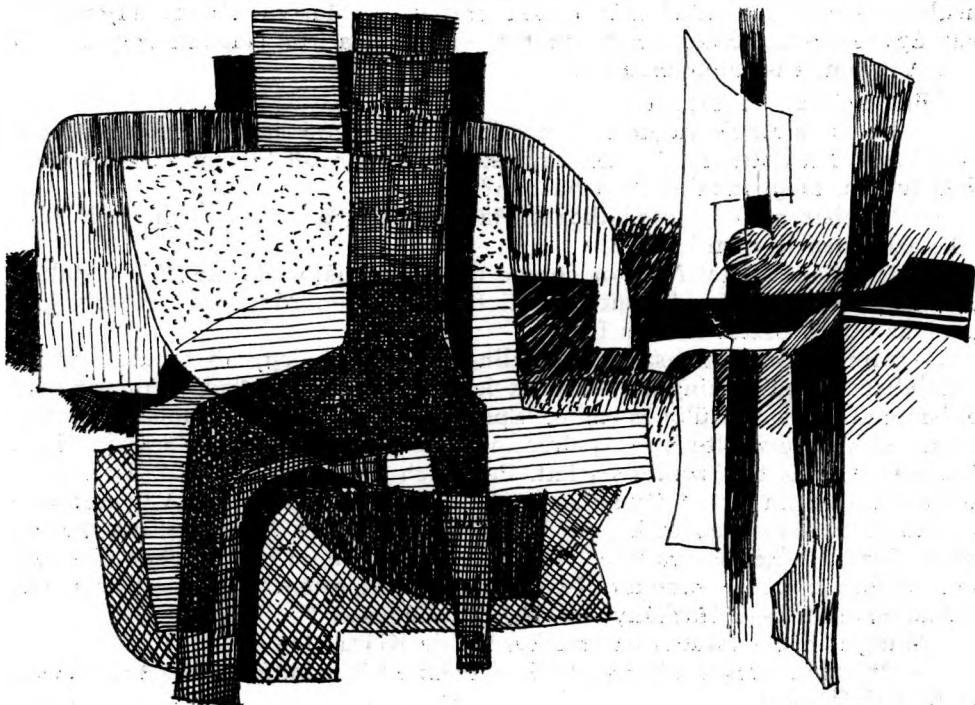
– Máris?

Látom, belülről élvezi meghökkenésemet. Martyn megint megtréfálta az embereket. Most sem azt tette, amit vártak tőle. Más egy évig tanulmányozza az eljárást, kísérletezik, játszik, s közben, mint a homok, kipereg ujjai közül az idő. Ő egy hét alatt megcsinál két körrajzt.

Munkás életének gazdagságán töprengek, s valami őszintén elismerőt szeretnék mondani.

Martyn átmegy a másik szobába, és behozza az iskolai értesítők egybekötött példányát. Nevetve mondja:

– Ebből csak egy a fontos. Hogy ötödikben hittanból elégségesem volt...

GOLDMAN GYÖRGY MŰVÉSZETE*

*„De – elvtársaim! – ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.”*

József Attila: Munkások

Goldman az 1928–34 közötti években szobrászi munkáját nem tudta a megszokott lendülettel folytatni, keveset alkotott, a korábbi művekkel egyenrangú szobor nem került ki műterméből. Akadályozta az egyre fokozódó mozgalmi munka, de gátolta az 1931 tavaszán súlyossá váló szembetegsége is, amelytől később sokat szenvedett. 1934-től kezdődően viszont művészi munkájának újabb, termékeny szakasza következett. Ekkor mintázta a Könyöklő munkás, a Munkás mellszobra és a Munkáslány síremléke című szobrait és több kitűnő portrészobrát.

A kisebb és szerényebb termést hozó évek az újabb tájékozódás, felkészülés esztendei voltak. A munkásmozgalommal s rajta keresztül a marxista világnézettel ismerkedett meg ebben az időben, ugyanakkor a szobrászi kifejezés gazdagabb formái is megérlelődtek benne.

A Könyöklő munkás (Ülő munkás, – 1934) az öt évvel korábbi Munkás című szobor szellemi koncepcióját folytatja, de a szobrászi kifejezésnek jóval összetettebb eszközeivel. A Munkás statikus kompozíciója az ellenállást hangsúlyozza, a Könyöklő munkás viszont a tettekre készülődő, a lehetőségeket mérlegelő embert jeleníti meg.

A Könyöklő munkás töprengését az egész mű minden részlete következetesen kifejezi. Térformálása határozott és egyértelmű, az ülő alakot egységes tömbbé komponálta a szobrász. A Munkáshoz viszonyítva, amely egy nézőpontra, az előlnézetre komponált szobor, az Ülő munkás a tér minden irányában erőteljes formákkal szabja ki saját terét. Zárt tömbjét a test, a karok és a lábak által kijelölt térformák teszik mozgalmassá. A meghajlított, előredőlő törzs nagy ívét a vállak és a karok vaskos formái lendítik tovább. A támasztó balkar a töprengő archoz, a jobbkar, mely a test síkját hangsúlyozza, s mint ék tör a térbe, a felugrani kész lábakhoz áramoltatja a felsőtest dinamikáját. Fokozzák a szobor visszafogott feszültségét a szétvetett, formálásukban alig tagozott lábak és a mértani idommá egyszerűsített ülőalkalmatosság nyugalmas tömbjei, melyek ellentétes hatásukkal kiemelik az alak hengeres formáit és lendületes hajlásait.

A kisméretű szobor hatása monumentális; aki csak fényképről ismeri, nagynak gondolja. A monumentális hatást két forrás táplálja. Az egyik a tartalom: Goldman ebben a szobrában a harmincas évek fontos társadalmi gondjáról vallott, a munkásosztály nehéz helyzetét és felelősségteljes, áldozatoktól sem félő magatartását fejezte ki. A másik a mód, a szobrászi kifejezési eszközök egyéni, a cél érdekében hangsúlyos használata, mellyel ezt a gondot

* Részletek a Corvina Kiadó gondozásában megjelenő monográfiából.

és egy osztály jellemző tettekkészségét megjelenítette. A kiszámított téralakzatok, a formaképzés magától értetődő logikája szerint alakított tömbök, a formák és az általuk közbezárt nyílások feszültséget éreztető rendje Goldman kezén nem vált elvont játékká. A szobrászi kifejezés eszközei fölötti magabiztos uralmát nem elvont alakzatok, hanem olyan kompozíciók megalkotására használta, mint az Ülő munkás, melyben a kubizmus és konstruktivizmus tanulságait is hasznosította.

A Munkás és az Ülő munkás visszafogott energiái viharos erővel törtek föl az ugyanebben az időben készült kétalakos kompozíción, a Bagi Ilona síremlékén (1934). A Vörös Segély Goldmant kérte fel az illegális munka közben életét vesztett kommunista munkáslány emléktáblájának elkészítésére.

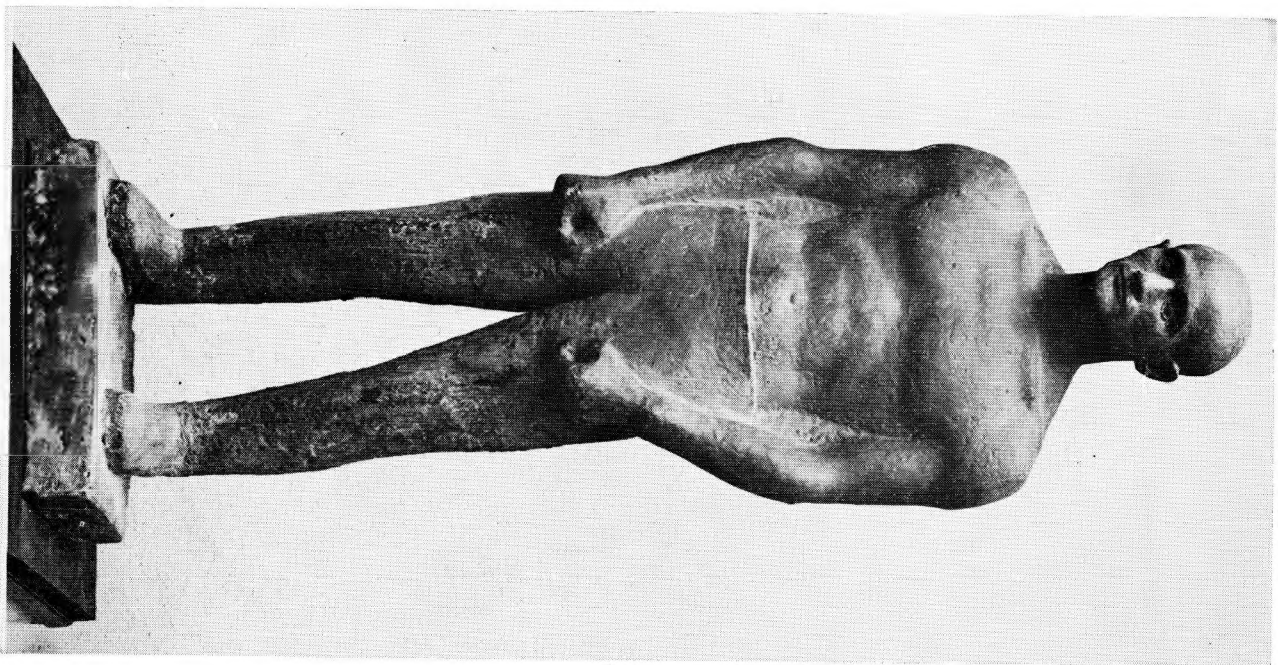
Goldmann emléktábla helyett súlyos formákból páratlan erejű körplasztikát készített. Másfélszeres életnagyságú kompozíciója magávalragadóan jeleníti meg a lehanyatló munkáslányt, akitől robusztus ifjún munkás veszi át a kalapácsot, a munka és a harc jelképét, s akiért bosszúálló haraggal lendül előre. Jószerével csak két fej és két kar egy tömbbé komponálásával szűkszavú szobrászatának egyik kiemelkedő alkotását hozta létre, melyhez „hasznoló jellegű és erejű agitációs szobrot hiába keresnénk a kortársak művei között” (Kontha Sándor).

Lényegláttató, tömönatos megoldásának előképeit Derkovits művei között találjuk meg. Akárcsak a korszak legnagyobb magyar festője, Derkovits, Goldman is világosan látott a társadalmi kérdésekben, ugyanakkor kitűnően értett művészi mesterségéhez. Bátran vállalhatott magára nagy, politikai tárgyú feladatokat is, mert volt ereje ahhoz, hogy a szobrászat nyelvére fordítsa, a plasztika eszközeivel jelenítse meg őket. Hogy a politikai téma az eszmét ismerő, vele közösséget vállaló művész számára nem nyűg, hanem lelkesítő erő, arra Goldman munkái között a Munkáslány síremléke a szemléletes példa.

A korabeli művészeti és politikai viszonyokról sokat elárul a síremlék-szobor sorsa. Több forrásból tudjuk, hogy Goldman szembetegsége következtében nem tudta megkülönböztetni a színeket. Vértés György szerint maga a szobrász, Szandai Sándor emlékezése szerint a művet a temetőbe szállító munkások festették be tűzpirosra a műkőből készült szobrot. Bárhogyan volt is, a lázító hatású síremlék piros színe olaj volt a tüzre: támadásra ingerelte a temető lelkészét. A szobrot (biztonsága érdekében) el kellett hozni a temetőből. Feketére átfestve a KÚT 1934 decemberi kiállítására adta be a művész. A különös erőt sugárzó művet főhelyen mutatták be a tárlat rendezői, kvalitását elismerték a szakemberek. A kiállítás után a síremlék visszakerült a temetőbe, ahol 1944 novemberében a nyilasok összeűzték. (Töredékei két évtized múlva kerültek elő.)

Ugyancsak a KÚT tárlatán szerepelt először a Munkás mellszobra (1934), amely a Munkáslány síremlékével egyidőben vagy közvetlenül utána készült. A frontálisan felépített büszt típusos alakot ábrázol, a korábbi szobrokénál is szűkszavúbb előadásban. Alig részletezett arca, vízszintes vonallá összevont szemöldöke, a résnyi szemek, az élesen metszett orr, a csukott száj, a tagozatlan fülkagylók és a koponyát sisakként borító haj nagy, kubisztikusan formált síkokból, tömbökből épül fel. A rendkívüli mértékű egyszerűsítés ellenére a fej kifejezése árnyalt, életszerű. Formálása révén szoros rokonságban van a Trauner Sándor portréjával, de ezúttal – akárcsak az Ülő munkás mintázása során – nem az egyéni, hanem a tipikus vonásokat hangsúlyozta a szobrász.

A gallér karéja és kettős háromszöge emeli ki a fejet, és egyben ez az a formai kapocs, amely összekapcsolja a test tagozatlan nagy tömbjével.

Hasonló felépítésű az Édesapám (1934–35) című portré. A részletek megformálásában, s így összehatásában is eltér a Munkás mellszobrától, személyesebb, közvetlenebb vallomás, az Őnarckép szobrászi erőit fedezzük fel benne. Az érzékenyen mintázott formák szilárd szerkezetet éreztetnek. A jellegzetes arc elmélyült gondolkodást fejez ki, mélyen érző, higgadt egyéniségnek látjuk általa Goldman Vilmost, – a kortársak szavai ugyanezeket a tulajdonságokat említik vele kapcsolatosan. A tömör bajusz kettős íve a vízszintes irányt hangsúlyozva illeszkedik a szobor zárt formarendjébe.

1935–36-ban hosszú ideig dolgozott Goldman György az Ülő munkás kétszeres életnagyságú változatán. Többször átdolgozta, de végül is nagy veszteségünkre a szobor nem készült el sohasem. Vértés György a mozgalmi munkát és a modellhiányt, Erdős László Goldman szobrászi munkájának válságát említi a megtorpanás okául, de utalnak a művész ismételt kiújuló megbetegségére is. Negyven év távolából a kedvezőtlen körülmények együttes hatásában látjuk a lassú munka magyarázatát, szobrászi válságról azonban nem vallanak a művek. A töprengő természetű Goldman általában lassan dolgozott, hosszú érlelés után formálta meg szobrait. Teljes életműve változatlan szobrászi magattartásról tanúskodik, plasztikai koncepciója sohasem került válságba. Ideje azonban kevés volt, s munkája emiatt is akadozott, maradt félben.

A mozgalmi feladatokra kellett a legtöbb idő és erő. Elvtársai visszaemlékezései szerint kitűnően értett a konspirációhoz, minden illegális találkozóra, akcióra körültekintően felkészült, a legkisebb lazaságot sem engedte meg magának, s a pontos munkát másoktól is számonkérte. Tennivalója sok volt és egyre szaporodott. A harmincas években például „összekötője volt az egyetemi és főiskolai hallgatók mozgalmának, a tandíjreform bizottságnak. A külföldi magyar diákok Goldmanon keresztül érintkeztek a párttal. Dolgozott Goldman György az ÁDOB (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága) vonalán is.” (Vértés György.) Összejöveteleket, tüntetéseket szervezett, broszúrát írt, végezte a mozgalom mindennapos és végeláthatatlan munkáját. 1936 tavaszán Pozsonyban előkészítette Révai Dezső szökését, kapcsolatot keresett az ottani munkásmozgalommal, a szocialista képzőművészek kiállításának pozsonyi bemutatásáról tárgyalt. Ugyanekkor szembaja súlyosabbá vált, csak a különleges orvosi beavatkozás mentette meg a vakságtól. A testi szenvedésénél gyötrőbb volt a tudat, hogy látásával együtt élete kettős célja került veszélybe: a szobrászat és a mozgalmi munka.

1935 és 1936 nyarát Ipolybélién töltötte, ahol több szobrot mintázott, ezek azonban elvesztek, a második év terméséből is csak egy kis szobor maradt meg, a Horthy-rendőr (1936). Az eredeti példány, amely 1944-ben elégett, cseresznyefából készült, a Goldman által mintázott terrakotta változat azonban megmaradt.

A Horthy-rendőr, a munkásszobrok ellentét-párja, a harmincas évek faszálódó magyar államrendjét drasztikusságában jeleníti meg. Az erőszakszervezet kis porkolábját ábrázolva magát az elnyomásra épülő államhatalmat leplezi le. Az egy tömbbé szerveződő kubisztikus formák monumentális megjelenése erőt, a kard markolatát szorító kéz és az előremeredő sötét tekintet kíméletlenséget éreztet, a rendőr dagadt alakja ellenszenvet kelt a nézőben. Derkovits Gyula rendőrfiguráinak egyenrangú plasztikai társa. A téma és a

megformálás szembetűnő hasonlóságain túlmenően közös bennük a szatírának az a fajtája is, amely nem csupán nevetség tárgyává teszi az ellenfél képviselőjét, hanem túlzásokat is alkalmazva a benne rejlő félelmetes erőre és veszélyre figyelmeztet.

A harmincas évek második felében tovább szaporodott Goldman György mozgalmi munkája. A szocialista művészcsoporthoz irányításán kívül része volt a Gondolatnak, a párt legális folyóiratának szerkesztésében. A Komintern útmutatása nyomán újjászerveződő KMP népfront-politikájának megfelelően a művész pártsejt feloszlott, tagjai a legális szervezetekben folytatták szervező munkájukat. Goldman, aki a budapesti hatodik kerület szociáldemokrata szervezeteiben dolgozott, 1937 őszén segítséget kapott a börtönből akkor szabadult Kádár János személyében. Ugyanakkor kapcsolatban volt Ságvári Endrével és Kulich Gyulával. Később megismerkedett Rózsa Ferencsel; – egy ideig Rózsa volt Goldman felső illegális pártkapcsolata. Kálmán utcai szobrász műtermét illegális találkozóhelyként is felhasználták.

1937 elején meghalt Goldman édesapja, bátyja már két évvel előbb – pártmunkája miatti börtönbüntetésből szabadulva – emigrált. Az anyjával élő művész szerény megélhetését az özvegyi nyugdíj és a lakásuk egyik szobájának albérleti díja segítette. Hivatalos megbízást a Munkás, az Ülő munkás, a Munkáslány síremléke, a Horthy-rendőr alkotója nem remélhetett, így néhány kisméretű szobrárt kivéve a portrészobrászatban valószínűleg megplasztikai elképzeléseit. Édesapja büsztjén kívül a Női fej (1933), a Lendvai Márta portréja (1935), a Kislányfej (1936), a Női képmás (1938), az E. M. portréja (1938), az Elizabet (1939), a Bottyánszky Margit arcképe (1939) és a Női fej (1940) mutatja arcképszobrászatának újabb eredményeit. Szerette a portré műfaját, kitűnő érzéke volt a karakter megragadásához. Arcmásaiban érzelmeit is felfedte, de ennek kifejezésében mindig szemérmes maradt. A korábbi arcképszobrokkal – Önarckép, Parasztlány, Trauner Sándor – összevetve a harmincas években keletkezettek előadásmódja oldottabb, lágyabb, a Korniss Dezső portréjával mutatnak közösséget. A változás árnyalatnyi: az újabb portrék derűsebbek, harmóniájuk lágyabb, mint halvány emlék Despiu művészetének hatása dereng fel bennük. Konstruktívjuk szilárd, az érzéki hatás nem vált uralkodóvá rajtuk.

A portrékkal egyidőben alkotott többi művében is ugyanazon a hangon szólal meg Goldman György. Az Elemisták (1938) című terrakotta domborművének, a Fésülködő (1939) és a Mosakodó (1939) című, szintén terrakotta szobrainak témája is indokolta a kifejező eszközök valamelyes módosulását.

Az Elemisták két kisfiúja várakozóan néz ránk, keresetlen mozdulataik, kíváncsi tekintetük meghitté varázsolja együttlétüket. A közvetlenséget sugárzó mű, melynek a gyermekrajzok egyszerűsége és naiv bája is sajátja, áramkörébe vonja nézőjét. (A kisméretű relief egy tanító jubileumára készült.)

A Vörös Segélynek a bebörtönzött kommunisták megsegítésére szervezett akcióját szándékozta támogatni Goldman György egy könnyen értékesíthető aktszoborral. A feladat azonban jobban érdekelte, mintsem felületes megoldással megelégedett volna, és alapos megfontolás után készítette el a Fésülködő című szobrot. A kissé keresett mozdulat, a „szép” beállítás a konvencionális akt-ábrázolásokhoz hasonlít; – főiskolai tanárának, Kisfaludi Stróbl Zsigmond munkásságának némi hatását ebben a szoborban véljük megtalálni. A simább formálást, a gördülékeny kompozíciót magyarázza az a körülmény, hogy a szobrot porcelánból készítve szándékozták sokszorosítani. Goldman,

aki az anyagszerűsége mindig ügyelt, a porcelán sima anyagának, csillogó felületének hatásait is figyelembe vette figurája mintázásakor.

A másik aktszobor, a Mosakodó erőteljesebb, távolabb áll az ebben a témakörben megszokottól. Darabos, vastag formáin lendületes hullám uralkodik, a hajlongó-csavarodó mozdulatban ritmus lüktet. A szobor egymásbaforduló nagy idomai sajátos, kissé fanyar harmóniába rendeződnek: derűs, életerős alakot jelenít meg. A két aktszobor közül a Mosakodó van szorosabb rokonságban Goldman más munkáival, portréival és figurális kompozícióival.

*

„Megvallattak, hogy vérzett a husunk, ...”

József Attila: Lebukott

Az erősödő fasiszta terror közepette a KMP rendezte sorait, igyekezett a megváltozott körülményeknek megfelelő taktikát kidolgozni. 1942. április 5-én Goldman a budapesti területi bizottság tagjává választották, új feladatkörében azonban csak rövid ideig dolgozhatott: a kommunisták ellen indított hajsza elől feleségével menekülnie kellett. Előbb Budapesten rejtőzködtek, majd Egerben, azután Felsőtárkányban kaptak helyet barátaik segítségével. Ezt követően Lontóra, rokonaikhoz mentek, ahol 1942. június 25-én letartóztatták őket a csendőrök.

A rendkívüli megpróbáltatások, embertelen kínzások ellenére – arca, teste, talpa sebeit sózták vallatói, hogy fájdalmát fokozzák, és hogy a sebek e gyógyuljanak be – Goldman György nem vallott, elvtársait nem árulta el. A Schönherz Zoltán elleni perben mint negyedrendű vádlottat hütlenség, a Szovjetunió melletti és a németek és szövetségeseik elleni propaganda miatt a katonai bíróság – német nyomásra – életfogyiglatni fegyházra ítélte. (Feleségét is elítélték.)

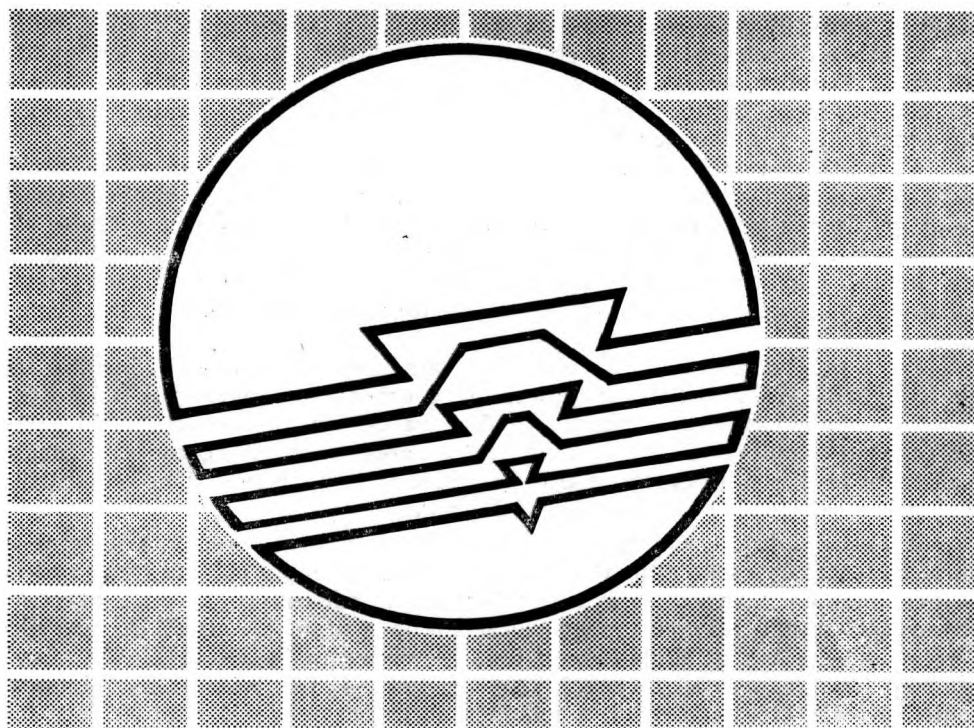
Előbb a szegedi Csillagbörtönben, 1943 áprilisától a budapesti Margit körüti fegyházban raboskodott. Itt egy hadbíró ezredes megbízásából büntetésnek szánt antik figurákat – Herkules, Minerva, Merkúr – faragott, majd portrét készített a hadbíró fiáról, – valamennyi szobrot fából. A börtönben készült más szobrairól is tudunk, így a Gerelyvetőről és egy kisméretű női figuráról, melynek a művész a Felszabadulás címet adta.

A Felszabadulást, Goldman György utolsó szobrát sikerült kijuttatni a börtönből. Kétszeresen sajnálatos és fájdalmas tény, hogy a fából faragott kis szobor, melynek kompozíciójával a gellérthegy emlékmű több vonatkozásban rokonságot mutat, már az ország felszabadulása után veszett el. A még élő sorstársak – a szobor születésének tanúi – visszaemlékezésein kívül, mivel fénykép nem maradt a szoborról, csak az 1940–41-ben készült rajzvázlatok segítségével rekonstruálhatjuk a jelképes ábrázolást: az ifjú nőalak előre tekint, és felszabadultán nyújtja a magasba karjait.

A szabadságért küzdő ember motívuma először húsz évvel korábban tűnt fel Goldman munkái között: főiskolai diplomamunkájának terve kezéről láncait letépő férfit ábrázolt. Több változaton át jutott el a téma a Felszabadulásban összegeződő megoldásig, amely már nem a küzdelmet, az erőfeszítést, hanem a harc eredményét, a szabadság örömét fejezte ki.

A szovjet csapatok közeledtére a rabokat 1944 októberében Budapestről Komáromba, onnét novemberben a németországi Dachau koncentrációs tábo-

rába hurcolták. A gázkamrák már nem működtek ott, a tábor vezetői viszont az emberirtás körmönfontabb módszereivel irtották a foglyokat. A hideg, a vékony ruházat, a silány élelem, a meleg fürdő utáni, éjszakán át tartó ácsorgás fagyban, hóban, s nem utolsó sorban az állandó zaklatás, verés következtében tömegesen pusztultak a foglyok. 1945 január vége, február eleje táján Goldman György is megkapta a táborban terjedő tífuszt. Barátaival folytatott megbeszélés után úgy döntött, hogy a tábor kórházába megy; rabtársa, Erdős László ekkor látta utoljára. Egy másik túlélő (Schiffer Pál) úgy emlékszik, hogy február 10. körül Goldmant látta a kórház priccsén; – az örökké bízakodó, a rabság megpróbáltatásait önfegyellemmel, a szabadulásba vetett hittel viselő művész már nem volt öntudatánál. Sorsáról több híradás nem érkezett, a fasizmus dachauai áldozatainak tömegsírja nyelte el őt is...

VIZUÁLIS KULTÚRA — TÁRGYKULTÚRA

Közhelyként emlegetjük már, hogy korunk a képkultúra százada. Olykor egyenesen a kép uralmáról és egyeduralkodással fenyegető erősödéséről hallunk – természetesen a betű kultúrája rovására, az olvasási kultúra sorvadására megy ez a játék. Nem kell sokat bizonykodni a megállapítás igaza mellett, személyes tapasztalataink vázlatos számbavétele is ilyen tüneteket sorakoztat. Köznapi információink többségét (a képernyő megléte óta különösen) képekből nyerjük, de voltaképp ez a folyamat erősödik a fotó és a film megjelenése óta s felgyorsul a sajtófotó elterjedésével. De a művészeti élményt is egyre inkább a kétdimenziós alkotások – festmények rajzok, fényképek és filmek – szolgáltatják. A képkiallítások száma jóval magasabb, mint a szobrászati tárlatoké. A szociológia is elsősorban képek segítségével vizsgálja a képzőművészeti ízlés normáit és alakulását. S amikor a televízió végre nekilát, hogy látáskultúrát tanítson tanfolyamon, akkor is a kép és a képalkotás, a képi látás szorít ki minden más, a látás kultúrája és „hatalma” körébe beletartozó dolgot.

Vizuális kultúránk alakításának csak az egyik problémáját jelenti a képkultúra és az olvasási kultúra, a képi közlés és a nyelvi közlés egészséges egyensúlyának megtartása (olykor már inkább helyreállítása). Van azonban egy másik probléma is, mégpedig magában a vizualitás, a látás kultúrája fogalmában, annak értelmezésében: amire fenti példáimmal utaltam. Nevezetesen az a veszély, amit a vizuális kultúrának a képkultúrával való azonosítása – következésképp leszűkítése és eltorzítása – jelent. Úgy érzem, magam is ludas vagyok abban, hogy ez a szűkítés bekövetkezett. (Bár az is lehet, hogy csak írásaim hatását becsülöm túl.) Magam is kissé egyoldalúan foglalkoztam a képi nyelv elméletével és gyakorlatával; ha szemléletemben ott is voltak a tágabb fogalomértelmezés nyomai, hangsúlyt ritkán kaptak. Úgy hiszem, itt az alkalom, hogy a vizuális kultúra tágabb értelmezésére is felhívjam a figyelmet.

A kép monopolhelyzetet élvez – de nem az életben, a köznapi és a művészeti gyakorlatban, hanem *kultúrájában*. A kép *kultúráján* itt azt értem, hogy mennyit foglalkoznak vele és miképpen használják fel. Ha nem is lehetünk mindig elégedettek a képpel, a képi közlés módjaival és a képi nyelvvél való foglalkozás színvonalával, olykor még mennyiségével sem, az azért kétségtelen, hogy képet írni és olvasni (alapfokon, sőt, úgy is mondhatjuk, kezdetlegesen) tanítanak az iskolában: van rajztanítás, egyes iskolákban még ábrázoló geometria is. (A filmesztétikát csak zárójelben említem meg, hogy az igen kevés hozzáértő és lelkes pedagógusnak, aki jól műveli, lerójam tiszteletemet. Az általános helyzetkép azonban – ezt ők nálam is jobban tudják – siralmas.) Vannak képzőművészeti szakkörök, ahol főként rajzolni és festeni tanítanak (már csak azért is főleg ezt művelik, mert olcsóbb és kisebb az anyagigénye), de vannak fotó-szakkörök is, filmklubok. Az ismeretterjesztő előadások is többnyire képekkel foglalkoznak, de még a művészeti könyvek közt is a képpel foglalkozók vannak többségben.

Természetesen, mondhatnánk erre, hiszen az imént állapítottuk meg, hogy a kép uralmáról van szó az életben is, a köznapi és művészeti gyakorlatban is. Igen, uralmáról, de nem monopóliumáról! A monopólium azonnal érthetővé válik, ha azt kérdezem: foglalkoznak-e az iskolában, a közművelődésben, az amatőr tevékenységben a tárggyal, mint a vizuális kultúra hordozó elemével?

Ez pedig azért lenne igen fontos, mert – s erről szoktunk túl gyakran megfeledkezni – *majdnem minden kép egyben tárgy is*. Gondoljuk csak végig: ha kiállításra vagy múzeumba megyünk, ott képeket nézünk – ha ellenben képet választunk lakásunk falára, akkor már tárgyat nézünk, méricskélünk, tapogatunk, próbálunk ki (legalább gondolatban). Az a műtárgy, amit a kiállításon képként veszünk szemügyre, nyomban tárggyá válik, mihelyt vásárlási szándékkal közeledünk hozzá: lakberendezésünk egyik tárgyává átminősítve vesszük már szemügyre. S hozzátehetjük: ez utóbbi a természetes szemléletmód. A kép eredetileg falat, lakást vagy más (ünnepi, vallási stb.) belsőt díszített – múzeumba kerülése, pusztá kiállítási tárggyá szegényedése viszonylag új jelenség (s csak különleges művészi becse kárpótolja ezért az elszegényítést – ha kárpótolja).

De tárgy a fotó is, amit többnyire kezünkbe véve nézegetünk, akár képeslap, akár pedig képes újság, vagy album lapja. A fotó tárgy mivolta még nyilvánvalóbb a képsorozatok (riportok) esetében, ahol a különböző méretek és az elhelyezés rendje hordja magában a tárgyi kezelés követelményét – egyben a látásmód megváltozását is. A fotó adjusztálásának (kitakarás, montírozás stb.) és különösen a reklámcélokra való felhasználásának a módjai ugyancsak szembetűnően érzékeltetik a kép tárggyá válását.

S vegyük ehhez hozzá: a bennünket körülvevő képek nagy részének nem is kell képből tárggyá változnia bizonyos – ha nem is sajátos, de nem is általános – körülmények között, mert eleve tárgynak alkották meg őket. A dekoratív képekre gondolok, amik falakon és a legkülönbébb tárgyakon díszelnek. Ha következetesen végiggondoljuk a dolgot, akkor be kell látnunk, hogy nem csupán a templom falát díszítő (annak vakolatába beitatott) freskó ilyen kép-tárgy, hanem a lakásunk falát hangulatossá tevő, szobafestő által pingált (vagy hengerelt) mustra is, nem csak a görög vázákon kirajzolódó mitológiai történet ilyen tárgyától soha el nem választható kép, hanem a bőr levéltárcát megékesítő domborítás, vagy a párnára himzett népművészeti minta is. S ezeknek a kép-tárgyaknak és tárgy-képeknek a sora végtelen a környezetünkben (utcai neonreklám), lakásunkban (mintás porcelánedény), de még rajtunk is (mintás ruha és nyakkendő: képbe öltözünk). Valamikor már részletesen megírtam, hogy az ún. absztrakt festészet (ma inkább a nonfiguratív szót használjuk rá) voltaképp a táblakép eredeti funkcióját, azt ti., hogy a lakás (vagy más épület) falát kell díszítenie, érvényesíti s annyira következetesen, hogy a múlt századi mesemondó képnél voltaképpen jobban is illik a mai enteriörbe; s ha elfogadjuk a festői ornamentikát ruhán, tárgyon, miért ne fogadhatnánk el épület- vagy szobafal díszítésére szolgáló tárgyon – mert a táblakép sem más.

Van a képzőművészetnek egy tradicionális „műfaja”, amire pontosan ráillik ez a kép-tárgy elnevezés: s ez a dombormű és annak számtalan fajtája (a fali, beépített monumentális relieftől a kámeáig, a friztól az érméig). Emellett a hagyományos kép-tárgy mellett napjainkban jelent meg, a modern festészet számtalan formaújítása között, a tárgy-kép, azaz olyan festmény, amely-

nek plasztikus alkatrészei is vannak (a hagyományosan keretbe illesztett képen egy-egy ráragasztott vagy a képsíkból kidomborodó tárgy-elem). Míg az első – hihetőleg – a körplasztikából simult képpé (bár az ellentéte is elképzelhető: edények és barlangfalak rajzos díszkezdett el domborodni? – ezt nehéz eldönteni), a másik minden bizonnyal a képből nőtt domborművé (ez is csak annyiban igaz, hogy többnyire festők kísérleteznek vele). S a modern képzőművészet napjainkban sokszor nem is hajlandó képet és tárgyat szétválasztani: láthatunk kiállításokat, ahol sem a rendezők, sem a művészek nem látják értelmét a megkülönböztetésnek (legfeljebb a közönség bosszús: tradíciókon nevelkedett ízlésének és igényeinek követelné, természetesen „örök” normákra hivatkozva, s feledve, hogy a kép és a szobor, a kép és az épület, egyáltalán a tárgy elkülönülése történelmi jelenség, ha elég régi is, semmiesetre sem öröktől fogva való).

A kép tehát az életben egyáltalán nincs monopolhelyzetben – ellenkezőleg: majdnem mindig tárgy is. Voltaképp csak akkor kép a kép, ha különleges értéként, kvalitásos műalkotásként – s mint ilyent: zárt, öntörvényű művészi üzenetként – veszem szemügyre. Praktikusán: a múzeumban, műgyűjteményben. (Már a kortárs művész kiállításán, még ha üres zsebbel nézegetem is, elvileg ott a lehetőség: szobadíszé lesz a kép – legfeljebb nem az én szobámban.) Minden más esetben a kép: tárgy is. Vagy elsősorban tárgy. A képnek ez a tárgyi mivolta néha nagyon ravaszul elrejtőzik, s csak makacs faggatásunkra takarható fel. A fotók, ha az a céljuk, hogy egy személy, vagy egy esemény, egy jelenség azonosítására szolgáljanak (s nem csak az igazolványkép, hanem az államférfi portréfotója is a képes újság címlapján, vagy a baleset helyszíni fotója is ilyen), voltaképpen nem képek, hanem dokumentumok – tehát tárgyak. (Ennek a megkülönböztetésnek a további finomítása már megszire vezetne s számtalan átmenet és árnyalat számbavételét igényelné.)

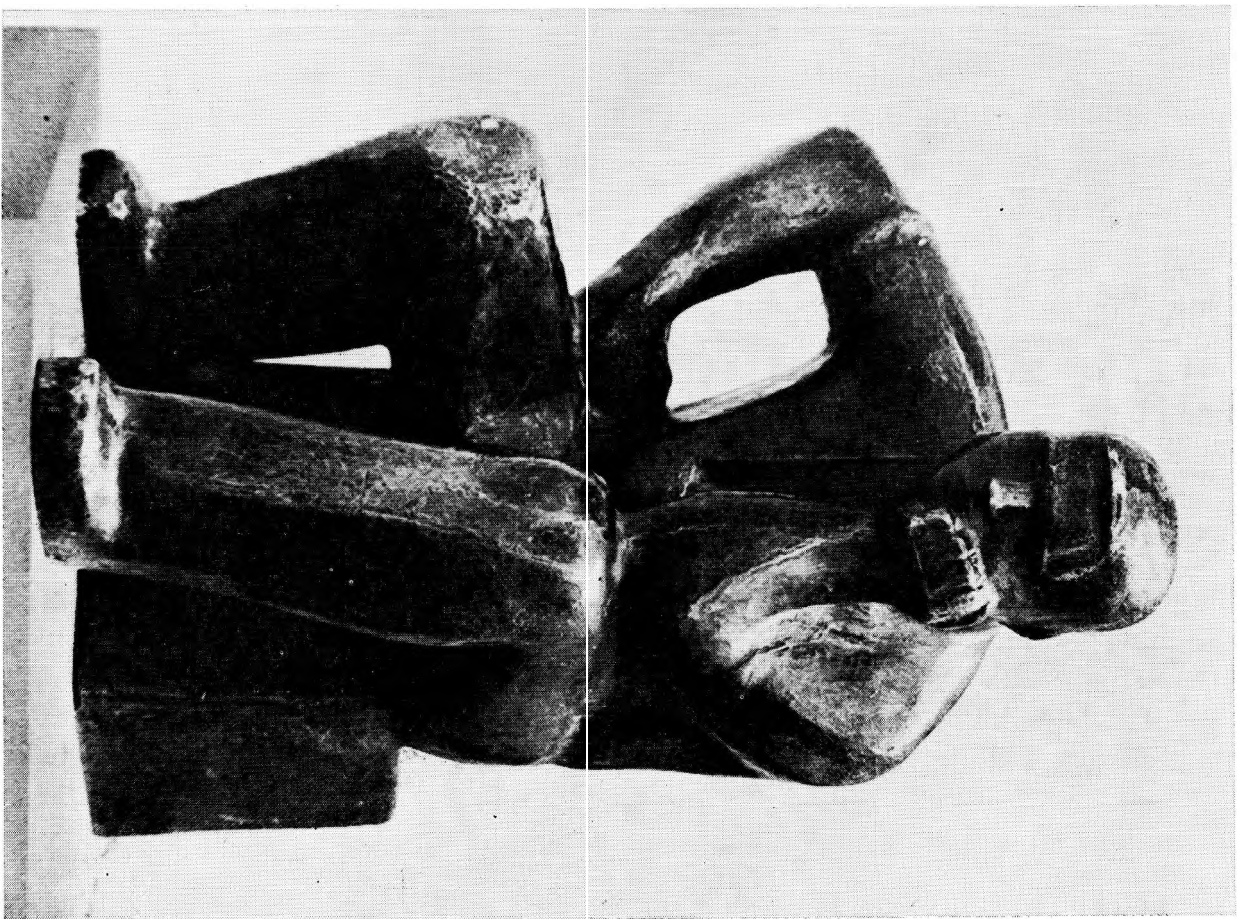
Ha azonban a kép a köznapi életben mindig s még a művészetben is sokszor tárgyként jelentkezik, akkor ennek illenék levonnunk a konzekvenciáját a képpel való elméleti, esztétikai és pedagógiai (hogy a többit ne is említsem) foglalkozás, a képről szólás vonatkozásában. Az első: a vizuális kultúra lényegében tárgykultúra – s a képkultúra ennek csak egy speciális szférája és nézőpontja. A második: a vizuális kultúra alakításában alapvető tényezőnek kell tekintenünk a tárgynak magának a képi nézőpontját, képi vonatkozásait, egyúttal azonban a tárgyi világ egészének összefüggéseit is, vizuális értelmezésben felfogható viszonyrendszerét is. Természetesen sok más következtetés is folyik még a fentiekből, de most csak e kettőnek a megmagyarázására vállalkozom; erre is úgy, hogy az elsőt a másodikba olvasztom.

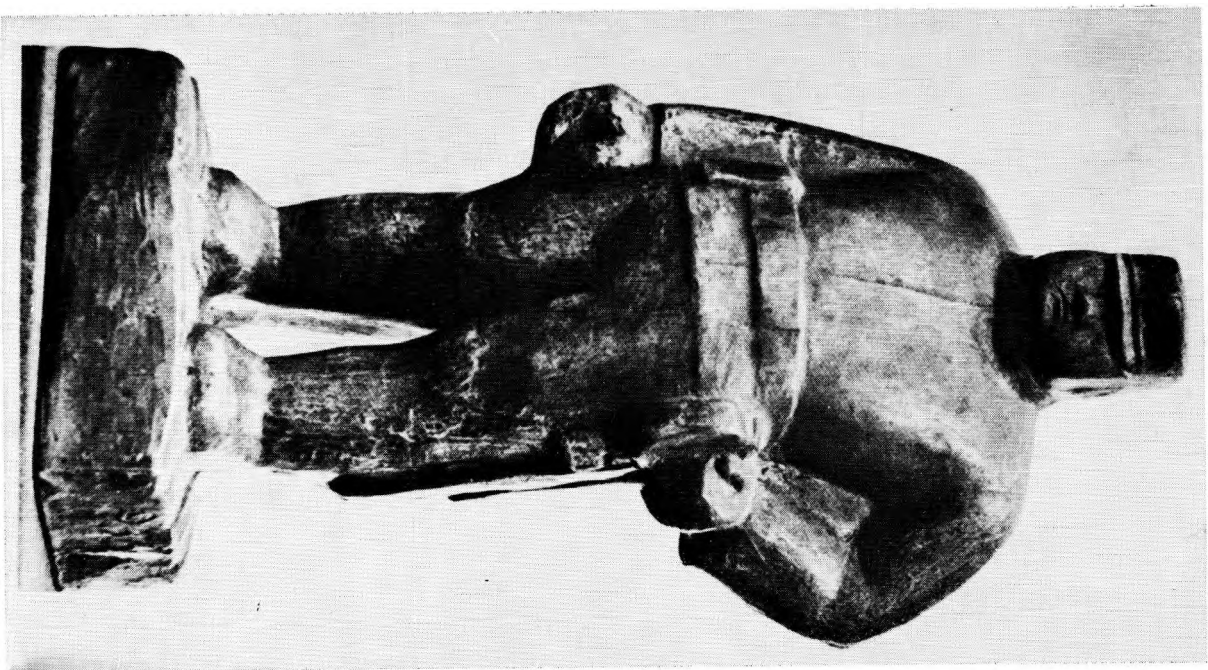
Talán csak egyes, nagyon körülhatárolt didaktikai feladatok engedik meg, hogy elvonatkoztassunk a képek tárgyi mivoltától és tárgyi viszonyaitól; ilyen például a képi nyelv autonóm rendszerének az elemzése és tanítása, a különféle képtípusok (rajz, festmény, fotó stb.) grammatikájának tanítása. A vizuális kultúra művelésének legtöbb területén azonban – a gyakorlati nevelésben az iskolától a közművelődésig, az ismeretterjesztéstől a műkritikáig – a vizuális kultúrát tárgykultúráként kell felfognunk. Két dolgot jelent ez mindenképp: az egyik az, hogy a tárgyak saját képi (általában: vizuális) vonatkozásaival többet kell foglalkoznunk; a másik az, hogy a tárgyakat az őket körülvevő tárgyi világ összefüggéseiben kell szemlélünk (mind a vizuális, mind pedig egyéb, általában funkcionális összefüggéseiben).

Hogy mit jelent a tárgyak saját képi vonatkozása, nyomban világossá válik, ha az iparművészet tárgyait vesszük figyelmesen szemügyre. Az iparművészet által alkotott tárgy ugyan elvileg használati célú (még ha ez a használat a gyakorlatban éppen a tárgy értéke – iparművészeti jellege – miatt korlátozott is), de a tárgy művészi megformáltsága eluralkodik rajta: választékos, ha nem épp különleges a külső formája, díszítések vannak rajta (sokszor kifejezetten képi jellegűek) – mindennek következtében az iparművészeti tárgy olyan szemléletet igényel, mint egy kép. (Másik szempontból: az iparművészeti tárgy többnyire épp azért nem kép és nem szobor, mert a kettő műfajiságát keveri; valamely anyag plasztikáját és a képi-rajzi-festői díszítést együttesen alkalmazza.) Az iparművészeti tárgynak a képi vonatkozásai tehát: egészének (külső formájának, kontúrjának, tektonikájának, plasztikájának) látványa és részleteinek (ornamentikájának, dekoratív képi mozzanatainak) látványa – és e két látvány viszonya egymáshoz. A herendi vázán megbámuljuk artisztikus formáját is, de festett (illetve plasztikusan mintázott) díszítményeit is. Persze, ilyen belső, saját képi vonatkozása minden tárgynak van: gázongyűjtőnek éppen úgy, mint csokoládépapírnak; ezeket iparművészeti alkotásokkal összehasonlítani szentségtörésnek látszik, de gondoljunk arra, hogy ezek a köznapi árucikkek mennyivel gyakrabban kerülnek kezünkbe és szemünk elé – s mennyivel tartósabban hatnak ízlésünkre. Gutta cavat lapidem...

Hogy mit jelent a tárgyaknak az őket körülvevő tárgyi világ funkcionális rendjében való szemléltetése (mert praktikus szemlélete magától értetődő, adott az életben), azt néhány korszerű múzeumi példán mutathatom be. A Nemzeti Múzeumban látható „Magyarország a századfordulón” című kiállítás remek történelmi illusztrációs anyagot ad – köznapi tárgyakkal főként. A kiállítás bejárata előtt ácsorgó öreg automobil, a bábukon bemutatott korabeli viseletek, különösen pedig néhány lakásbelső rekonstrukciója (egy polgári szalon, mellette a kontraszt, egy bányászlakás) a köznapi, használati tárgyakat helyezi egy olyan összefüggésrendbe, amelyik csak látszólag funkcionális – voltaképp történeti és szociológiai. Ennek pedagógiai értékét azonban nemcsak történeti ismeretek tekintetében, hanem a vizuális kultúra tradícióinak kiépítésében is méltányolnunk kell. A másik példa az Iparművészeti Múzeumban látható „Gótika” című kiállítás, amely a hazai tárgyi emlékek széles skáláján – népi faragású szekrényládától a templomi kelyhekig, oltárképekig, miseruhától kulcsig és kályhacsempéig – szemlélteti nem csak egy stílus jellegzetes vonásainak a sokféleségben is közös lényegét, hanem egyúttal ennek a korszaknak a szociális struktúráját is. Mindkét múzeumi kiállításnak az a fő erénye, hogy a szép tárgyak során túl az őket létrehozó társadalom struktúrájára, szellemi világára is rámutat s így szolgálja a vizuális kultúrát: épp azzal, amivel túllép a szűk értelemben vett vizualitáson.

Nos, éppen ilyen s még ezeknél is következetesebben átgondolt kiállításokra, szemléltető eszközökre és módszerekre van szükség ahhoz, hogy azt a vizuális kultúrát, amit az élet, a köznapi gyakorlat úgyis nap-mint-nap tárgykultúráként terít körénk, tudatosan is tárgykultúrának fogjuk fel s valóban kultúrává emeljük szemléletünkben, művelődésünkben, de privát életünkben is.

Egy virágzó cseresznyefához

Hóteher láng-torony,
 álmoknak csoda-lánya,
 mondd, mondd a mondhatatlant:
 hogyan kell virágot dalolni az ágra.
 Hogy törhet át télen, vad időn
 az ember reménye;
 hogyan is kell a fagy után
 felemelni a lombot a fénybe.
 Mondd, mondd: értelmes a küzdés,
 a szomorúság törgetegei elülnek,
 testté válik egyszer a Béke,
 eljön az Ünnepe.

Igéző, illatos tűzvész,
 milliárd szírom rajzása, röpte,
 mondd, valld, hogy a pillanat is
 lenghet – mint zászló – örökre.
 Gyökereimnek sugalld: hogyan hozható fel
 a mélységek mélyéből az ének;
 miként kell adni az édesség kincsét
 földnek és égnek;
 miként zúghatja el ki-ki
 – hasznos szépségként – a sorsát;
 mondd el, amit gyönyörűn tudsz,
 hódító, szép magasság.

„Végzés”

– In memoriam Derkovits Gyula –

Nyolcéves voltam akkor, de örzi agyam a régi rettenetet; a szív görcsét, a lélek sirását; az ablak alatt leskelődő Veszedelemet. Mintha apám és anyám állna a képen gondterhelten, a vad döbbenet pillanatában, s rájuk sütne a szemközti sárgás tűzfal. Igen, ők tájnak a vásznon le nem moshatóan, múlhatatlanul. S jaj, ott az a karéj kenyérke, amiből én is haraptam valaha, s ami úgy figyelmeztet a Végzésen, akár egy odatett emberi szív.

Minden ismerős! A kismadár is, ahogy bájosan és mit sem sejtve billeg az ablakon túl, a tűzfal tetején, s a Macska is, ahogy elnyúlt testtel, settenkedve közelíti meg a kismadarat. Igen, ismerős minden: az is, ami a képen már nem látható.

KÖLTÉSZETTAN

EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLYBEN

– Juhász Ferenc: *Írás egy jövődő öskoponyán* –

(ÉLET ÉS ÖRÖKSÉG) Minden költészet hagyomány és újítás kettős erőterében születik és alakul. Kettős vonzásban kell megtalálnia helyét, felépítenie szerepét. És minél inkább az újításnak kötelezte el magát, annál biztosabban kell kötődnie a maga hagyományaihoz. Elrugaszkodni csak szilárd alapról lehet. Ezért kell törvényszerűnek tekintenünk, hogy Juhász Ferenc költészete, miközben végbeviszi modern lírára alighanem leglátványosabb forradalmát, szándékában és megoldásaiban költészetünk és nyelvünk legősibb hagyományaira támaszkodik. A középkori magyar verse, a históriás énekekre és himnuszokra, a népköltészet archaikus örökségére, „kalevalás” mélységeire. Vallomásaiban, a mesterségről és a hivatásról írott próza-verseiben is számot vetett azzal, hogy a mondanivaló és a kifejezés forradalmában mit jelent a hagyomány. Új könyve, az *Írás egy jövődő öskoponyán* lapjain is jelen van ez a számvetés.

A hagyománynak mindig kettős szerepe van; egyszerre vállalni és tagadni kényszerít. Kötődni kell hozzá, hogy a költő évszázadok örökségével gazdagíthassa a maga értékeit, és el kell szakadni tőle, hogy betölthesse saját hivatását, saját szerepét. Juhász is a vállalás és a tagadás egységében látja a hagyománnyal kialakított kapcsolatát. „... a művészetben újat-vágyó jelen – vallja – : nem lehet lényegi tagadása a tegnapi, vagy tegnapelőtti újat-akaró múltnak. Nem kizárja, de föltételezi és kötelezi a jelenvaló művészet a tiszta szép tegnapit.” És: „A magam költészetének szinte minden egyes darabjában meg tudom mutatni: mit kaptam elődeimtől, miben vagyok hozzájuk hűséges és mit *tagadok* meg bennük is *értük*. A tagadással értük! Így őrzi a hagyományt a költészet: nem külsőségeiben.” Kontinuitás és diszkontinuitás egyensúlyának, egységének az elvét sikerült megfogalmaznia.

Nemcsak ezt. A hagyomány egyetemességének elvét is, amely a teljes örökség befogadására és gondozására kötelez. Babits Mihályról szólván tiltakozik a kirekesztés és a kizárólagosság időnként fellépő gyakorlata ellen, amely a kulturális örökség szűkítése céljából konstruál ellentét-párokat. „Nem lehet és nem szabad – írja – Berzsenyi Dániel ellenében Csokonai Vitéz Mihályt, Arany János ellenében Petőfi Sándort, Babits Mihály ellenében Ady Endrét: bebalzsamozni, eleven szellemüket ragacsos múmia-pólyába tekerni, hogy aztán aranyhártya-bábokként ragyogjanak szellemi köztudatunk múzeumi üvegszekrényeiben.” A hagyomány egyetemességét és életre keltését, szolgálják tehát Juhász Ferenc költőket idéző vallomásai és emlékezései prózában írott költeményei. Az új kötetben Janus Pannoniusról, Csokonairól, Petőfiről, Bródy Sándorról, Krúdy Gyuláról, Babitsról és Illyésről olvasunk ilyen prózaverseket.

Költészetükben a maig ható, ma is időszerű morális és költői igazságot keresi. Nem a fejlődési folyamatot, hanem az értéket, amely csak keletkezésében viseli magán a történeti folyamat nyomát. Juhász prózavers kötetei sorra foglalkoznak a magyar irodalom klasszikus mestereivel, esszéiből mégsem állíthatók össze egy elképzelt irodalomtörténet fejezetei. Janus Pannonius, Csokonai, Petőfi, Krúdy, Babits és Illyés műve ebben a vonatkozásban egyidejű, minthogy nem fejlődésüket kutatja, hanem értékeiket, számunkra is érvényes igazságukat. „A költészetben – állapítja

meg – mindig minden egyidejűleg lehetséges! A költészet nem a létfejlődés folyamatával hasonló fejlődés-folyamat. A költészetnek nincsenek kezdeti állapotai, ahonnan kiindulva bejár egy fejlődés-utat. A költészet mindig egyidejű, még akkor is, ha az emberiség-történelem folyamán időnként (vagy rendszeresen) főlhalmozódnak bizonyos cselekvés-állapotok, érzet-állapotok s ezek válnak uralkodóvá." Ez a megfogalmazás Eliot híres tételével rokon: „Az egész európai irodalom (Homérosztól kezdve) egyidejű – múlt és jelen ugyanabba az egységes rendszerbe tartoznak." Az egyidejű értékek egységes rendszere, legalábbis a befogadás körülményei között, a marxista irodalomelmélet számára is nyilvánvaló tényt jelent.

(SZEMÉLYISÉG ÉS TÖRTÉNELEM) Juhász Ferenc hagyomány értelmezésének mindig személyes jellege van. A kulturális örökség az alkotó személyiség legsajátabb ügyévé válik, a személyiség szerkezetébe épül, a személyiség gazdagodását segíti elő. A múlt különben is a költő eleven erőforrásai közé tartozik. Elégikus és nosztalgikus versekben foglalkozik gyermek- és ifjúkorának emlékeivel. Ő is azt tartja (mint Bergson és Proust óta annyian), hogy a „megőrzött emlékezet"-nek kitüntetett szerepe van a személyiség alakulásában és megvalósulásában. „Mit őrzünk emlékeinkből? – kérdezi *A jövő-árnyékú halhatatlan múltban*. – Minek az emlékezet? Miért az emlékezés? (...) Miért és minek környezetünkben és idő-múltunkban, agyunk tükörcserép-halmazatában, élő üveggolyó-sírdomb ganéjdombjában, izzó, lángoló, fényes tükörcserép-kupacában a *megőrzött emlékezet*? (...) Miért vágyódunk oly sokszor a tegnap után? (...) A tegnap, a múltak tárgyai, tárgyi környezete, létstílusa, dologi világa után. Mert önmagunkat szeretjük abban: az elmúlt virradatban, alkonyatban, rombolásban és akaratban?" A múltnak eleven sorsa van az alkotó személyiség belső életében, önmegvalósulási folyamataiban.

Nemcsak a személyes múltnak, a történelemnek is. Juhász mindig személyes kapcsolatba került a történelem, jelen esetben a magyar kulturális hagyomány hőseivel. Először úgy, hogy meglátja és kifejezi azokat az élményeket, akár végzetesen nagyok, akár köznapian kicsinyek, amelyek révén sorsa az elődök sorsával találkozik. Janus Pannonius roncsolt tüdejéről szorongásos gyermekkori éjszakákra gondol, midőn tüdőbeteg apjának véres vívódását figyelte. Petőfi idillje, *A négyökrös szekér* felébreszti ifjúságának eltemetett emlékeit és gyönyörűségeit. Elődei sorsára saját emlékei világítanak, a tárgy és az alany kölcsönös kapcsolatba kerül.

A személyes kapcsolat következő fokát a művekből (életművekből) sugárzó igazság vállalása jelenti. Az a költői, illetve morális természetű rokonság, amely a közös igazságok révén létrejön. Juhász nem irodalomkritikai vizsgálatokat folytat, hanem személyes vallomásokot ír hőseiről. És munkásságukban megtalálja azt a poétikai, illetve morális elvet, amivel azonosulni tud, amivel azonosulnia kell. Janus Pannoniusnál a tudományos érdeklődést, Csokonainál a költői teljesség vágyát, Petőfinél a látás és a magatartás forradalmát, Bródy-nál az élet és a művészet összhangját, Krúdy-nál a teret és időt bejáró képzeletet, József Attilánál „a szellem teremő szabad örömet", Illyésnél a kötelességteljesítés morális tartását. Ezeket az elveket kívánja megvalósítani az ő költészete is.

Végül hagyomány és személyiség kapcsolata ölt alakot költői hivatástudatában is. A hivatás megválasztása és betöltése mindig az emberi személyiség alapvető vállalkozásai közé tartozik; ez szabja meg a világkép és a magatartás természetét. S ha valaki, mint Juhász Ferenc, a választott hivatást az elődöktől hagyományozott feladat elvégzésének, az örökölt történelmi szerep betöltésének tekint, a hagyomány valóban a személyiség felépítésének eleven motorja lesz. A személyiség kialakulásában és szerkezetében van alapvető szerepe. „... nemcsak a Lét általánában, de a szellemi természet is örökös tevékeny teremő folytonosság – olvassuk –, örökös újakezdődő tenyészetében a folyamatosság és folytonosság múlta-építkezése is, a múlt korhadatlan tenyészetén tobzódó virágzás: az örökös múlta épülő folytonos jövő. És a Szellemi Létben is épp ez a gyönyörű, a mámorítóan boldog: hogy mindig folytatni kell valakinek és valakiknek a soha-abba-nem-hagyhatót, a látszatra folytathatatlant. Valakinek mindig föl kell venni a keresztet! És ez a keresztet-vállalás boldog köteles-

sége: a nyelvi, szellemi, költészeti folytonosság, a haza állandóságának hite és kötelesség-gyakorlata. Ezt mondanám én: küldetésnek!”

Ennek a küldetés-tudatnak a révén épül be a költői személyiség szerkezetébe a történelmi örökség, a kulturális hagyomány; Petőfi, Babits, József Attila és Bartók példája, útmutatása. És Dózsa Györgyé, amely évtizedek: *A Tétközlő ország* (1954) óta jelenti a költő történelmi tudatának, folytonosság-vállalásának lényeges elemét. Jelen kötetét is Dózsáról írott költői erejű vallomás vezeti be, mintegy személyiség és történelem élő kapcsolatának igazolásaként.

(*NEMZET ÉS NYELV*) A történelmi örökség vállalása és gondozása a haza fogalmára utal. A haza Juhász Ferenc számára elsősorban történelmi hovatartozás dolga, kulturális és erkölcsi értékek foglalatja. Természetes, hogy a hazaszeretet érzését a folytonosság tudata, a történelmi örökség birtokbavétele élteti. „Ez a szent folytonosság-tudat, folytatás-vállalás: a hazaszeretet” – mondja, folytatva az imént idézett gondolatot. A hazaszeretetet a hagyomány kontinuitására épül, a múlt értékeinek megismerése és használata révén gazdagodik. Ám nemcsak a nagy történelmi értékeket fogadja be, hanem a teljes történelmi valóságot. Juhász nem kerget ábrándokat, tudatában van annak, hogy a magyarság egyike Közép-Kelet-Európa kislepeinek, és hogy nemzeti sorsát a kislepek történelmi körülményei között kell élnie. „Közép-Európa kis lepeinek egyike voltunk – mondja egy nyilatkozatában –, szenvedők és megalázottak, legázoltak és meghódítottak, mindig-élni-akarók és mindig-reménykedők, forradalmiak és úriak, legyőzöttek és gyönyörűek, történelem-tombolást, vért, árlást, úri gögőt és úri butaságot elviselők, lázadók és levertek, megszállottak és ki-nevetettek, eszelősök és tiszták, egy kis nép voltunk Közép-Európa kövel-gyűrt és pusztákkal-szikrázó térségein, mint a többi kis nép: bennünk és körülöttünk. Nekünk nem volt múltunk olyan: ki teremtő önmagában és termékeny lényegében önmagával hat a világra.”

Történelmi elhelyezkedésünk és sorsunk reális tudata önbírálattal párosul. A magyar költő, Balassi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Vajda, Ady és most Juhász, mindig vállalta a pert, amit a nemzet vétkei és mulasztásai ellen kellett folytatnia. A nemzeti közösség életében betöltött szerep, a történelmi számvetést végző költő moralista szerepe ennyiben is folyamatos. Juhász *A halottak királyában* indulatos szavakkal bélyegezte meg a magyar történelmet szegélyező vétkeket, és most sem tűrtözteti haragját, ha kulturális, erkölcsi elmaradásról, „a magyar nádasokról, lápokról, teknőcs és kuruttyolások mocsarokról” beszél.

Janus Pannoniusról szólván, érezhető fájdalommal kéri számon történelmünkön a hirtelen végetért magyar reneszánsz elmaradt lehetőségeit. „... milyen lehetett volna az a Magyarország – olvassuk –, amelyik ő-általa folytatódik (...), ha nem vész el az önzésben, gögben, önámításban, önárulásban, civakodásban, testvérvizsolyban, főúri hetykeségben és országlásra-vágyó, országrészeket csikos tigrismancsokkal szét-tépdő úri ostobaságban, mohóságban, vagyon-gögben, vagyon-vágyban, rablásban, pusztításban, nép-nem-ismeretben és nép-gyűlöletben, butaságban, bőfögsben és műveletlenségben, megszállásokban, dúlásokban, menekülésekben, népiirtásokban, hódításokban és hódoltságokban”. Mi lett volna, ha? – ezt a gyötrelmes kérdést már anynyiszor kérdezte történelem és irodalom. Juhász Ferenc is megkérdezi, hogy nyomában végezze el a történelmi és nemzeti önvizsgálatot.

A számvetés szövege, az önvizsgálat hangja, mint az elődöknél, nála sem vezet közönyre a nemzeti sors iránt. Ellenkezőleg, közösségi tudatát és elkötelezettségét erősíti, őket teszi alkalmassá a történelmi próbák elviselésére. Juhász szeretettel és büszkeséggel gondol a magyar történelem nagy értékeire, országépítő munkájára, forradalmaira. „... nem voltunk és nem lehetünk kevesebbek – írja Zrínyit idéző szenvedéllyel –, mint Európa nálunk-szerencsésebb népei, nemzetei, hazái, országai, történelmei”. Hazaszeretete és történelmi tudata azért is ilyen eleven, mert központjában a nép foglal helyet. Magyarsága népi magyarság, költői eszméletét „a szabad szép szegény nép”, a „századokig robbanásra-váró, rejtelmes és egyszerű szegénység” tölti be. Ezért oszthatja meg szívét saját népe és minden más nép között.

Történelmi és művészi tudatának, egész alkotó személyiségének másik meg-

tározója a magyar nyelv. Talán csak Kosztolányi és Illyés adott számot oly hevesen az anyanyelv iránt érzett szerelméről, mint most ő. A népköltészet, az apokrif népi imák éppúgy a magyar nyelv teremő erejét igazolják számára, mint irodalmunk évszázadai. Éli, habzsolja és teremti ezt a nyelvet, gyönyörködik szavaiban, megfürdik alkotó erejében, újjászületik általa, mint anyanyelvének örök Anteusza. „Némem nyelve – szól költői indulattal *Mondatok a nyelvről, szavakról, költészetről* című írásában –: a magyar, ma is Tiszta Bizonyosság, Eleven Tűz, Burjánzó Erő, Televény Virágzás, S lesz is Televény Virágzás, Burjánzó Erő, Eleven Tűz, Tiszta Bizonyosság, amíg lesz eleven közösség, élni-akaró nép, önmagát-ismerni-akaró, önmagát-kimondani-akaró nép e hazában.” Igen, nép és nyelv egymást tartja fenn, egymástól nyer teremő erőt. Ennek a teremő erőnek a sugárzásában születik mindig újjá Juhász Ferenc költészete.

(KÖLTÉSZET ÉS CSELEKVÉS) A prózaversek nemcsak a történelmi örökséggel vetnek számot, hanem a költészet fogalmával, feladataival és lehetőségeivel is. Juhász Ferenc, nem először beszélünk erről, tudatos munkával tervezi meg alkotásait, és időről időre megfogalmazza költészettanát. Ennek a költészettannak a fókuszában olyan fogalmak állnak, mint a valóság és a látomás, a mesterség és a teremés, a kifejezés és a cselekvés. A valóság, mint Juhász Ferenc költészetének szervező elve, talán kevésbé nyilvánvaló. Pedig egyenesen lenyűgöző az a hatalmas filozófiai, természettudományos, futrológiai és történelmi ismeretanyag, amely verseiben jelen van, ha csak metaforákba, képekbe rejtve is. „... költészet nincs valóság nélkül” – írja most ő maga. És Janus Pannoniusról szóló írásában a humanista költő természettudományos, filozófiai és történelmi műveltségét dicséri. Valamint azt a művészi bátorságot, amellyel ismereteinek és műveltségének verseiben is teljes szerepet adott.

A költészet a valóságra, az anyagi és szellemi lét millió változatára épül, de nem a tudomány szakszerűségével és tárgyiaságával használja fel a valóság elemeit. „Nincs tárgyilagos költészet – mondja Juhász –: a költészetben nincs tárgyilagoság, legfőljebb a tudományban.” Ezért utasítja el a modern lírában ható objektivista irányzatot, amely mintegy az alkotó személyiség kikapcsolásával kíván létrehozni tárgyias költői alakzatot. „... a költészet – állapítja meg – nem matematika, nem mértan, nem térkép-készítés, nem ragasztás, nem gépesített játék, nem „objektív hozzáállás”, ahogy mondják, de *iszonyatosan indulatos gyürkőzés, birkózás*, dühödés és dühös formába-gyűrűre a széthullani, vagy *önmagát elteledtetni akaró* megtörtént és állandó valóságnak! A tárgyi világnak, a természeti világnak, a fájdalomnak, a szenvedésnek, vagy az örömnak.” Juhász költészettana ennyiben nemcsak megfogalmazása és kifejtése az alkotó munkáról vallott elveinek, hanem rejtett vita is, amelynek során a neoavantgard „strukturáliszmusa” és személytelensége, a szerkesztett szöveg és a hűvös kívülállás ellen tiltakozik.

Juhász Ferenc a teremő világot sem „strutúrák csontváz-halmazának” tekinti. A költészet körében pedig végképp elutasítja az élettelen és művi szerkezeteket. Ars poeticáját a személyes jelenlét és a művészi teremés elve határozza meg. Költői tudatát eleven erkölcsiség hatja át, amely a költészet és a világ, a költészet és az emberi közösség kapcsolatát szolgálja. Mint írja: „költészetünk csak hívő lehet, tehát önmagán túl a cselekvésre vállalkozó.” A vers beavatkozást jelent, a költő beavatkozik az emberi létezésbe, a társadalomba és a történelembe. *A költészet cselekvő akarata* hangzik annak az írásnak a jellegzetes címe, amely kifejti a beavatkozás és a cselekvés erkölcsi indítékait. „*A költészet cselekvő tudata* pedig, mintegy az előbbi párjaként, az alkotás feladatát, önmagán kívüleső célját is megjelöli. „A költészet dolga – olvassuk –: hogy változtasson a cselekvéssel, hogy fölhívja a figyelmet a veszélyre, a személyesre, vagy az egyetemesre, hogy szóljon keményen és tisztán a Lét dolgairól és a szív dolgairól, életről, halálról, népről, hazáról, sorsról, világegyetemről, hogy megnevezze a dolgokat, megérintse a lényegét, a Lét Szívét lángoló ujjahegyével és gyűlölje a szenvedést, kínzást, elnyomást, magányt, kegyetlenséget és hűtlenséget. Ez a költészet dolga.” Juhász Ferenc e cselekvő és közösségi szellemű költészettan nyomán vallhatja magát szocialista költőnek.

(**TERMÉSZET ÉS ALKOTÁS**) A költészet persze nemcsak az emberi társadalommal és történelemmel kerül cselekvő kapcsolatba, hanem a természettel, akár a világmindenséggel is. Juhász Ferenc, éppen költői személyiségének széleskörű tudományos igénye és műhelyének tudományos apparátusa következtében, a korszerű természettudomány világképének birtokában tekint szét a kozmikus méretektől tárgult természetben. Ez a természet nem-ember-méretű rendszerekben veszi körül az emberi létezését, végletes közönyt tanúsít az ember sorsa, törekvései és szenvedései iránt. Mégis az embernek jutott a feladat, hogy szóra bírja a mindenséget, megnevezze a természet dolgait. És ezzel értelmes rendet vigyen a káoszba, szervezett folyamatnak mutassa azt a kozmikus örvénylést, amely maga nem ismer mást, csak folytonos keletkezést és pusztulást.

A költőnek ezen a feladaton kell munkálkodnia. A nyelv maga is az ember rendszervező tevékenységének legfőbb lehetősége és eszköze. A mindenség dolgainak és folyamatainak megnevezése által kap a természet igazi értelmet; jelentést, amelynek révén az ember és a világ kapcsolatba lép. A szó (és a költészet) ezért több, mint egyszerűen megnevezés (és kifejezés); általuk az anyagi valóság ölt testet az emberiség előtt. „Nem a dolgok sugározzák a szavakat, a megnevezéseket – hirdeti Juhász – : a szavak, a megnevezések teremtik a dolgokat. Az emberben az ember által. Ember nélkül a szó-nélküli természet, a beszélni-nem-tudó természet, a szavakat-nem-ismerő természet örök virágzó enyészet, örök döbbent lángoló magányosság. Örökös Ragyogó Homály. A Lét az ember szavaival, a nyelv szavaival lesz az Ige Megtestesülése.”

A költészet emberi jelentést ad a mindenség dolgainak, feladata azonban nem merül ki ebben. Juhász, minőn hitet tesz a valóság és a költészet kapcsolata mellett, arra is figyelmeztet, hogy „van nem-lévő valóság is (...), ami kizárólag a művészi cselekvés által (cselekvésben) teremődik meg, de attól már van és lesz mindig.” Hyeronimus Bosch festményeire és Dante eposzára utal. Máskor meg arról beszél, hogy a költőnek nemcsak szóra kell bírnia a létezését, hanem új létezését is kell teremtenie: „*És teremt a költő Új Létezőket, Hiteket, Temetőket, és teremt Bizalmat és Szeretetet.* Nemcsak újra-teremti a Létezését, de Új Létezését is teremt, megőrzi nemcsak a Létet, de Új Törvényt mond ki létezőivel a Maga-Teremtette Létezés Mindenségében.”

A valóság, a természet és a mindenség után a költészet második valóságot, természetet és mindenséget jelent. Létezése önálló, entitása végleges, legfeljebb keletkezésében van szerepe a világnak, a természetnek és a társadalomnak. „A Természet – hangzik Juhász egy nyilatkozata *A halottak királya* befejezése után – a Lét része csak. A költészet külön természet, az anyagi állapotaiban megvalósult és folytonosan megvalósuló Természettől független, önálló természet.” E poétika nem lehet ismeretlen előttünk, hiszen a romantika nyomán az avantgard különféle áramlatai (az expresszionizmus, a szürrealizmus) is a költői alkotás lényegi önállóságát hirdették. Szerintük is természetes módon függött össze a mű léte és lényege. Wilhelm Worringer, Kasimir Edschmid, Pierre Reverdy ugyanúgy a művészet szubsztanciális függetlenségét vallotta, mint ifjúságában Illyés Gyula, Déry Tibor és Németh Andor, egykor a szürrealista költészet magyar teoretikusai. „Az új vers – jelentette ki például Déry Tibor – önálló életet él. Nem utánozza, hanem folytatja a természetet.”

A vers önállósága lényegi, ugyanakkor nem feltétlen és nem korlátatlan. A költészet emberi közegben, az emberi társadalom és történelem körülményei között jön létre, s ennyiben közösségi törekvéseket hordoz, közösségi feladatoknak tesz eleget. Juhász Ferenc, mint a „cselekvő költészetéről” kifejtette, be kívánja tölteni ezt a közösségi hivatást. Az önállóság és a feladatvállalás különben sem zárja ki egymást. Mindegyik a költészetértelmezés más-más aspektusát mutatja be. Ha a költészet ontológiáját tekintjük, a megalkotott szöveg önálló létező. Ha morálját, hivatást tölt be, közösségi megbízatásnak tesz eleget. Juhász Ferenc költészettanának eredetiségét és teljességét tanúsítja, hogy e két követelményt egyforma erővel és egyformán hitelesen szólaltatta meg.

IRODALMUNK A SZOVJETUNIÓBAN

A VOPROSZI LITYERATURI MAGYAR SZÁMA

A szovjet irodalmi élet legtekintélyesebb elméleti-kritikai folyóirata, a *Voproszi Lityeraturi* múlt év decemberi számát teljes egészében a mai magyar irodalom bemutatásának szentelte. Egy nagyszerű elgondolás megvalósításának újabb lépése volt ez, három baráti szocialista ország – az NDK, Bulgária, Mongólia – jelenkori irodalmi életének áttekintése után most a mi irodalmunkról kaphattak – magyar és szovjet szerzők közreműködésével – sokoldalúan árnyalt képet az érdeklődő szovjet olvasók.

A két irodalom közötti kapcsolatok bővülésének tartalmas dokumentuma ez az összeállítás, az egymásra-figyelés meggyőző bizonyítéka. De nem csak az irodalmak közötti jó viszony alakulását jelzi, hanem egy ennél örvedetesebb tényről is árulkodik, mégpedig arról, hogy a Szovjetunióban megjelenő magyar könyvek és az ottani olvasók kapcsolata egyre megszokottabbá válik. Erről konkrét számadatok is beszélnek: a kiadott könyvek száma és példányszáma évről évre nő. A példányszámok milliós nagysága mögött nyilvánvalóan reális olvasói igény rejlik.

Irodalmunknak ilyen mértékű térhódítása azonban csak a felszabadulás után következhetett be, amikor a két kultúrát elválasztó falak leomlottak. Az érdeklődés elmélyülését pedig az utóbbi másfél évtized tette lehetővé, amikor mind a szovjet, mind a magyar irodalmi életben általánossá vált a megújulás. A baráti gesztusokról lepattozott a merevség, s természetes szellemi közelségbe kerültek egymással az alkotók. Ezek mellett a feltételek mellett azonban szükség volt még irodalmunkat szerető és értő, nyelvünket tudó, felkészült fordítókra, akik a gyakorlati feladatokat elvégezték. Ma már elmondhatjuk, hogy egész fordítói gárda dolgozik a Szovjetunióban a magyar irodalom tolmácsolásán. Munkájuk eredményeképpen – mint erről A. Gerskovics írásából értesülünk – klasszikus és mai irodalmunk javának tetemes része olvasható orosz nyelven. Nagy példányszámban adták ki Petőfi, Eötvös, Mikszáth, Ady, Móricz és József Attila műveit, a kortárs írók közül Darvas József, Németh László, Déry Tibor, Örkény István regényeit, Illyés Gyula, Benjámin László és Garai Gábor verseit. Szaporodnak az olyan vállalkozások, melyek irodalmunk egyes szakaszainak, egy-egy jelentős író életművének kritikai feldolgozását kísérik meg. Figyelemre érdemes monográfiát írt például Oleg Roszszijanov Adyról, érdekes próbálkozás J. Guszev Kassák-tanulmánya, valamint Leonyid Martinov Madáchról, Adyról és József Attiláról szóló esszéje. Joggal mondja A. Gerskovics: „A világ egyetlen más országában sem kapott akkora figyelmet a klasszikus és modern magyar irodalom, és sehol sincs olyan hálás olvasótábora, mint a Szovjetunióban.”

A *Voproszi Lityeraturi* magyar száma bizonyára tovább mélyíti a kapcsolatokat, újabb híveket szerez irodalmunknak. Amikor a szerkesztőség összeállította a folyóirat anyagát, érezhetően kettős feladatot tartott szem előtt, mégpedig a tájékoztatás és az orientálás feladatát. Aki kezébe veszi a „magyar” *Voproszi Lityeraturit*, áttekintést kap mai irodalmunk harmincéves fejlődéséről, szellemi életünk mozgásáról, a szovjet–magyar irodalmi kapcsolatok alakulásáról. A pusztán tájékoztatás azonban önmagában nem elegendő egy ilyen vállalkozás esetén. Szükség volt arra is, hogy az összegző tanulmányok az eligazítás, az orientálás szerepét is betöltsék. E kettős feladatot kitűnően oldották meg az „Élet, Művészet, Kritika” rovat magyar szerzői, úgy foglalták össze az egyes területek – líra, próza, dráma és kritika – három évtizedes történetét, hogy közben kiemelték és értékelték az egymást követő korszakok és generációk sajátos karakterét, kitértek a jelentős alkotók és alkotások ismertetésére, a

vitás kérdések megvilágítására. Nemcsak az eredményekről esik szó a jelzett tanulmányokban, de irodalmi életünk jónéhány lényeges problémájáról is. Így többek között azokról az ellentmondásokról, melyek a drámai útkereséseket kísérik, kritikánk gondjairól és a fiatal írónemzedék beilleszkedési nehézségeiről. A teljes képhez mindezek szorosan hozzátartoznak, az irodalom élő mozgásának elválaszthatatlan jelenségei.

Nem véletlenül helyeztek az összeállítók olyan nagy súlyt szellemi életünk vitáira, hiszen az utóbbi évtizedet fontos kérdésekben zajló polémiák, eszmecserék jellemezték. Különösen az irodalom területén adódott sok tisztázásra váró probléma. Nemcsak nálunk, a Szovjetunióban is hosszantartó vitákat eredményezett az irodalom és a tudományos-technikai forradalom jelenkori kapcsolatának kérdése. Feltehetően ezért szentelt külön rovatot a szerkesztőség e problémakörnek. Bö válogatás mutatja be emellett a magyar irodalomtörténet és elmélet kissé, talán belterjesnek tűnő, valójában azonban nagyon is sokfelé ágazó eszmecseréit. Erdemes megemlíteni néhány szerzőt és címet: Diószegi András: Korszerűség, mélység, érték; Király István: A klasszikus irodalom és a történetiség elve; Sőtér István: A mai magyar líra hagyományai.

Ízelítőt ad a folyóirat az utóbbi évek elterjedt műfajából, az interjúból. Ezáltal az anyag oldottabbá, olvasmányosabbá válik, ami csak a javát szolgálja az összeállításnak, hiszen a közel négyszáz oldalnyi tanulmány még a legedzettebb olvasót is próbára tette volna. De a közölt interjúk – többségükben Bertha Bulcsú *Jelenkor*-beli műhelylátogatásainak részletei – arra is kiválóan alkalmasak, hogy emberközelbe vigyék az írókat, azt a világot, melyben él és alkot. A szerkesztők még néhány paródia közlését sem tartották szentségtörésnek egy ilyen jellegű összeállításban. Elvégre a paródia is egyfajta kritika. Nem is a rosszabbik változatból.

Hiányos lett volna a Voproszi Lityeraturi körképe, ha kimarad belőle azoknak a szellemi műhelyeknek a bemutatása, melyek nemcsak a művek megjelenését segítik elő, hanem alkotó módon részt is vesznek az irodalmi folyamatban, nevezetesen a könyvkiadók és lapszerkesztőségek. Munkájukról vázlatosan az igazgatók, szerkesztők tájékoztatnak.

KOVÁCS SÁNDOR

NAPJAINK SZOVJET IRODALMA

Hogyan válik egyre árnyaltabbá a szovjet irodalomról alkotott képünk? Mert az árnyaltság kétségtelen tény. Mindenekelőtt új írók bemutatásával, jelentős és vitát kavarázó művek átültetésével, prózai és versantológiák rendszeres megjelentetésével. Azáltal tehát, hogy az élő irodalom hozzáférhetővé válik.

De ennél nem kevésbé fontos a „szíves kalauzok”, a szovjet irodalomba bevezető tanulmánygyűjtemények kiadása, amelyek sorában a Gondolat Könyvkiadó az elmúlt másfél évtized alatt immár a harmadik

gyűjteményt jelentette meg, a legutolsót Elbert János szerkesztésében, Napjaink szovjet irodalma címmel. E három kötet összevetése is nyújt némi eligazítást a fent említett árnyaltabb kép kialakulásához.

Az 1959-ben megjelent első gyűjtemény a szovjet irodalom klasszikusait, legismertebb alkotóit mutatja be. Az 1967-ben megjelent Az új szovjet irodalom c. kötet két irányba nyitott új csapást: az egyik a XX. kongresszus szelleme nyomán jelentkező „új hullám” bemutatása volt, azoké az íróké, akik a hatvanas évekre foglalták el véglegesen helyüket a szovjet irodalomban (Vinokurov, Rozsnyesztvenszkij, Voznyeszenszkij, Jevtusenko, Ahmadulina). A másik út – mondhatni – visszafelé vezetett: azokat vitte be a köztudatba, akik tulaj-

donképpen egy korábbi korszak reprezentánsai voltak, de egy szűkítő művészetfelfogás nem tudott mit kezdeni velük (Lunacsarszkij, Paszternak, Cvetajeva, Olesa) avagy a törvénytelenségek áldozatai lettek (Pilnyak).

A jelen kötet tovább szélesíti ezeket a csapásokat, másrészt új jelenségekre hívja föl nyomatékosabban a figyelmet. Mert más dolog új művek egymásutáni megjelenése, s megint más az egyes jelenségek-ből kiolvasható tendencia, a rendszerezés révén kitapintható minőségi változás. A Napjaink szovjet irodalma több olyan író ismert meg az olvasóval, akik időlegesen kihulltak az irodalmi köztudatból (Mandelstam, Babel, Artyom Veszjolij, Ivan Katajev, Zabolockij). Felvonultatja a szovjet irodalom negyedik nemzedékét, akiknek idősebb, a húszas években született korosztálya a háborús irodalom új szemléletű képviselőjeként vonult be az irodalomba, a fiatalabb, a harmincas években született korosztálya pedig napjaink kérdéseit fogalmazza meg műveiben. A háborús irodalom új szemléletű képviselőiként ismerkedhetünk meg Bikovval, Bondarevvel, Baklanovval.

Természetesen az irodalom sokszínű térkép, nehéz címszavakkal csoportokba osztani a kötetben szereplő írókat. Mert nehezen sorolható valamely rubrikába a néhány év alatt joggal világirodalmi jelenséggé növvő Bulgakov. Vagy egy korábbi korszak ma is ható képviselője, Sklovszkij, avagy a hatvanas évek végén elhunyt Ehrenburg és Pausztovszkij. Ajtmatov a szovjet népek problémáinak világirodalmi igényű szintézisére példa. Felfedezésszámba megy a litván Marcinkevičius bemutatása, régi adósság a műveiből már ismert Sztelmah megismertetése. Jogos igényt elégít ki a többször játszott szovjet drámák szerzőinek bemutatása. Zaligin az elmúlt évtizedben érett jelentős íróvá, bemutatása ezért indokolt.

Vannak szerzők, akik a legutóbbi kötetben is szerepeltek: Ajtmatov és Vozneszenszkij. Akkor talán az újdonság, az ígért jegyében. Mostani szereplésük arra vall, hogy tartósan elfoglalták helyüket, ha úgy tetszik, irodalomtörténeti jelenségek immár a kortárs szovjet irodalom lapjain.

Nem érdektelen utalni egy másik gyűjteményre, az Illyés válogatta Mai orosz dekameronra, amely a Nyugat kiadásában 1937-ben jelent meg. A szerkesztő Illyés kiváló érzékét igazolja, hogy olyan írókat válogatott be annakidején, akik azóta vagy klasszikusokká váltak, vagy most lettek ismét integráns részei a század szovjet irodalmának. A két legutóbbi magyar esszégyűjteményben is szerepel az Illyésnél szereplő valamennyi író (Ny. Tyihonov és Groszmann kivételével): Babel, Gorkij, Ilf-Petrov, Vszevolod Ivanov, Olesa, Pausztovszkij, Pilnyak, Zoscenko.

A portrék közül azok a legsikerültebbek, amelyek kellő mennyiségű információt nyújtanak (Bulgakov, Vozneszenszkij, Bikov stb). Tehát nem a költői vallomások vagy a műelemzésre redukált ismertetések. Nem véletlenül: hiszen a kötet célja nem lehet más, mint alaposabban megismertetni a művelt magyar olvasóval a szerzőket. Ehhez pedig kellő tényanyagra, okos, eligazító gondolatmenetre van szükség, nem elég a beavatottnak szóló elmélkedés avagy a művek ismeretét feltételező elemzés.

A Bulgakov-esszé lehetne erre a jó példa. Az íróról ugyanis homályos elképzelések is élnek a köztudatban: sokan úgy tudják, elhallgattatták, viszont az is ismert, hogy a Turbin család napjai c. drámája 1926-tól folyamatosan 15 éven keresztül ment a színházban. Mi akkor hát az igazság? Nos, az esszé nem az ellentmondások elhallgatásával, hanem az ellentétek felvázolásával, az ellentétek mozgásának jegyében mutatja be az író, aki a Mester és Margaritában éppen az életét meghatározó ellentétek művészi általánosításával alkotott maradandót.

Úgy tűnik, a kiadó ezután sem mond le a hasonló tanulmánykötetek gondozásáról. Akkor pedig hadd fogalmazzunk meg egy igényt: bizonyára sokakat érdekel a soknemzetiségű ország más népeinek irodalma is. A szovjet népek jelentős íróinak bátrabb beavogatása csak használna az ilyen gyűjteményeknek. Annál is inkább, mert nemrégiben készült el a Szovjetunióban a nemzeti irodalmak minden eddiginél teljesebb összefoglaló irodalomtörténeti műve.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

CSILLAGOK KÖZÖTT

Egy könyvritkaság került az asztalomra. Szokatlanul szép tipográfiával kinyomtatott kötet. Olyan vékony füzet, amely éppen karcsúsága folytán eleve arra figyelmeztet, hogy minden lapján fontos írás lehet.

Keresztury Dezső: „Csillagok között” c. versciklusa ez az írás. Benne a harminc évvel ezelőtti szenvedésekről esik szó. Nem valamennyiünk akkori szenvedéseiről. Keresztury azok kínjairól beszél, akik a Dante-bugyrok legmélyén ültek akkor, kiközösítve, megbélyegezve és ártatlanul. Kiszolgáltatottan és védtelenül, a legszánalmasabb emberi állapotban. Azokról szól ez a kötet, akikre ma is a legnehezebb és legfájóbb emlékezni: egy haláltábor foglyairól.

Mauthausenban – e táborok egyikében – három évtizeddel ezelőtt a végsőkig megkínzott és kiéheztetett foglyok már csak a halál órájára vártak. Észre sem vették a minden más helyzetben félelmet keltő bombák és ágyúk dörgését. Nem törődtek talán még a számukra szabadulást hozó csaták közelgő zajával sem. Testileg és lelkileg roncsokká válva ezek az emberek már nemigen ismerték a reményt.

Utazási irodák tetszetős prospektusai hívogatnak ma minket Mauthausenba, az oda vezető, valamikor végzetes útra. Udvarias, de a szörnyű emlékek mutogatásába belefásult ifjú idegenvezetők kísérik a buszokon, vagonokon érkező új és új csoportokat, akiket azonnal SS pribékek s velük együtt lihegő véredek vesznek körül – pontosan mondva: ezek árnyai. Mert vannak kísértetek! Nem vitatkozni akarok – a költő sem vitatkozik vele – azzal a rokkanttal, aki öt évig volt itt fogoly s ma árusként és gondnokként ugyanitt élve mondja ezt. Nyomorékká tették a szenvedések s mégis ittmaradt és szinte önmaga kísértetként, ezekből az emlékekből élve, látszólag szenvtelen arccal mutogat és magyaráz.

„Barátunk, aki öt évig volt itt fogoly nyugodtan szól, pontos adatokat idéz – statisztikák rögzítik – nagyjából – a pusztulás

adatait, hogy hány spanyolt, zsidót, magyar, orosz akasztottak, vertek agyon, küldtek a gázba s hogyan.”

– – – – –
„Itt volt a kivégző hely – lengeti meg a hurkot a tussoló, a tepsi, a hulla-kemence. Ez volt a kórház – nincs kísértet – kivégezni ápolták fel itt a visszahozottakat, például egy téli vadászat nyulait.”

Hygiénikus nagyüzem volt ez: a nyersanyagot felhasználták” ...

A haláltábor témáját sok költő feldolgozta már Keresztury előtt. Ezért figyelek kezdetben aggódva ezekre a versekre. Nem fog ismételni csupán, lesz-e igazán fontos közölnivalója, új észrevevése, ki nem mondott következtetése?

Nem idegen utas, nem közönyös vezető. Mások sem voltak azok, akik a témába merészkedtek. Keresztury bőven találna indítékot ahhoz, hogy akár az itt elpusztultak baráti árnyaival találkozzék s másokhoz hasonlóan oratóriumszerű magasságban s misztikus értelmezésben kezelje a témát. De ő nem az árnyakkal akar találkozni. Egyetlen sor erejéig sem erőszakolja ezt. Nem a múlt szennyfoltjaira kíváncsi csak: inkább a jelenre, s méginkább a kikövetkeztethető és kikövezhető jövőre.

Ezért új nála a megfogalmazás. Sorsunk kérdéseit veti fel. Arra keres feleletet, hogy miként tudnánk magunkat – az emberiséget – véglegesen megszabadítani az ilyesfajta rémségektől. Mert a mauthauseni táborok árnyai még ma is kísértenek. Ezért ír s ezért ilyen összefüggésében újra e témáról nemzedékének egyik legtisztább szavú és legfegyelmeltebb költője.

A tényeket el kell helyezni valahová, lehetőleg az igazi helyükre és véglegesen. Mauthausen és a többi ehhez hasonló rémtettek – a történelemben, méreteik miatt – a kozmikus katasztrófák közé sorolhatók: az özönvizek, a kisdedeket ölő Hérodész-dekrétumok közé.

A Csillagok között cím többszörösen találó. Abban leginkább, hogy csillag magasságból – Keresztury verseinek csillagmagasából – nézzük ezt a katasztrófát. In-

nét igyekszünk – nem megérteni – de legalább megfejteni e borzalmakat.

A csillagok közé, a költészet csillagvilágába lépünk ki ebben a ciklusban Kereszturyval. Megtette ezt már velünk az ő költészete néhányszor. Mégsem mondható, hogy ugyanazt kapjuk csak, amivel már többször megkínált. S nem csupán tartalmi okok folytán. Nyelvének egyszerűsége, mondhatnám pompás egyszerűsége az a külön tál, amivel most megkínál. Ahogyan a laza, néhol hanyagnak tetsző előbeszéből költészet kovácsolódik, az közvetlenül is azonnal elárul valamit abból, hogy mi a költészet lényege. Álljon példának erre „Kirándulás” című versének első szakasza:

„Amikor megmondtam neki / hogy Maut-
hausenbe indulunk, virágot / vinni az el-
pusztultak emlékére, kísérőnk / fázósan
bújt szép ocelotjába: kedélytelen ügy /
minek keseríteni még amúgyis keserű szí-
vünket.”

Öt sorra tagolt szakaszba íródott ez a tökéletesen hangzó kijelentő próza-mondat, amelyben csak a negyedik és ötödik sor záródásakor érezzük, hogy mégis vers. A ciklus fele körülbelül ilyen hangon íródott, a másik fele pedig kemény, szikrázóan csillogó, igen fegyelmezett rimes sorokba ötvözött.

De mindenütt száműződik sorai közül a fölösleges pátosz. Semmi sem homályosítja el az értelem csillag-fényét. Ahol a rimeket használja, ott azok néha félelmetesen kifejezők. Így az „Ejtőernyős fal” harmadik szakaszában:

„Lenn síma tó, méregzöld mint az abszint,
fenn sziklafal, szürkés akár az aszfalt;
mint patinásfényű acél a víz – szint,
közönye rejti, hogy halottakat falt.”

Meg kell köszönnünk a költőnek, hogy ilyen, a lélekhez legméltóbb emlékeztetést tesz lehetővé számunkra. Azt mondják, az ember olyan lény, aki arra hajlamos, hogy felejtessen. Hogy ne emlékezzen minden rosszra, amit átélt. Amit elkövettek ellene, vagy önmaga elkövetett. Azt mondják, enélkül – a felejtés tudománya nélkül – nem tudnánk élni, előrehaladni. Mégis, időnként emlékeznünk is kell. S nemcsak azért, mert vannak dolgok, amikre nagyon is kell.

Méltó dolog emlékezni és emlékeztetni különösen akkor, ha arra méltó események-

re és ahhoz méltó módon emlékezünk. A Csillagok között című ciklusban nagyon is jelen van mindkettő.

BODOSI GYÖRGY

Gyergyai Albert:

ŐSZ ÉS TÉL KÖZÖTT

Ifjúságom égboltján ott ragyogott Gyergyai Albert csillaga is, biztosan, egyenletes fénnel, s ha hiányzott is belőle az égi csodák ünnepélyessége, más titkot és csodát tartogatott, mert hűsége fénye nagyon messze utakat világított be. Ma is érzem azt a valóságos izgalmat, amivel A mai francia regény című könyvét olvastam, mely kivételes biztonsággal és izléssel választotta szét a talmi és maradandót, s ha a fiatal évek Proust-láza csillapult is azóta, fordítására csak a legnagyobbaknak kijáró tisztelettel tudok gondolni. Gyergyai megértő és beleérző művészete nélkül Proust játékonnyatása – egész modern irodalmunkra – elmarad, mert midőn Proustot közvetítette, saját leleményével, zenét reveláló mondatfűzésével új stílári lehetőségek előtt nyitott utat.

S most itt van, öregkora ajándékaként, egy kötet vers, befelé néző címe szerint az ősz és tél közötti csend válasza a világra.

Elfogadtok-e társul, aki néktek

Sem példát nem ad, sem babért nem
fűzhet

kérdezi a fiatalokhoz fordulva a kötet bevezető versében. A választ azonban már régen megfogalmazhattuk, mert Gyergyai Albert művészete, bár most választja először a külsőre is verses formát, kezdettől fogva költőt takart, jöllehet ez a költő mindig álcázta magát, s csak mondatai zenei szövege mögött élt, melyben néha sokkal több melegség és líra volt, mint nem egy özszemes-terkedett szonettben. Csak taláalomra idézek egy régi írásából: „Egy rajongó és önfeledt kor kapuja nyíl meg előttünk, névtelen barátok s nagynevű szentek zsolozsmázó karával – s hirtelen, mintha nem csupán egy történelmi kor költészetét, hanem az emberi lélek legmagasabb régióit sejtjenők meg.” S egy másik idézet, ugyanígy taláalomra: „Azt mondták, biztosan apáca volt, s régen

az is lett volna komoly fejedelemasszony egy kolostori iskola élén, aki tudja, a testnek is meg kell adni a magáét.

Vagy talán irgalmas nővér, vagy a szegények kis testvére, vagy kórházi ápolónő, aki a betegek diétáját zeneműként állítja egybe, óvatosan grammra kimérve finom változatokkal folytonosan erősítve az adagolást és a fűszerezést egészen a bőséig, a mindent harsogva élvező kúrtszólamú egészéig."

Az első idézet könyvkritika, Babits Amor sanctusáról írta, a második az Ősz és tél között egyik prózaverse, Gizike halálára. S tulajdonképpen itt érjük tetten a tudós és kritikus Gyergyai Albertet, akinek évtizedeken át csak szavát figyeltük, s közben nem vettük észre, hogy a biztos ítéletű és izlésű szakember választékoságában egy visszafojtott költő hevülete izzik. Az Ősz és tél között így kap jelentőséget, s immáron nem egy gazdag életmű öregkori mellékterméke, hanem boldog és önfeledt kiegészítője, melynek fényétől az egész életmű is gazdagodik.

A versek Gyergyai Albertje semmiben sem lesz hűtlen önmagához, legszebb lapjairól az örökké mohó szellem kielégítetlensége szól, verssé, az átélt és megélt versévé varázsolva a prózát, melynek hosszú, néha Claudelre emlékeztető, de mindig Gyergyai Albertet jelentő sorai a szellemet ünneplik, a homo humanus eszményét, könyvben, tájban, városokban, vagy a Bibliothèque Nationale-ban, amit oly lelkes és tiszteletre méltó szeretettel köszönt: Ó hajó, könyvek hajója, Páris, mennyivel méltóbb hozzád ez a hely, mint vendéglőid és mulatóid, Ne inogj, ne sülljedj sohasem, maradj a tudásra szomjazók poros paradicsoma, És fogadd egy öreg diák hódolatát és háláját...

Ezek a versek is az öreg és örök diák hódolatának és hálájának emléksorai, aki életünk egyszeri valósága ünnepében a szellem hódolatát és háláját fogalmazza meg mindazért, amit kapott és adhatott, „hogy holtában is melegítsen, tápláljon, emlékeztessen”.

Ez az emelkedett hang, az örök ünnep örömétől fűtött próza szabad és boldog áramlása mindig a vers szárnyalásával szól, a forma csak a belső tartást jelenti, nem a sor, hanem a mondatok és mondanivaló zenéjét. Ha gúzsba köti a szavak röptét, a vers elveszíti könnyed lebegését, éppen azt

adva fel, ami természetes sajátja, ilyenkor szava elnehezül s – például – ilyen rimekre is akadunk: prófétát – sarjadékát, harangszavával – látomással, hőseiddel – istenségekkel, tudóját – hordozóját (Füst Milának), s szinte saját magának mondva ellent, nehézkessé válik, a máskor könnyű, egymásba kapcsolódó sorok akadozva illeszkednek össze. Szavainak szabad szárnyalása csak a gondolat fegyelmének engedelmeskedik, melynek alig van köze a rim, a kötött forma kényszeréhez, s mindig olyankor jó, amikor a gondolat erejére bízta magát, s hagyja, hogy a gondolat öntörvénye röpitse, nem pedig a forma külső kényszere.

„Mennyi kincset prédál el a közönyös természet” – sóhajtja rezignáltan egyik versében, de ő ezekkel a versekkel – és néhány szép fordítással – mintha a közönyös természettel perlekedne, hogy ne vesszék el semmi, minden gondolat, emlék, élmény hagyjon jelet maga után, nem ércnél marandóbb emlékművet, csak szerény jelet, hogy a később jövők megértsék, egy ember járt itt előttük, s rájuk is gondolt. Ilyen jel ez a könyv, melynek szép címlapján egy alig ismert festő (Hans Leu) képén a magányos Orpheus dalol a gyönyörű háttér előtt. Akár jelképnek is felfoghatjuk.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Rákos Sándor:

ELFORGÓ ÉG

Van ebben a szeszélyesen összeválogatott anyagú kötetben egy sokat mondó, árulkodó önvallomás. Fiatalsága egy epizódját eleveníti fel Rákos Sándor, amint a számára ismeretlen város utcáin teljesen magára maradt. Tébolyult sebességgel vetette bele magát a sikátorok útvesztőibe, s feldúlt, lázas képzeletében újra és újra megkísértette a gondolat: hátha valahonnan egyszerre elébe toppan a város demónja. Aztán lassan helyükre rendeződtek az előbb még kusza alakzatok. A görbék ismét egyenesekké változtak, a homályt felváltotta a fény. A zaklatott képzeletű fiatalember lassan megnyugodott, s lelke legmélyén átérezte az élmény paradox voltát.

Voltaképp a megismerés ilyen paradox felfedező útját járjuk be Rákos Sándor oldalán az *Elforgó ég* mindegyik darabjában. Csak a valóság aspektusai változnak, s a mi helyzetünk, az élmény, a jelenség mögött a lényeg kutatásának és megtapintásának mohó vágya állandó. Persze a költő számára a lényeg másként mutatkozik meg, mint a gyalogjáró szellemnek. A címadó franciaországi útinapló egyik remek fejezete bizonyítja ezt. A Louvre-ban egy nap döbbenetes élménynek lesz részese. „A szél föltépte az ablakot, s a falak közé rontott. Zúgás töltött be mindent, levegőhullámok torlódtak, vihardöngötte hajókabinná változott a szoba.” S ebben a kísérteties közegben megtörténik a csoda – pontosabban szólva létrejön egy olyan pillanat, amikor az emberi tekintet a lényegig hatolhat –: a képek röpködni kezdenek a levegőben. „S a föllobbanó és visszahullva újabb repülésre készülő képek ostromgyűrűjéből minduntalan elénk tolakodott egy csoport. Bruegel koldusai, a csonkabonkák, kezetlenek, lábatlanok, keréken gördülő tuskóemberek, féllábon ugráló mankósok.” A tömörítésnek, látomásosságnak ez a képessége, ilyen és hasonló alakzatai az újhirdasok írásait jellemzik elsősorban irodalmunkban. De a pillanatra adott reakció már náluk is más és más. Mándy Ivánnál ezek a koldusfigurák minden bizonnyal kilépnének a körük feszlő képkeretből, és új életet kezdenének egy új világrendben. Pilinszky a szegény kisgyermek rémült attitűdjével idézné őket, mint az utolsó ítéletre várók bűnös csapatát. Rákos pedig ezeket írja a látomás lezárásaképp: „Egy darabig farkasszemet néztem a röpködő koldusokkal.

De mikor váratlanul egy minden előbbinél hevesebb támadásba kezdtek, behúztam a nyakam.

Mert a fekélyeik és rongyaik gyeheennájában sülő-didergő átkaikat gajdoló, csonkjaikkal hadonászó sátán-fattyai, a teremtés fonákjának világga-üvöltői nagyon régóta ismernek engem, s ha kedvük tartja, mellemnek szegezett botjaikkal, mankóiakkal, falábaiakkal a szépség templomából is viszszerelnek a maguk kegyetlen, véres életéhez”.

Ez a kettősség Rákos Sándor írói magatartásának egyik legpregnansabb jellemzője. A szépség templomában állva sem tud szabadulni a teremtés fonákjának fojtogató látványától. Am a legiszonytatóbb helyzet-

ben, az emberi lét peremén viszont képes megszólaltatni egy csodálatosan szép zsolnárt, amelyben az igazi értékek harmóniáját állítja vissza. (Ki ne emlékeznék ilyen vonatkozásban például *Az emlék jelene* bevezetésének páratlan himnuszára?) E kettősséget kitűnően és hitelesen jelképezi a Jean Folainnek ajánlott *Bretagne sziklái*, ez a rendkívül fontos vers, amelyben Rákos Sándor a kifejezés tartományának kitágítására tesz izgalmas kísérletet:

A vad mozgalom tüze bekerített,
körülöttem sistergett már a táj,
a vörös szikla fölizzott, a bőröm
megpörköldött –
felszöktem és futni kezdtem előre,
s mielőtt még összeomlott s elégett,
a part a támadó Nap ágyútüzében,
az ős-tengerbe vetettem magam.

A simogató, a megnyugtató, a körülölelő ős-tengerbe vágyakozó poéta néha-néha már azonosul az őselemmel, s megtalálja a megnyugvásnak azokat az önfeléd, súlytalan pillanatait, melyekből oly kevés adatott nemzedékének. Elsősorban a párizsi napló árulkodik e percekről, aztán a franciaországi látomások, ezek a bővöletes, varázslatos napok, amikor sokszor úgy hitte, hogy a végtelen mint egy darab kenyér fekszik előtte, csak bele kell harapnia. Aztán a természet egy alakváltozata, vagy feltörő fáradsága figyelmeztette arra, hogy a törvényszerűségek itt is ugyanazok, hogy itt is a való világ viszonyainak megtapasztalására kínálkozik a legjobb alkalma. Csálódást jelentene ez? Aligha. Hisz természetes dolog, hogy a csodák véget érnek, s mögöttük jönnek a valóság egyszerű hétköznapijai.

„Azt hiszem, még vétek a *metszésnél*. – olvassuk az *Írás közben* aforizmái között. – Megtanulni, hogy egy gondolatsorból a legfontosabb és legjellemzőbb néhány mozzanatot messem ki.” Ez megint az újhirdasok egyik legjellemzőbb törekvése. Csak azt elmondani, ami a legfontosabb, csak annyit szólni, amennyi nélkülözhetetlen a kommunikációhoz. „Szállj ki magadból, ne kommentáld, amit teszel, mert majd még elriasztod – írja Rákos egy másik gondolatföredékében. – Gátlás nélkül hagyd kapcsolódni az asszociációkat!” S ebben a vonatkozásban ő továbbhalad egy lépéssel nemzedéktársainál. Amikor ugyanis az asz-

szociációkról, a benső megismerés végtelen határaitól szól, voltaképp a világgal való lehető legteljesebb azonosulást sürgeti. Költészete és prózája is hű tükre e paradox megismerési folyamatnak, amint egyre közelebb kerülve a vágyott lényeghez, egyre kevesebbet árul el róla, illetve csak énje szűrőjén át fejezi ki a róla alkotott ítéleteit. Megint hadd hivatkozzam *Az emlékek jelené*-re. Ebben az emberi egzisztencia kiszolgáltatottságának, a halálközelségnek és a reménytelenségnek félelmetes helyeiket majd mindenütt ellensúlyozza valamelyest a személyes jelenlét érzése, az, hogy ide is be van kapcsolva az a bizonyos „szűrő”, itt is érvényesül az a kontroll, amely annyira jellemzi Rákos Sándor alkotómódját. Mennyire hitelesen idézi ezt az alábbi vallomás: „Gátlás-rendszer... csak úgy tudok élni, ha ellengátlásokat adok a gátlásaimnak, néha mindkét oldalon több egyensúlyozza egymást”!

Higgyünk hát mindenestől az írónak? Lássuk őt Atlasznak, aki azonban ezúttal nem a földgolyót egyensúlyozza vállán, hanem jobbfelől is, balfelől is gátlások mázsáit emeli? Azért a prózai műfaj néhol kissé árulkodóbb, mint a vers. Mert a görnyedő mitológiai alak, aki nem is egyszerű hangsúlyozza: ha indulataira figyel, egyszeriben megbénul, hirtelen felemelkedik, könnyedén tartja feje fölé az imént még megemelhetetlennek látszó súlyokat. Rákos Sándor ugyanis kérlelhetetlenül kemény, következetes alkotó, aki a maga képére és hasonlatosságára formálja a valóság adottságait, aki minden leheletnyi jelenségből képes kifacsarni valami jelentőset, olyat, aminek kapcsán akad fontos mondanivalója. (Már-már freudi példa: egyhelyütt a 4. Razglednicát idézi a következőképpen: „vérrel kevert sár szárad fülemén”. Vitathatatlanul rossz az idézet, de meggyőződésem, hogy ő így írta volna, így sugallja alkata, versírói természete.) A máskor iszonyú terhek alatt görnyedő költő egyszerre siklani kezd az esszé-hagyományok tükörsima taván, amikor elődeit, mintáit, volt pályatársait idézi. Hallatlanul érdekesekek ezek a portrék. Rákos Sándor ugyanis nem akar esztétikai értéktételeket adni, s mégis épp azáltal készíteti állásfoglalásra olvasóját, hogy látszólag anekdotikus részleteket idéz fel. Ezek azonban oly jellemzők, annyira éles ítélőképességről, oly finom megfigyelésekről árulkodnak,

hogy sokszor felérnek a legelvontabb műelemzés hozta eredményekkel. (Ne higgyük, hogy Rákos Sándor idegenkednék a műelemzéstől. Hiszen amit a summér-akkád költészetről ír, azt bizvást nevezhetjük felfedezésnek is.) Egy pillanatra sem hallgatja el rokon- vagy ellenszenvét, nem kendőzi érzelmeit. De talán ezért is érezzük annyira megéltnek, igaznak e portrékat. Füst Milánról, a nevezetes füstmiláni magatartásról nyilván méltatások sokaságát írják majd még rajongói is, ellenlábasai is. Az emberekkel való kapcsolatának lényegét azonban már elmondta Rákos Sándor. Egyetlen epizóddal, nagyszerűen kimetszett képben. Felkereste Füst Milánt, s a mester órák hosszat olvasta hangosan verseit. Néha úgy érezte, hogy ordítva felugrik és kimenekül az éjszakába. Szerencsére ott maradt, s olyan leckével lehetett gazdagabb, amely bizonyára egész életén át elkíséri. Ez a történet teljesen elég, hogy megismerjük belőle Füst Milánt, az embert. S Rákos Sándornak nem kell sokkal több mondat ahhoz sem, hogy megismertesse velünk Füst Milánt, a művészt, a jelenséget: „Maximalista. Mindenkor a legnagyobbra függeszti szemét, apró mozzanatokban is az emberi lét egészét akarja megragadni. Bármennyire gyönyörködik a valóság részeinek variációiban, a részek mögött mindig az egészet, a jelenségek mögött a törvényt keresi. Világa olyan, mint maga a teremtés: néhány – komplikáltságában is nagyon egyszerű – alaptörvény magja körül a jelenségek és a formák végtelen változatai.” Szándékosan idéztem teljes egészében a Füst Milánról szóló nagyobb tanulmányának ezt a részletét. Az irodalomtörténész bizonyára nem elégednék meg ezek elmondásával, hanem érvekkel próbálná igazolni tételét, fogódzókat keresne mondanivalója megtámasztásául a műből. De így, ilyen tömören és szuggesztívan mégsem tudná elmondani a lényegét. Mert ez a költő kiváltsága. Még akkor is, ha prózát ír.

Pedig bármennyire lenyűgözte is őt Füst Milán, alkalomadtán függetleníti magát ítéletétől, vitázik is vele. Például Krúdy kapcsán. És talán nem is kell elmondanunk, miért érezzük igazabbnak, hitelesebbnek Rákos Sándor vélekedését, aki Krúdy műveiből csodálatos zenét hall ki, mint Füst Milánét, aki szerint ez a bámulatosan nagy prózaíró „csámcsogta” a szavakat. (Bár meggyőződésem, hogy amikor ezeket mond-

ta, egy kicsit szerepét is játszott, az 'elképesztésnek és a megdöbbentésnek azt a csodálatos, drámai színjátékát, melyet nála jobban nem adott elő senki.)

Aki ilyen szigorú alkotó, aki ennyire éberben figyeli alkotás közben a „metszés” pillanatát, attól talán nem is várnánk, hogy ellágyuljon. Pedig az *Eltorgó ég*-ben nem is egy líraivá színezett tanulmányt, jegyzetet olvashatunk. Kiemelkedik közülük a *Nagy Lajos a kórházban* című írás, amelyben Rákos Sándor remek portrét rajzol a súlyos beteg, magára hagyatottságát panaszoló író-ról, aki üres óráiban azzal szórakozott, hogy képzeletbeli nyeregményt felosztotta barátai között. De voltaképp ilyen lírai önvallomás az *Oroszlán* című írás is, mely a modern vers geneziséről s Rákos ars poeticájáról egyaránt nagyon sok értékes ismeretet közöl.

Rákos Sándornak, a műfordítónak valószínűs felfedezéseket köszönhetünk. Nemcsak hogy egyike azoknak, akik a Nyugat műfordító eszményei után is mertek új isteneket keresni – s e kutatómunkájuk közben alakították ki a szinte tökéletes műfordítói módszereket –, hanem alkata és természetének parancsának engedve mindig új és új vizekre száll, nem elégedve meg a kis szigetek látványának örömeivel, mert világ-részek meghódítására sarkallja vágya. Így jutott el először a *Gilgamesh*hez (mely első megjelenése óta az egyik legnagyobb könyvsiker lett), majd újabban az óceániai népköltészethez, melynek gyűjteménye hamarosan megjelenik, az ismerkedés izgalmairól, szellemi gyönyörűségéről azonban már olvashatunk jelzőképpen a *Fordítás közben* című igen izgalmas ciklus egyik tanulmányában.

„A stíluselemzés a piperkőcöt ugyanúgy leleplezi, mint az álpuritánt, a zavarosban halászt csakúgy, mint az áltisztát” – ez is egy szellemes és igaz paradoxon az *Irodalom és művészet* című írásból. Rákos Sándor prózakötetének az is megkülönböztetett súlyt ad, hogy prózaíróként is követi költői stílusideálját. Aligha lehetne felesleges szavakat, üresjáratokat találni a harmincnégy írás bármelyikében is. A lényegre tör, s ezt olyan költőiséggel, a képeknek és a kifejezéseknek olyan ökonómiájával teszi, hogy az olvasót nemcsak gondolatainak eredetiségével nyűgözi le, hanem stílusának tisztaságával, modernségével is. Nehol versbe csap a próza, de ezen nem csodál-

kozunk, hiszen mindegyik lapon tudatosul bennünk, hogy itt a költő szól, aki most ezt az alakváltozatot érezte a legszerencsésebbnek. És csak azt az egyet fájlatjuk, hogy ezt a valóban szép művet – melynek kötéstervét igen találóan készítette el Kass János – a nyomda nem becsülte érdeme szerint. Mert az író annyi becsületet megérdemelne, hogy szavai ne súlyos és értelemzavaró hibák sokaságával kerüljenek olvasói elé.

RÓNAY LÁSZLÓ

Moldova György:

AZ ŐRSÉG PANASZA

Nem tudjuk, milyen szubjektív vagy objektív indítékok, milyen jelzések nyomán indult Moldova György 1970-ben az Őrség földjére. Amit tapasztalt, mindenesetre igazalomig fokozta érdeklődését, és mai, gyorsan szaporodó tényfeltárási irodalmunk egyik legkülönösebb, legvonzóbb művét eredményezte. Mitől olyan vonzó? Kissé félve említem, mert tudom milyen félreértéseket okozhat, de mégis fontosnak vélem, hogy Moldova írása az alakító képzetet háttérbe szorító műfajban, az aktuális napi valóság tényeiről szólva is lebilincselően olvasható, olvastatja magát. (Irodalomban ez sosem járulékos tényező; mai prózaírásunkat pedig éppen nem jellemzi általánosan.) Olvashatósága nem annak köszönhető, amire nyomban gondolnánk, ti. a különösen alapos tényismeretnek, szakszerűségnek, vagy a periférikus vidék önmagában vett egzotikumának. Ezek a mozzanatok nem hiányoznak, de nem meghatározók. A csiklandós kuláktörténetek, vagy az (ön)vádolásnak is értelmezhető néhány egyéb epizód feltétlenül szolgál izgató momentumokkal, de a kulákhistóriákból pl. annyi van, annyszor ismétlődnek, hogy egy-kettőre unalomba fullasztanák a rájuk mégoly éhes olvasót is, ha Moldova műve belőlük merítené érdekességét. Az *Őrség panasza*-nak írói és valóság-varázsa másból táplálkozik.

Kezdjük az elsőként szembetűnővel: könnyed, pontos és érzékeny stílusával. Árnyaltos, finom prózanyelvűből, az aktuális közbeszéd elevenségéből és a népnyelv ezekbe pompásan belesimuló, sosem hivalkodó, de

jellemzően fűszeres, csöppnyi elemeiből ötvözi zamatosan természetes, közvetlen, mégis megmunkált stílusát. A riportjaiban (tömrdek van, nagyobbrészt ezekből áll a könyv) megszólaltatott szereplők beszéde jelzi legmagasabb nyelvi bravúráját: egyéni nyelvükből az író annyit hagy meg, annyit érzékeltet, amennyi az alakra, helyzetére és a helyi nyelvhasználatra jellemző, s annyit alakít, amennyivel könnyen követhetővé, ábrázoltta teszi. De leíró, elbeszélő „saját” szövegei, melyek az eleven szereplők világát befonják, szintén átitatódnak a környék és embereinek valóságelemeivel. Mai prózanyelvünk meglehetősen sivár szürkéjében Moldova stílusteljesítménye felüdülés és biztatás. Jó olvasni. – Ez azonban csak egyik, kisebb jelentőségű oka a könyv élményadó erejének. A mélyebb és – gyanúnk szerint – lényegi ok: hallatlanul paradox, sőt ambivalens *írói módszere*, mely együtt és egyszerre tartalmazza a vidék életét hűvösen, elfogulatlanul vizsgálódó tekintet józan tisztaságát, meg az itt látott, itt folyó (de inkább: fogyó) élet valóságának örvény-vonzását. Ez szinte nem akarva kényszeríti, hogy megértsen kihunyó értékeket, felismerjen általános és részörvények közötti összestükközéseket; a közéjük sodródott emberek öntudatlan fájdalmaikat tudatosan tudott szükségszerűségek oldaláról értelmezze, de megértse az egyéni küzdelmek, sérelmek életszerű igazát is. Arra törekszik, hogy különbséget tegyen a történelmileg elkerülhetlenül elmúló és a közelre, emberre nem tekintő nemtörődömség következtében pusztuló javak között. Távol tartja magától az édesbús fájdalma nosztalgiákat, néha úgyszólván „látjuk”, amint kibrantja magát és művét a meghatottságból, amit – az Előszó szerint – nem sikerült magában felidéznie, de amit sajátosságos, kijózanult higgadsággal felidéz az *Örség* múltjának, történetének és 1970-es állapotának fogatlan egységű élménye. Szokatlan és szabálytalan ábrázolását annak az igazságkeresésnek törvényei igazítják, mely nem éri be megoly szép vagy megindító, megdöbent vagy vádló egyfélésegekkel, de vállalva eszmei és gyakorlati küzdést, nagy *belső feszültségek* közt tör a mélyebb valóság megismerésére. E feszültségek táplálta tudatmozgások az írói megoldás – szerkezet, módszer – áttételében hiánytalanul objektívalódnak, s ez az, ami magával sodorja az olvasót. (Van egy

részlet, ahol a velcméri templom freskóit festő Aquila János festő-módszeréről, a kanonizált ábrázolás és az eredeti tehetség viszonyáról, harcáról elmélkedik. Metaforikusan fényt villant itt saját ábrázolásának feszültségeire.) Minden élvezetessége ellenére ez az írói (szociológiai) módszer *nem vitathatatlan*. Hisz úgyszólván mellőzi az egzak bizonyítékokat; a vallomás-sorozat konkrétumait ritkán szembesíti adatokkal, dokumentált tényekkel. Saját meggyőzetését adja át hitelesen. Csak azért nem ismételném mégsem a Lázár István által kitűnően eltalált „lírai hitel”-megjelölést, mert félnék e kifejezés óhatatlanul egyoldalú érzelmi jelentéskörétől. Moldova végeredményben a *panasznak* ad hangot, egy szubjektív élmények tömegéből, tapasztalati tényekből, néhol adatokból és dokumentumokból lepárolt panasznak, amivel mégsem elsősorban érzelmeinket kívánja megnyerni, hanem értelmünket és társadalmi felelősségünket mozgósítani.

Az elmondottakban rejlő ambivalencia művészi kifejezőmódjáról érdemes még néhány szót ejteni. A könyv vagy 60 oldalán szabályos szociográfiának indul: az örségi vidék határmenti egységét, földrajzi meghatározóit, köztük az alapvető, mostoha talajviszonyokat, az utóbbi évtizedekben folyó talajjavítási munkák mutatóit és eredményeit ismerteti, no és a vidék történeti múltját. Mindazt kideríti, közli, ami a jelen viszonyait kialakította, ami eddig vezetett. Aztán sorra járja az örségi falvakat, szinte mindegyiknek egy fejezetet szentel, s ettől kezdve eltávolodik a szociográfiák szokott menetétől, írása *riportsorozattá* válik. Sokan minősítették ríportkönyvnek okkal-joggal. A lakosság életét, munkáját, gyér sikereiket és bokros bajaikat nem ő mondja el, nem ő írja le – elmondhatja az emberekkel. Ez az eljárás magában is kettős. Egyfelől erősen szubjektív, hisz csupa egyéni megszólalást fog fel; másrészt mégis objektív, mert mások szólnak, többféle ember, az író csak feljegyzí szavaiikat. Az író persze csak elrejtőzik a megszólaltatottak alakja, szavai mögé, ám művész-ébersége mindig jelen van. Nemcsak meghallgat, de saját belső rezonálásait is hallja; meg aztán: ő az, aki a végtelenül sok elmondást válogatja, megszerkeszti, irányítja. Ő tudja, miért kell bizonyos tényeket többször újra hallanunk más és más örségeiktől, miért kell emlitenie annyi elhagyott, beszö-

gezett épületet, miért annyi a megszólalók közt az öreg, miért mindig csak vendégek a fiatalok, miért több az egyéni gazda, mint a tsz-tag és így tovább. Az író ugyanis a riportokat eszközül használja, vagy igazából: saját mondandója, meggyőződése párhuzamosan alakul ki, árnyalódik, hangolódik a riportokkal. Ennek az alakulásnak az eleven menetét, irányítottágában is friss felfedezéseit közvetlenül érzékeljük. Ahogy az adatszerű, szigorúan objektív ismertetésből átvált a reportsorozat önmagában is ambivalens ábrázolásmódjára, úgy erősödik ki a sokféle tónusú hangütésből egy zenei alapotívum, a panasz valóságalapja a mű szerkezetében és megírásában: a legszegényebb, a leginkább elnéptelenedő falvak, az egyre magányosabban küszködő öregek hangja.

Vajon jogos-e így a panasz, nem színezi-e Moldova önkényesen sötétre a képet (ahogy többen kimondták nyílt váddal is meg elkenegető mentegetéssel is)? Egyéb őrségi információk hiányában, csak a Moldova által feltárt objektív (adatszerű) tényektől vezetve úgy vélem: érthető és *megokolt* ennek a vidéknek mostoha helyzete, állapota. (Nem kell ebben túlbuzgó szubjektívizmust, okvetetlenkedést szimatolnunk.) Nézzük csak: az Őrség ezer éve határvidék, két irányban is, és többnyire nem volt baráti érintkezések határán. A felszabadulás után is még hosszan nyomorította a határsáv-helyzet minden negatív következménye. Földje, termőtalaja igen sovány, domborzati, éghajlati- és csapadékviszonyai további romlásra voltak. A buján támadó, vad természetből az ember itt mindig csak megfeszített munkával tudott csekélyke életet hódítani magának. Nem véletlen, hogy nagybirtok nem alakult ki, csupán a földdel közvetlenül küzdő parasztok földtulajdona. A növénytermesztésnél jövedelmezőbb gazdasági ág lett volna az állattartás, de ehhez már bizonyos vagyonszint kellett. A felszabaduláskor – nagybirtok nem lévén – igen kevés földet osztottak szét; a mostoha gazdálkodási körülmények következtében a paraszti kisbirtok eleve tengődésre volt ítélve, a középbirtok is sokkal nagyobb erőfeszítésekkel préselte ki a létminimumot, mint kedvezőbb feltételű vidékeken. Aztán jött a 49–53 közötti évek voluntarista gazdaságpolitikája, mely a fenti, helyi sajátságokra nem tekintve kulákosított, jöllehet 20–30 hold őrségi föld gazdasági értéke meg sem

közelíti az alföldi feleannyiét. Persze ez a korszak, a törvénysértések az ország minden táján hagytak keserű nyomokat, emlékeket, itt talán azért többet, mert a sajátos birtokviszonyok miatt többeket sújtott jogtalanul a megkülönböztetés. Valószínű ezért „ugrott szét” minden tsz, jöllehet ma már szinte valamennyi egyéni gazda boldogan válna tsz-taggá, szabadulna a földtulajdonától, ha a szocialista szektor – állami és szövetkezeti – nem lenne jóval gyéresebb, mint egyebütt. Gyér, mert az előzmények hatására a munkabíró lakosság jórésze Vas és Zala ipari településeire, még távolibb, biztosabb kereseti lehetőségek, kulturáltabb környezet vonzáskörébe húzódtott, itthon zömmel csak idősebbek, öregek maradtak. (Ki merne tsz-t alakítani 60–65 éves átlagéletkorral?) Aztán az 50-es évek vége óta ismét nyugodt körülmények között folyó egyéni termelés a nehéz természeti feltételek között nem tudta még visszaszerezni korábbi felszereltségi, ellátottsági szintjét stb. Sok további tényezőt sorolhatnánk, amit a mai, azaz 1970-es! helyzet árnyalt képe Moldova nem felejt el felrakni; ám ezek is megerősítik azt a benyomást, hogy évszázadok kedvezőtlen örökségének, a közelmúlt kapkodó tévedéseinek eredménye az, ami ma van: a vidék termelési és társadalmi fejlődésének iszonyú nehéz, némileg egy circulus vitiosusban vergődő helyzete.

Moldova említ néhány tény, amiről nemcsak tőle értesülhettünk, másutt is hírül estek, pl. az őriszentpéteri gimnázium megszűnését. Ez és hasonló esetek (pl. az erdők nagyüzemi kezelésbe vételének konkrét megoldásai) eszünkbe juttatják annak a szükségességét, amit Király István a szocialista forradalmiság „megértő emberség”-ének nevezett. Az Őrség panaszát is alighanem ennek az okos, távlatokat sem tévesztő alkalmazni tudása fordíthatná a megnyugvás – a közérdekű fejlődés – hangjaiba. Moldova könyvében kimondatlanul ennek az igénye is benne rejlik. Megjelenése óta szó esett már róla, hogy 1970 óta ezen a vidéken sok *kedvező változás* történt, valóban *megvan* a pozitív irányú változtatás szándéka, s kézzelfogható jelei is mutatkoznak. Ha így van: az ésszerűség győzelmét jelenti. Egy 93 000 km²-nyi ország nem engedheti, hogy bármilyen kicsiny, de eredeti hagyományú földrajzi-etnikai egységét, (rosszul)termő területét átengedje az őserdőknek, ott lakó polgárait a társadalmi ön-

felszámolásba süllyedésnek. A szocialista haza minden tisztességes, dolgozó állampolgár számára törődő, gondoskodó társadalmi közeget kell, hogy teremtsen, Moldova könyve és könyvének hatása annak bizonyítéka, hogy mai társadalmunk képes ennek a hivatásnak megfelelni. Épp ezért *Az Őrség panaszá-*nak szépsége nem hangulati, nem a „lassú hegedűszóhoz hasonlító” nosztalgikus, érzelmi szépség, – a társadalmi felelősségét érző ember, az igaz valóságnak elkötelezett író szemléletének mozgósító, nyugtalanító szépségével hat.

Mindezt a látvány és láttatás közvetlenségével felerősítik *Schopper Tibor* nagyszerű fotói, melyekről eszünkbe sem jut, hogy önmagukat mutogatják, egyedül az, hogy az írott művet a képek nyelvéen kísérik, tökéletes szemléleti, felfogásbeli harmóniában.

A könyv nem a „Magyarország felfedezése” sorozatban jelent meg, a Magvető önálló kiadványa. De fölfedezett valamit nemcsak Magyarországból, hanem a mai magyar társadalom sürgető feladataiból és lehetőségeiből is.

FUTAKY HAJNA

Szabolcsi Miklós:

A CLOWN MINT A MŰVÉSZ ÖNARCKÉPE

Szabolcsi Miklós irodalomtörténész-professzornak, József Attila monográfusának, XX. századi írókról-költőkről, irodalmi és eszmei irányzatokról-jelenségekről szóló kiadváló kötetek („Költészet és korszerűség”, „Jel és kiáltás” stb.) szerzőjének új könyve minden bizonnyal az egyik legizgalmasabb irodalom- és művészettörténeti esszé, amely az elmúlt két-három lustrumban magyar nyelven megjelent...

Szabolcsi végigpillant a szépirodalom, a zene, a képzőművészet clown-, bohóc-, Pierrot-, Harlekin-, artista-, kőtéltáncos- és cirkusz-ábrázolásain (s ezeknek az ábrázolásoknak az idők folyamán végbement jelentés-változásain), de a művészetnek e témaköre, ezek a motívumai csak annyiban érdeklík őt, amennyiben a művész szimbólumként, „jel”-ként folyamodik a clown-álarc-

hoz és a cirkusz-témához, hogy életérzéséről, a művész és a társadalom közötti konfliktusokról, a művész-lét, a művészi alkotás kinjairól és diadalairól, a művész alkotó tevékenységét – nolens-volens – át meg átszövő erkölcsi normarendszerről, világrépről és filozófiai gondolatokról valljon általa.

Szabolcsi Miklós a clown-motívum felbukkanását kutatva visszamegy az olasz *commedia dell'arte* Arlecchino-figurájáig, Shakespeare bohócaiig, Velázqueznek törpékről, udvari bolondokról festett műveig és a XVIII. század elején működött rokokó mester: Watteau „Gilles” című, talányos, sokat (és igen eltérően...) kommentált-értelmezett festményéig, – könyvének kilenc-tized része azonban a XIX. század második felének és a XX. századnak irodalmával-művészetével foglalkozik.

Ugyanis a cirkuszi mulattató: a clown figurája igazában a modern polgári társadalomban, a kapitalizmus korszakában vált a művészet jelrendszerének egyik fontos láncszemévé. Az 1848 utáni időszak művészeinek és íróinak legjobbjai, legbecsülete-sebbjei – tiltakozásul a sivár és rideg tőkés társadalom ellen, amely minden neme-sebb és emelkedettebb érzést, törekvést „be-lefojt az önző számítás jeges vizébe” (Marx –Engels: „Kommunista Kiáltvány”) – clown-mezt és csörgősipkát vesznek maguk-ra, s így öltenek nyelvet, így mondanak „nem”-et (természetesen a tudatosságnak, a társadalmi viszonyok labirintusában való eligazodásnak korántsem azonos szintjén...) arra a kietlen világra, amelyben a meztelen érdek, a Mammon az úr. Ebben a világban igen gyakran a bohóc-szerep, a cirkuszi mutatványosokkal való azonosulás a művész mehetsvára... Ez az azonosulás teszi lehetővé számára, hogy lelkében ne hamvadjon el a szabadság, az ártatlanság és a remény lángja, s hogy ítéletet mondhasson a hazugságok, az álságok, az üres és hamis konvenciók felett.

Szabolcsi tartalmas műelemzésekkel, bő-séges példatárral bizonyítja be alaptételét, azt ugyanis, hogy az elmúlt másfél évszázad sok-sok írójánál, zenészerzőjénél, képzőművésznél (néhány évtizede pedig a film-művészetben is) a clown a burzsoá társadalomban élő – s e társadalomban helyét nem lelő – érzékeny lelkiismeretű művésznek önportréja, önábrázolása... E gondolatot – a clown és a művész identitásának gon-

dolatát – Georges Rouault, a közelmúlt nagy francia festője világosan (és keserűen...) így fogalmazta meg egyik levelében: „A bohóc én vagyok, mi vagyunk... Mindnyáján többé-kevésbé bohócok vagyunk...”

A clown-gúnyába való belebújással, a cirkuszi világ megjelenítésével tehát a polgári kor nagy alkotói (Edmond de Goncourt-tól és Jules Laforgue-tól Apollinaire-en, Picasón, Sztravinszkijon át Karinthy Frigyesig, Felliniig, Ingmar Bergmanig) emberi és művészi integritásukat védelmezik és opponálnak – ki élesebben, nyíltabban, bátrabban, ki rejtettebben, áttételesebben – a humánus mot kerékbevető társadalmi erők ellen.

Persze, a cirkusz porondja, az artisták, a légtornászok, a csepürágók figurái a szocialista művészetnek is gyakori jelképei (Fernand Léger, Derkovits, Bortnyik, Kondor Béla festményei és grafikái, Zerk Zoltán, Garai Gábor, Ladányi Mihály versei, Alekszandrov szovjet filmrendező „Cirkusz” című filmje stb.). A clown-motívumnak ez a – szocialista tartalommal telítődött – továbbélése természetes jelenség, hiszen a polgári és a szocialista művészetnek időben is, térben is sok az érintkezési pontja, mindkettőnek közös a hagyománykincse, s mindkettő „egyazon művészeti hálózatba illeszkedik, s onnan meríti képeit, jeleit.”

Szabolcsi Miklós könyvének nagy érdeme a komplexitás, a művészeti ágak mindegyikére való kitekintés, a széleskörű (s egy-szersmind mély) műveltség, az imponáló, példamutató felkészültség. A szerző egyaránt otthonosan mozog a zene (Schumann,

Debussy, Schönberg), az irodalom (Kafka, Nezval, Rafael Alberti, Heinrich Böll), a filmművészet (Prévert–Barrault: „A paradicsom gyermekei”, Fellini: „Az országúton”, Révész György: „Utazás a koponyám körül”), a képzőművészet (Ensor, Juan Gris, Chagall, Aba Novák) s a filozófia, pszichológia és irodalomelmélet (Nietzsche, C. G. Jung, Huizinga, Roger Callois) világában. Milyen jó lenne, ha napjaink hazai szellemi életében minél gyakrabban találkoznánk Szabolcsi Miklós-i horizontú irodalom- és műtörténészekkel, kritikusokkal, esztétákkal...

Minthogy az ötezer példányban közreadott (gazdagon illusztrált...) kötet néhány hét alatt elfogyott, a Corvina bizonyára tervbe vette a második kiadást. Ebben a remélt új kiadásban örülnénk két apróbb módosításnak... Az egyik helyesbítési javaslatunk Gulácsy Lajos egyik képének címével kapcsolatos; a festmény címe ui. *nem* „Bohóc, *hajában* szegfűvel”, hanem: „Bohóc, *szájában* szegfűvel”... A másik mondat – amely (véleményünk szerint) korrekcióra szorul – így hangzik: „Mert lehetett... Chardin-en és Greuze-ön *édelegni*...” J.-B. S. Chardin-en azonban aligha lehetett édelegni; a XVIII. században élt francia mester puritán csendéletei, székszavú, minden hatásvadászattól mentes életképei, igazmondó portréi nem vehetők egy kalap alá Greuze valóban édeskés, sok olcsó és romlandó anyagot tartalmazó munkáival... (Corvina, 1974)

DÉVÉNYI IVÁN

TEPLOMOT ÉPÍTEK

– BÚCSÚ NÉMETH LÁSZLÓTÓL –

A beszédek elhangzottak. A föld, a nehéz farkasréti föld döngve hullott a koporsóra, a sirhalmot befedték a koszorúk. Vége, mindennek vége, a búcsúzó gyülekezet mégsem mozdul. Várakozva, eszmélkedve állnak a Dunatáj országaiból s a tengeren túlról összesereglett magyarok. Csönd van, némaság, csak a kora márciusi nap neszez a fejfák között. S mintha zsoltár szivárogná a néma sírokból, a Tebenned bízunk zsoltára. Régebbi időkből. Jövendőt ígérve.

Németh Lászlót temettük.

Érdeme szerint méltatni nemigen lehet a sir közelében – felette már a jövő ítél –, de annyit talán máris mondhatunk: Ady óta senkiséb birkózott íróink közül erősebben a sorssal, a Láthatatlan Sárkánnyal, s ő hozta irodalmunkba – Ady óta – a legtöbb gondolatot. Más korszakban, más körülmények között Ady templom-építő gondját vállalta. Maga is felszabadító volt a kortársi irodalomban. Álmodta, tervezte, építette a magyar irodalom templomát. Feladatokra ébresztett, hívott, mozdított, emberséget növesztett, tüzeket gyújtott, tudatot adott, egy seregbe, egy szellemi nemzetbe fogta a földrajzilag sokfelé szétszóródottakat.

Németh Lászlónak, az írónak és gondolkodónak, Ady adta az életre szóló nagy sugallatot. Érettségiző diák volt – megírta –, mikor A s z é t s z ó r ó d á s e l ő t t ő t először olvasta; a megrendítő jóslatban – „s még a Templomot sem építettük föl” – egy történelmi sors zárszámadását érezte. Életét arra tette, hogy az a bizonyos Templom, amelyről Ady énekelt, amelybe az utódokat, s más nemzetek fiait mint létünk summájába vezethetünk be, mégiscsak felépüljön, s hogy „a részleges magyar szétszóródás fölött kirajzolódjék a Gondolat, amelyre érdemes hazatekinteni”.

Babits Mihály tanulmánya, a magyar irodalom világirodalmi jelentőségéről, ebben a nekifeszülésben válhatott igazán ösztönző-jévé. Mikor Ady jóslatát a történelem a szívéhez nőtt ország szét-darabolásával látszott beteljesíteni, vert benne gyökeret a meggyőződés, hogy a magyar irodalom a világirodalom küszöbére ért, s az

irodalomban kell visszaadni a magyar népnek azt az értéket, amit a politika elvesztegetett. Világirodalmi szintre kell fokozni a hazai mozdulatokat. Erre a feladatra maga a prózai műfajok megemelésével is vállalkozott.

Az értők korán látták, Németh László az epikában szinte tolsztoji művekre képes. Németh László azonban a templomépítési szándékához a tanulmányt látta a legfontosabb eszköznek, csakugyan „a magyar szellem organizátora” kívánt lenni, ahogy már indulása idején Osvát Ernőnek írta. A Habsburg-időkben, az ellenforradalmi korban meglazult nemzeti tudatot kívánta újraszöni, a legfrissebb orientációjú emberi tudatként, hogy a magyarság az új történelmi körülmények között is irányra találjon és felismerje tennivalóit. Szándékaiban egy művelt, demokratikus országot kívánt előhívni. Tanulmányaiban ezt kereste, miképpen élhet egy kis nép is emelt homlokkal, s maradhat meg érdemes szinként a népek palettáján.

Szempontjai, ötletei, tervei nagy bősége innen érthető; a pusztulástól való félelem hívta elő őket. Meg a bizalom, a Tanú idején: a Duna-táj kis népei – vélte akkor – maguk alakíthatják sorsukat.

Sok volt a tévedése? Az író gondolatait a politikai és gazdaságtörténet alakulásához csak vigyázva lehet mérni; Németh László népben, emberben gondolkodott, nem államban; erkölcsben és nem hatalomban. Nem az egyes „bevált” elképzeléseire és nem a tagadhatatlan egyes tévedéseire kell figyelni, hanem, ahogy Erdei Ferenc írta, felfedezései és tévedései emberi útjára, pályája lényegére: igazságkeresésére. Igazságkeresése pedig kezdettől „a nagy emberi érdek” szolgálatában állt. Ezért volt még tévedései közben is mindig valami igazsága. Negyven esztendővel ezelőtt fogalmazott gondolatai közül ma többet újként hirdetnek a világban; más terminológiával. Hallatlanul nagy munkát végzett Németh László a tanulmányaival. Amit a két világháború közötti magyar tanulmány eredményeiről írt, az ő esszéiről munkásságáról is számadás: „Feltisztotta az irodalmi tudatot, pallérozta az ízlést, kiemelte a kátyúból az elrekedt magyar műfajokat; lerombolta a Lajtánál húzott falat, amelyen a Nyugat csak lyukat ütött; segített megérteni Európa vajúdsát s benne a miénket . . . Teljes képet adott korunk műveltségéről, elénk rakta a kottát, melyből a népek polifóniájában játszaniunk kell, a görög példával a magyar hagyományt Európa legnevesebb hagyományaiba kapcsolta; a meddő irredentizmus helyébe közép-európai hivatásunkat ültette; munkateret adott a magyarság megújulására . . ., elindított a nemzeti önismeret útján; íróval és közönséggel szemben magas erkölcsi mértéket állított fel.” Ezt a

munkát – ma sem láthatjuk másként – semmiféle más műtáj nem végezhetette volna el.

Németh Lászlónak szolgálat volt az élete; szívszakadásig osztott népe gondjaiban. Ezért tudta méltósággal viselni még a megaláztatásokat is. Akkor is kész volt a Jó ügy szolgálatára, mikor az elfogultság ki akarta zárni a templomépítésből. Mint a kövek közt fényre növő tű – övé ez a kép –, mindig azt nézte, hol mutatkozik a rés, amelyen az életösztön, a Remény utat talál. Élete gyanúval szegzett útjain így emelkedhetett egyre magasabbra; így teremthetett még a gályapadból is laboratóriumot. S formálhatta a maga életét is Művé. Alkotássá.

Maga volt a Tisztaság. A Jóság. Az Égető Eszterben megírt emberi természet: akárhová jutott, Édent próbált szőni a szívéből eresztett fonálból. Küzdött, ameddig reménnyel lehetett, a betegség, az értelmetlen pusztulás ellen. Mikor már tudta, hogy a hipertónia vérezni akar, akkor is a régi makacssággal dolgozott. Ha zavarta a szemében táncoló vérrög, hát lekötötte, s ötéves tervek helyett öthónapos, vagy már csak öthetes terveket készített, s agyvérzések, szemfenéki bevérvések idején is írta műveit, szemben az elmúlással. Estéjéhez közeledve is őrizte ifjúsága tavaszi reményeit: az emelkedő nemzetről, a magyar irodalom kiteljesedéséről, a Templom felépítéséről. S mikor az életét elröppenően érezte, összetoglalta, újrafogalmazta, még egyszer áttekintette a fontosnak tudott kérdéseket. A summázás, a vallomás igényével mutatta újra fel szívveréssé lett gondolatait.

Mindent megtett, amit megtehetett.

A legnagyobbat cselekedte: Templomot álmodott. Templomot épített. Amelyre a szétszóródottságból is érdemes hazatekinteni. Amelyet érdemes továbbépíteni. Sírjából is Reményt üzen.

VÁRKONYI NÁNDOR

1896 – 1975

Lapzártakor érkezett a fájdalmas hír: március 11-én meghalt Pécsen Várkonyi Nándor író, irodalom- és kultúrtörténész, az egykori Janus Pannonius, majd a Batsányi János Társaság alapító tagja, a „Sorsunk” felelős szerkesztője, folyóiratunk munkatársa.

Júniusi számunkat Várkonyi Nándor emlékének szenteljük.

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JEL

Felszabadulásunk 30. évfordulója alkalmából, április 18-án mutatja be a Pécsi Nemzeti Színház Hernádi Gyula jelen számunkban közölt **VÉRKERESZTSÉG** c. drámáját. Az előadást Nógrádi Róbert rendezi. A szereposztás a következő: András – Holl István, János – Dávid Kiss Ferenc, Péter – Szegváry Menyhért, Erzs – Vajda Márta, Mária – Joó Katalin f. h., Szabó – Paál László, Főfelügyelő – Pákozdy János, Felügyelő – Kézdy György, Jóska – N. Szabó Sándor, Zoli – Harkányi János, Karcsi – Koroknay Géza, Kálmán – Horváth István, Kati – Unger Palma, István – Takács Gyula, Örmester – Fülöp Mihály, Rendőr – Kutas Béla.

*

KÉT IRODALMI ANTOLOGIA jelenik meg Pécsen felszabadulásunk jubileuma alkalmából, a Városi Tanács kiadásában. – *A Költők a városról* c. miniatűr kiadvány Pécsről szóló versekből nyújt válogatást, s a kötetet Martyn Ferenc tizenhét rajza díszíti. Szerkesztője Szederkényi Ervin. – *A Készülődések ideje* c. antológia tizenöt fiatal pécsi költő és prózaíró írásait, valamint a Pécsi Műhely munkáinak reprodukcióit mutatja be, Marafikó László szerkesztésében.

*

A MOHÁCSI VÁROSI KÖNYVTÁR Jelenkor-est sorozatában január 20-án Bertók László, Csorba Győző és Szederkényi Ervin, február 24-én Bécsey Tamás és Tüskés Tibor találkozott az olvasókkal.

*

A PÉCSI EGYETEMI KÖNYVTÁR az elmúlt évben ünnepelte alapításának kétszázadik évfordulóját. Ehhez kapcsolódik a Könyvtár most megjelent Jubileumi évkönyve, amely a következő írásokat tartalmazza: dr. Fényes Miklós: A Pécsi Egyetemi Könyvtár története I., Pécsi Püspöki Könyvtár 1774–1923, Boda Miklósné: Fitz József a Pécsi Egyetemi Könyvtár élén (1930–1934), Boda Miklós: Három évszázad könyvtártörténeti emlékei a Klimó-gyűjteményben, dr. Hoóz Istvánné: A Pécsi Egyetemi Könyvtár folyóiratállományának alakulása és összetétele.

*

CSOKONAI, A VIG POÉTA címen a Somogy megyei Tanács és a Megyei Könyvtár kiadásában megjelent Kaposváron az 1973-ban rendezett csurgói Csokonai napok tudományos ülészakán elhangzott előadásokat tartalmazó kötet. A kiadványt Kellner Bernát megyei könyvtárigazgató szerkesztette.

*

Az Írószövetség Dél-dunántúli Csoportja vitaestet rendezett február 11-én a Jelenkor Szerkesztőségében Bárdosi Németh János: *A lélek lángjai*, Csorba Győző: *Anabázis és Pákolitz István: Koronák c. új verseskötetéről*. A három kötetet Békés Sándor, Szederkényi Ervin és Tüskés Tibor ismertette, a vitát Arató Károly vezette.

*

FODOR ANDRÁS: KETTŐS REKVIEM c., Fülep Lajos és Colin Marson emlékére írott versciklusát mutatták be február 24-én Kaposvárott. A verseket Haumann Péter és Vallai Péter adta elő. A műsort szerkesztette és bevezette Domokos Mátyás. Közreműködött Fodor András, Sárosi Bálint és Takáts Gyula.

*

Tüskés Tibor: KODOLÁNYI JÁNOS c. monográfiájának megjelenése alkalmából vitaülést rendezett február 17-én a Pécsi Akadémiai Bizottság, a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja és a Jelenkor Szerkesztősége. Péczely László megnyitója után Csűrös Miklós előadása, majd Várkonyi Nándor, Kovács Sándor, Bárdosi Németh János és Csányi László előadása hangzott el. A vitát Szederkényi Ervin vezette.

*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS „Utak és útítársak” c. kötetének megjelenése alkalmából március 25-én szerzői estet rendeznek Szombathelyen, a Megyei Berzsényi Dániel Könyvtárban. Bevezetőt mond Paku Imre.

*

A MECHLABOR pécsi üzemének művészeti köre író-olvasó találkozót rendezett február 26-án Csorba Győző részvételével. A költő új verseskötetét Szederkényi Ervin ismertette.

*

„Csele vize elfolyik a Dunába” címen félszáz székényi népdalt mutat be a Véméndi Tanács kiadványa. A dalokat Maácz László, Olsvai Imre, Várnai Ferenc és Wanké Edit gyűjtötte. A kötetet Várnai Ferenc szerkesztette.

*

Az Írószövetség Dél-dunántúli Csoportja és folyóiratunk meghívására baráti beszélgetésre szerkesztőségünkbe látogatott február 25-én a Mecseki Ércbányászati Vállalat Szolgáltató Üzeme Öntődjének „Zalka Máté” szocialista brigádja. A brigád életéről januári és februári számunkban közöltük Bertók László Öntőmunkások c. riportját.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ február 28-án mutatta be Szűts Bernát: Istenek csatája c. első drámáját, Sík Ferenc rendezésében.

*

JELENKOR-ESTET rendezett február 24-én Szekszárdon a Tolna megyei OTP. A rendezvényen Csorba Győző, Pákolitz István és Szederkényi Ervin képviselte folyóiratunkat.

*

A Tolna megyei Tanács Levéltára kiadásában megjelent a TANULMÁNYOK TOLNA MEGYE TÖRTÉNETÉBŐL c. kiadványsorozat új, VI. kötete. A kötetben többek között az alábbi tanulmányokat olvashatjuk: dr. Izsák Lajos: Pártharcok Tolna megyében 1945–1948; Szenczi László: A pártművelődéspolitikájának megvalósulása Tolna megyében 1956–1971; K. Balog János: Vádirat helyett (A fehérterror Tolna megyében); T. Mérey Klára: A gyáripár Tolna megyében a két világháború között; Kozák Károly: A szekszárdi apátság és a megyeháza története.